OPSADA I ODBRANA SARAJEVA
1992   1995.

Sarajevo, 2008.

IZDAVAČ: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo

ZA IZDAVAČA: Prof. dr. Smail Čekić

RECENZENTI: Prof. dr. Omer Ibrahimagić
Prof. dr. Nijaz Duraković

GLAVNI UREDNIK: Dr. Hajriz Bećirović

LEKTOR: Samija Rizvanović

DTP, KORICE I FOTOGRAFIJE*: Merima Kurtović
*autor(i) fotografija na koricama Izdavaču nisu poznati

ŠTAMPA: Štamparija Fojnica

TIRAŽ: 500 primjeraka

CIP Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

[341.323.355.4] (497.6Sarajevo)"1992/1995"(063)(082)

**OKRUGLI sto Opsada i odbrana Sarajeva :
1992 1995. godina (2005 ; Sarajevo)**

Opsada i odbrana Sarajeva : 1992 1995. referati Okruglog stola održanog 23. novembra 2005. godine. Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, 2008. 423 str. ; 25 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978 9958 740 46 6

COBISS. BH ID 16653062

OPSADA I ODBRANA SARAJEVA
1992 1995.

REFERATI SA OKRUGLOG STOLA ODRŽANOG 23. NOVEMBRA 2005. GODINE

SADRŽAJ

PREDGOVOR..11

UVODNI REFERAT...15

1. Dr. Hajriz Bećirović: O značaju, ciljevima i sadržaju projekta «Opsada i odbrana Sarajeva u periodu 1992 1995.»...........15

I – MEĐUNORODNO PRAVNI, POLITIČKI I HISTORIJSKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA.......................................27

1. Prof. dr. Omer Ibrahimagić: Državno pravni i politički značaj odbrane Sarajeva..29
2. Prof. dr. Nijaz Duraković: Međunarodni značaj odbrane Sarajeva u agresiji na BiH..32
3. Prof. dr. Mirko Pejanović: Uloga Sarajeva u odbrani multietničnosti i državnosti BiH..51
4. Prof. mr. Muharem Kreso: Historijski značaj odbrane Sarajeva u opsadi 1992. do 1995. godine................................67

II – VOJNA SAMOODBRANA SARAJEVA....................................83

1. Mr. sci. Vahid Karavelić: Vojni značaj odbrane Sarajeva 1992 1995...85
2. Nihad Halilbegović: Činjenice o Patriotskoj ligi............................97
3. Mr. sci. Faid Hećo: Blokada i opsada Sarajeva.............................106
4. Kemal Ademović: Odbrana Sarajeva (1992 1995).......................114
5. Kadrija Škrijelj: Kratak osvrt na organizaciju otpora agresoru 1992 1995. i značaj Patriotske lige......................117
6. Mr. sci. Nedžad Ajnadžić: Sociološka analiza poginule boračke populacije u jedinicama odbrambenih struktura u i oko grada Sarajeva...121

III – SARAJEVO SE BRANILO I ISTINOM..................................147
1. Salko Selimović: Raniji gradonačelnici Sarajeva tokom agresije i blokade u svom gradu...149
2. Prof. dr. Mujo Slatina: Sarajevo je svojim načinom odbrane bilo institut za pedagogiju mira...153
3. Doc. dr. Enver Demirović: Javnost – faktor uspješne odbrane slobode, demokratije i općeg razvoja...................................170
4. Prof. dr. Ismet Dizdarević: Psihosocijalni preduvjeti dugoročnog pamćenja događaja i ličnosti iz odbrane Sarajeva.................179
5. Mr. sci. Smajo Halilović: O nekim aspektima obilježavanja, čuvanja i njegovanja historijskih događaja i ličnosti iz perioda opsade i odbrane Sarajeva (1992 1995)....................186
6. Prof. dr. Fatima Lačević: Uloga žene u odbrani Sarajeva.............196
7. Mevlida Serdarević i Ajnija Omanić: Žene u opkoljenom Sarajevu..202
8. Prof. dr. Muhamed Šestanović: Pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi...221

IV – SARAJEVO SE BRANILO I SPAŠAVANJEM KULTURNO HISTORIJSKOG NASLJEĐA......................225

1. Snježana Mutapčić: Značaj odbrane Sarajeva sa aspekta kulturno historijskog naslijeđa...227
2. Prof. dr. Enver Imamović: Iskustva Zemaljskog muzeja BiH u ratu 1992 1995. godine..235
3. Mevlida Serdarević: Spašavanje baštine u uvjetima opsade Sarajeva s posebnim osvrtom na spašavanje muzejskog blaga...248

V – SARAJEVO SE BRANILO I SVOJOM KULTUROM I CIVILIZIRANOSTI..265
1. Prof. dr. Salih Fočo: Uloga i značaj Univerziteta u Sarajevu u periodu opsade i odbrane Sarajeva (1992 1995).................267
2. Prof. dr. Faris Gavrankapetanović: Uloga zdravstva u periodu opsade i odbrane Sarajeva.......................................275

3. Gradimir Gojer: Uloga i značaj kulture u periodu opsade i odbrane Sarajeva..........286
4. Prof. dr. Franjo Topić: HKD Napredak u ratnim godinama..........292
5. Mirsada Baljić: Uloga i značaj umjetnika u okviru OS RBiH u periodu opsade i odbrane Sarajeva..........313

VI – VJERSKE ZAJEDNICE U OPSJEDNUTOM SARAJEVU..........321

1. Ismail Smajlović: Funkcioniranje Islamske zajednice u okolnostima opsade Sarajeva..........323

VII – HUMANITARNE ORGANIZACIJE U OPSJEDNUTOM SARAJEVU..........347

1. Namik Hodžić: Značaj i uloga Crvenog križa Bosne i Hercegovine u periodu opsade i odbrane Sarajeva..........349
2. Edah Bećirbegović: Agresija na BiH i humanitarni rad MDD «Merhamet»..........357

VIII – BORCI NOR a 1941. 1945. U ODBRANI SARAJEVA..........363

1. Vaso Radić: Borci NOR a 1941 1945. grada Sarajeva u odbrani od agresije 1992 1995. godine..........365
2. Prof. mr. Muharem Kreso: Mjesto i uloga SUBNOAR a u odbrani Sarajeva 1992. do 1995..........368

IX – POSLJEDICE OPSADE SARAJEVA: GENOCID, URBICID I EKOCID..........389
1. Prof. dr. Arif Smajkić: Stradanja stanovništva grada Sarajeva u periodu 1992 1995. godine..........391
2. Prof. dr. Faruk Mekić: Posljedice odbrane i opsade Sarajeva sa stanovišta uređenja i zaštite okoliša..........408
3. Said Jamaković: Uloga grada kao urbanog fenomena u odbrani grada..........418

PREDGOVOR

Ova knjiga je nastala kao rezultat višegodišnjeg nastojanja Ministarstva za boračka pitanja Kantona Sarajevo da se institucionalno i pravno normativno uredi važan segment iz njegove nadležnosti: 1) izgradnja i uređenje spomen obilježja kojim će simbolično za nauk budućim generacijama biti trajno predstavljen otpor građana Sarajeva srpsko crnogorskoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu i opsadu Sarajeva 1992 1995. i 2) izgraditi institucije koje će biti osposobljene za dostojanstveno obilježavanje i njegovanje tekovina i sjećanja na nadljudsko trpljenje, ali i na sve oblike suprotstavljanja najdužoj opsadi jednog velikog grada u dosadašnjoj historiji ratovanja.

Upravo se u januaru ove godine navršilo četiri godine otkako se počelo sa pripremama za izradu Projekta „Opsada i odbrana Sarajeva 1992 1995.“ U prilici smo da javnosti predstavimo prvu knjigu u kojoj su sabrani radovi Okruglog stola posvećenog javnoj raspravi o ideji zasnivanja toga projekta, njegovim ciljevima, kao i dotadašnjim mjerama i aktivnostima na tematskom strukturiranju projekta. Okrugli sto održan je 23. novembra 2005. godine.

Projekat „Opsada i odbrana Sarajeva 1992 1995.“, tematski sadrži deset potprojekata:

1. kalendar obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine – je usvojen od strane Skupštine Kantona;
2. izgadnja centralnog spomen obilježja svim poginulim braniocima Sarajeva u opsadi – u toku je;
3. izgradnja spomen obilježja ubijenoj djeci opkoljenog Sarajeva – očekuje se već u ovoj godini;
4. sanacija i stavljanje u funkciju D B tunela – u toku je izrada studije;
5. igmanski put spasa – urađen je idejni projekat;
6. obilježavanje vatrenih tačaka opsade i odbrane Sarajeva – urađen je idejni projekat;

7. obilježavanje mjesta većih stradanja građana u Sarajevu – urađen je idejni projekat;
8. izgradnja Memorijalnog centra „Žuč“ – u toku je rješavanje imovinsko pravnih odnosa na terenu;
9. pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi 1992 1995. godina – knjiga koju objavljujemo prva je u seriji knjiga koje će biti objavljene;
10. sanacija i obnova mosta na rijeci Željeznici – potprojekat završen.

Knjiga koja je pred nama prva je knjiga koja se odnosi, ne samo na zasnivanje Projekta, već i na njegovu realizaciju u okviru Potprojekta: „Pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi 1992 1995. godina“. U njoj je pored uvodnog izlaganja tadašnjeg ministra Ministarstva za boračka pitanja Kantona Sarajevo, dr. Hajriza Bećirovića, objavljeno 34 referata. U radu Okruglog stola su učestvovali i usmeno izložili svoje referate, ali ih nisu priložili za objavljivanje Emin Švrakić, dr. Šemso Tucaković, dr. Senaid Memić. Nažalost, zbog drugih obaveza pozivu se nisu odazvali dr. Ivo Komšić, dr. Ibrahim Bušatlija, kardinal Vinko Puljić, Slaviša Šućur, Jakob Finci, dr. Šaćir Filandra, Milivoje Lučić, dr. don Pero Brkić, Stjepan Kljujić, dr. Tatjana Ljujić Mijatović i Dragan Vikić. Naveli smo ova odsustva sa Okruglog stola iz razloga da nam se ne prigovori zašto u ovoj knjizi nisu zastupljeni referati koji bi trebali svojim sadržajem zabilježiti aktivnosti za vrijeme opsade i odbrane Sarajeva niza drugih organizacija i oblasti života koje su, također, dale nemjerljiv svoj doprinos odbrani Sarajeva, o kojima su građani koji su ostali živjeti u Sarajevu dobro upoznati. S obzirom da je ovo tek prva knjiga tih zapisa, nadamo se da će njen sadržajni nedostatak biti popunjen u narednim knjigama koje ćemo objaviti u okviru ovog potprojekta.

Mada su referati na Okruglom stolu izlagani drukčijim redoslijedom nego što su predstavljeni, smatrali smo, radi bolje preglednosti prezentiranog sadržaja, korisnim da ih grupišemo po srodnosti tematskog sadržaja kojim se jasnije otkriva odsustvo mnogih sadržaja koji su koncepcijski, kako su to zamislili organizatori Okruglog stola, trebali biti, a nisu prezentirani.

Ovom prilikom želimo istaći veliku ulogu koju su u donošenju odluke o usvajanju Projekta „Opsada i odbrana Sarajeva 1992 1995. godine“ imali Skupština i Vlada Kantona Sarajevo, a posebno Ministarstvo za boračka pitanja, bez čije se političke i finansijske podrške ovaj projekat nije mogao ni realizovati.

Sarajevo, 2008. godine

Prof. dr. **Omer Ibrahimagić,**
Osman Smajlović, pomoćnik ministra za boračka pitanja
Kantona Sarajevo

UVODNI REFERAT

Dr. Hajriz Bećirović, kantonalni ministar za boračka pitanja

O ZNAČAJU, CILJEVIMA I SADRŽAJU PROJEKTA «OPSADA I ODBRANA SARAJEVA U PERIODU 1992–1995.»

I Uvod

Već duže vrijeme nameće se potreba vrednovanja tekovina proizašlih iz naše borbe za odbranu naroda BiH, te države Bosne i Hercegovine. U tom smislu Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo je preduzelo aktivnosti da kroz projekat «Opsada i odbrana Sarajeva 1992–1995.» definiše i uredi ovaj segment.

U organizaciji Ministarstva za boračka pitanja Kantona Sarajevo pokrenute su aktivnosti na izradi projekta pod nazivom «Opsada i odbrana Sarajeva 1992–1995. godine» pod motom «Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi» u kojem je sastavni dio i devet potprojekata obilježavanja značajnijih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata vezanih za područje Kantona Sarajevo, a koji treba u narednom periodu da posluže za planiranje i organizovanje dostojnog obilježavanja događaja, datuma i ličnosti koji su imali poseban značaj za odbranu Bosne i Hercegovine od agresije i time postali nezaobilazani dio naše novije istorije.

Projekat obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992–1995. godine na području Kantona Sarajevo proistekao je iz potrebe da se obilježe i nikada ne zaborave značajniji događaji, datumi i ličnosti koji su obilježili period odbrane Bosne i Hercegovine od agresije, stradanje i herojski otpor stanovnika Kantona Sarajevo, kao simbola otpora svih građana Bosne i Hercegovine, fašističkom divljanju agresorskih hordi, a koje nije zabilježeno u novijoj istoriji.

U tom smislu nastala je i ova ideja da se na jedan sveobuhvatan način na naučnoj, stručnoj i sistematičnoj osnovi, uz puno učešće direktnih učesnika, utvrde sva značajnija ratna događanja, datumi i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata na prostoru Kantona Sarajevo i tako stvore pretpostavke za njihovo dostojno obilježavanje i čuvanje od zaborava.

Kalendar obilježavanja značajnijih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine na području Kantona Sarajevo nije zamišljen da bude samo puko hronološko evidentiranje istorijskih činjenica nego ima izuzetan značaj ne samo za stanovnike Kantona Sarajevo već i za Bosnu i Hercegovinu u cjelini sa više aspekata od kojih izdvajamo, prema našim ocjenama, najvažnije, i to:

- Državno pravni i politički značaj
- Međunarodni značaj
- Istorijski značaj
- Geografski i geopolitički značaj
- Vojni značaj
- Odgojno obrazovni značaj
- Moralni značaj
- Obrazovno edukativni značaj

Svi ovi aspekti se mogu posmatrati pojedinačno, ali su generalno međusobno usko povezani pa je u pojedinim trenucima teško napraviti jasnu razliku kada preovladava jedan od gore navedenih aspekata.

Istorijski značaj

Sva ratna zbivanja i događaji u proteklom odbrambeno oslobodiilačkom ratu nisu bila samo puka borba za biološki opstanak pojedinaca i naroda, nego su u istorijskom pa i u političkom smislu, imala značaj očuvanja vjekovnog kontinuiteta bosanskohercegovačke državnosti i suprostavljanja težnjama podjele Bosne i Hercegovine.

Politički značaj

Borba za odbranu Bosne i Hercegovine od agresije, iako vođena u nepovoljnom odnosu vojne moći, u političkom smislu, imala je izuzetan značaj sa aspekta očuvanja integriteta, suvereniteta i opstojnosti međunarodno priznate države.

Također, jačanjem otpora jačala je i politička uloga i pozicija mlade, priznate države i njenog rukovodstva u međunarodnim odnosima i političkoj borbi za njeno očuvanje.

Vojni značaj

Sa vojnog aspekta, odbrana Bosne i Hercegovine od brutalne agresije mogla bi da se smatra čudom, s obzirom da je izvršeno suprotstavljanje jednoj od najjačih evropskih armija na čijoj je strani bila značajna premoć u naoružanju, tehnici i ljudstvu.

Moralni značaj

Sa moralnog aspekta, odbrana od agresije je jasno izdefinisala razlike između branilaca i agresora u mnogim segmentima, a prvenstveno prema univerzalnim ljudskim vrijednostima.

Tako se razlike mogu definisati kao univerzalna borba dobra protiv zla, borba slobodarskih ideja protiv ideja fašizma i sl., a koje se, između ostalog, ogledaju u:

- odnosu prema civilima,
- odnosu prema ranjenim i zarobljenicima,
- odnosu prema vjerskim i drugim objektima,
- odnosu prema svim međunarodnim konvencijama i međunarodnom pravu.

Obrazovno edukativni značaj

Obrazovno edukativni značaj ovih aktivnosti ogledao bi se u tome što bi se mlade generacije uz odgovarajuće sadržaje (kulturno sportske i druge manifestacije, primjerene časove istorije u obrazovnim ustanovama na području Kantona Sarajevo) upoznavale sa navedenim događajima, datumima i ličnostima iz naše novije istorije i tako se na tradicijama oslobodilačke borbe učile kako se voli i brani svoja domovina.

Kroz ovakav pristup usvajale bi se i njegovale moralne vrijednosti od značaja za društvo.

Kroz rad Okruglog stola na temu «Opsada i odbrana Sarajeva u periodu 1992 1995. godine» pod radnim motom «Da se ne zaboravi i nikad ne ponovi» o ovim temama svoju riječ daće, po pojedinim oblastima ovdje prisutni eminentni naučni, društveno politički i javni radnici i drugi eksperti, kao i direktni učesnici oslobodilačko odbrambenog rata, a koji će na osnovu naučnih, istorijskih i drugih pokazatelja istaći sve aspekte koji se odnose na period 1992 1995. godine.

Pripremljeni Projekat značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine nastao je na osnovu sumiranih prijedloga svih boračkih organizacija i udruženja Kantona Sarajevo i drugih relevantnih organa i institucija (Vojske Federacije, MUP a Kantona Sarajevo, Instituta za istraživanje ratnih zločina i građana), te je poslužio kao osnova za pripremu ovog Okruglog stola.

U radu Okruglog stola očekujem da aktivno učešće uzmu ovdje prisutni istaknuti borci i komandanti iz perioda opsade i odbrane Sarajeva i drugi eminentni javni, kulturni, znanstveni stručnjaci, kao i predstavnici boračkih organizacija i udruženja, institucija, ratni komandanti i svi oni koji izražavaju želju da učestvuju u radu i tako daju svoj doprinos ovom Okruglom stolu.

Za aktivno učešće svih sudionika Okruglog stola planiraju se postići sljedeći ciljevi:

- Izdefinisati najznačajnije događaje, datume i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata sa područja Kantona Sarajevo, a koji su vezani za organizaciju, pripremu i vođenje oružane borbe u odbrani BiH od agresije, a imaju državni, federalni, kantonalni, gradski, općinski ili značaj za pojedinu MZ,
- Inicirati načine trajnijeg obilježavanja najznačajnijih događaja, datuma i ličnosti uz aktivno učešće svih nivoa vlasti, organizacija i udruženja koja okupljaju borce branitelje Bosne i Hercegovine,
- Pokretanje inicijativa prema organima vlasti kako bi preuzeli dio obaveza na obilježavanju najznačajnijih događaja, ličnosti i datuma kroz donošenje odgovarajućih propisa i eventualno utvrđivanje pojedinih datuma kao državnih ili federalnih praznika,
- Utvrđivanju načina i nosilaca aktivnosti na obilježavanju pojedinih događaja, datuma i ličnosti,
- Pokretanje aktivnosti na izgradnji odgovarajućeg centralnog spomen obilježja, spomeničkih i drugih objekata koji će doprinijeti trajnom obilježavanju ovih događaja, datuma i ličnosti,
- Pokretanje aktivnosti na obrazovno edukativnom planu kroz koje bi se mlade generacije kroz odgovarajuće sadržaje upoznavale sa navedenim događajima, datumima i ličnostima iz naše novije istorije i tako se na tradicijama oslobodilačke borbe učile kako se voli, predstavlja i brani svoja domovina,
- Pokretanje aktivnosti i inicijativa da se najznačajniji događaji, datumi i ličnosti obilježavaju kroz odgovarajuće kulturno sportske i druge manifestacije, kao i primjerene časove u obrazovnim ustanovama na području Kantona,
- Pokretanje drugih aktivnosti, a koje će doprinijeti njegovanju i čuvanju tradicija odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine.

II Opis projekta

Glavni projekat «Opsada i odbrana Sarajeva 1992 1995.» sastoji se od 9 (devet) potprojekata i to:

1. Potprojekat obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine;
2. Potprojekat izgradnje centralnog spomen obilježja svim živim i mrtvim braniteljima opkoljenog Sarajeva;
3. Potprojekat izgradnje spomen obilježja svoj djeci opkoljenog grada Sarajeva;
4. Potprojekat sanacije i stavljanja u funkciju D B tunela;
5. Potprojekat «Igmanski put spasa»;
6. Potprojekat obilježavanja vatrenih tačaka opsade i odbrane Sarajeva;
7. Potprojekat obilježavanja mjesta većih stradanja u Sarajevu;
8. Potprojekat izgradnje memorijalnog centra «Žuč»;
9. Potprojakat «Pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi 1992 1995.»

III Ciljevi i sadržaj projekta

I – Potprojekat obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine

Cilj potprojekta:

Izdefinisati najznačajnije događaje, datume i ličnosti iz perioda odbrambeno oslobodilačkog rata sa područja Kantona Sarajevo, a koji su vezani za organizaciju, pripremu i vođenje oružane borbe u odbrani BiH od agresije, a imaju državni, federalni, kantonalni, gradski ili općinski značaj.

Inicirati načine trajnijeg obilježavanja najznačajnijih događaja, datuma i ličnosti uz aktivno učešće svih nivoa vlasti, organizacija i udruženja koja okupljaju borce branitelje Bosne i Hercegovine.

II Potprojekat izgradnje centralnog spomen obilježja svim živim i mrtvim braniteljima opkoljenog Sarajeva (spomenik otporu Sarajlija opsadi Sarajeva)

Cilj potprojekta:

Da se izgradi spomen obilježje svim živim i mrtvim braniteljima opsjednutog Sarajeva sa ispisanim pojedinačnim imenima i prezimenima mrtvih branilaca, koji će služiti svima nama i svima onima koji su prijatelji ove države, a posebno budućim generacijama kao svjedok i kao opomena na događaje koji su se desili na ovim prostorima u periodu odbrambeno oslobodilačkog rata 1992   1995. godine.

Vlada Kantona Sarajevo je 12. 1. 2000. godine donijela odluku, broj 02 05 17/2000, o raspisivanju javnog, anonimnog, anketnog i jednostepenog konkursa za izradu idejnog projekta spomenika poginulim braniocima Sarajeva i podsjećanje na 46 mjeseci opsade grada, sa konceptualnim prijedlogom prostorne organizacije «Trga oslobođenja Alije Izetbegovića» u Sarajevu. Ovim projektom je predviđeno i trajno obilježavanje žrtve, ne samo boraca, nego i svih građana Sarajeva u vrijeme agresije na BiH i grad Sarajevo. Za realizaciju navedenog projekta bila su odobrena sredstva u iznosu od 64.298 KM. Pored objavljenih tekstova konkursa u dnevnim listovima, Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo je, u cilju propagiranja konkursa, uputio zamolnice za interno oglašavanje konkursa u sredinama gdje rade i djeluju arhitekti i umjetnici i to u Akademiju primijenjenih umjetnosti u Sarajevu, Urbanistički zavod u Tuzli, Ministarstvo za prostorno uređenje i urbanizam ZE DO kantona u Zenici, Urbanistički zavod u Mostaru i Ministarstvo za prostorno uređenje i Ministarstvo za obnovu Unsko sanskog kantona u Bihaću. Na konkurs Kantona Sarajevo je dostavljeno 13 radova. Na sjednici žirija imenovanog odlukom Vlade Kantona Sarajevo, održanoj 26. 9. 2000. godine, odlučeno je da se ne dodjeljuje prva nagrada, a da se dodijele dvije druge nagrade, jedna treća nagrada i da se izaberu tri autorska rada za otkup. Detaljnije informacije o ovom projektu mogu se vidjeti u Informaciji Zavoda za planiranje razvoja Kantona, broj 04

5566/2000, od 30. 10. 2000. godine. Ovaj projekat je za sada u fazi mirovanja zbog planiranih aktivnosti općine Stari Grad na izgradnji podzemnih garaža, koje će se ubrzo početi graditi.

III – Potprojekat izgradnje spomen obilježja svoj djeci opsjednutog grada Sarajeva

Cilj potprojekta:

Ovim potprojektom se želi na simboličan način izraziti stradanje djece Sarajeva koja su živjela u opkoljenom gradu i na nedužni način stradala kao žrtve brutalne agresije i svirepog divljanja agresora u vremenu od 1992 1995. godine. Cilj projekta je da ovo obilježje svjedoči i upozorava sve buduće generacije da se ne ponove nemilosrdna stradanja naše nedužne djece.

Projektom se želi, prvenstveno, sačuvati sjećanje na svu djecu grada Sarajeva koja su kao nevine žrtve bestijalne agresije izgubili živote kao i svoj djeci Sarajeva koja su dijelila sudbinu građana Sarajeva u periodu agresije. Kroz realizaciju ovog projekta postigli bi, između ostalog, edukativno obrazovni cilj, prvenstveno usmjeren na mlađu populaciju kako Bosne i Hercegovine, tako i cijelog svijeta, sa osnovnom porukom: «Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi».

IV – Potprojekat sanacije i stavljanja u funkciju D B tunela

Cilj potprojekta:

Ovim potprojektom se žele vratiti sjećanje na herojski poduhvat ARBiH i građana opsjednutog grada koliko je mudrosti, znanja, strpljenja i rada bilo potrebno uložiti da bi se održao život u opkoljenom gradu. Također, ovim projektom se želi pokazati svim građanima svijeta i svim građanima ove zemlje, a posebno našoj djeci i budućim generacijama koliko je agresor imao želju da pokori ovaj grad i našu državu Bosnu i Hercegovinu i kojim se gnusnim metodama služio. Međutim, ovaj projekat treba da pokaže da je ipak svjetlo jače od tame i da je želja za životom jača od želje agresora da uništi ovaj narod i ovaj grad.

V – Potprojekat «Igmanski put spasa»

Cilj potprojekta:

Cilj potprojekta je obilježavanje jedine komunikacije, jedinog puta koji je opkoljeni grad Sarajevo povezivao sa slobodnom teritorijom države Bosne i Hercegovine. Igmanski «Put spasa» uz tunel Dobrinja Butmir činio je žilu kucavicu koja je uveliko ulijevala nadu građanima Sarajeva da će se oduprijeti daleko tehnički nadmoćnijem agresoru.

VI – Potprojekat obilježavanja vatrenih tačaka opsade i odbrane Sarajeva

Cilj potprojekta:

Ovim potprojektom se žele označiti i obilježiti sve neuralgične vatrene tačke i objekti opsade Sarajeva, odnosno položaji agresora odakle je sijana smrt po gradu i odakle je rušeno Sarajevo. Takođe se žele obilježiti i položaji branilaca koji su se neustrašivo i herojski suprotstavili daleko nadmoćnijem agresoru i koji su odbranili grad Sarajevo.

VII – Potprojekat obilježavanja mjesta većih stradanja u Sarajevu

Cilj potprojekta:

Ovim potprojektom se žele označiti i obilježiti sva mjesta većih stradanja u Sarajevu i na području Kantona Sarajevo od strane agresorskih granata i agresorskih napada. Ova mjesta će svjedočiti koliko je agresor imao mržnje prema ovom gradu i ovom narodu kao i koliko je imao nemoći da ga osvoji i pokori.

VIII – Potprojekat izgradnje memorijalnog centra «Žuč»

Cilj potprojekta:

Izgradnja memorijalnog centra «Žuč» predstavlja jedan kompleks koji će simbolično sa svim drugim obilježjima predstavljati sadržaje koji će svjedočiti o snazi bosanskog otpora, a takođe će služiti kao opomena svima nama da nikada ne zaboravimo šta se dešavalo na ovim prostorima u periodu odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 1995. godine.

Kompleks «Žuč» kao memorijalni centar treba da sadrži:

1. Muzej genocida nad Bošnjacima;
2. Galerijski prostor gdje će umjetnici moći izlagati svoje radove;
3. Priručna biblioteka;
4. Sala za učenike gdje će se moći prezentirati filmovi;
5. Radni prostori;
6. Posebno spomeničko obilježje bitke na Žuči na kojem će biti ugravirani nazivi jedinica koje su branile Žuč;
7. Grobna mjesta svih neznanih šehida i poginulih boraca;
8. Rute i mjesta za časove istorije u prirodi;
9. Panorama opsade i odbrane Sarajeva;
10. Drugi sadržaji koji će biti ukomponovani u ovaj ambijent.

Kompleks «Žuč» će biti polazno mjesto u obilasku svih obilježenih kota, objekata i mjesta opsade Sarajeva (obruča) te obilaska ostalih spomenika i mezarja unutar grada.

IX – Potprojekat «Pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi 1992   1995.»

Cilj potprojekta:

Prikupljanje dragocjenih materijala koji zaslužuju da se ovjekovječe, a to će biti moguće ako ih oblikujemo u odgovarajuće naučne studije i štampamo u obliku knjiga različitog karaktera. Znači, riječ je o istraživačkoj građi koja treba da se finalizira i postane dostupna javnosti i da vječno čuva iskustva o tome kako se u uvjetima agresije stvarala oružana sila nazvana, zajedno sa narodom iz kojeg je ponikla «Čudom otpora».

Realizacijom glavnog projekta i svih potprojekata postiglo bi se da grad Sarajevo, postane svojevrsni grad muzej, koji, kao i cijela Bosna i Hercegovina, svjedoči o velikoj, neravnopravnoj borbi naroda Bosne i Hercegovine protiv fašizma, a za koji smo mislili da je davno poražen i odbačen na smetljište istorije.

Ostvarenjem ovog cilja Sarajevo bi postalo živi svjedok i opominjući faktor uspavane savjesti čovječanstva sa osnovnom porukom «Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi» kako na ovim, tako ni na svjetskim prostorima.

Takođe, jedan od ciljeva je i da objekti koji će biti izgrađeni u sklopu glavnog projekta doprinesu ukupnoj turističkoj ponudi Kantona Sarajevo, na dohodovnom principu čime bi se obezbijedilo vraćanje uloženih sredstava i otvaranje novih radnih mjesta u oblasti ugostiteljsko turističke, uslužne i drugih pratećih djelatnosti.

U tom smislu, pozivam prisutne da:

1. Usvoje glavni projekat „Opsada i odbrana Sarajeva 1992.   1995.“ pod motom: «Da se ne zaboravi i nikad ne ponovi».
2. Usvoje kalendar značajnih događaja, datuma i ličnosti 1992. 1995. iz perioda opsade i odbrane Sarajeva 1992   1995. godine.
3. Da daju podršku Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo da operacionalizuje realizaciju projekta „Opsada

i odbrana Sarajeva 1992 1995.“, donese odluke i preduzme odgovarajuće aktivnosti putem nadležnih institucija za realizaciju ovog projekta.

4. Da upute prijedloge prema entitetskom i državnim organima BiH u realizovanju onih dijelova projekta koji se odnose na entitetski i državni nivo njihovog obilježavanja.
5. Da Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo daju podršku u formiranju radne grupe koja će razmotriti primjedbe i prijedloge iz diskusija i sačiniti konačnu verziju kalendara.
6. Da Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo daju podršku u formiranju stručnih timova za realizaciju projekta «Opsada i odbrana Sarajeva 1992 1995.»

Napominjem da bi se za svaki potprojekat formirao stručni tim koji bi u potpunosti dalje razradio ideju, osmislio eventualno nove sadržaje i sačinio finansijsku konstrukciju realizacije potprojekta. Pod finansijskom konstrukcijom ne smatraju se samo potrebna finansijska sredstva za realizaciju potprojekta i glavnog projekta, već i načini obezbjeđenja tih sredstava, kao i očekivani finansijski efekti nakon završetka realizacije svih potprojekata.

I

MEĐUNARODNO PRAVNI, POLITIČKI I HISTORIJSKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA

Prof. dr. Omer Ibrahimagić

DRŽAVNO PRAVNI I POLITIČKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA

Državno pravni i politički značaj odbrane Sarajeva najbolje se može ocijeniti ako se identificiraju ciljevi agresije Srbije, Crne Gore i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Na osnovu dosadašnjih istraživanja smatram da su agresori pred sebe postavili dva cilja: prvi, da se obezvrijedi i poništi državnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine kao međunarodno pravno priznate države, i drugi, da se bosanski Muslimani, koji od agresora nisu priznavani kao zaseban politički narod, svedu na zanemarljiv procenat, koji neće predstavljati ozbiljan politički faktor, već jednu folklornu činjenicu. Za prvo vrijeme za Muslimane je bilo rezervirano nekoliko malih enklava u kojima bi kao u getima bili jedno vrijeme tolerirani, a potom raseljeni. Slijedom tog agresorskog projekta u tu svrhu je trebalo da posluži u maju 1993. godine ustanovljivanje od strane UN šest zaštićenih zona: Sarajevo, Goražde, Žepa, Srebrenica, Bihać i Tuzla.

Rat protiv Bosne i Hercegovine bio je, dakle, nešto više i po sadržaju šire, nego što obuhvata teorijski pojam agresije u međunarodnom pravu. Po međunarodnom pravu okupacija određenog teritorija izvršena agresijom na jednu državu podrazumijeva odgovornost okupatora da na prostoru koji je okupirao brine o životu na okupiranoj teritoriji i stanovništvu i stvara uslove za njegovo preživljavanje. S obzirom na ciljeve agresije može se reći da je to bio totalni rat ne samo protiv Bosne i Hercegovine kao države već i kao geopolitičkog prostora, kao i rat protiv njegovog stano vništva, dakle genocidni rat, a ne prosta agresija.

S obzirom na nacionalno mješovitu strukturu stanovništva u Bosni i Hercegovini, da u njoj pored Bošnjaka žive i Srbi i Hrvati, a da su agresiju izvršile Srbija, Crna Gora i Hrvatska, s ciljem da od bosanske teritorije prave veliku Srbiju, Crnu Goru i Hrvatsku, u toj namjeri mobilizirali su najveći broj svojih sunarodnika u Bosni i Hercegovini, stvorivši kvislinške paradržavne tvorevine, da se i sami uključe u velikodržavne projekte stvarajući lažnu predstavu kao da je riječ o građanskom ratu a ne agresiji.

Jedina ispravna strategija organiziranog otpora toj agresiji bila je odbrana cjelovitosti međunarodno pravno priznatog bosanskohercegovačkog državnog teritorija; odbrana višestoljetne tradicije suživota pripadnika različitih etničkih zajednica i odbrana tradicije tolerancije među pripadnicima različitih religija na ovom prostoru. Pošto je ta strategija bila kompatibilna međunarodno pravno usvojenim normama kojima su se rukovodile UN, Evropska unija, OSCE i druge međunarodne organizacije, a podržavalo svjetsko javno mnijenje i ako se tome, kao primarno, doda organizirani legitimni otpor države i stanovništva Bosne i Hercegovine, agresori nisu uspjeli u svojim namjerama. Ovdje pri tome neću ulaziti u elaboraciju svega onoga strašnoga zla i stradanja Bosne i njenih ljudi. O tome će biti riječi u referatima koji slijede.

Ovom prilikom zadržat ću se samo na jednom pitanju: Da li bi se Bosna i Hercegovina očuvala kao država i kao multietničko i multikonfesionalno društvo da je u tom ratu protiv Bosne i Hercegovine i njenih stanovnika nekim slučajem Sarajevo palo? Već je odbranjeno nekoliko magistarskih radova na tu temu. Razumije se, ovom prilikom nemam vremena za širu elaboraciju ovog pitanja i da nagađam šta bi bilo kad bi bilo. Ali, ono iza čega sigurno mogu stajati i tvrditi i bez šire elaboracije: da je očuvanje slobodnog Sarajeva (sa svim onim što ono predstavlja samim sobom i u sebi, odbrani onih vrijednosti u njemu koje znače istovremeno i više nego prosjek vrijednosti koje čine društveno biće Bosne i Hercegovine), presudno pomoglo da agresor ne uspije ostvariti svoje ciljeve. Jer je Sarajevo predstavljalo ogledalo onoga što Bosna stvarno jeste i što nosi u svome višestoljetnom biću, i što je na tragu savremenih evropskih integracionih procesa, te da se nađe konačno političko rješenje za Bosnu i Hercegovinu, kojim joj je priznat državno pravni kontinuitet, članstvo u UN i drugim međunarodnim organizacijama i sa institucionalnom državnom strukturom kojom se mogla legitimirati kao međunarodno pravni subjekt.

Razlog zbog čega smo se sastali na ovom Okruglom stolu pod naslovom »Opsada i odbrana Sarajeva u periodu 1992–1995. godine« jeste da pokušamo naznačiti koje su činjenice, događaji, lokacije, datumi, osobe i sve drugo u vezi sa opsadom i odbranom Sarajeva značajni da se unesu u historiju Sarajeva, da ne bi bili zaboravljeni za buduće generacije, kao doprinos naše generacije u očuvanju države Bosne i Hercegovine i njenih stanovnika. S obzirom da je ratni cilj agresije bio uništenje biološke supstance najbrojnijeg od tri bosanska naroda, tj. Bošnjaka, i debosnizacija Bosne kao geopolitičkog prostora, to se za razliku od klasične odbrane u kojoj učestvuju samo osobe sposobne za služenje u vojsci, za Sarajevo može istaći iskustvo da su branioci Sarajeva bili i djeca i starci i žene, jer su činili dušu odbrane i motiv braniocima na linijama odbrane da izdrže, svjesni da se nemaju kuda povući jer je cijeli grad predstavljao prvu liniju. Jednako su ginuli i djeca i starci i žene, čak i više nego sami borci na liniji odbrane.

Smatram da tu činjenicu ne smijemo izgubiti iz vida u projektu koji je danas pred nama na razmatranju.

Drugo, što ne smijemo izgubiti iz vida jeste da je državno i političko rukovodstvo BiH svo vrijeme opsade Sarajeva bilo u Sarajevu i jednako kao i svi njegovi građani podnosilo teror opsade. Pitanje je, s obzirom na karakter rata, da li bi se Sarajevo uspjelo odbraniti da je državno rukovodstvo izišlo iz Sarajeva na neku rezervnu lokaciju. Stoga smatram za budućnost veoma važnim da se pred zgradom Predsjedništva stavi spomen obilježje s podatkom koliko je granata palo na Predsjedništvo kao ratni cilj agresora da se uništi i onesposobi centar odakle se rukovodilo odbranom Bosne i Hercegovine i vodila živa diplomatska aktivnost.

Sa gubitkom Sarajeva, kao državnog centra, s obzirom na karakter rata s ciljem uništenja bosanske državnosti i spaljivanjem zemlje i ljudi, periferne slobodne enklave teško da bi uspjele očuvati jedinstvo zemlje. One bi prije bile dokazom nemogućnosti očuvanja cjelovitosti države i slijedilo bi njihovo dalje političko usitnjavanje i neminovno uključivanje u već stvorene paradržavne tvorevine koje bi bile anektirane u sastav susjednih država, po principu kako je bila zamišljena AP Zapadna Bosna.

Zato je važno da se nastavi naučno istraživati projekat »Opsada i odbrana Sarajeva«, za nauk budućim generacijama, da Sarajevo nikada više ne dođe u iskušenje da ponovo bude opsjednuto, a Bosna i Hercegovina žrtva agresije i genocida.

Prof. dr. Nijaz Duraković

MEĐUNARODNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA U AGRESIJI NA BIH

Ova tema je izuzetno kompleksna i po samom naslovu i traži multidisciplinarni pristup, prije svega, kritičku analizu ukupnog odnosa tzv. međunarodne zajednice, posebice i velikih sila prema agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Metodološki promišljano mora se kritički propitati nekoliko bitnih stvari:

Prvo, da li je na Bosnu i Hercegovinu, tada Republiku, uopće izvršena agresija i od kojih agresora;

Drugo, šta je to uopće međunarodna zajednica, koja je njena personalna identifikacija aplicirano na bosanskohercegovačke prilike i ko su glavni interesni nosioci u određivanju sudbine bosanskohercegovačke države, a time i njenih građana i naroda;

Treće, treba definirati sam status grada Sarajeva, kao glavnog grada Republike Bosne i Hercegovine do aprila 1992. godine, zatim, stanje opsjednutog i razaranog grada u periodu april 1992. do decembra 1995. godine, pokušaje da se od toga grada prave dvije "prestolnice" Sarajevo onakvo kakvo je historijski stasalo i kakvo je oduvijek bilo i "Srpsko" Sarajevo izmišljeno kao nakaradna tvorevina Karadžićeve i ukupne velikosrpske politike;

Četvrto, i bitno za naslovljenu temu, jeste da se kritički osmisli ukupna situacija jednog opkoljenog, komunikacijski presječenog, svakodnevno bombardiranog, civilizacijski osuđenog, vandalski razaranog, izmrcvarenog i izgladnjelog grada, u kome je danima ubijano, često i preko stotinu ljudi; grada koji je doživio najveću opsadu i razaranje u modernoj povijesti; grada u kome je poginulo najmanje deset i po hiljada ljudi (a po nekim podacima i preko dvanaest hiljada), a od toga sigurno gotovo tri hiljade djece; grada u kome su, prvo spaljene biblioteke, historijski arhivi, obdaništa i poro dilišta, škole i fakulteti, sakralni objekti, i grada u kome se sahranjivanje dnevno pobijenih jedino moglo obavljati po noći; grada aveti, patnje, gladi, smrti, zapravo, apokaliptičnog grada.

Shodno navedenih četiri poglavlja, ovaj rad bi podrazumijevao jednu kompleksnu i cjelovitu studiju. U ovom prigodnom referatu ja ću apstrofirati samo najznačajnije stvari i neke relevantne činjenice.

I da krenem od onog što je notorno:

Agresija bivše JNA i paravojski Srba iz Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu, po svim meritornim analizama, imala je široke razmjere i karakter "Blitz Kriege", odnosno karakter brzo izvedene okupacije, okruženja i blokade, prije svega, velikih gradova kao centara ekonomske, političke, kulturne moći i tradicijskog značaja, te posebice blokade vitalnih komunikacija (cestovnog, željezničkog, vazdušnog, pa i riječnog saobraćaja), a sve sa ciljem pripajanja cijele teritorije BiH tzv. Saveznoj Republici Jugoslaviji, a u kontekstu dogovora između Tuđmana i Miloševića, znatan dio BiH je bio namijenjen projekciji „Velike Hrvatske“.

Slijedom događaja, agresija JNA i njenih paravojnih trabanata iz susjedne Hrvatske i Slovenije, brzo je prenesena na Bosnu i Hercegovinu i to uz znanje i prećutnu suglasnost tzv. međunarodne zajednice. Ona je za upućene bila očekivana i mnogo prije aprila 1992. godine prognozirana.

Evropa i SAD su znali šta znači raspad SFRJ i šta znači agresija na BiH. Tadašnjem rukovodstvu BiH, na čelu sa Alijom Izetbegovićem, stizala su upozorenja s raznih strana: i iz Vašingtona, Brisela, Beča, Londona, pa i iz Ljubljane, Zagreba, itd.

Zašto ta tzv. međunarodna zajednica nije odlučnije reagirala i na vrijeme suzbila zločin genocida to je predmet jedne druge i ozbiljnije analize. Osnovni razlozi su sukobljeni interesi velikih sila s jedne, nejedinstvo unutar Evropske unije s druge, i kolebljiv ili, najblaže rečeno, nedefiniran stav SAD, s treće strane.

"Ako se taj globalni sistem sa svim svojim suprotnostima stavi i u kontekst odnosa između svjetskih velesila i njihovih interesa, posebno na relaciji Evropa Rusija i SAD Rusija onda stvar do kraja izgleda složena i politički zamršena. Bitna je stvar da ove odnose treba gledati u svjetlu propasti socijalizma i raspada Sovjetskog Saveza, te daljeg postojanja de facto samo jedne svjetske sile SAD, sa preuzetom i preostalom obavezom da aktivno učestvuje u globalnoj politici”. (Nedžad Ajnadžić: *Odbrana Sarajeva*, str. 118).

U literaturi o opsadama, posebice o opsjednutim gradovima, počev od Troje, preko Rima, Konstantinopolja, Beča, Moskve i Staljingrada i Lenjingrada, pa do Sarajeva, spominju se i različite varijable same opsade, a koje se u osnovi svode na: specijalizaciju, konfiguraciju, delegaciju (štab) i formalizaciju.

U izuzetno zanimljivoj knjizi Zijada Rujanca *Opsjednuti grad* daju se određena obrazloženja, po kojima je **specijalizacija** uvedena zbog nezaobilazne potrebe u razumijevanju i prihvatanju odgovornosti u procesu podjele kompleksnog zadatka odbrane grada na parcijalne zadatke; **konfiguracija**, po Rujancu, predstavlja arhitekturu organizacije (početni oblici organiziranja, često i spontanog, uličnog, samoinicijativnog, pa do relativno cjelovitog vojnog sistema odbrane Sarajeva); **koordinacija**: ona u osnovi podrazumijeva međuljudske i komunikacijske tokove, te razradu nekih specifičnih tipova organizacije; **delegiranje** (asistencija stav) u procesu odbrane određuje stepen fleksibilnosti vođenja organizacije; **formalizacija** bi trebala da pokaže veličinu i obim utvrđenih pravila za postupanje u organizaciji, zatim raspored organizacijskih odgovornosti, statusa i mjesta samih članova organizacije i sl.

Ne ulazeći u različite vojne i vojnoorganizacijske doktrine, odbrana Sarajeva je bila jedan historijski fenomen i u svakom slučaju specifikum. Naime, ta odbrana je bila, prije svega, spontana, politički i organizaciono vrlo klimava, “rastrešena”, nepovezana, gotovo nikako subordinirana.

Odbrana koja je organizirana iz očaja, osjećaja egzistencijalne ugroženosti, osjećaja “biti ili ne biti”, historijskog bila i spasa naroda.

Mnogi ponavljaju floskulu da je “agresija na BiH bila planirana, ali nije bio planiran otpor naroda”. To je, dobrim dijelom, tačno i fenomen odbrane Sarajeva se uopće racionalno teško da objasniti. Po mom sudu, uzeću jedan ključni, za mnoge, vjerovatno, banalni argument: **veliko srpska, četnička agresija na Sarajevo nije uspjela, prije svega, iz razloga što je ta gebelsovska propaganda i ideologija nasjela na sopstvene laži.** Samo kratko obrazloženje: Sarajevo je do 6. aprila 1992. godine već bilo potpuno odsječeno. Komunikacijski presječeno. Jedinice JNA i srpske paravojne (četničke) jedinice su već bile na svim bitnim strateškim punktovima u Sarajevu, i oko Sarajeva i šire regije; gledano sa striktno vojnog stajališta, planom blokade, opsade i osvajanje Sarajeva je bilo veoma dobro zamišljeno; zaposjednute su sve vitalne tačke: Trebević, Zlatište, Brus, Osmice, Žuč, Hum, Mrkovići, Borije, Špicasta stijena, itd. a koncentrirana vatrena moć je, po izjavama Karadžića, Mladića i Vojislava Šešelja, bila takva da je bila dovoljna po zamišljenim prognozama artiljerijski da napadne Italiju. Pet bivših korpusa JNA, od Riječkog, Zagrebačkog, Užičko valjevskog i Titogradskog, itd. je bilo koncentrirano i raspoređeno u BiH, a od toga glavnina vatrene moći oko Sarajeva. Iza svake od tih strateških zaposjednutih tačaka, koje su Sarajevo imale **kao na dlanu** i koje su ga tako bezočno uništavale i razarale, iza sebe su imale stručno napravljane komunikacijske i fortifikacijske linije, kompletne saobraćajnice, sa pozadinskom logistikom, doturom municije, nafte, hrane i svega onoga što je bilo potrebno za uništavanje jednoga velikog grada.

Po svim objektivnim analizama i stručnim vojnim procjenama Sarajevo je trebalo da padne za par dana. Karadžić je predviđao petnaest dana, Krajišnik tri sedmice, ali uglavnom se procjena kretala da je odbrana grada moguća maksimum mjesec dana. Ispalo je da se Sarajevo branilo i odbranilo, kao opsjednuti grad, najduže u povijesti modernog ratovanja, za više stotina dana duže od povijesne odbrane Lenjingrada.

Naravno da je primarni razlog uspješnosti te odbrane bio u našim, prije svega, samoorganiziranim fanatičnim borcima, dakle, s početka u Teritorijalnoj odbrani, Patriotskoj ligi, Zelenim beretkama, naravno, kasnije u onome što je bila glavna i osnovna snaga, u Armiji Bosne i Hercegovine. Danas ne treba licitirati koliko je ko od tih raznih formacija doprinio toj odbrani. Odbrani su doprinijeli, prije svega, obični ljudi, građani i patrioti ove zemlje, Sarajlije i svi oni koji su se u Sarajevu našli i branili svoju domovinu.

Dakle, moja je teza da je velikosrpska propaganda nasjela na sopstvene laži, jer su najmanje godinu dana prije zvaničnog početka agresije na BiH svi mediji iz Jugoslavije, a onda već formirane romanijske "Republike Srpske" danonoćno ponavljali kako u Sarajevu ima 30.000 dobro naoružanih mudžehedina, zelenih beretki, najmodernijeg iranskog naoružanja i sl. I na svu sreću, i toj svojoj banalnoj laži, su i sami povjerovali da je to tako. U suprotnom, sa vojnom silom kojom su raspolagali, sa planom opsade kojeg su imali, s krletkom koju su od Sarajeva načinili, oni su mogli umarširati u Sarajevo uz relativno male gubitke.

Sarajevo je, shodno velikosrpskom strategijskom planu, bilo epicentar i glavni cilj agresije. U slučaju njegovog brzog pada zasigurno bi bili ostvareni svi ciljevi agresora. Naime, sve valjane analize govore da je SDS, kao idejni movens Miloševićevske politike i velikosrpske agresije, prije svega, nastojao da izvrši destrukciju legaliteta i legitimiteta svih organa vlasti Republike Bosne i Hercegovine, a time da se i "detronizira Sarajevo" kao glavni grad Republike BiH. Zato su i formirali paralelni glavni grad, koji je jednom bio na Palama, zatim u tzv. Srpskom Sarajevu, pa onda u Banjoj Luci. Drugi cilj SDS bio je razgradnja unutarnjeg međunacionalnog tkiva BiH, uništavanje i strukturno destruiranje svakog oblika zajedništva, pa onda i ukupnih institucija sistema u odbrani, policiji, sudstvu, zdravstvu, obrazovanju, pa sve do elementarnih institucija, komunalnog života i sl., a iz toga je proizilazio koncept bezuslovnog zalaganja za formiranje srpskih općina, pa onda raznih SAO, AO, sve sa ciljem uništavanja elementarnih prerogativa državnosti Republike Bosne i Hercegovine. Otuda su već na paljanskoj Skupštini, polovinom 1992. godine, odluke ZAVNOBiH a i samog AVNOJ a proglašene ništavnim. Rezultat je bio bezakonje, anarhija, vandalizam i svi oblici terora, gotovo nezapamćenog u modernoj povijesti (konclogori, progoni, masovna ubistva, paljenje, protjerivanje, ponižavanje, i svi oblici zločina genocida).

U kontekstu naslovljene teme, kako je tekla bestijalna opsada i nezapamćeno razaranje i uništavanje civilizacijskog tkiva Sarajeva, tako je politički i simbolički rastao značaj odbrane Sarajeva.

U samom ratnom rukovodstvu Bosne i Hercegovine, personificiranom, prije svega, u Aliji Izetbegoviću i SDA, čiji je on bio predsjednik bilo je dilema da li ostatak državnog rukovodstva, oličen prije svega u Skupštini BiH i Predsjedništvu Republike BiH, pa onda, naravno, i u Vladi Bosne i Hercegovine, izmjestiti iz Sarajeva ili ostati u grotlu ratnog razaranja i svekolike kataklizme. Ne mali broj tadašnjih ratnih ministara predlagao je da to po analogiji nekih sličnih, nama bliskih, povijesnih događaja, treba osnovati vladu u izbjeglištvu izgnanstvu, odnosno da se, dakle, glavni organi vlasti izmjeste iz Sarajeva, naprimjer, u Zenicu, Zagreb, Beč, i sl.

Na svu sreću, ta dešperaderska kapitulantska opcija nije prošla i preveliralo je uvjerenje da opstanak najviših državnih organa u Sarajevu jeste i zalog za opstanak cijele Bosne i Hercegovine. Tu su se lomila koplja i vodile teške diskusije. Ali, gledano sa ove vremenske distance, jasno je da doista BiH ne bi bilo da je tada naše rukovodstvo odlučilo da svoju političku borbu vodi iz neke druge države ili drugoga grada.

Da bismo shvatili međunarodni značaj odbrane Sarajeva, neophodno se podsjetiti na neke bitne događaje i procese koji su prethodili destrukciji Bosne i Hercegovine i samoj agresiji na BiH. Polazim od teze, da je sudbina Sarajeva vezana za sudbinu BiH kao suverene i međunarodno priznate države i obrnuto.

Sarajevo je od tursko vezirskog grada, preko upravnog, administrativnog, državnog i kulturnog centra Bosne i Hercegovine za vrijeme Austro Ugarske, pa onda glavnog grada Bosne i Hercegovine za vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, pa sve do Socijalističke Jugoslavije, odnosno do 1992. godine bilo nesporno Glavni grad, u čijim institucijama (državnim) se doista provodila politika zajedništva, nacionalne ravnopravnosti, tolerancije, i svega onoga što ga obilježava kao gradom susreta i isprepletenosti civilizacija i kultura, i onoga što se već pomalo profano zove multi, multi, multi.

Ali, kad se promišlja period njegove opsade, a time i njegove odbrane, treba uzeti u obzir tanani i širi općejugoslavenski i tzv. međurepublički kontekst. I u svemu tome, s dozom kritike i opreza, promišljati neke političke pojave i događaje, koji nam danas izgledaju sasvim jasnim i nedvojbenim. No, to ipak nije tako.

Naime, poslije pobjedničke euforije i prividne idile među nacionalnim strankama, ubrzo se pokazala sva krhkost i lažnost te vještački sklopljene koalicije.

One su prvi i zadnji put zbiljski bile složne samo u borbi protiv komunista i skidanja s vlasti SK BiH – SDP. Već na prvim skupštinskim sesijama vidjelo se da taj vještački savez neće biti dugog vijeka, da sam princip tripartitne, tronacionalne vladavine po kome tri nacionalne stranke pretendiraju da predstavljaju cijele narode i gdje se opozicija nastoji suspendirati i učiniti politički minornom metodama apriorne eliminacije, preglasavanja, pa sve do grubog političkog diskreditiranja i vrijeđanja – ne samo da nije demokratski, već se on iskazuje i kao potpuno nefunkcionalan.

To stoga što su potpuno suspendirana načela demokratskog parlamentarizma, gdje se poslanik ne gleda i ne tretira kao legalni predstavnik biran od naroda, kao predstavnik koji odgovara svom biračkom tijelu, već se on tretira isključivo kao Musliman, Srbin ili Hrvat, od koga se traži apsolutna poslušnost štabovima nacionalnih stranaka.

Time se Skupština BiH ne ispoljava kao najviši organ vlasti, već sve više kao tribina demonstriranja uskostranačke volje i jednostavno interpretiranog i uzurpiranog opštenacionalnog interesa (muslimanskog, srpskog, hrvatskog).

Građanska pozicija (u koju su se zaklinjali prvaci nacionalnih stranaka) se potpuno suspendira, tako da Skupština neminovno postaje mjesto otvorene konfrontacije poslanika koji su svrstani po striktno nacionalnoj osnovi.

Time nacionalne stranke koje su dobile povjerenje samo 44% biračkog tijela BiH (računajući i one koji uopšte nisu izašli na izbore) provode svojevrsnu tripartitnu diktaturu, Skupštinu čine potpuno neefikasnim organom, jer je u toj lažnoj koaliciji bilo dovoljno da samo jedna od tri tzv. pobjedničke stranke iskoči i da manifestira sopstveni interes, pa da dođe do blokade odlučivanja i rada same Skupštine. Iluzorno je bilo vjerovati da će se na tom principu odlučivanja o važnim pitanjima moći postići konsenzus. Ponesene euforijom pobjede i uljuljkane u lažnom jedinstvu, nacionalne stranke nisu htjele da se pomire s činjenicom da se demokratsko odlučivanje u krajnjem svodi i na glasanje i da se odluke moraju donositi i većinskim putem, bez obzira šta ko u datom momentu podrazumijevao pod »svojim« nacionalnim interesom. Iz bojazni da ne bude »preglasana«, odnosno ne mireći se s normalnom i svugdje u svijetu prihvaćenom praksom da se većina odluka donosi jednostavno većinom glasova, prva se pobunila SDS, nagovještavajući raskid koalicije.

S obzirom na već tada zacrtane planove o razbijanju i podjeli BiH po nacionalnoj osnovi, licemjerstvo SDS se ogleda **u tome što počinje da negira Skupštinu u kojoj ona (druga po broju mandata) vrši vlast.** Od toga, pa do negiranja države u kojoj se za tu vlast borila (i izborila) bio je samo korak.

Blokirana i nacionalno podijeljena Skupština, čiji je i predsjednik upravo poslanik SDS a, koja beskrajno zasjeda i zbog opstrukcije glavnog koalicionog partnera nije u mogućnosti da donosi neophodne odluke, i jeste bio stvarni cilj SDS.

Takva Skupština se pokazala kao idealno pokriće za paralelne radnje na stvaranju srpskih paradržavnih tvorevina u BiH, njena blokada i nemogućnost donošenja odluka je dobro došla za potpuno raskidanje državnosti BiH, suspenziju pravne države i razvodnjavanje (eliminaciju) bilo kakve odgovornosti, a ujedno služe i kao »dokaz« o ugroženosti srpskog naroda u BiH, o pokušajima da mu se nametne većinska volja i da se protiv njega stvaraju neprincipijelne koalicije. Ergo, izlaz je da se Skupština i način odlučivanja u njoj preuredi po mjeri i interesu SDS a ili da se srpski narod samoorganizira, formira svoju nacionalnu skupštinu, donese svoj ustav, odnosno stvori svoju državu na tlu Bosne i Hercegovine, sa svim institucijama i organima vlasti koje država podrazumijeva.

Karadžićev plan je bio veoma jasan. On je Skupštinu BiH manipulisao u mjeri koliko mu treba za realizaciju njegovih stvarnih ciljeva, a oni su se prilagođavali primjereno aktuelnoj Miloševićevoj strategiji. Naprimjer, kada SDS histerično upozorava da srpski narod traži garancije za svoju ravnopravnost i da želi da živi u Jugoslaviji, prvaci SDS izbjegavaju da definišu u kojoj i kakvoj Jugoslaviji žele da žive.

Krajem 1991. godine već je jasno da oni pod tom Jugoslavijom podrazumijevaju najviše četiri republike (Srbija, Crna Gora, BiH i Makedonija), da bi se poslije iskazanog makedonskog opredjeljenja za samostalnost, Jugoslavija već svela na tri republike i u njihovoj vizuri bila samo drugačije nazvana zamišljena velika Srbija.

Da bi se istestiralo takvo opredjeljenje, dok su u jeku razmirice i demonstriranje jednostrane volje u Skupštini Bosne i Hercegovine, ubrzano se i pod strogom ideološkom kontrolom SDS a, uz mentorstvo glavnog Miloševićevog štaba, a uz svestranu podršku JNA, formiraju srpske paradržavne tvorevine, počev od SAO Bosanske krajine, Srpske autonomne oblasti u Hercegovini (sa sjedištem u Trebinju), SAO Romanije, pa do SAO Birač i Semberije (sa sjedištem u Bijeljini). Druge dvije nacionalne stranke kao hipnotisane posmatraju Karadžićeva mešetarenja i poigravanja s državnošću i suverenošću Bosne i Hercegovine.

One još ne nalaze snage da raskinu vještačku koaliciju, da povuku radikalan rez, sve do raspuštanja blokirane Skupštine i raspisivanja novih izbora.

One su odveć uljuljkane u vlasti koju uglavnom ne posjeduju, i umjesto da vuku hitne poteze u pravcu spasavanja BiH i očuvanja njenog teritorijalnog integriteta i suvereniteta, one umnogome nasjedaju na Kara džićeve metode, nastojeći ih i sami dijelom primijeniti.

SDA, kao stranka koja ima najviše mandata u Skupštini BiH, svoju kontroverznu politiku prilično kasno usmjerava na afirmaciju suvereniteta BiH, njene teritorijalne cjelovitosti, uz kasnije insistiranje na njenoj nezavisnosti, pogotovo u odnosu na tekući srpsko hrvatski sukob.

U vrijeme kada SDS faktički već »kantonizira« BiH, kada se već gotovo potpuno osamostalila i kada je »Autonomna regija Krajina« počela da funkcioniše kao posebna srpska paradržavna tvorevina **koja ne priznaje vlast u Sarajevu**, odnosno kada je već formirana Skupština srpskog naroda u BiH (Karadžićev cinizam ide dotle da se izborio da predsjednik Skupštine BiH Momčilo Krajišnik ujedno bude i predsjednik novoformirane srpske skupštine), donesen nacrt ustava i izvršene sve pripreme za inauguraciju Srpske republike BiH.[1]

Program »saoizacije« BiH je bio u punom jeku, dok se SDA kolebala, premišljala da li da načelno prihvati program kantonizacije BiH koju su Karadžićevi bojovnici zdušno zahtijevali, a koji je i otprije ležao na srcu hercegovačkom krilu HDZ a na čelu sa novim liderom Matom Bobanom.

Poslije relativnog primirja Evropska zajednica svoju pažnju usmjerava na »proključalu« BiH. Lord Carrington, kao predsjedavajući Konferencije o Jugoslaviji i Jose Kutiljero, kao predsjedavajući Evropske zajednice, obavljaju niz razgovora i pokušavaju da ponude recept za razrješenje bosanskohercegovačkog nacionalnog čvora. Odmah na početku njihove pregovaračke misije bilo je jasno da oni zbiljski ne razumiju suštinu bosanskohercegovačkog problema, da ne razumiju pravu bit velikosrpskih hegemonističkih ambicija i da se apsolutno ne snalaze u »podzemnim hodnicima« probuđenog balkanskog nacionalizma. Na startu prave grešku, jer za pregovarače uzimaju isključivo predstavnike tri nacionalne stranke i na osnovu jednostrano podastrtih argumenata polaze od neminovnosti kantonizacije BiH na etničkoj osnovi.

Uzaludna su bila upozorenja SDP a i drugih opozicionih stranaka (MBO, Liberalna i DSS) da će upravo takva podjela dovesti do krvavog rata u BiH, da je BiH nemoguće na demokratski način podijeliti, da je podjela na nacionalnoj osnovi anahrona, da će ona dovesti do preseljavanja stotina hiljada ljudi, do najvećeg egzodusa stanovništva u Evropu i da je to uvod u realizaciju genocidnog programa koji je Karadžić već i javno obznanio u Skupštini BiH. (»Ukoliko se ne prihvati podjela BiH jedan narod bi mogao nestati«.)

---

[1] Nacrt Ustava Srpske BiH kaže da se Srpska Republika BiH sastoji od srpskih oblasti (ne preciziraju se granice tih teritorija). Krajiška »struja« (u februaru 1992.) traži stvaranje najmanje dva srpska kantona (regije) u BiH – Bosansku krajinu i istočnu Hercegovinu. Krajini bi se kasnije priključile Posavina i Semberija, a predviđa se i fuzija sa srpskim krajinama u Hrvatskoj. Istočna Hercegovina, kao drugi srpski kanton u konfederalnoj BiH, obuhvatila bi i SAO Romaniju i Birač. Krajišnici su za sjedište nove srpske države predvidjeli Banju Luku, a Karadžić je insistirao na Sarajevu koje bi se ili podijelilo ili imalo specijalni status, kao neka vrsta distrikta.

Neoborivi argumenti koji su iznošeni protiv te podjele, nažalost, od strane Evropske zajednice nisu puno uvažavani. (Tome je dijelom doprinijela i kolebljiva politika, pa i jeftino kompromiserstvo SDA i HDZ, naročito u početku pregovora.)

Naprimjer, na osnovu popisa stanovništva iz 1991. godine (situacija se bitno ne razlikuje od one iz 1981.), etnička karta BiH izgleda ovako:

Od 109 komuna u BiH, Muslimani su u apsolutnoj većini u 37 komuna, u kojima živi 1.125.338 stanovnika ili 59% od ukupne populacije. U relativnoj većini Muslimani su u 15 komuna, ali u njima živi samo 339.235 stanovnika ili 18%.

Dakle, 82% muslimanskog stanovništva živi u 52 komune u kojima su Muslimani bilo u apsolutnoj bilo u relativnoj većini (u BiH ima ukupno 1.905.829 Muslimana ili 43,7%).

Što se tiče »rasporeda« Srba, situacija izgleda ovako:

Srbi su u 32 komune u apsolutnoj većini sa 607.451 ili 44% ukupne srpske populacije u BiH. U relativnoj većini su u pet komuna sa 79.312 ili 6%. U manjini su u 72 komune sa 682.495 stanovnika, što čini 50% (po popisu iz 1991. godine u BiH ima ukupno 1.369.495 Srba ili 31,4%).

Hrvati u BiH su u apsolutnoj većini u 14 komuna sa 239.937 ili 32% stanovnika.

U relativnoj većini su u šest komuna sa 71.470 stanovnika ili 9% ukupne hrvatske populacije.

U 89 komuna, sa 445.188 stanovnika ili 59% stanovnika, Hrvati su u manjini (Hrvata u BiH je tada bilo 17,3%).

Pošto se postavljalo i pitanje podjele grada Sarajeva, sa svojih deset opština, i naglašavalo pravo Srba na Sarajevo, koje je trebalo da bude i glavni grad Srpske Republike, treba reći da je npr. u Starom Gradu 78% Muslimana, u Centru 50,2%, Trnovu 69%, itd.[2]

Kada se pogleda ukupna nacionalna struktura, od svih deset gradskih opština, Muslimani su u većini u devet opština, a Srbi samo na Palama (69%).

Iz svega ovoga proizilazi da bi kantonizacija BiH po principu nacionalne (apsolutne i relativne) većine, dovela do toga da bi mimo zamišljenog hrvatskog kantona ostalo 59% (445.188) ukupne hrvatske populacije u BiH.

Mimo srpskog kantona ostalo bi 50% Srba (682.495), a mimo muslimanskog 18% Muslimana.

Drugačije rečeno 1.468.918 bi ostalo mimo »svog« nacionalnog kantona i faktički bi se nalazilo u položaju manjine. Upozorenja da bi se time »od gotovog pravila veresija«, da se od potpuno ravnopravnih i podjednako »državotvornih« naroda 1,5 milion ljudi gura u egzodus, u poziciju manjine i da bi to bio uvod u etničko čišćenje i kolektivnu nesreću BiH, slijepo su se ignorirala. Kada se i Karadžić presabrao, onda on kao osnovicu zahtijevane podjele više ne uzima rezultate popisa iz 1991., niti pomenute principe. On se rađe opredjeljuje za teritorijalni kriterij. Kalkulišući sa prostorom on izbacuje tezu da Srbima pripada 62% BiH teritorije (ta brojka će kasnije biti podignuta na 65%).[3]

Zagovornici kantonizacije iz HDZ a, također, povećavaju svoje apetite, u podjelu uvode stranački faktor (pobjedu na izborima) te neke kvazihistorijske razloge, zahtijevajući da u zamišljeni hrvatski kanton uđu i mnoge komune u kojima Hrvati uopće nisu u većini, kao npr. Mostar, Stolac, Bugojno, Travnik, Jajce, Gornji Vakuf, Fojnica, Kakanj, Modriča itd.

---

[2] U 10 gradskih opština ima 49,2% Muslimana: u Ilijašu 42%, Vogošći 51%, Centru 50,2%, Starom Gradu 78%, Palama 27%, Novom Sarajevu 36%, Novom Gradu 51%, Ilidži 43%, Hadžićima 64% i Trnovu 69%.

[3] Karadžić računa na prostorno velike, ali veoma rijetko naseljene komune u kojima Srbi čine većinu: Drvar, B. Grahovo, B. Petrovac, Glamoč, Nevesinje, Gacko, Trebinje, Bileća, Kalinovik, Ljubinje, itd. On namjerno »previđa« činjenicu da u tim komunama u odnosu na ukupno srpsko stanovništvo ima veoma mali broj Srba: npr. u Ljubinju ukupno stanovništvo čini 4.162 lica, u Kalinoviku 4.657, Bosanskom Grahovu 8.803, u Glamoču 12.421, itd.

Pravljene su i drugačije analize iz kojih opet proizilazi apsurdnost takve podjele.

Naprimjer, od 109 opština u BiH (gdje se četiri sarajevske gradske opštine posmatraju kao jedna), samo ih je deset etnički monolitnih, sa 90 i više procenata jedne nacije, u osam opština to učešće je 80 89%, u 23 opštine 70 79%. To znači da se u samo manjem broju opština ne mogu javiti sporovi u podjeli kada se striktno pridržava nacionalnog ključa. Tako je npr. u opštini Bosanska Krupa u stanovništvu učestvovala 74,5% Muslimana i 23,6% Srba; od 48 naselja bilo je samo sedam sa mješovitim sastavom, 15 muslimanskih i 26 srpskih (prema popisu iz 1981.). Ako se po popisu iz 1991. pogleda nacionalna struktura nekih »spornih komuna«, opet se vidi apsurdnost i nemogućnost podjele. Naprimjer, u Mostaru je 35% Muslimana, 34% Hrvata, 19% Srba, 12% Jugoslovena.

- U Doboju je 40% Muslimana, a 39% Srba, 13% Hrvata, itd.;
- U Derventi je 41% Srba, 39% Hrvata, 13% Muslimana, 6% Jugoslovena;
- U Foči je 52% Muslimana, 45% Srba i 3% Jugoslovena;
- U Brčkom je 44% Muslimana, Hrvata 25%, Srba 21%, Jugoslovena 9%, itd.

Najveći broj komuna, sa gro stanovništva Bosne i Hercegovine je nacionalno toliko izmiješan, da se više ne radi samo o mješovitim regijama, gradovima i naseljima, ulicama, stambenim blokovima i zgradama već i o izuzetno velikom broju mješovitih brakova[4] i djece koja su rođena u tim brakovima i za koje se niko nije pitao kako ih podijeliti i nacionalno razvrstati. No, megalomanski nacionalistički programi nisu uvažavali nikakvu realnost i statistike, pogotovo ne traume i probleme ove vrste.

---

[4] Na primjer, u posljednjih dvadeset godina od ukupno sklopljenih brakova u Mostaru je bilo 28% mješovitih, u Sarajevu 22%, u Zenici 19%, itd. A po analizama Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa od ukupno sklopljenih brakova u BiH za zadnjih dvadeset godina 16% su bili mješoviti.

Uoči famoznog lisabonskog dogovora (mart 1992.) Carrington i Kutiliero su ponovno ponudili koncept kantonizacije BiH, gdje je na prvo mjesto stavljen etnički kriterij.

Bez obzira na ponovna upozorenja da se time faktički razgrađuje i dovodi u pitanje suverenost Republike, da su time potpuno zanemareni posebno ekonomski, pa onda i saobraćajni, historijski i svaki drugi kriterij,[5] predstavnici nacionalnih stranaka, ipak, kao polaznu osnovu za razgovor prihvataju »lisabonski papir« koji je urađen mimo svih evropskih standarda i koji za razrješenje nacionalne krize u BiH nudi kriterije koji nigdje u Evropi nisu primijenjeni. (Mnogo je bilo pozivanja na primjer Švajcarske, iako je njena kantonizacija bila historijski proces, stvarana od 13. vijeka, uređena na bitno drugačijim principima, sa potpuno različitim kompetencijama savezne i kantonalnih država, drugačije uređenim instrumentima i nacionalne ravnopravnosti itd.)

Iako je nacrt lisabonskog dokumenta od strane predstavnika nacionalnih stranaka (Izetbegović, Karadžić, Lasić) potpisan (uz kasnije demantije da se nije radilo ni o kakvom potpisivanju), različit je bio stepen zadovoljstva potpisnika, uz različite interpretacije onoga što su potpisali, kao i različit odjek u javnosti. Alija Izetbegović je naišao na neočekivano oštru reakciju u javnosti, ali i u sopstvenoj stranci. Zato on odmah poslije Lisabona kaže: »Pravo da vam kažem, rezultatima razgovora u Lisabonu nisam zadovoljan«. Miro Lasić tvrdi »da je postignut sporazum da se Bosni prizna nezavisnost, uz kompenzaciju kantoniziranjem«.

Kao da uopšte nisu bili na istom dogovoru i razgovarali (potpisivali?) o istom dokumentu, Radovan Karadžić izjavljuje: »Ja sam obavijestio svoje poslanike (u Srpskoj Skupštini BiH) da mi, zapravo, o nezavisnosti Bosne i nismo govorili, jer to još nije došlo na dnevni red, već smo se dogovorili oko toga da neće biti otcjepljenja od BiH i priključenja nekome drugome. Mi to, zaista, i nećemo uraditi, s obzirom da BiH neće biti unitarna tvorevina«.[6]

---

[5] Na primjer, nonsens da se Bosanski Petrovac prije treba povezati s Banjom Lukom nego sa Bihaćem, Kalinovik s Trebinjem, a ne sa Sarajevom, što važi i za Pale i mnoge druge opštine koje su vještački razdvojene i svrstane u neprirodne regije ili razne SAO e.

Karadžić je jasno iznio suštinu neslaganja. On neće nezavisnu BiH.

Ili će Bosna biti uređena onako kako predlaže SDS (a to je do kraja konfederalizirana BiH u kojoj bi nacionalni kantoni imali izvršnu, zakonodavnu i sudsku – dakle svu vlast, sa svojom upravom, vojskom, policijom, pa sve do svoje monete; kasnije su u vezi sa tim pravljeni ustupci), ili će on pristupiti realizaciji svojih prijetnji, a to je (kako će se kasnije pokazati) rješavanje tih pitanja vojnom silom i agresijom na BiH. Zato Izetbegović kasnije pokušava ublažiti posljedice lisabonske avanture i izjavljuje da u Lisabonu nije postignut nikakav dogovor i da »oni sami (Izetbegović, Karadžić, Lasić) ne predstavljaju parlament, niti imaju pravo da pretenduju na mišljenje cjelokupnog naroda”. On, također, dodaje da je lisabonskom raspravom otklonjena opasnost da Hrvatska ili Srbija uzmu komad teritorije, ali se »sada pojavljuje bojazan da će unutar BiH biti podjela«.

Vjerovatno namjeran previd je u tome što su te podjele već uveliko bile na djelu, što je u BiH funkcionisala paralelna vlast i što oficijelna vlast BiH već nije kontrolisala najmanje četvrtinu bosanskohercegovačke teritorije.

Isforsirani, umnogome iznuđeni, ali i zakašnjeli referendum o suverenosti i nezavisnosti BiH, pripremao se i realizovao u toj krajnje naelektrisanoj atmosferi, uz potpunu opstrukciju, pa i prijetnje SDS a i preporuku da srpski narod na referendum uopšte ne izlazi.

Referendum je mimo očekivanja izuzetno uspio, odziv na glasačka mjesta je bio velik i 64% građana se izjasnilo za suverenu i nezavisnu BiH. Na biralište je izašao i ne mali broj srpskih glasača.

To je bila velika politička pobjeda i dodatni legitimitet pred međunarodnom javnošću i za sve one koji se bore za očuvanje nezavisne, suverene i nedjeljive BiH.

---

[6] Navedeno prema: *Vreme* br. 71, 2. mart 1992., str. 24.

No, to je, nažalost, ubrzalo i velikosrpske planove za podjelom i okupacijom BiH.

SDS, zajedno sa JNA, SK PJ, različitim četničkim formacijama i sl., intenzivira davno započeti posao na naoružavanju, ne više samo svojih članova i simpatizera, već i masovno svih Srba koji to prihvataju i koji su po njegovoj procjeni podobni da dobiju oružje. Ažuriraju se ratni planovi, prave ratni rasporedi i zaduženja, čitave ekipe oficira JNA pomažu u razradi strategije, plana mobilizacije, šifriranju, pripremi terena, sve do planskog stacioniranja oružja, municije, hrane.

JNA pod vidom vojnih vježbi zauzima sve strateške kote u BiH, potpuno kontrolira sve važnije saobraćajnice, izmješta vojnike i glavninu teškog naoružanja iz kasarni, ukopava se i pravi fortifikacijske linije na svim strateškim mjestima oko gradova, dovlači novo naoružanje, gorivo i municiju i naročito u pojedinim krajevima (kao u Bosanskoj krajini i istočnoj Hercegovini) vrši masovnu mobilizaciju, uglavnom srpskog stanovništva.[7]

U BiH se već nalazi ogroman broj rezervista iz Srbije i Crne Gore, što uz postojećih šest korpusa od Bihaća i Banje Luke do Tuzle, Sarajeva i Mostara predstavlja strahovitu koncentraciju vojne sile, koja zvecka oružjem i samo čeka pravi trenutak i mig miloševićevsko karadžićevskog štaba za vojnu akciju.

Oficijelna vlast, kao i druge nacionalne stranke su uglavnom znale za te pripreme.

Oni sa katastrofalnim zakašnjenjem poduzimaju i neke kontramjere.

Vrlo neorganizovano podiže za rezervni sastav milicije, preko stranačkih kanala (SDA) dijeli se i, nažalost, uglavnom za skupe novce prodaje lako oružje, pojedini emisari vrše agitaciju i upozoravaju na moguću agresiju i sl.

---

[7] Većina rezervista muslimanske i hrvatske nacionalnosti odbija da ide u rezervu, u mnogim opštinama se izuzimaju knjige vojnih obveznika, a i Predsjedništvo BiH je donijelo odluku kojom mladići prispjeli za vojsku ne moraju da se odazovu pozivu u JNA.

Sve se to odvijalo u znaku loše organizacije, amaterizma, političkog diletantizma i nedovoljnog shvatanja težine situacije, uz ubacivanje mnogih mešetara i ratnih profitera koji su i od očekivane agresije ostvarili fantastičnu dobit.

Taj plan RAM koji je već bio aktiviran i dijelom realiziran u Hrvatskoj, bh. vlasti nisu ozbiljnije analizirale niti se pripremale za kontramjere u slučaju njegove primjene. On je, po svemu sudeći, bio i osnov strategije i novog udara na BiH.

U osnovi taj plan je predviđao sljedeće: udruženim svesrpskim snagama, lokalni naoružani teritorijalci, logistički i sa otvorenim sadejstvom podržani od strane JNA, a potpomognuti različitim četničkim, domaćim i iz Srbije i Crne Gore dovedenim skupinama tipa »arkanovaca«, »belih orlova«, »šešeljevaca«, »martićevaca« i ostalih, uz svesrdnu pomoć »jugoslovenske« diplomacije i naročito beogradske (novosadsko titogradske) propagandne mašinerije – zaposjesti granice »velike Srbije«. Sve to predstaviti kao nametnuti i od drugih izazvani etnički i religijski rat, kao borbu za spašavanje srpstva od ustaške i islamske opasnosti, kao bitku za spašavanje makar i krnje Jugoslavije. Po nekim saznanjima plan RAM je »u međuvremenu dopunjen dodatnim planovima ‘Drina’ i ‘Most’, a činjeni su i značajni napori da se u njegovu realizaciju uključe i aspiracije Hrvatske na dio bh. teritorije, čemu nesposobni i lakomi Tuđman nije uspio odoliti«.[8]

Novinar Mensur Čamo, još na početku agresije na BiH, dobro primjećuje kada kaže:

»Da bi se RAM realizirao dopušten je svaki taktički potez. Jedna od briljantnih – što se Miloševiću mora priznati – bila je odluka da se zatraži mirovno posredovanje UN, čime su vojne snage sa hrvatskog fronta mogle biti povučene na BiH. Ipak, i u BiH se prepoznaje osnovni taktički manevar, inače dobro ispraksiran u Hrvatskoj: lokalni teritorijalci izazovu incident, potom upadaju grupe terorista iz Srbije i Crne Gore i ‘udarno’ čiste teritoriju od etnički nepodobnih stanovnika, nenaoružanog neprijatelja i materijalnih dobara, da bi na kraju ušla Armija i svojim tenkovima ‘tamponirala’ osvojenu zonu. Redoslijed nije uvijek ovakav, ali se rijetko koja od faza preskoči, izuzev u zapadnoj Hercegovini gdje su prve dvije stavke u svim štapskim procjenama morale biti označene kao pretjerano rizične. Zato se odmah i krenulo s avionima i teškom artiljerijom«.[9]

---

[8] Mensur Čamo: RAM ZA SLIKU MOJE MRŽNJE, *Nedjelja*, Sarajevo, 21. april 1992., str. 9.

Za veće gradove (kao što će se vidjeti na primjerima Sarajeva, Mostara, Goražda, Jajca itd.) RAM je predvidio i kombinovane mjere: **stalna artiljerijska i snajperska vatra, terorističke akcije, potpuna saobraćajna blokada, ekonomsko iznurivanje, medijska blokada i kontinuirana propaganda.**

Sve to ide uz povremene pješadijske proboje, iznenadno otvaranje vatre i rušenje svih vitalnih objekata.

Kada je stvarno počeo rat u BiH, stvar je različitih ocjena? Još u februaru je bilo sporadičnih oružanih okršaja, upada različitih terorističkih grupa, neosnovanih hapšenja i progona stanovnika (npr. Bošnjaka iz Bileće i Nevesinja) itd.

Mnogi smatraju da, zapravo, rat počinje 3. marta kada srpski teritorijalci napadaju na Bosanski Brod, da bi ga već 4. marta tukli iz svih teških oruđa. No, sigurno je da je »generalna proba« agresije na BiH izvedena 2. marta 1992. godine, kada je pola Sarajeva bilo blokirano, barikadama ispresijecano i kada su se pojavile neke nove »srpske straže«, dobro naoružane i kapuljačama zamaskirane. Treći opet misle da je stvarni početak agresije na BiH uslijedio bombardiranjem i zauzimanjem sela Ravno, koje se nalazi na obroncima Popova polja, nedaleko od Trebinja, na prostoru gdje su divljale crnogorske postrojbe i odakle su se razarali Konavle, Dubrovnik i širi dubrovački region;

No, to i nije bitno. Povlačenjem jedinica JNA iz Hrvatske, odnosno premještanjem Zagrebačkog i Riječkog korpusa na prostore BiH, uz prisustvo Užičkog i Podgoričkog korpusa, te niških specijalaca i mnogih paravojnih formacija iz Srbije i Kninske krajine, ozbiljno je poremetilo ravnotežu moći u Bosni i Hercegovini, gdje je od 1990. godine, kako smo istakli, vladala krhka i vještačka koalicija tri nacionalne (naciona lističke) stranke. U to vrijeme, rukovodstvo Bosne i Hercegovine, na čelu sa Alijom Izetbegovićem, se nalazilo u izuzetno delikatnoj situaciji i pred teškom odlukom. Da li ostati u već krnjoj Jugoslaviji, koja je u to vrijeme već bila potpuno pod velikosrpskom dominacijom, sa izvjesnošću da BiH, odnosno Bošnjaci i Hrvati u BiH budu u poziciji Kosova i Albanaca na Kosovu, ili se opredijeliti za nezavisnost i suočiti se s vrlo izvjesnim vojnim sukobom sa Srbijom, po scenariju i obrascu događaja već viđenih u Hrvatskoj?

---

[9] Mensur Čamo, Isto, str. 9.

Poslije silnih oklijevanja, taktiziranja, javnih i tajnih pregovaranja, rukovodstvo SDA, kome se u zadnji momenat priključuje i HDZ, uz svesrdnu podršku SDP a i nekih drugih manjih opozicionih stranaka, opredijelilo se za referendum o nezavisnosti (29. februara i 1. marta 1991. godine) na kojem je takozvana muslimansko hrvatska koalicija obezbijedila potrebnu većinu za nezavisnost. Bosanskohercegovački Srbi su u većini bojkotirali referendum, a kada je Bosna i Hercegovina i međunarodno priznata, to je bio i pravi povod za rat koji faktički, u punom kapacitetu, otpočinje na Bajram, 6. aprila 1992. godine organiziranim i dugo pripremanim napadom na Sarajevo.

S obzirom na ograničenja koja sam iskazao na početku ovog referata, ovaj moj prilog smatram samo inicijalnim, jer sam u dogovoru sa organizatorom ovoga skupa ostao u obavezi da napravim cjelovitiju studiju o različitim aspektima međunarodnog značaja odbrane Sarajeva, i to s više aspekata: političkih, vojnih, socio psiholoških, geopolitičkih i, u krajnjoj konzekvenci, državotvornih. Ono što će biti od mnogih shvaćeno kao provokacija, jeste da sam odlučio da konačno razotkrijem sramnu ulogu bh. HVO, te posebno Vojske Republike Hrvatske u ne samo agresiji na Bosnu i Hercegovinu, u zajedničkim (ustaško četničkim) akcijama, već i u bezočnom razaranju i granatiranju Sarajeva, posebno njegovoj komunikacijskoj i svakoj drugoj blokadi.

Prof. dr. Mirko Pejanović

ULOGA SARAJEVA U ODBRANI MULTIETNIČNOSTI I DRŽAVNOSTI BIH

“U Sarajevu bukvalno živimo od danas do sutra kao izgladnjeli i poremećeni ljudi. U grad je stigao i novi, dosad neviđeni talas borbe za opstanak. Na stotine i hiljade raznih, ručno napravljenih kolica guraju po ulicama starci, žene, djeca, invalidi, i u njima vuku vodu za piće, za preživljavanje, kilometrima i kilometrima daleko. Danima i nedjeljama tako, stalno rizikujući udar granate ili snajperski metak. U moru raznih kolica što prevoze karnistere sa vodom zadivljuje sarajevski duh...’”[*]

Sarajevo je najveći grad u Bosni i Hercegovini i glavni grad države Bosne i Hercegovine. Poziciju glavnog grada Bosne i Hercegovine, Sarajevo je zadobilo tokom višestoljetnog istorijskog razvoja. U svom socijalnom i urbanom razvoju Sarajevo je imalo jednu istorijsku posebnost. Ova posebnost se ispoljava u tome što je demografska struktura Sarajeva kroz više vijekova oblikovana kao **višenacionalna**. Zapravo, grad Sarajevo se u svom demografskom i socijalnom razvoju afirmisao kao multietnička, multikulturna i multireligijska zajednica ljudi.

U gradu Sarajevu su Bošnjaci, Hrvati, Srbi i Jevreji tokom viševjekovnog zajedničkog življenja izgradili TOLERANCIJU u socijalnim, etničkim i međureligijskim odnosima. U svim aspektima čovjekove egzistencije žitelji Sarajeva su imali zajedničke institucije: komunalne, proizvodne, obrazovne, zdravstvene, sportske i druge. Izgradili su kulturu zajedničkog življenja zasnovanoj na međusobnoj toleranciji. Ono što se javljalo kao posebnost bila je vjerska pripadnost. Otuda je na maloj udaljenosti u užem urbanom jezgru Sarajeva mogla nastati multireligijska stvarnost sa četiri bogomolje: Begova džamija, katolička Katedrala, Saborna pravoslavna crkva i Jevrejski hram.

---

[*] Tihomir Milošin, zapisano 10. 8. 1993. godine u knjizi: IZ DANA U DAN MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE O RATU U BiH 1992 1996., Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH, Media centar, Sarajevo, 2002., str. 91.

Življenje u Sarajevu bilo je privlačno za pripadnike svih etničkih skupina sa prostora Bosne i Hercegovine.

Razvoj industrijske proizvodnje u gradu Sarajevu, tokom XIX i XX stoljeća dovela je do rasta stanovništva. Prema popisu stanovništva od 1991. godine Sarajevo je imalo **527.049** stanovnika sa izrazitom multietničkom strukturom. To se vidi iz ove tabele:

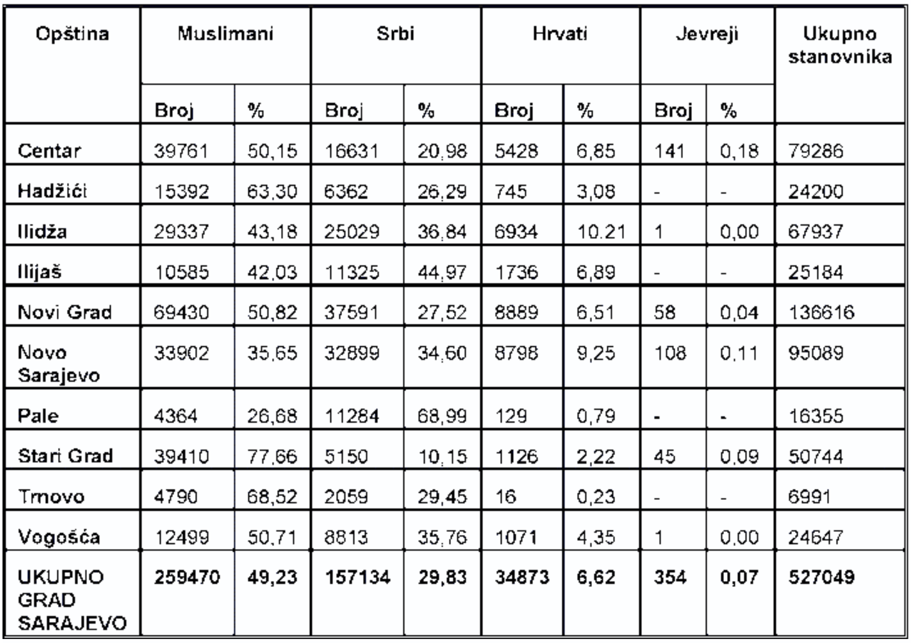

Opština	Muslimani		Srbi		Hrvati		Jevreji		Ukupno stanovnika
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	
Centar	39761	50,15	16631	20,98	5428	6,85	141	0,18	79286
Hadžići	15392	63,30	6362	26,29	745	3,08	-	-	24200
Ilidža	29337	43,18	25029	36,84	6934	10.21	1	0,00	67937
Ilijaš	10585	42,03	11325	44,97	1736	6,89	-	-	25184
Novi Grad	69430	50,82	37591	27,52	8889	6,51	58	0,04	136616
Novo Sarajevo	33902	35,65	32899	34,60	8798	9,25	108	0,11	95089
Pale	4364	26,68	11284	68,99	129	0,79	-	-	16355
Stari Grad	39410	77,66	5150	10,15	1126	2,22	45	0,09	50744
Trnovo	4790	68,52	2059	29,45	16	0,23	-	-	6991
Vogošća	12499	50,71	8813	35,76	1071	4,35	1	0,00	24647
UKUPNO GRAD SARAJEVO	**259470**	**49,23**	**157134**	**29,83**	**34873**	**6,62**	**354**	**0,07**	**527049**

Tabela 1. Broj i etnička struktura stanovništva Sarajeva po popisu stanovništva iz 1991. godine[1]

---

[1] U tabeli nisu iskazani statistički podaci za građane koji su se u etničkom smislu izjasnili kao: Jugosloveni, Bosanci Bošnjaci, Crnogorci, Romi, Albanci, Ukrajinci, Katolici, Slovenci, Makedonci, Pravoslavci, Mađari, Italijani, Česi, Poljaci, Nijemci, Hercegovci, Ostali, Nisu se izjasnili i Nepoznato, a čiji broj iznosi 75.219 ili 14,27 %. Međutim, njihov broj je iskazan u ukupnom broju građana grada Sarajeva koji iznosi 527.049. Izvor podataka: Statistički bilten br. 233 Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine „Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine: ETNIČKA OBILJEŽJA STANOVNIŠTVA rezultati po republikama i po opštinama 1991. godine“.

Društveno ekonomski, urbani i demografski razvoj Sarajeva od 1945 1992. godine

Nakon Drugog svjetskog rata Sarajevo se razvijalo ubrzano. Postalo je centar razvoja industrijske proizvodnje u mnogim oblastima: metalna industrija, tekstilna industrija, elektro industrija, proizvodnja automobila, drvno prerađivačka industrija, građevinarstvo. Razvile su se i brojne uslužne djelatnosti.

Uz sve ovo razvile su se obrazovne, zdravstvene i naučno istraživačke institucije. Univerzitet u Sarajevu, formiran je 1949. godine da bi za 40 godina razvoja postao nosilac naučno istraživačkog rada i obrazovanja visokostručnih kadrova za potrebe Bosne i Hercegovine.

Sarajevo je od 1945. do 1992. godine postalo središte razvoja kulture, umjetnosti i sporta.

Sa prirodnim resursima i razvijenim kadrovskim potencijalom u svim oblastima ljudskog stvaranja Sarajevo je postalo kandidat i dobilo organizaciju XIV zimskih olimpijskih igara 1984. godine. Da bi uspješno realizovalo zimske olimpijske igre Sarajevo je izvelo dva velika projekta:

Projekt zaštite čovjekove okoline: gasifikacija Sarajeva i urbanizacija bespravno izgrađenih naselja i Projekt političko teritorijalne organizacije Sarajeva na prostoru deset opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Hadžići, Vogošća, Ilijaš, Trnovo i Pale.

Na temelju ovih projekata izgrađeni su infrastrukturni objekti na cijelom prostoru grada. Zapravo, riješeno je snadbijevanje vodom, izgrađene ceste, hoteli, stambena naselja i sportski tereni za potrebe održavanja XIV zimskih olimpijskih igara.

Uspješna ogranizacija XIV zimskih olimpijaskih igara donijela je Sarajevu medijsku promociju i međunarodnu afirmaciju. Zahvaljujući, televizijskom prenosu igara u većem broju zemalja Sarajevo je postalo poznato u svijetu, a preko toga i zemlja Bosna i Hercegovina u kojoj je Sarajevo njen glavni grad.

Sarajevo je imalo veoma razvijenu autonomnu gradsku vlast jer je imalo poseban ustavni status u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini. Radi se o tome da je Sarajevo imalo određenu nadležnost i sopstvenu strukturu vlasti sa Gradskim vijećem kao najvišim organom te vlasti. Uz Gradsko vijeće postojao je i izvršni odbor i gradska uprava. U okviru svojih samostalnih nadležnosti, i zajedničke nadležnosti sa opštinama u sastavu grada, gradska vlast je uspješno vodila projekte socijalnog, ekonomskog, kulturnog i urbanog razvoja grada Sarajeva. Tako je grad Sarajevo osamdesetih godina XX stoljeća postao i najbrojnija gradska zajednica življenja ljudi u Bosni i Hercegovini i najsnažniji društveno ekonomski obrazovni i kulturni centar u Bosni i Hercegovini, sa preko 200.000 zaposlenih u privredi i društvenim djelatnostima. Sve institucije u privredi, uslugama i društvenim djelatnostima bile su multietničkog sastava.

Zajedničko življenje u odnosima međuetničke tolerancije bila je dominantna karakteristika življenja ljudi u Sarajevu do 1992. godine.

Sarajevo u planovima za etničku podjelu Bosne i Hercegovine

Na prvim višestranačkim izborima 1990. godine pobijedile su tri etničke stranke: SDA, HDZ i SDS. Sa ovim izborima uveden je višepartijski sistem vladanja u društvu. Sve pozicije u vlasti SDA, HDZ i SDS podijelile su dogovorno. Vladavina je uspostavljena na principu partnerstva, a ne na političkom programu ustanovljene koalicije. Zbog ovog načina vršenja vlasti, a i zbog bitno različitih i suprotstavljenih političkih stajališta etničke stranke su u prvoj godini svoga vladanja, zapravo u 1991. godini, ušle u međusobno sukobljavanje.

Sukob se najprije pojavio kod odlučivanja u Parlamentu i to o pitanju državno pravnog statusa Bosne i Hercegovine u procesu disolucije jugoslovenske socijalističke federacije. Kada je u Parlamentu Bosne i Hercegovine, krajem 1991. godine, došlo do usvajanja Memoranduma o samostalnom i suverenom razvitku države Bosne i Hercegovine sukob u vladajućoj koaliciji se produbio. U ovom sukobu oblikovale su se dvije političke opcije. Prva opcija je zagovarala suveren politički razvitak

Bosne i Hercegovine i njeno međunarodno priznanje. Ovu opciju su zagovarale dvije vladajuće stranke: SDA i HDZ i opozicione stranke u Parlamentu. Druga opcija je zagovarala ostajanje cijele Bosne i Hercegovine u Miloševićevoj Jugoslaviji ili etničku podjelu. Ovu opciju je zagovarala SDS i Srpski pokret obnove.

Prva politička opcija svoje rješenje dobiva na referendumu građana 29. februara i 1. marta 1992. godine, na kome su građani svojom voljom opredijelili da se Bosna i Hercegovina u budućnosti razvija kao suverena, nezavisna, cjelovita i međunarodno priznata država.

Srpska demokratska stranka nije prihvatila građansku političku volju i političko rješenje statusa Bosne i Hercegovine što je referendumom građana kao demokratskim oblikom upravljanja društvenim razvojem postignuto. Srpska demokratska stranka se odlučila na upotrebu vojne sile za ostvarivanje svojih političkih ciljeva. Odlučila se na rat i agresiju uz političku podršku i pomoć Miloševićevog režima i tadašnje Jugoslovenske narodne armije. Cilj rata je bio pripajanje cijele Bosne i Hercegovine ili njenog najvećeg dijela krnjoj Jugoslaviji. Ostvarivanje ovog cilja silom dovelo je do etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva, genocida i zločina nad civilnim stanovništvom. Nosioci zločina poslije rata se procesuiraju pred Haškim tribunalom.

U ovakvom planiranju ratnih ciljeva koji su vodili stvaranju etnički čistih prostora (prostora samo za Srbe) grad **Sarajevo je bio nerješiv čvor**. Jer Sarajevo je velika koncentracija ljudi na relativno malom prostoru i to iz svih etničkih grupa[2]: bošnjačke, srpske, hrvatske, jevrejske, te pripadnika drugih etničkih skupina. Srpska demokratska stranka je uvažavala realnost da Sarajevo nije moguće etnički očistiti, kao Višegrad ili Foču i Zvornik. Osim toga imala se u vidu i spoznaja da građani Sarajeva imaju visok stepen samosvijesti o vrijednosti zajedničkog življenja i multietničkoj toleranciji. Ta samosvijest će se pokazati kao osnova snažne samoodbrane Sarajeva tokom njegove dugogodišnje opsade. Ove okolnosti su, pretpostaviti je, i preovladajuće uticale na izbor SDS ove koncepcije DUGOTRAJNE OPSADE I GRANATIRANJA SARAJEVA kako bi se iznurile snage otpora i odbrane Sarajeva i kako bi se promijenila njegova etnička struktura. Po mišljenju jednog antifašiste iz Drugog svjetskog rata Karadžićev vojni poraz započeo je na samom početku rata jer je veliki broj građana srpske nacionalnosti nije napustio Sarajevo.[3]

---

[2] U Sarajevu je po popisu stanovništva iz 1991. godine živjelo 49,23% Bošnjaka; 29,83% Srba; 6,62% Hrvata i 0,07% Jevreja. Budući da je u Sarajevu živjelo 157.134 građana srpske nacionalnosti to je bila činjenica koja je određivala odnos i Srpske demokratske stranke prema Sarajevu.

Radi se o tome da je odbrana Sarajeva sa njegovim multietničkim bićem značila najveći ulog u odbrani ideje multietničke i cjelovite države Bosne i Hercegovine. Kada su vojna dejstva i granatiranje Sarajeva započeli u maju mjesecu 1992. godine i kad su nastavljeni tokom te i naredne 2003. godine pokazalo se da je SDS Sarajevu nametnula ulogu taoca u ostvarivanju ratnih ciljeva. U svim mirovnim planovima Sarajevo je imalo posebno mjesto. Ali u pogledu mirovnog rješenja za sam grad Sarajevo bile su dvije opcije: cjelovito Sarajevo – što je predlagalo Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine i etnički podijeljeno Sarajevo što je predlagala Srpska demokratska stranka. Sa Dejtonskim mirovnim sporazumom Sarajevo je dobilo status glavnog grada i Federacije BiH i države BiH i to sa predratnom teritorijom osim opštine Pale i dijela opština Trnovo, Novo Sarajevo i Ilidža.

Strategija odbrane multietničke strukture Sarajeva

U najtežim danima patnji i stradanja građana Sarajeva oblikovala se strategija odbrane i očuvanja multietničke strukture Sarajeva. Ova strategija je imala više svojih segmenata. Izdvajaju se kao najvažniji ovi segmenti:

- politički,
- vojni,
- društveno građanski,
- kulturološki.

---

[3] Riječ je o mišljenju Rize Selmanagića: “Znate, prvi početak, pravi početak Karadžićevog poraza je u činjenici da Srbi nisu masovno napustili Sarajevo u momentu napada na grad”. Vidi: Mirko Pejanović, BOSANSKO PITANJE I SRBI U BIH, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999. god., str. 148.

Politička osnova formiranja odbrambene strukture u gradu Sarajevu

Sarajevo je do ratne 1992. godine bilo sjedište državnih i političkih institucija, zatim središte obrazovnih, zdravstvenih i privrednih institucija. Najveći broj parlamentarnih stranaka imale su sjedište u Sarajevu. Sve ove institucije imale su multietnički sastav. Jednonacionalne su bile samo novoformirane etničke stranke: SDA, HDZ i SDS.

Kada se početkom aprila 1992. godine Skupština Bosne i Hercegovine nije mogla više održavati, pet opozicionih stranaka[4] je predložilo izjavu kojom se inicirao međustranački sporazum parlamentarnih stranaka o odbrani demokratske, suverene i nezavisne države Bosne i Hercegovine. Ovom izjavom iniciran je proces popune Predsjedništva Bosne i Hercegovine, jer su ostavke na članstvo u Predsjedništvu bili podnijeli prof. Nikola Koljević i prof. Biljana Plavšić. Na prijedlog opozicionih stranaka, a na osnovu Izbornog zakona iz 1990. godine, u Predsjedništvo su izabrani prof. Nenad Kecmanović i prof. Mirko Pejanović. Na ovaj način Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je imalo i višeetnički i višestranački sastav.

U junu mjesecu 1992. godine Predsjedništvo RBiH je usvojilo dokument pod nazivom: PLATFORMA ZA DJELOVANJE PREDSJEDNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE U RATNIM USLOVIMA. Ova Platforma je ustanovljena kao najšira politička osnova za okupljanje patriotskih snaga u odbrani integriteta i multietničkog bića bosanskohercegovačkog društva.

U Platformi se polazi od stanovišta da se društveni život u Bosni i Hercegovini zasniva na ravnopravnosti[5] Bošnjaka, Srba, Hrvata, te pripadnika drugih naroda u upravljanju državnim poslovima.

---

[4] Izjavu su 13. aprila 1992. godine potpisali predstavnici: Socijaldemokratske partije, Saveza reformskih snaga, Demokratske stranke socijalista, Muslimanske bošnjačke organizacije i Liberalne stranke. Vidi: Mirko Pejanović, BOSANSKO PITANJE I SRBI U BiH, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999., str. 287.

[5] Platforma o radu Predsjedništva RBiH u ratnim uslovima usvojena u junu mjesecu 1992. godine. Vidi: Mirko Pejanović, BOSANSKO PITANJE I SRBI U BiH, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999. str. 293.

Ono što je posebno bitno jeste ustanovljena koncepcija Platforme po kojoj Bošnjaci, Srbi i Hrvati imaju svoje nacionalne interese, «ali i interese koji proističu iz tradicije viševjekovnog zajedničkog življenja».[6] Na koncepciji Platforme ustanovljena je osnova za vođenje opštenarodne odbrambene borbe svih građana i svih naroda za suverenu, cjelovitu, demokratsku i multietničku državu Bosnu i Hercegovinu. U ovom kontekstu **«oružane snage BiH će u svoje redove uključiti pripadnike svih naroda koji žive u BiH»**.[7]

Sa odrednicom u Platformi da svi narodi koji žive u BiH predstavljaju osnovu oružanih snaga BiH formirana je Armija Republike Bosne i Hercegovine i njen Prvi korpus na području grada Sarajeva.

Jedinice Armije Republike BiH formirane u gradu Sarajevu imale su multietnički sastav. Imale su zapravo pripadnike iz svih naroda. U toku 1992. godine jedinice Armije RBiH u Sarajevu imale su učešće srpskog i hrvatskog naroda od 15 20%. Snage policije i snage civilne zaštite, takođe su u svom sastavu imale učešće pripadnika svih naroda. Tako je multi etnička struktura stanovništva grada Sarajeva postala osnovom multietničke strukture oružanih snaga. Promocija vrijednosti multietničkog života građana i naroda BiH na temelju Platforme o radu Predsjedništva BiH u ratnim uslovima svoju potvrdu je dobilo u svim odbrambenim i svim političkim strukturama grada Sarajeva. Sarajevo je uspostavilo veoma brojnu odbrambenu strukturu koja je izdržala otpor višegodišnjoj opsadi.

Vojni aspekt odbrane i očuvanja multietničke strukture Sarajeva

Svojom multietničkom strukturom i ljudskim potencijalom grad Sarajevo je bio središte za formiranje, djelovanje i razvoj Prvog korpusa Armije RBiH. Jedinice i komandni sastav Prvog korpusa imali su multi etnički sastav.[8] Do smanjenja učešća Srba i Hrvata u Prvom korpusu

---

[6] Platforma o radu Predsjedništva RBiH u ratnim uslovima, citirano izdanje, str. 293.

[7] Ibid, str..295.

[8] Svo vrijeme rata jedan od pomoćnika komandanta Prvog korpusa bio je iz srpskog naroda: Zlatko Petrović.

Armije RBiH dolazi tokom 1993. godine. Ova godina je donijela i neizvjesnosti u pogledu ishoda mirovnog rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Zapravo, tada je bio u opciji Stoltenberg Ovenov mirovni plan o ustrojstvu unije Bosne i Hercegovine koju bi činile tri etničke republike: srpska, bosanska, hrvatska. Tokom 1993. i 1994. godine u jedinicama Armije RBiH naglašeno je uključen vjerski aspekt života što je indirektno negativno djelovalo na očuvanje etničke strukture Armije RBiH uspostavljene na početku rata, a u tom pogledu i Prvom korpusu Armije RBiH u Sarajevu.

U traženju odgovora na pitanje: Ko je odbranio Sarajevo?, a u okviru provedenog istraživanja brigadnog generala Nedžada Ajnadžića izvodi se ovaj zaključak: „...u sarajevskoj regiji i u Sarajevu branila se multietničnost, multikulturalnost i multikonfesionalnost, tj. zajednički sarajevski bosanski način života kao najveća općečovječanska tekovina ovih prostora i vrijednost zasnovana na principima uzajamnog, jednakog priznanja, uvažavanja i međusobne tolerancije.“[9]

U odbrani Sarajeva među braniteljima i među civilima u Sarajevu i okolini stradalo je stanovništvo svih nacija i vjera. Za potvrdu ovih zaključaka iz šireg istraživanja uzimamo činjenice koje se odnose na motiviranost boraca branilaca Sarajeva kao i nacionalnu strukturu poginulih boraca.

U odgovoru boraca ispitanika na pitanje koji su motivi za učešće u odbrani Sarajeva i Bosne i Hercegovine najbrojnija socijalna kategorija – radnici, se opredijelila gotovo potpuno 89% za stav da je „očuvanje građanske, demokratske, cjelovite i suverene BiH sa multietničkom strukturom“ bio osnovni motiv i cilj borbe.[10] Takođe, i druge socijalne kategorije u procentualnom iznosu od 88 89% ističu iste motive svog učešća u borbi za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

U istraživanju mišljenja ispitanika o mjestu koje zauzima sarajevsko ratište u okviru odbrane Bosne i Hercegovine vrlo visok procenat ispitanika iz svih socijalnih skupina, zapravo njih 86%, „smatra da je Sarajevo bilo ključna tačka i cilj agresije".[11] U ovom kontekstu boračka populacija jedinica Prvog korpusa imala je svijest o ključnoj važnosti odbrane Sarajeva za odbranu cijele Bosne i Hercegovine.

---

[9] Nedžad Ajnadžić, ODBRANA SARAJEVA, Sedam, Sarajevo, 2002. godina, str. 185.

[10] Nedžad Ajnadžić, navedeno djelo, str. 326.

U nacionalnoj strukturi boraca Prvog korpusa Armije RBiH imaju učešće Bošnjaci, Hrvati, Srbi i skupina ostalih.

U prvoj godini rata – 1992. godine Prvi korpus Armije RBiH ima 60.442 borca. Bošnjaci u ovom broju imaju najveće učešće: 55.473. Učešće Srba je 1.566, a Hrvata 2.330. Skupina *ostali* imala je učešće sa 1.073 borca. Tokom prve godine rata 1992., zabilježeno je veće stradanje boraca u odnosu na 1993., 1994. i 1995. godinu. Zapravo, tokom 1992. godine ukupno je poginulo 3.097 boraca. Od ovog broja poginulo je 2.865 Bošnjaka; Srba 104; Hrvata 121 i iz skupine *ostalih* 11.[12]

Kad se uzmu zbirni podaci za četiri godine rata: 1992., 1993., 1994. i 1995. godinu broj poginulih boraca je 6.104, odnosno 92,7% su Bošnjaci. Poginulih boraca srpske nacionalnosti bilo je 223 ili 3,4%. Iz hrvatske nacionalnosti poginulo je 240 ili 3,5 % boraca, a pripadnika ostalih naroda bilo je 18 ili 0,3%.

Društveno građanski osnov odbrane multietničke strukture Sarajeva

Građani Sarajeva su samoinicijativno organizirali aktivnosti koje su imale za cilj odbranu grada i očuvanje njegove multietničke strukture. Kao primjere samoaktivnosti i samoorganiziranja građana uzimamo Građa nski forum Srba Sarajeva.[13] Za primjere uzimamo Asocijaciju nezavisnih intelektualaca Krug 99, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Hrvatskog narodnog vijeća i Srpskog građanskog vijeća.[14]

---

[11] Ibid, str. 327.

[12] Ibid, str. 213 i 214.

[13] Građanski forum Srba Sarajeva formiran je u junu mjesecu 1992. godine. Predsjednik ovog udruženja je bio Dragutin Braco Kosovac, antifašist iz Drugog svjetskog rata i ugledni privrednik i građanin Sarajeva.

[14] Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, Srpsko konsultaciono vijeće i Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca formirani su 1993. godine, a HNV i SGV formirani su početkom 1994. godine.

Forum građana srpske nacionalnosti je bio među prvim javnim skupovima građana na početku rata. Održan je u zgradi poznatog FIS a. Okupljeni građani srpske nacionalnosti usvojili su Izjavu kojom su se obratili javnosti. Ovaj forum je javno osudio „agresiju na BiH, zločinačku politiku SDS, ubijanje nedužnih građana bombardovanje i razaranje gradova i naselja.[15] Posebno je osuđen pokolj i genocid nad Muslimanima i drugim narodima. Bilo je ovo prvo javno određenje prema politici Srpske demokratske stranke i to od građana srpske nacionalnosti grada Sarajeva koji su odbranu svoga grada i zajedničkog života u njemu smatrali najvećom vrijednošću.

U Izjavi se posebno podvlači da „srpski narod nije dao mandat Radovanu Karadžiću da povede rat“.[16] Za Jugoslovensku narodnu armiju je rečeno da je „odigrala najsramniju i najprljaviju ulogu u ratu na području bivše Jugoslavije“.[17]

Dio Izjave posvećen je građanima Sarajeva: „Ogromna većina građana srpske nacionalnosti i srpskog etničkog porijekla ostali su u Sarajevu, nisu krenuli za Karadžićem niti to namjeravaju učiniti ...“.[18]

Građani srpske nacionalnosti su „na svojim radnim mjestima u Civilnoj zaštiti, jedinicama Teritorijalne odbrane BiH, koju smatraju jedinom legitimnom i višenacionalnom oružanom vojskom u Republici“.[19]

U Izjavi se posebno potcrtava da građani srpske nacionalnosti znaju da im je mjesto u njihovom gradu „zajedno sa svim građanima Sarajeva i BiH“.[20]

Odnos prema državi Bosni i Hercegovini u Izjavi se definiše slijedećom konstatacijom: “Zalažemo se za samostalnu, suverenu i teritorijalno nedje ljivu državu, koja će se konstituisati na osnovama parlamentarne građanske demokratije i nacionalne ravnopravnosti tri konstitutivna naroda“.[21]

---

[15] Izjava Građanskog foruma Srba Sarajevo, od juna 1992. godine; Vidi: M. Pejanović, BOSANSKO PITANJE I SRBI U BiH, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999., str. 290.

[16] Ibid.

[17] Ibid.

[18] Ibid.

[19] Ibid.

[20] Ibid.

Organizacije građanske inicijative formirane tokom 1992. i 1993. godine: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99 i Srpsko konsultaciono vijeće promovisale su u javnosti svoje zalaganje za suverenost i nedjeljivost države Bosne i Hercegovine. Zalaganjem i programskom aktivnosti ove organizacije su dale doprinos u očuvanju vrijednosti zajedničkog života i tolerancije u gradu Sarajevu i Bosni i Hercegovini. U rezoluciji osnivačkog kongresa bošnjačkih intelektualaca naglašava se da „naša tradicionalna i poslovična tolerancija i zajedništvo u multikulturalnoj, multinacionalnoj i multireligijskoj BiH mora biti osnova naše orijentacije u budućnosti“.[22] U veoma teškim okolnostima ratne 1993. godine ove tri organizacije: VKBI, Krug 99 i Srpsko konsultaciono vijeće bile su nosioci promocije interesa građana da se sačuva integritet države BiH, zajednički život, zaustavi rat i započne izgradnja mira. Potkraj 1993. godine formirano je i Koordinaciono tijelo institucija hrvatskog naroda, koje je izvršilo pripremu za sazivanje i održavanje Sabora Hrvata Bosne i Hercegovine. Sabor Hrvata održan je u februarau 1994. godine. Sabor je označio prekretnicu u borbi demokratskih snaga hrvatskog naroda za cjelovitu i multietničku BiH. Zapravo, Sabor je inicirao zaustavljanje bošnjačko hrvatskog sukoba. Ova ideja je prihvaćena u međunarodnoj zajednici i došlo je do potpisivanja Vašingtonskog mirovnog sporazuma 18. marta 1994. godine.

Tokom marta mjeseca 1994. godine održana je Prva skupština građana srpske nacionalnosti. U ratnim uslovima Skupština je imala 420 delegata. Na Skupštini je formirano Srpsko građansko vijeće i usvojeni dokumenti kojim se definisala strategija i politika odbrane multietničkog bića Sarajeva i države BiH i postizanja mirovnog političkog rješenja za BiH.

---

[21] Ibid, str. 291.

[22] Rezolucija VKBI od 22. 12. 1992. godine, Almanah VKBI 1992 2002., VKBI, Sarajevo, 2003. godine, str. 58.

U mirovnim planovima za BiH što su predlagani tokom 1992. i 1993. godine zagovarane su dvije opcije za grad Sarajevo. Jedna opcija je bila cjelovito Sarajevo sa statusom glavnog grada BiH. Ovu opciju je predlagala multietnička delegacija Predsjedništva RBiH. Druga opcija je bila etnička podjela Sarajeva na bošnjački dio i srpski dio grada Sarajeva. Opciju etničke podjele Sarajeva uporno je zagovarala SDS. Zbog toga je Sarajevo imalo ključno mjesto za konačno mirovno rješenje rata u BiH. Iako je primjenom sile u prve dvije godine rata mnogo toga porušeno, Sarajevo je uspijevalo ostati i biti „posljednja velika oaza zajedničkog života u Bosni, možda jedino uporište izvjesne demokratičnosti i medijskog pluralizma“.[23] Iz ovih razloga Sarajevo je bilo trn u oku srpskim nacionalističkim liderima. Jedan među njima: Momčilo Krajišnik je 1993. godine govorio da je Sarajevo „srpski strateški interes te da će biti podijeljeno između Srba i Muslimana“.[24] Za Hrvate nije bilo mjesta u Sarajevu. Njima je po Krajišniku bio namijenjen Mostar.

U odbrani podjele Sarajeva na dvije etničke cjeline: bošnjačku i srpsku, branila se ideja cjelovite i multietničke i multikulturne države BiH. Sarajevo je u kontekstu borbe za cjelovitu državu BiH, tokom rata i u svim fazama mirovnih pregovora imalo glavnu ulogu u sprečavanju etničke podjele države BiH.

Očuvanju cjelovitosti Sarajeva i njegove uloge glavnog grada BiH osobit doprinos dala je akcija ANI Krug 99 u prikupljanju potpisa građana za jedinstveno Sarajevo. Akcija prikupljanja potpisa tokom 1993. i 1994. godine dobila je podršku preko milion građana.[25] Ova akcija prikupljanja potpisa građana dobila je podršku demokratske javnosti u evropskim zemljama i međunarodnim organizacijama.

Akcija ANI Krug 99 prikupljanja potpisa za jedinstveno Sarajevo ohrabrila je sve pristalice zajedničkog života i ideje multietničke i cjelovite države Bosne i Hercegovine. Ova građanska inicijativa izvedena je u organizaciji Kruga 99 zasigurno je imala preovlađujući utjecaj na pobjedu demokratskih i multietničkih snaga koje su Sarajevo branile kako oružanom borbom tako i društvenom aktivnošću građana Sarajeva i to u svim vidovima građanskog otpora i građanske akcije.

---

[23] Gojko Berić, SARAJEVO NA KRAJU SVIJETA, Oslobođenje, Sarajevo 1994. godine, str. 92.

[24] Ibid.

[25] Deklaracija o jedinstvenom Sarajevu, ANI Krug 99, Sarajevo 1994. Prikupljanje građanskih potpisa izvelo je ANI Krug 99 tokom 1994. godine.

Važan doprinos odbrani cjelovitog Sarajeva imala je i posjeta zajedničke delegacije Srpskog građanskog vijeća i Hrvatskog narodnog vijeća američkoj administraciji u septembru mjesecu 1995. godine. U okviru ovih razgovora posebna tema je bila status Sarajeva.[26]

Kulturološki aspekt odbrane Sarajeva

Za vrijeme rata u gradu Sarajevu su radile škole, univerzitet, bolnice, biblioteke i kulturna društva. Posebno je bio zapažen rad Kamernog teatra 55. Rad obrazovnih i kulturnih institucija donosio je smisao i snagu otpora svakodnevnom granatiranju i ubijanju ljudi u Sarajevu.

U školama i fakultetima snažio se duh mladih ljudi da izdrže opsadu, da ne pokleknu, da dočekaju vrijeme mira. U Sarajevu je svakodnevno štampano *Oslobođenje*, simbol slobodarskog i antifašističkog duha iz Drugog svjetskog rata. *Oslobođenje* je promoviralo istinu o ratu u BiH i istinu o stradanju građana u Sarajevu. Za takvu svoju ulogu *Oslobođenje* je dobilo svjetsku nagradu 1992. godine: postalo je list godine u svijetu.

Sarajevski ratni teatar je svojim predstavama u evropskim gradovima privukao zanimanje kulturnih i javnih radnika za patnje građana Sarajeva.

Novinari velikog broja listova i televizijskih stanica boravili su u Sarajevu i iz Sarajeva slali svoje izvještaje.

---

[26] Zajednička delegacija je imala razgovor sa Antony Lakeom i Bobom Dolom. Suština prijedloga za status Sarajeva bila je da Sarajevo bude glavni grad, da se sačuva njegova multietnička struktura i da dobije poziciju distrikta poput Wašingtona u SAD u. Za ovaj prijedlog tražili smo podršku međunarodne zajednice. Vidi: M. Pejanović, BOSANSKO PITANJE I SRBI U BiH, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999. godine, str. 239.

Zvaničnici međunarodnih organizacija imali su sjedište svojih aktivnosti u Sarajevu. Sarajevo je za sve međunarodne djelatnike bilo glavna adresa države BiH. Zapravo, Sarajevo je bilo glavni oslonac multietničkim demokratskim snagama da odbrane teritorijalni integritet države BiH i njenu multietničku strukturu.

Rezime

Kao polumilionski i izrazito multietnički grad i kao glavni grad države BiH Sarajevo je imalo posebnu ulogu u odbrani ideje cjelovite i multietničke države Bosne i Hercegovine.

Snage agresije na BiH objedinjene u liku Srpske demokratske stranke kao i državne strukture koju je sebi prisvojila, Jugoslovenske narodne armije i Miloševićevog režima namijenile su Sarajevu i njegovim građanima opsadu i četverogodišnje patnje. Ovim su snage agresije pokazale da Sarajevo i za njih ima strateški interes. Pokazale su i više od toga: Sarajevo je ključ za rješenje rata u Bosni i Hercegovini. Ali njihov ključ je bio za bravu koja otvara vrata za etničku podjelu Sarajeva na dva dijela: bošnjački i srpski. Imali su stajalište i u tome nisu griješili da je etnička podjela Sarajeva pouzdan put da se dođe do etničke podjele države BiH.

Odbrana Sarajeva kao zajednice multietničkog i multireligijskog življenja ljudi najveću snagu je imala u svojim građanima. Građani Sarajeva su snagom svoga duha ispleli mrežu otpora. Ovu mrežu su činili oružani oblik otpora u liku mnogoljudnog Prvog korpusa Armije RBiH, zatim razni vidovi građanskog otpora. Samosvijest i samoorganizovanost građana Sarajeva postala je unutrašnja snaga otpora i odbrane Sarajeva. Snagu za četverogodišnji otpor građani Sarajeva su dobijali iz specifične duhovne moći Sarajlija. A to je onaj duh iz koga dolazi težnja za slobodom, tolerancija za drugog i drugačijeg, volja za život, samopouzdanje, solidarnost i trpljenje. Samo je moć duha sarajevskog čovjeka mogla podnijeti četverogodišnju opsadu, iznurivanje glađu i hladnoćom i bezgranične patnje.

Odbrana i otpor građana Sarajeva imala je multietničku strukturu. Imala je oblik zajedničkog življenja etničkih skupina i u uslovima opsade i svakodnevnog granatiranja. Činjenica da je značajna skupina građana srpske i hrvatske nacionalnosti, kao i Jevreja, svo vrijeme rata zajedno podnosila patnje sa bošnjačkim narodom i zajedno učestvovala u odbrani i otporu, presudno je utjecala na odnos međunarodne zajednice prema rješenju rata u Bosni i Hercegovini. Taj pozivitivni odnos naspram odbrane ideje multietničke strukture bosanskohercegovačkog društva čvrsto se uspostavlja od 1994. godine, unutar Kontaktne grupe i u vidu liderstva SAD u pripremi mirovnog rješenja za Bosnu i Hercegovinu.

Prvi koraci međunarodne zajednice u pripremi mirovnog rješenja za BiH bili su iskazani u mjerama za deblokadu Sarajeva. Bile su to mjere uklanjanja artiljerijskog oruđa srpskih snaga na udaljenost od 20 km. Potom je bila mjera: otvaranje „plavog puta“. Ovo su samo početne mjere. U 1995. godini uslijedila je odluka NATO saveza o udarima na ciljeve Vojske Republike Srpske. Na kraju je uslijedio Dejtonski mirovni sporazum u kome je Sarajevo dobilo status cjelovitog i glavnog grada države BiH. Ove činjenice potvrđuju tezu da je model multietničkog življenja ljudi u Sarajevu kao i model odbrane Sarajeva u vremenu rata imao glavnu ulogu u odbrani suvereniteta, teritorijalnog integriteta i multietničkog bića države Bosne i Hercegovine.

Prof. mr. Muharem Kreso

HISTORIJSKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA U OPSADI 1992. DO 1995. GODINE

Glavni grad Bosne i Hercegovine sa svojih devet opština[1] dočekao je agresiju na površini od 1.533 kvadratnih kilometara, odnosno 3% ukupne državne teritorije.[2] U njemu je bilo 509.669 stanovnika, koji su predstavljali 11,66% ukupnog stanovništva zemlje.[3] Nacionalna struktura stanovništva (28,7% Srba i 71,3% Muslimana, Hrvata i ostalih naroda) je bila takva da Srbi, ma koliko su tih 28,7% (146.275) bili izmanipulisani i naoružani, bez 4. korpusa JNA (sa 600 artiljerijskih oruđa i 150 tenkova i oklopnih transportera) nisu imali šansu.

Odbrana Sarajeva praktično je započela u toku dvadesetsatnog **Mitinga za mir**[4] pred Narodnom skupštinom neposredno po međunarodnom priznanju rezultata Referenduma o nezavisnosti, 6. aprila 1992. Prvi hici u masu između sto i dvjesto hiljada ispaljeni su iz Kriznog štaba Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine – SDS u Holidej inu, našto je masa krenula prema hotelu, a specijalci u njemu uhapsili nekoliko snajperista. Predsjedništvo je uvelo **vanredno stanje u gradu**, pošto je prethodnog dana JNA i «srpska policija» zauzela Spomen park i Školu MUP a na Vracama, a na mostu Vrbanja pale i prve žrtve među demonstrantima. Legalne odbrambene snage tog dana predstavljala je aktivna i mobilisana rezervna Policija MUP a Socijalističke Republike Bosne i

---

[1] Neposredno prije toga iz njegovog sastava izdvojila se opština Pale sa 18.320 stanovnika na površini od 555 km^2...POPIS STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE od 31. marta 1991. godine.

[2] Na tom popisu Bosna i Hercegovina imala je 4.377.669 stanovnika i površinu od 51.129 km^2.

[3] Kasim Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, str. 227 273. Nedžad Ajnadžić, ODBRANA SARAJEVA, Sedam, Sarajevo 2002, str. 252.

[4] Bio je to pokušaj četiri opozicione stranke (SDP, SRS, LS i MBO) da političkim sredstvima očuvaju kontinuitet demokratskog političkog procesa i političke emancipacije Bosne i Hercegovine.

Hercegovine (SR BiH) i jezgro Teritorijalne odbrane grada, čija mobilizacija je bila u toku.[5]

Kako je agresor kriznim štabovima petokolonaške SDS nastavio preuzimanje vlasti u opštinama, a paravojnim i dijelom armijskih jedinica nastavio napade na više graničnih gradova (Bosanski Brod, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Višegrad ?), a Komanda 2. vojne oblasti, koristeći i prethodno ustanovljene «zajedničke patrole» nastavila da se pravi kako samo sprečava međunacionalne sukobe, legalno Predsjedništvo je sa zakašnjenjem 8. aprila 1992. proglasilo stanje **neposredne ratne opasnosti** i u skladu sa rezultatima referenduma i međunarodnog priznanja države donijelo formalnu Odluku o preimenovanju Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u Republiku Bosnu i Hercegovinu, te uredbama sa zakonskom snagom umjesto dotadašnjeg Republičkog,[6] organizovalo **Štab teritorijalne odbrane RBiH**, koji je do 15. aprila trebalo da pored svojih snaga u funkciji odbrane objedini i sve naoružane sastave i pojedince.[7]

Gradski štab TO Sarajevo uoči agresije imao je 10.217 obveznika, ali je naoružanje i druga materijalna sredstva bilo ostalo u skladištima pod kontrolom JNA. Petog aprila naređenom mobilizacijom, sutradan je postignut stepen od 66% popunjenosti ljudstvom, a samo 3% osnovnim pješadijskim naoružanjem, dok je policija 4. aprila, pored aktivnog, mobilisala i svoje rezervne sastave i naoružala ih. U tih nekoliko dana Sarajevo je bukvalno bilo izolovano i uspostavljena njegova **opsada**. Kao glavni grad Bosne i Hercegovine, Sarajevo je trebalo zauzeti među prvim gradovima.

---

[5] Hasan Efendić, KO JE BRANIO BOSNU, Udruženje građana plemićkog porijekla Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1998, str. 116 117. i 153 186. Nedžad Ajnadžić, ODBRANA SARAJEVA, Sedam, Sarajevo 202, str. 51 56. Stjepan Šiber, PREVARE, ZABLUDE, ISTINA RATNI DNEVNIK, Rabic, Sarajevo 2000, str. 45 47.

[6] Osjećajući se nesigurnim u svom sjedištu, dan prije komandant RŠTO, sa nekoliko ključnih oficira, premjestio se u zgradu Komande 2. vojne oblasti. Tog dana je glavnina RŠTO, faktički počela funkcionisati kao Štab TO RBiH.

[7] Vidi napomenu 5.

U toku aprila i maja Okružni štab TO Sarajevo prerastao je u Regionalni štab sa istom zonom odgovornosti – 19 opština, dok se Gradski štab ograničio na okruženo urbano jezgro grada sa njegove četiri opštine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad).[8]

Na površini približno 30 opština potkraj 1991. i u toku prva tri mjeseca 1992. godine SDS BiH je, kao jedna od stranaka na vlasti, pripremajući se kao peta kolona za učešće u agresiji, destruirala legalne organe vlasti i vlast su preuzeli njeni **krizni štabovi**. Za to vrijeme, u skladu sa tokom agresije na Hrvatsku i potpisivanja primirja sa njom JNA je preko tih kriznih štabova i izvjesnom predislokacijom jedinica i ustanova uspostavila **okupacionu vlast** još neproglašene Savezne Republike Jugoslavije SRJ.

SRJ se morala povinovati odlukama Briselske konferencije od 17. decembra 1991. godine o priznanju osamostaljenja Slovenije i Hrvatske, te raspisivanju i rezultatima referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. S obzirom na postignute dogovore sa Franjom Tuđmanom i Matom Bobanom velikosrpski vrh se nadao da će referendum propasti, ali je to osujetila Katolička crkva Bosne i Hercegovine.

Raspoređena za očekivanu podjelu Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom JNA je raspolagala dovoljnim snagama da okupaciju pripadajućeg joj dijela Bosne i Hercegovine učini **efektivnom**, ali ne i za istovremeni sukob sa snagama Hrvatske vojske i njene pete kolone Hrvatske zajednice Herceg Bosna i Hrvatskog vijeća obrane (HVO).

Po pripremljenom planu, JNA je iz Sarajeva bila izmjestila potrebne jedinice i odgovarajuću podršku, sa namjerom da Sarajevo ispresijeca na više pravaca. Glavni pravac udara bio je Vraca Grbavica kasarna M. Tito Hum. Pored ranije uređenih vatrenih položaja za protivvazdušnu odbranu, desetak kasarni je u gradu uređeno za kružnu odbranu. Trećeg aprila je artiljerija JNA posjela uređene vatrene položaje duž prstena komunikacija oko urbanog jezgra grada, te prigradskog naselja.[9]

---

[8] Isto.

[9] Hasan Efendić, KO JE BRANIO BOSNU, UG plemićkog porijekla, Sarajevo 1998, str. 249. do 253.

Opsada Sarajeva u prvoj godini bila je najpotpunija. Odlučan pomak u tom pogledu bilo je probijanje 31. jula 1993. «objekta D B», odnosno Tunela spasa između Dobrinje i Butmira, ispod aerodromske piste, u dužini od 672 metra.[10] Pored više od milion prolazaka kroz tunel je u opsjednuti grad ubačeno blizu 40.000 tona hrane i drugih roba i 80 miliona KW električne energije. Znatno više, 168.432 tone hrane dopremio je UNHCR kopnenim putem i zračnim mostom.

Sve je to bilo od ogromnog značaja za opstanak građana Sarajeva, pa i pored toga što je po osobi podijeljeno ukupno 159 kg hrane, odrasli građani su izgubili prosječno 20 kg tjelesne težine.

U prvih nekoliko mjeseci, do ljeta 1992. godine, agresor je okupirao oko 48% državne teritorije, odnosno 24.570 km^2. U samom Sarajevu agresor je okupirao veću polovinu gradske teritorije (858,96 km^2), ali je to bilo slabije naseljeno ruralno područje i sjedišta pet (Ilidža, Vogošća, Ilijaš, Hadžići, Trnovo) prigradskih opština sa svega jednom trećinom (manje od 160.000) stanovništva glavnog grada.[11]

Slobodni dio glavnog grada (74,90 km^2) bio je, međutim, podijeljen u dva, opet nejednaka dijela.

Opsjednuto urbano jezgro grada (opštine Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad) sa površinom od oko 220 km^2, gdje je stanovala apsolutna većina ukupnog stanovništva Sarajeva (po popisu 1991. godine 361.178 stanovnika). Na tom prostoru bilo je uz to raspoređeno desetak kasarni i ustanova Jugoslovenske narodne armije (JNA), što je uveliko otežavalo odbranu grada i razvlačilo malobrojne snage branitelja.

Na centralnu slobodnu teritoriju naslonjeni dio bio je bar trostruko prostraniji (432 km^2), i nešto gušće naseljen. Obuhvatao je uglavnom naseljenije ruralne dijelove opština Ilidža, Trnovo, Hadžići, Vogošća i Ilijaš.[12]

---

[10] Tunel je bio malog kapaciteta (približno 1,70 x 1,30 m), ali je u toku 29 mjeseci bio vrlo frekventna komunikacija (1.120.000 prolaznika, uneseno je blizu 20.000 tona hrane i 9.000 tona ostalih komercijalnih roba, kao i 4.500 tona vojne opreme, sanitetskih i drugih materijalnih sredstava i isto toliko kubnih metara goriva. Na iskustvima ovog, početkom jula 1995. godine, počet je novi tunel znatno većeg kapaciteta, ali je on završen u toku dejtonskih razgovora i bio eliminisao prijetnju produžene opsade grada.

[11] Isto.

Značaj odbrane Sarajeva potcrtava i činjenica da je grad Sarajevo na trideset trećem dijelu površine državne teritorije, ali sa više od jedne osmine ukupnog stanovništva države, u osnovi bio težište zone odgovornosti[13] 1. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), sa prosječno oko 78.000 boraca, od čega je domicilno stanovništvo činilo oko 80%, a izbjeglice oko 20%.[14] Valja, uz to, istaći da se glavnina Korpusa (prosječno 45.000 boraca) nalazila van opsade, a jedva nešto manje (prosječno 35.000 boraca) u opsadi, kao i da je manevar snaga između ova dva dijela moguć tek od 31. jula 1993. godine.[15] Od ukupno 6.585 poginulih boraca ovog korpusa njih 3.587 poginulo je u opsadi, a 3.003 na neopsjednutom dijelu grada, uključujući i zone odgovornosti ostalih korpusa ARBiH, u čemu su učestvovali i borci opsjednutog jezgra Sarajeva. Procentualno to bi bilo: 54,4%: 45,6% u korist opsjednutog dijela Sarajeva.[16] Taj odnos je, zbog izraženijeg opsadnog načina ratovanja, naročito ispoljen u prvoj i drugoj godini rata (do 31. jula 1993.). U 1992. godini odnos poginulih boraca Korpusa u opsadi i van nje, bio je 64,03%: 35,97%.[17] Naročito je to izraženo u junu 1992. godine, kada je u jednom mjesecu na opsjednutom dijelu, u fazi «izvlačenja JNA» sa teritorija Republike Bosne i Hercegovine, od 619 boraca Korpusa poginulo 413 ili 66,72%. Valja naglasiti da je u ovoj prvoj godini rata poginulo **polovina** od ukupno poginulih boraca 1. korpusa.

---

[12] Mjesna zajednica Kobilja Glava opštine Vogošća, oslanjala se na opsjednuto urbano jezgro grada, a drugi njen dio ostatak opštine na centralnu slobodnu teritoriju, dok su slobodni dijelovi opštine Ilidža, Hadžići i Trnovo predstavljali značajnu i kompaktnu cjelinu oko planina Bjelašnice, Igmana i Treskavice.

[13] Ostatak zone odgovornosti bilo je pretežno slobodnih deset opština sa ukupnom površinom od 3.343 km2 i 236.418 (221.074) stanovnika – 80% nesrpskog stanovništva. U cjelini su bile okupirane samo Pale i Sokolac sa 68% i 69% srpskog stanovništva.

[14] Zona odgovornosti 1. korpusa ARBiH sastojala se od devet opština grada Sarajeva i deset vangradskih opština. Zahvatala je 4.879 km^2 površine, na kojoj je po popisu stanovništva iz 1991. živjelo 730.743 stanovnika. Od toga je bilo 370.675 ili 50,7% Bošnjaka, što je uslovilo njihovu 20% mobilizaciju i 4.765 ostalih.

[15] Nedžad Ajnadžić, ODBRANA SARAJEVA, Sedam, Sarajevo 2002, str. 81 92.

[16] Isto, str. 206 208.

[17] Isto.

Historijski značaj odbrane Sarajeva u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992. do 1995. godine, ogleda se, prije svega, u činjenici da se radi o **glavnom gradu zemlje**, **da se raspolagalo neophodnim kapacitetima i smoglo snage** da se Sarajevo odbrani u uslovima **dugotrajne**, višegodišnje **opsade** daleko nadmoćnijeg agresora.

*

* *

U hiljadugodišnjoj historiji Bosne, odnosno Bosne i Hercegovine, Sarajevo je najduže, gotovo od njegovog postanka bilo glavni grad zemlje, glavni grad države, odnosno pokrajine, kada je bilo u sastavu većih državnih zajednica (Osmansko i Habzburško carstvo, Kraljevina Jugoslavija), bez obzira na to da li je, u određeno vrijeme, bilo sjedište najvišeg organa vlasti. U svakom slučaju to je opredijeljeno činjenicom da je izvorni sliv rijeke Bosne, odnosno Vrhbosna bio i do tada centralna oblast srednjevjekovne Bosanske države.

Prvi pismeni pomen datiran je u 1244. godini. Područje grada Sarajeva tada je bilo dio istoimene župe Vrhbosna u posjedu porodice Pavlovića. Dva stoljeća kasnije svakako prije 1.462., po nekim između 1.448. i 1.451. Osmansko carstvo je osvojilo srednjevjekovni grad Vrhbosnu i u njegovom podnožju (s. Brodac) osnovalo varoš **Saraj ovasi** (saraj dvor, ova polje). U prvih dvadesetak godina grad se dosta brzo širio i zahvatio ranija trgovišta i naselja između Bentbaše i ušća Koševskog potoka, odnosno do Skenderije.[18] Uz vilajet Hodidjed (grad vlastelina Radenovića, na brdu iznad današnjeg sela Bulozi), to je bila prva osmanska administrativna jedinica na teritoriji Bosne, koja je uskoro oba vilajeta objedinila u jedan, sa sjedištem u Sarajevu.

---

[18] Behija Zlatar, ZLATNO DOBA SARAJEVA, Svjetlost, Sarajevo 1996, str. 24 38. Dragoljub Joksimović, SARAJEVO, Vojna enciklopedija, sveska 8, Beograd 1974, str. 80 85. i 393.

Do osvajanja Bosne 1463. godine, ovom administrativnom jedinicom – u domaćim izvorima nazivanom i Bosansko krajište preko svog vojvode upravljao je skopski krajišnik, (uč beg) Ishak beg Ishaković. Te godine Kraljevstvo Bosna je pretvoreno u osmansku vojno upravnu jedinicu **sandžak**, kao dio **Rumelije**, jednog od dva **ejaleta** Osmanskog carstva, koje je obuhvatalo njegov evropski dio. To je bio prvi i jedini slučaj da se naziv jedne osmanske upravne jedinice u cjelini poklapao sa nazivom neke osvojene države. Sjedište novoosnovanog Bosanskog sandžaka bilo je, naravno, Sarajevo.

U narednih stotinjak godina bosanska novoosvojena područja nisu priključivana Bosanskom sandžaku nego su formirani novi sandžaci vezani za Rumelijski ili Budimski ejalet. Godine 1580. ovi sandžaci izdvojeni su iz Budimskog ejaleta osnovanog 1540. i formiran **Ejalet Bosna**,[19] sa sedam sandžaka i sjedištem u Banjoj Luci.

U prva tri stoljeća postojanja Sarajevo je smatrano dubljom unutrašnjošću Carstva pa nije bilo utvrđeno kao što je to bio slučaj sa krajiškim gradom. Zbog toga je više puta bilo izloženo napadu i gotovo toliko puta nije bilo odbranjeno. Devetog novembra 1480. godine osvojio ga je mađarski odred bana Egervarija,[20] 24. oktobra 1697. to je učinio i spalio ga austrijski odred Eugena Savojskog.[21]Odred Egervarija je na Sarajevo krenuo iz Jajca, a odred Savojskog iz Osijeka.

Da se to spriječi grad je tridesetih godina XVIII vijeka poslije Požarevačkog mira i povlačenja Carstva na Savu opasan bedemima. Bedemi su stotinjak godina štitili od spoljnih upada, ali je samo Sarajevo u narednih stotinjak godina bilo središte nekoliko tipičnih seljačkih buna koje su, kao i u drugim dijelovima Evrope, nosili građanski elementi, ovdje oličeni u esnafima povezane zanatlije i trgovce, te ulema.

---

[19] Mustafa Imamović, HISTORIJA DRŽAVE I PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE, izdanje autora, Sarajevo 1999., str. 182 183.

[20] Dragoljub Joksimović, SARAJEVO, u VOJNOJ ENCIKLOPEDIJI, Beograd 1974, sveska 8, str. 393.

[21] Isto.

Sultanova vojska je 4. juna 1832. godine pod komandom Hamdi paše konačno slomila otpor Gradaščevićevog pokreta za autonomiju i sutradan zauzela Sarajevo,[22] a 19. avgusta 1878. godine to je činila Austrougarska vojska pod komandom feldmaršala Filipovića.[23] Poslije toga je otpor **Bosanske narodne vojske** potrajao samo dva mjeseca. Austrougarska je Sarajevo utvrdila kao pojasnu tvrđavu, ali su utvrđenja kasnije napuštena i devastirana. Posljednja dva zauzimanja Sarajeva, 6. novembra 1918. i 15. aprila 1941. godine bila su bez otpora, pošto su Austrougarska vojska (u prvom slučaju) i Vojska Kraljevine Jugoslavije (u drugom slučaju) već bile kapitulirale.

* * *

Suprotno **Ženevskoj konvenciji od 9. novembra 1918.** godine utanačene dogovorom predsjednika Vlade Kraljevine Srbije i predsjednika Narodnog vijeća države Slovenaca, Hrvata i Srba, onemogućeno je ujedinjenje na bazi **ravnopravnosti** i **federativnog uređenja** zajedničke države, pa je 1. decembra u Beogradu proklamovana **unitarna** Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, ali je čitavo vrijeme ostala u krizi.[24]

U Sarajevu, na Palama, zarobljena Vrhovna komanda Vojske Kralje vine Jugoslavije, 17. aprila 1941. u Beogradu je potpisala kapitulaciju, pa je nastupila četverogodišnja fašistička **okupacija**. Opet je konkretno rješenje, što se tiče Bosne i Hercegovine bilo regulisano suprotno prvobitnim namjerama. Naime, Hitlerovim smjernicama za podjelu Jugoslavije od 12. aprila 1941. godine Bosna i Hercegovina je bila prepuštena fašističkoj Italiji na **političko oblikovanje**. Nadajući se da će za to dobiti naknadu u Dalmaciji, Benito Musolini je Bosnu i Hercegovinu ustupio Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), ali ga je Ante Pavelić izigrao, izmaknuvši se pod okrilje njemačke okupacione uprave, a Adolf Hitler zajednički proklamovanu NDH pretvorio u njemačko talijanski **kondominijum**. Podjelom okupiranog Balkana na interesne sfere demarkacionom linijom od vrha Stične (na talijansko slovenačkoj granici) od rta Matapana na Peloponezu Adolf Hitler je podjelu okupacionih zadataka na Balkanu prilagodio osvajačkim planovima prema Bliskom istoku.

---

[22] Ahmed Aličić, POKRET ZA AUTONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE OD 1831. DO 1832. GODINE, Orijentalni institut, Sarajevo 1996, str. 312.

[23] Mehmedalija Bojić, SVRGAVANJE TURSKE VLASTI I ODBRAM BENI RAT BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV AUSTROUGARSKE INVAZIJE 1878. GODINE, u OTPOR AUSTROUGARSKOJ OKUPACIJI 1878. GODINE, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1979, str. 84 86.

[24] ŽENEVSKA DEKLARACIJA, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sveska 7, Zagreb 1964, str. 777.

Okupacija Trećeg rajha u Sarajevu je potrajala pune četiri godine, do 6. aprila 1945. godine.[25] Ni tri mjeseca od početka okupacije narodno oslobodilački pokret pokrenuo je **ustanak**. Uspjeh ustanka je omogućio stalno jačanje pokreta i formiranje Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda koji su u sve četiri godine uspijevali da održavaju slobodnu teritoriju koja se u Bosni i Hercegovini kretala oko polovine ukupne državne teritorije.[26]

Oslonjen na snagu radničkog pokreta narodnooslobodilački pokret u Sarajevu je imao veliki značaj čitavo vrijeme Narodnooslobodilačkog rata. U njemu je donesena odluka o pokretanju ustanka i od kadrova Komunističke partije stvorena jezgra partizanskih odreda i štabova u Sarajevskoj oblasti, a onda vršena njihova stalna popuna. Narodnooslobodilački pokret u gradu je od 1943. godine toliko ojačao da je neposredno pred oslobođenje imao 1.500 naoružanih boraca u udarnim grupama koje su u tom oslobođenju imale značajnu ulogu. Po oslobođenju grad je sa deset dopunskih brigada značajno osvježio redove 2, 3. i 5. korpusa.[27]

Zamah narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini i uopšte u čitavoj tadašnjoj Jugoslaviji, omogućio je da se **25. novembra 1943.**

---

[25] Muharem Kreso, OKUPACIJA JUGOSLAVIJE 1941. DO 1945., u Vojna enciklopedija, Sveska 6, Beograd 1973, str. 361 375.

[26] OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941. 1945., Vojnoistorijski institut, knjiga 1. i 2., Beograd 1957. i 1958.

[27] SARAJEVO U REVOLUCIJI, Istorijski arhiv Sarajevo, knjiga 1. do 4, Sarajevo 1976. do 1981.

godine obnovi državnost Bosne i Hercegovine. Da Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ZAVNOBiH tog dana, na svom konstitutivnom zasjedanju to nije učinilo mi učesnici Odbrambenog rata pet decenija kasnije ne bi imali šta da branimo. Pet dana kasnije, kad je to potvrdilo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije AVNOJ u Jajcu Bosna i Hercegovina je postala ravnopravna federalna jedinica zajedničke Demokratske Federativne Jugoslavije.[28]

U opisanom periodu 1451. do 1918. Sarajevo je, ne računajući kratke periode seljačkih buna, bilo u dva maha slobodno. Prvi put od 31. maja 1831. kada je Gradaščević izabran za seraskera Bosne do 5. juna 1832. godine pod Husein kapetanom Gradaščevićem.

Drugi put je to označila oružana pobuna 5. jula 1878. godine i svrgavanje vojnog komandanta Veli paše, odnosno valije Mahzar paše 27. jula 1878., te obrazovanje Bosanske narodne vlade i Bosanske narodne vojske.[29]

*

* *

Historijski značaj odbrane Sarajeva 1992. do 1995. godine ogleda se i u poređenju uslova u kojima se ono branilo, te trajanju te odbrane. U tom pogledu u bosanskohercegovačkim okvirima možemo navesti dva historijska primjera:

odbrana Hercegnovog (1538. i 1687. godine).[30] Hercegnovi se prvi put u opsadi branio 38 dana, a drugi put trideset. Međutim, oba puta je odbrana podlegla nadmoćnijem neprijatelju. Hercegnovom je u drugom napadu pokušao da pomogne Topal paša, ali nije uspio.

---

[28] ZAVNOBiH DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Glavni odbor SUBNOAR, Sarajevo 2001.

[29] Ahmed S. Aličić, POKRET ZA AUTONOMIJU BOSNE OD 1831. DO 1832. GODINE, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996, str. 250 258. i 305 317. Mehmedalija Bojić, SVRGAVANJE TURSKE VLASTI I ODBRAMBENI RAT BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV AUSTROUGARSKE INVAZIJE 1878. GODINE, Naučni skup, OTPOR AUSTROUGARSKOJ OKUPACIJI 1878. GODINE U BOSNI I HERCEGOVINI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1979, str. 71 77.

[30] Andrija Dabović, HERCEGNOVI, Vojna enciklopedija, sveska 3, str. 422.

odbrana Banjaluke 1737. godine. Opsada je trajala 19 dana a odbrana bila uspješna. Intervenisao je Alipaša Hećimoglu sa gotovo jednakom snagom ejaletske vojske iako je njena glavnina pod Bećirpašom Čengićem tih dana bila pod Ozijom (Očakov) 13. jula razbijena, izginula i zarobljena. Banjalučki boj 4. avgusta 1737. godine ima veliki historijski značaj. Njegov historijski značaj nije bio u odbrani Banjaluke, nego u činjenici da se tim bojem, Bosna kao cjelina po prvi put, u posljednja tri stoljeća, odbranila sopstvenim snagama iako je bila dovedena u okruženje, odsječena od glavnine Carstva i napadnuta sa više kolona.[31]

Historijski značaj odbrane u agresiji 1992. do 1995. Sarajevo sastoji se i u tome što je njegovom odlučnom odbranom očuvan **cjelovit međunarodno pravno priznati državni teritorij**, odnosno **odbranjen teritorijalni integritet** države Bosne i Hercegovine. Utoliko više što je Bosna postojala kao država, daleko prije nego što su se u njoj pojavila tri naroda.[32]

Postala je država onda kad su u njoj živjeli **Bošnjani**, kao jedinstven **bosanski narod** sa četiri religije (Bosanska, Katolička i Pravoslavna crkva, a potom islam). Pošto je nestala Bosanska crkva (bogumili), tek u XIX vijeku, pod uticajem nacionalnih pokreta u susjednim državama pravoslavci i katolici Bosne i Hercegovine su se počeli nacionalizovati u Srbe, odnosno Hrvate. Kao takvi, oni su mnogo mlađi od države, u nju oni nisu unijeli nikakvu svoju teritoriju, pa nemaju pravo ni da ga iznesu, odnosno da se od nje otcijepe.[33]

---

[31] Dragoljub Joksimović, BANJALUČKI BOJ 4. VIII 1737, str. 2, 480 481. O tome vidi šire: Enes Pelidija, BANJALUČKI BOJ, iz 1737. – UZROCI I POSLJEDICE, El kalem, Sarajevo 2003., Enes Pelidija, BOSANSKI EJALET OD 1593. GODINE DO SVIŠTOVSKOG MIRA 1791. GODINE, u BOSNA I HERCEGOVINA OD NAJSTARIJIH VREMENA DO KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA, Bosanski kulturni centar, str. 162 165.

[32] Nastala je po raspadu Avarske države 803. i njihovom iščezavanju do sredine IX stoljeća. Prvi poznati vladar je Ban Borić, Muhamed Hadžijahić, POVIJEST BOSNE U IX I X STOLJEĆU, «Preporod», Sarajevo 2005.

Historijski značaj odbrane Sarajeva je utoliko veći, što je cilj agresije na Bosnu i težište napada bilo upravo na Sarajevu, na **uništenju svega «što je bosansko»**.[34] Njena podjela između dva moćna susjeda trebala je označiti njen silazak sa historijske pozornice. Na prostoru zapadnog Balkana pored Albanije ostale bi velika Srbija i velika Hrvatska, koje bi međusobno razgraničenje tražile u takozvanom «humanom preseljenju», o čemu su Franjo Tuđman i Dobrica Ćosić 1992. godine potpisali poseban dogovor.[35]

U svjetskim okvirima mnogi opsadu Sarajeva 1992. do 1995. godine upoređuju sa opsadom Lenjingrada, odnosno Sankt Peterburga, od jula 1941. do 19. januara 1944. godine. Istina ukupne angažovane snage bile su neuporedivo veće, Lenjingrad nije bio glavni grad Sovjetskog Saveza nego Moskva. Za razliku od perifernog položaja Lenjingrada ona je zauzimala centralni položaj u zemlji. Teško su uporedive i civilne žrtve Sarajeva (10.000) i Lenjingrada (620.000), ali su i ove žrtve dosta srazmjerne ukupno angažovanim snagama, ako sarajevske žrtve i nisu veće.

U opsjednutom Lenjingradu, na površini od 2.850 kvadratnih kilometara, našlo se 2.978.000 stanovnika i izbjeglica, dok je u opsjednutom urbanom dijelu grada Sarajeva, na površini od oko 220 km^2, bilo oko 360.000 stanovnika i izbjeglica.

Opsada Sarajeva se ustalila uglavnom na liniji: Božića pumpa – Sokolje – Žuč – Saobraćajni fakultet (u Vogošći) – Fočanska ulica (u Donjem Hotonju) – Sjenička kosa – Pionirska dolina – Breka – Grdonj – Pašino brdo – Emirovica – Borije – Hrastova glavica – Trebević – Vraca – Grbavica – Mojmilo – Lukavica – Dobrinja – Aerodromska pista – Nedžarići – Stup (Božića pumpa).[36]

---

[33] Omer Ibrahimagić, BOSNA I BOŠNJACI; DRŽAVA I NAROD KOJI SU TREBALI NESTATI, «Svjetlost», Sarajevo 1995, str. 61 62.

[34] Isto, str. 25.

[35] Sejo Omeragić, DOGOVORENI RAT, Proton, Sarajevo 2000, str. 46. Dejvid Oven, BALKANSKA ODISEJA, Studio B 92, Beograd 1996, str. 78 80.

[36] Nedžad Ajnadžić, navedeno djelo, str. 235.

Front je bio podijeljen na sedam zona odgovornosti koje su branile kasnije ustaljene brigade 1. korpusa ARBiH u linijskom rasporedu, dok su jedna ili tri brigade bile u rezervi. Štab korpusa uglavnom je bio smješten u gradu, a komandovanje jedinicama u okruženju objedinjavao je poseban štab.[37] Od probijanja Tunela bio je moguć manevar snagama, pa je i komanda korpusa povremeno boravila i van Sarajeva.

Za razliku od Sarajeva, Lenjingrad nije odmah bio potpuno blokiran. Do polovine novembra 1941. pored nevelikog vazdušnog i brodskog saobraćaja, teret snabdijevanja i evakuacije nosile su u početku bar dvije od pet željezničkih pruga. Kad se polovinom novembra te godine zaledilo Ladoško jezero snabdijevanje se nakratko prekinulo. Međutim, već 22. novembra bila je završena **ledena trasa**, odnosno «put života» (željeznička pruga i autoput sa četiri kolovoza) preko Ladoškog jezera. Tim putem su u opsjednuti grad stizali transport hrane i evakuisani ranjeni i bolesni. Put je funkcionisao dvije i po zime, a po odleđivanju jezera, kompenzirala ga je Ladoška flotila.[38] Neredovno i efikasno ometano, vazdušno snabdijevanje u oba slučaja bilo je malog i nedovoljnog kapaciteta.

Za razliku od Lenjingrada Sarajevo je, sem djelimičnog humanitarnog snabdijevanja preko aerodroma koji su Ujedinjene nacije uzele pod svoju kontrolu, dva ljeta i prvu zimu (427 dana) bilo potpuno odsječeno od ostalih dijelova zemlje i svijeta.[39] Jedina mogućnost bila je pretrčavanje aerodromske piste u noćnim satima. Probijanje «Tunela spasa» 31. jula 1993. godine, nevelikog kapaciteta (jedan dekoviljski kolosijek i nemogućnost uspravnog kretanja), omogućilo je jedinu, ali sigurnu vezu sa centralnom slobodnom teritorijom Republike Bosne i Hercegovine, a time i svijetom. Tunel je uz to osigurao manevar jedinica, a kasnije i izvjesne količine energije.[40]

---

[37] Vidi: Nedžad Ajnadžić, ODBRANA SARAJEVA, Sedam, Sarajevo 2002.

[38] Nikola Anić, LENJINGRAD, Vojna enciklopedija, Beograd, sveska 5, str. 42 45.

[39] Od 6. aprila 1992. do 30. jula 1993. godine, odnosno 427 dana.

[40] Do potpisivanja Sporazuma u Parizu 14. decembra 1995. tunel je funkcionisao 867 dana. Istovremeno je bio gotovo završen još jedan tunel, ali većeg kapaciteta, tako da su se njime mogli u jednom pravcu kretati i kamioni, čime bi opsada uveliko bila probijena.

Valja napomenuti da su tako nepovoljni uslovi uveliko diktirani neutralističkim odnosom međunarodne zajednice prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, međunarodno priznatu i članicu Ujedinjenih nacija, često izraženi kroz podršku tendencijama njene podjele. Umjesto zaustavljanjem agresije i genocida, međunarodna zajednica se uglavnom bavila čuvanjem nepostojećeg mira. U nemogućnosti da prekrajaju granice međunarodno priznate članice Ujedinjenih nacija, stvarna namjera nekih uticajnih velikih sila bila je da se unutrašnjim preuređenjem Bosne i Hercegovine, pod snažnim pritiskom na žrtvu agresije, što potpunije zadovolje aspiracije agresorskih susjeda na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Međunarodna zajednica onemogućila je pravovremenu reintegraciju okupiranog dijela grada Sarajeva, ukupne površine 245,7 km^2 na kome je 31. marta 1991. godine živjelo manje od 160.000 stanovnika, a Momčilu Krajišniku, koji je Sporazum odbijao «jer mi praktično dajemo mnogo više nego što dobivamo» (21. novembra 1992.), Ratku Mladiću, koji je 25. novembra 1995. na Grbavici izjavio da «njegova vojska neće napustiti Sarajevo», a Radovan Karadžić 26. novembra 1995. zahtijevao «obnavljanje pregovora o Sarajevu» da «manipulišu građanima srpske nacionalnosti, koji su živjeli u pomenutim dijelovima Sarajeva».[41]

Značaj odbrane Sarajeva, a time i cjelovitosti Bosne i Hercegovine ovim dobija historijsku dimenziju.[42]

---

[41] Uprkos garancija legalnih vlasti Bosne i Hercegovine u pogledu sigurnosti (Haris Silajdžić i Alija Izetbegović) a onda i Predsjedništva RBiH 22. decembra 1995. pa i Slobodana Miloševića (12. januara 1996.), organizovani su masovni protesti, a početkom decembra i dešavanja naroda na Ilidži i Grbavici, a onda i višemjesečno odgađanje transfera vlasti. Manipulacijama je umanjen značaj i posebno efekti odbrane grada. Transfer vlasti i reintegracija ovih dijelova grada pomjerena je sa D+45, na D+90 i za to vrijeme «preventivno» i pod pritiskom evakuisano više od 100.000 građana, opljačkana su industrijska postrojenja i čitave fabrike (UNIS, FAMOS, Remontni zavod...). Mnogi evakuisani su svoje stanove i imanja devastirali ili zapalili. Kasim Begić, nav. djelo, str. 313 323.

[42] Kasim Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997.; Sakib Softić, PRAVNA PRIRODA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2000.

Zaključno o ovoj temi možemo reći da **historijski značaj** odbrane opsjednutog Sarajeva u odbrambenom ratu 1992. do 1995. godine proizilazi iz više činjenica:

Sarajevo je glavni grad i urbani, privredni, kulturni, religijski, pa i politički centar zemlje i države bukvalno otkad postoji, najmanje 542 godine, bez obzira da li je u određenom trenutku bilo sjedište najvišeg organa vlasti.

Sarajevo je u toku čitavog postojanja multietničko, multireligijsko, multikulturno i tu multietičnost, multireligioznost i multikulturalnost održalo i odbranilo i u toku agresije i odbrambenog rata 1992. do 1995. godine. To je, uostalom hiljadugodišnja tradicija i praksa Bosne i Hercegovine, a Sarajevo je njen simbol, njena paradigma. Ni svi zločini, pa i genocid nad najbrojnijim narodom Bosne i Hercegovine nisu te osobine Sarajeva mogli uništiti.

Braneći se od agresije susjednih država, u uslovima u svijetu najduže i medijski najpotpunije praćene – **opsade**, čiji su ciljevi bili fašistoidni i genocidni, čiji cilj je bio razbijanje legalne i legitimne vlasti i radikalna izmjena nacionalne i vjerske strukture stanovništva, Sarajevo je postalo **sintagma odbrane univerzalnih ljudskih vrijednosti**.

Armija RBiH, odnosno njen 1. korpus u neposrednoj odbrani Sarajeva imao je 3.587 poginulih i mnogostruko više ranjenih boraca. Civilne žrtve grada Sarajeva, kako zbog opsadnog načina ratovanja u njegovom urbanom jezgru, tako i zbog zločina počinjenih na okupiranom dijelu bile su znatno veće. Samo na opsjednutom dijelu Sarajeva registrovano je 10.500 ubijenih, od toga 1.597 djece i 60.378 ranjenih, od toga 14.919 djece. Iz okupiranih dijelova Sarajeva protjerano je 13.328 građana, a sa ostalih područja grad je još primio 66.100 prognanika. Izgladnjavanju, žeđi i smrzavanju bilo je izloženo cjelokupno građanstvo opsjednutog gradskog jezgra. Prosječan gubitak težine odraslih građana bio je oko 20 kilograma. Sve tri zime nije bilo centralnog grijanja, a ni stakla na prozorima stanova. Isporukom vode, gasa i električne energije, te propuštanjem konvoja humanitarne pomoći agresor je ucjenjivao opsjednuti grad. Nije bilo alternativnog goriva, pa su mnoga drveća u alejama i parkovima jednostavno posječena, što je akademik Ljubomir Berberović nazvao ekocidom. Snajperi i granate kretanje opsjednutim gradom učinili su krajnje rizičnim, izolacija života u njemu približila se onom u koncentracionim logorima, a zločini i tortura na okupiranim dijelovima nemogućim. Razarana je infrastruktura grada, a kulturni i sakralni objekti planski su uništavani.[43]

Poveljom Ujedinjenih nacija, Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i njenim drugim temeljnim dokumentima Ujedinjene nacije su bile obavezne da zaštite svoju suverenu članicu Republiku Bosnu i Hercegovinu, da joj omoguće samoodbranu i posebno da vojno intervenišu protiv agresora i zaustave genocid. Nejedinstvenost stavova velikih sila i sabotaža najviših funkcionera aparata Ujedinjenih nacija, u tom su ih, nažalost, dugo ometali. Dugo je ometan i početak rada Haškog tribunala, a ograničena vojna intervencija uslijedila je sa zakašnjenjem od tri i po godine.[44] Naredni generalni sekretar Ujedinjenih nacija je to jasno **priznao** u čuvenom Izvještaju od 15. novembra 1999. godine i preporučio mjere da se to ubuduće izbjegne.[45]

---

[43] ZBORNIK RADOVA SA MEĐUNARODNOG KONGRESA ZA DOKUMENTACIJU GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI, održanog u Bonu (Njemačka) 31. avgusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1997, str. 463 459, posebno prilozi: Ljubomira Berberovića, Radomira Marinkovića, Vasvije Vidović, Mehmeda Kenovića, Monike Hauzer, Salahudina Dizdarevića, Jusufa Žige, Marije Vernle Matić i dr.

[44] Isto, posebno tematska cjelina Agresija ambijent genocida i Odnos međunarodne zajednice prema genocidu, str. 41 150. i 507 576.

[45] S. Čekić, M. Kreso, B Macić, GENOCID U SREBRENICI SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA JULA 1995., (Edicija Srebrenica 1995, Knjiga 3).

II

VOJNA SAMOODBRANA SARAJEVA

Mr. sci. Vahid Karavelić

VOJNI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA 1992 1995.

Velikosrpski nacionalistički beogradski režim svojim vojnim planom “Ram” isplanirao je agresiju na Bosnu i Hercegovinu 1992. u slučaju da ista doborovoljno ne ostane u krnjoj Jugoslaviji. Tim planom je predviđeno da u tom slučaju za nekoliko sedmica oružanim putem okupira Bosnu i Hercegovinu i istu nasilno zadrži u krnjoj Jugoslaviji odnosno “Velikoj Srbiji”.

Svakako, idejni tvorac navedenog plana bio je beogradski režim na čelu sa Slobodanom Miloševićem dok su praktični realizatori bili prvenstveno Jugoslovenska narodna armija (Vojska SRJ), jedinice MUP a SRJ, jedinice SDS a u Bosni i Hercegovini i mnoge druge političko nacionalističke dobrovoljačke jedinice iz Srbije i Crne Gore.

Nakon priznavanja BiH kao suverene i međunarodno priznate države 6. i 7. aprila 1992. normativno pravno beogradski režim otpočinje sa agresijom na BiH, napadom na Zvornik 8. aprila 1992., zatim na cijelo Podrinje u sadejstvu sa naprijed navedenim snagama u dubini teritorije BiH. Snage s fronta u tih nekoliko sedmica imale su za cilj okupirati i etnički očistiti Podrinje i najveći dio istočne Bosne. Snage agresora sa srpskim bh. kolaboracionistima razmještene u dubini teritorije BiH imale su za cilj oružanim putem uspostaviti okupacionu vlast na što većem prostoru, blokirati gradove, ispresijecati komunikacije, paralizirati život i sistem vlasti u BiH, sa sveopštim ciljem svrgnuti tadašnje državno političko rukovodstvo BiH i u javnost odaslati vijest o ostanku BiH u krnjoj Jugoslaviji.

Sarajevo kao glavni grad BiH istovremeno je najveći urbani centar, odnosno najveći demografski, ekonomski i politički centar, grad koji je po popisu stanovništva iz 1991., računajući njegove samo četiri općine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad), imao 358.178 stanovnika. Činjenica je da je od ovog broja grad napustio određeni broj njegovih stanovnika. Međutim, ako se u obzir uzme i činjenica da je otprilike isti broj novih stanovnika ušao u grad sa prostora istočne Bosne, može se konstatovati da je Sarajevo tokom opsade najvjerovatnije imalo oko 350.000 stanovnika.

Agresija na BiH dugo i pažljivo je pripremana u najužem krugu beogradskog režima, odnosno u samom vrhu JNA. U operativnoj razradi planova i vođenju jedinica na terenu učestvovao je cjelokupan sastav tadašnjeg Generalštaba u Beogradu. Taktički i operativni postupci koji su primjenjivani svjedoče o tome da su navedeni planovi precizno razradili redoslijed svih poteza. Istovremeno su u više gradova u BiH izazvane krizne situacije, nakon čega su angažovanjem ogromne ratne tehnike snage agresora zauzimale te iste gradove. Jedinice JNA zajedno sa jedinicama SDS a BiH i dobrovoljačkim jedinicama iz Srbije i Crne Gore u prvom naletu agresije za veoma kratko vrijeme zauzele su Bijeljinu, Zvornik, Višegrad, Foču, Bosanski Brod, Doboj itd. Milošević i Karadžić isplanirali su da BiH okupiraju u cjelini najduže za nekoliko sedmica. Samo za porobljavanje i okupiranje grada Sarajeva snage agresora su angažovale preko 20.000 vojnika sa preko 600 artiljerijskih oruđa i preko 120 tenkova, sa ogromnom količinom naoružanja.

Snage agresora su, svakako, pri planiranju agresije na BiH posebnu pažnju posvetili upravo gradu Sarajevu, postavljajući sebi pitanje: Šta sa Sarajevom i kako ga okupirati? Kako svrgnuti postojeću vlast međunarodno priznate države RBiH, odnosno kako uspostaviti svoju okupacionu vlast? Ovo se nameće kao ključno pitanje za agresora iz jednog osnovnog razloga jer grad Sarajevo je ustvari za njega i najveći strategijski cilj u BiH.

Prije otpočinjanja agresije na BiH agresor je bio svjestan činjenice da ukoliko ne okupira Sarajevo i ne svrgne trenutnu političku vlast u njemu, sve ostalo na ostalim dijelovima BiH će mu biti uzaludno. Agresor je takođe bio svjestan činjenice da padom Sarajeva pada i BiH, u protivnom, sve dok ne padne Sarajevo nije pala ni BiH.

Još tokom marta i početkom aprila 1992. tadašnji komandant Druge vojne oblasti JNA u Sarajevu, genaral Milutin Kukanjac, planski i organizovano, pod izgovorom izvođenja vojnih vježbi, vršio je zaposje danje položaja na dominantnim objektima oko Sarajeva i tako uspostavljao obruč (opsadu) grada sa jednovremenim zadržavanjem velikog dijela svojih snaga u kasarnama po gradu.

Generalnu probu blokade Sarajeva agresor je izvršio postavljanjem barikada na sarajevskim ulicama početkom marta 1992. što je ustvari nagovještavalo uvod u otvoreni oružani napad na Sarajevo, odnosno uvod u agresiju na BiH. Za svo vrijeme, dok su snage agresora opsjedale Sarajevo, komandant Druge vojne oblasti JNA u medijima je na sve moguće načine tvrdio, kako njegove snage ne pucaju, nemaju veze sa tim, kako njegove snage neće ni mrava zgaziti i da građani Sarajeva nemaju nikakvog razloga za zabrinutost. To je u stvari bio klasičan medijski rat isplaniran i začet puno ranije u krugovima Srpske akademije nauka i umjetnosti u Beogradu. To je ustvari imalo za cilj da se uspava bosanski narod, odnosno da se prikrije i opravda opsada Sarajeva oružani napad na grad, odnosno otvorena agresija na BiH.

Tokom aprila 1992. agresor je već ostvario operativnu dubinu blokade Sarajeva, u prosjeku od 20 kilometara. Obruč je sačinjen na savršen vojnički način te je braniocima Sarajeva tokom četverogodišnje odbrane uistinu bilo gotovo nemoguće izvršiti deblokadu iznutra, pa čak i spolja.

Grad je bukvalno bio hermetički zatvoren. Agresor je tim zatvaranjem stvorio sve preduslove za početak otvorene oružane borbe za Sarajevo. Protiv sebe nije imao nikakve organizovane i respektabilne vojne snage, stoga je i računao da mu za potpuni slom Sarajeva treba svega nekoliko sedmica, pa čak i nekoliko dana. Oružani napad na grad započeo je 6. aprila 1992. snažnim artiljerijskim pripremama, nakon kojih su na više pravaca istovremeno uslijedili i pješadijski napadi.

Shodno činjenici da agresor nije uspio za nekoliko sedmica okupirati grad Sarajevo, ubrzo je organizovao cijeli korpus Vojske RS koji je imao jedan jedini zadatak: ***opsada i uništenje grada Sarajeva***. Taj korpus zvao se ***Sarajevsko romanijski korpus Vojske RS***, čija se početna organizacija i struktura 1992. vidi na šematskom Prilogu br. 1.

U tom početnom periodu Sarajevo je za svoju odbranu imalo samo svoje građane, svoje civile. Grad je osuđen na smrt. Međutim, upravo u redovima tih građana, tih civila postojale su organizacije kao što su Patriotska liga, Zelene beretke, ostaci jedinica policije kao i ostaci Teritorijalne odbrane koji su, ne bojeći se osude na smrt, krenuli koracima pružanja otpora pojedinačno, po grupama, koracima uvezivanja i organizovanja tih jedinica do stvaranjna Prvog korpusa Armije RBiH. Početna organizacija i struktura 1. korpusa Armije RBiH prikazana je u Prilogu br. 2.

Plan agresora o slomu glavnog grada države BiH ukalkulisao je sve bitne vojne parametre, ali se srušio na onome što agresor nikako nije mogao očekivati. Naime, građani Sarajeva, bosanski narod u cjelini, ustajući u odbranu svog golog fizičkog opstanka, preko noći stasaju u savršenu i snažnu armiju, nepobjedivu armiju.

Opsada Sarajeva je tipični srednjevjekovni model opsade gradova, s tom razlikom što je ovog puta u paklenom ubijanju grada angažovana najmodernija ratna tehnika. Agresor je na Sarajevu demonstrirao najbrutalnije vidove modernog rata, dugotrajna i veoma snažna i razorna granatiranja gradskog jezgra i prigradskih naselja, neprestano snajperisanje civilnog stanovništva, gađanje protivavionskih topova po gradu i gradskim ulicama, raketiranje grada razornim kombinovanim raketnim projektilima, čak i avionskim bombama, propagandna djelovanja sa ciljem unošenja panike, haosa i straha kod stanovništva, psihološko iscrpljivanje stanovništva, sprečavanje dotoka struje, vode i plina te njihovo upotrebljavanje u ratne svrhe, pokušao je onemogućiti odvijanje svakog oblika života u gradu i što je posebno bitno, koristio je masakriranje civila na ulicama, raskrsnicama i pijacama za ostvarenje svojih ciljeva.

Na Sarajevo je znalo dnevno pasti i po 10.000 razornih projektila, o čemu postoje i podaci snaga UNPROFOR a i njegovih posmatrača. Kombinacijom ovih razornih modela ubijanja, fašisti su htjeli izvršiti ubistvo Sarajeva, ubistvom njegove kulture, kompletne urbane strukture, kako bi time okupirao njegov prostor i njegovo vrijeme, njegovu sadašnjost i svekoliku povijest.

Prva velika, reklo bi se temeljna, bitka koju je Sarajevo dobilo u borbi protiv agresora sadržana je u činjenici da su njegovi građani uspjeli u paklu stravičnog rata sačuvati sve bitne elemente visokourbanizirane svijesti i organizacije. Bez te svijesti, i saznanja da protiv sebe imaju totalitarnu fašističku ideolišku matricu zasnovanu na ruralnom i kva zimitološkom poimanju društva i ljudskih vrijednosti, ideologiju zla i zločina, Sarajevo bi vjerovatno pokleklo, kao i BiH u cjelini. Ova pobjeda omogućila je čitav niz drugih. Umjesto haosa, panike, straha, rasula etnički i urbanih vrijednosti što je u pravilu pratilo sve druge opsjednute gradove u historiji, u Sarajevu je trijumfovala civilizacija i demokratija, utemeljena na vjekovnom iskustvu multikulturne i multinacionalne visokourbane zajednice. To je upravo onaj momenat koji je agresor izgubio iz vida, kao što ga je izgubila i Evropa, pa i cijela međunarodna zajednica, svjesno štiteći svoje političke, ekonomske i vojne interese u BiH i šire u regionu.

Iz svega što je rečeno o agresoru i blokadi Sarajeva jasno je da je odbrana grada bila izuzetno težak, gotovo neizvodljiv vojnički zadatak. Ali ipak, građani Sarajeva uspjeli su se organizovati u prve začetke, u prve male formacije Patriotske lige i Zelenih beretki, jedinica TO i MUP a i samoorganizovanih građana koji su pred najezdom zla branili svoje porodice i domove, fizički opstanak, svoje kvartove i mahale. Upravo sa tim snagama odbijeni su prvi napadi na Sarajevo tokom marta, aprila i maja 1992.

Zgradu Predsjedništva RBiH 2. maja 1992. agresor je napao oklopno mehanizovanim jedinicama i pješadijom iz više pravaca. Cilj je bio svrgnuti najviše državnopolitičko rukovodstvo, a u svijet odaslati informaciju kako je otpor u Sarajevu, odnosno u BiH, ugušen i kako je rat završen. Drugog maja 1992. neprijatelj je prevarom zarobio i predsjednika Predsjedništva RBiH gosp. Aliju Izetbegovića na sarajevskom aerodromu, prilikom njegovog povratka sa pregovora iz Lisabona. Sudbina države BiH tog dana uistinu je visila o koncu. Nakon razrješenja te najdramatičnije situacije tog dana, zahvaljujući upravo građanima grada Sarajeva, ubrzo su snage agresora protjerane iz gradskog jezgra, za nekoliko narednih dana razbijene su snage agresora po unutarnjim dijelovima grada i od bukvalno okupiranog grada, Sarajevo je postalo iznutra oslobođeni grad, ali i grad pod izrazito jakom agresorskom vojnom opsadom.

U daljoj opsadi grada Sarajeva, agresor je na grad ispalio preko 50.000 tona artiljerijskih projektila, usljed čega je u Sarajevu ubijeno oko 15.000 njegovih stanovnika, od čega oko 1.500 djece, ranjeno teže ili lakše preko 80.000 njegovih stanovnika, od čega oko 18.000 djece. Materijalna šteta prouzrokovana u Sarajevu neće nikada biti ustanovljena.

Pored toga, agresor je u Sarajevu tokom opsade počinio teški zločin nad civilnim stanovništvom. Ističem neke značajnije: u ulici Vase Miskina 27. maja 1992. poginulo je 16, a ranjeno 140 osoba, na pijaci na Ali pašinom Polju poginulo je 8, a ranjeno preko 50, kod Pivare 15. januara 1993. poginulo je 3, a ranjeno 20, kod zgrade PTT inžinjeringa 27. januara 1993. poginulo je 3, a ranjeno 20, na nogometnom igralištu na Dobrinji 1. juna 1993. poginulo je 11, a ranjeno 50, u redu za vodu u Dobrinji 12. jula 1993. poginulo je 13, a ranjeno 15, u osnovnoj školi na Alipašinom Polju 9. novembra 1993. poginulo je 6, a ranjeno 40, kod mosta Drvenija 29. novembra 1993. poginulo je petero, a ranjeno 10, na Alipašinom Polju pri sankanju djece 22. januara 1994. poginulo je šestoro djece, a ranjeno četvoro, na Dobrinji 4. februara 1994. poginulo je 10, a ranjeno 25, na Markalama 5. februara 1994. poginulo je 66, a ranjeno 197, na Butmiru 7. maja 1995. poginulo je 9, a ranjeno 40, na pumpi za vodu na Dobrinji 18. juna 1995. poginulo je 9, a ranjeno 12, na Dobrinji 21. juna 1995. poginulo je 6, a ranjeno15, na Markalama 28. avgusta 1995. poginulo je 35, a ranjeno 86 osoba.

Tokom cijelog perioda opsade grada Sarajeva od 1992 1995. agresor je imao ogromnu premoć u naoružanju i tehnici. Braniocima Sarajeva preostalo je da se oslone na bosanski patriotizam i hrabrost. Ti kvaliteti naših boraca u začuđujućoj izdržljivosti i borbi odnijeli su pobjedu nad tom ratnom tehnikom i mašinerijom. Deblokadom Dobrinje u ljeto 1992. naše snage razbile su i prvi prsten obruča oko Sarajeva. Tokom 1993. odbrana Sarajeva na pravcu Otes – Bare – Azići – Stup suzila se zbog nepovoljnog taktičkog položaja, bila je prisiljena da se povuče u određene rejone po dubini, ali zauzvrat branioci Sarajeva su izveli ofanzivna dejstva na sjeverozapadnom dijelu odbrane Sarajeva, s ciljem oslobađanja veoma značajnog zemljišnog taktičkog objekta platoa brda Žuč (kote 850) itd.

Upravo zahvaljujući toj činjenici, branioci Sarajeva su dočekali novu veliku ofanzivu agresora na grad Sarajevo. Naime, u ljeto 1993. on je napao grad iz više pravaca. Bio je to po obimu najteži period odbrane Sarajeva, pa i države BiH, bio je to najveći strategijski odbrambeni zadatak, zadatak koga su upravo izvodili branioci Sarajeva. Agresor je izvršio ofanzivu na plato Igmana i Bjelašnice, s ciljem produbljivanja taktičke dubine blokade grada Sarajeva i njegovog hermetičkog zatvaranja sa još većom dubinom tog obruča. Istovremeno, napao je sa specijalnim jedinicama iz Niša (Srbija) i na plato Žuči (kota 850) iz pravca Rajlovca i Vogošće, s ciljem presijecanja Sarajeva na dva dijela i prisile grada na kapitulaciju.

Nemoguće je ustanoviti tačan broj granata ispaljenih na grad tokom ove ofanzive, ali radi ilustracije, samo na plato Žuči agresor je ispalio preko 60.000 najrazornijih projektila. I taj pakao branioci Sarajeva su izdržali i odbili sve fašističke napade. Od ovog poraza agresor se dugo oporavljao, tek je u decembru 1994. smogao snage da krene u novu ofanzivu. I ovoga puta pravac napada na Sarajevo vodio je preko kote 850 Žuči, sa ponovnim neuspjehom kao i u svim dotadašnjim njegovim pokušajima.

Tokom četverogodišnje opsade grada Sarajeva snage agresora su se vremenom oblikovale i organizacijski i strukturalno prilagođavale novim okolnostima i uslovima sve s ciljem konačnog slamanja odbrane grada. Na kraju 1995. organizacija i struktura Sarajevsko romanijskog korpusa Vojske RS prikazana je u Prilogu br. 3.

U sasvim drugačijim, neuporedivo težim uvjetima i okolnostima, Prvi korpus Armije RBiH, kao glavni nosilac odbrane grada Sarajeva, krajem 1995. izrasta u respektabilnu vojnu snagu, snagu koja je odoljela svim četverogodišnjim atacima agresora, snagu koja je u konačnom spriječila ostvarenje agresorskog cilja. Organizaciona struktura 1. korpusa Armije RBiH prikazana je u Prilogu br. 4.

Na kraju, može se konstatovati da je Sarajevo bilo najveći strategijski cilj i zadatak agresora, sudbina Bosne i Hercegovine bila je direktno vezana za sudbinu Sarajeva. Odbranom Sarajeva odbranjena je i Bosna i Hercegovina, odnosno odbranjena su najveća civilizacijska i demokratska dostignuća savremenog svijeta. Opsada i odbrana Sarajeva biće predmet istraživanja brojnih naučnika historičara, vojnih analitičara, sociologa i drugih. Osnovno pitanje na koje će se tražiti odgovor jeste ko je najzaslužniji za odbranu Sarajeva. Mi koji smo imali čast braniti ovaj grad i državu BiH možemo tvrditi da su za tu odbranu najzaslužniji upravo oni koji su dali svoje živote, a nama koji smo preživjeli ostaje da putem ovakvih okruglih stolova i na druge slične načine zabilježimo istinu o Sarajevu, da se ne zaboravi i nikad ne ponovi.

Prilog br. 1.

ORGANIZACIONA STRUKTURA SRK VRS 1992.

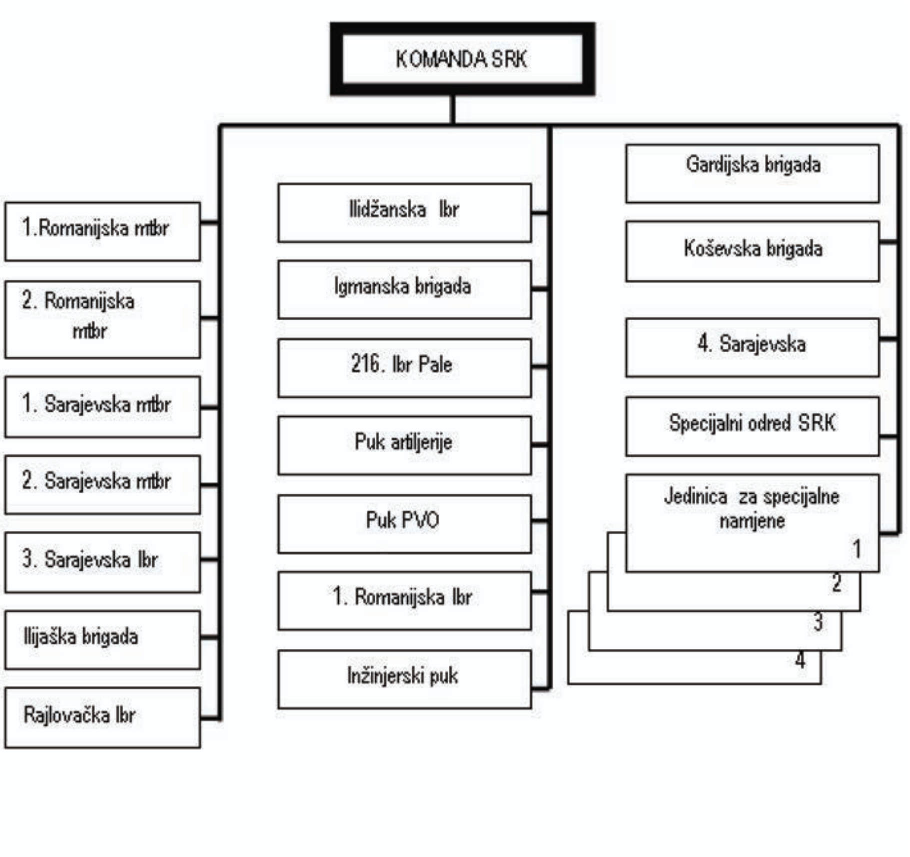
KOMANDA SRK
1.Romanijska mtbr
2. Romanijska mtbr
1. Sarajevska mtbr
2. Sarajevska mtbr
3. Sarajevska lbr
Ilijaška brigada
Rajlovačka lbr
Ilidžanska lbr
Igmanska brigada
216. lbr Pale
Puk artiljerije
Puk PVO
1. Romanijska lbr
Inžinjerski puk
Gardijska brigada
Koševska brigada
4. Sarajevska
Specijalni odred SRK
Jedinica za specijalne namjene
1
2
3
4

Prilog br. 2.

ORGANIZACIONA STRUKTURA 1. KORPUSA ARBiH OKTOBAR 1992.

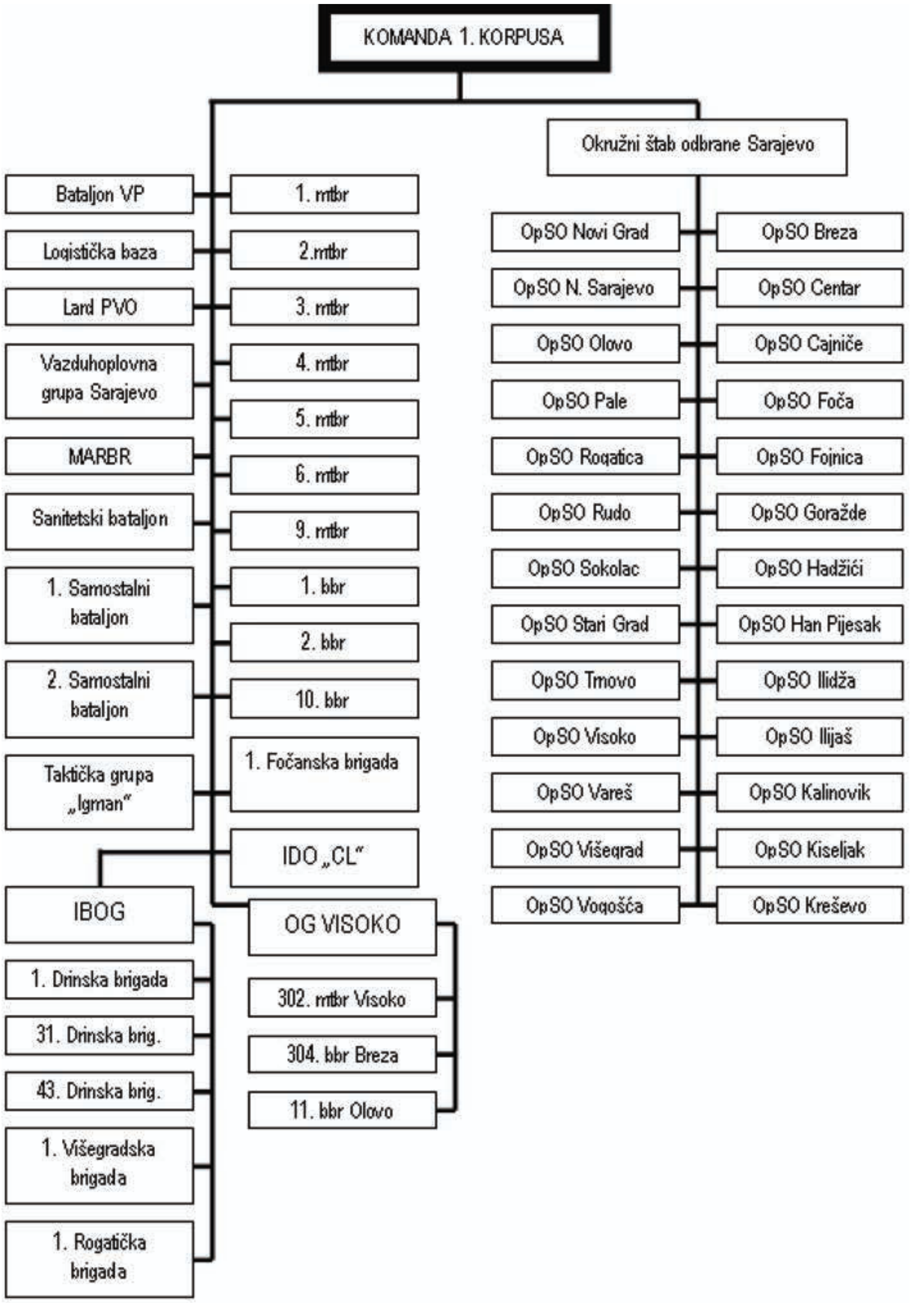
KOMANDA 1. KORPUSA
Okružni štab odbrane Sarajevo
Bataljon VP
Logistička baza
Lard PVO
Vazduhoplovna grupa Sarajevo
MARBR
Sanitetski bataljon
1. Samostalni bataljon
2. Samostalni bataljon
Taktička grupa „Igman"
IBOG
1. Drinska brigada
31. Drinska brig.
43. Drinska brig.
1. Višegradska brigada
1. Rogatička brigada
1. mtbr
2.mtbr
3. mtbr
4. mtbr
5. mtbr
6. mtbr
9. mtbr
1. bbr
2. bbr
10. bbr
1. Fočanska brigada
IDO „CL"
OG VISOKO
302. mtbr Visoko
304. bbr Breza
11. bbr Olovo
OpSO Novi Grad
OpSO N. Sarajevo
OpSO Olovo
OpSO Pale
OpSO Rogatica
OpSO Rudo
OpSO Sokolac
OpSO Stari Grad
OpSO Trnovo
OpSO Visoko
OpSO Vareš
OpSO Višegrad
OpSO Vogošća
OpSO Breza
OpSO Centar
OpSO Cajniče
OpSO Foča
OpSO Fojnica
OpSO Goražde
OpSO Hadžići
OpSO Han Pijesak
OpSO Ilidža
OpSO Ilijaš
OpSO Kalinovik
OpSO Kiseljak
OpSO Kreševo

Prilog br. 3.

ORGANIZACIJA I STRUKTURA SRK VRS 1995.

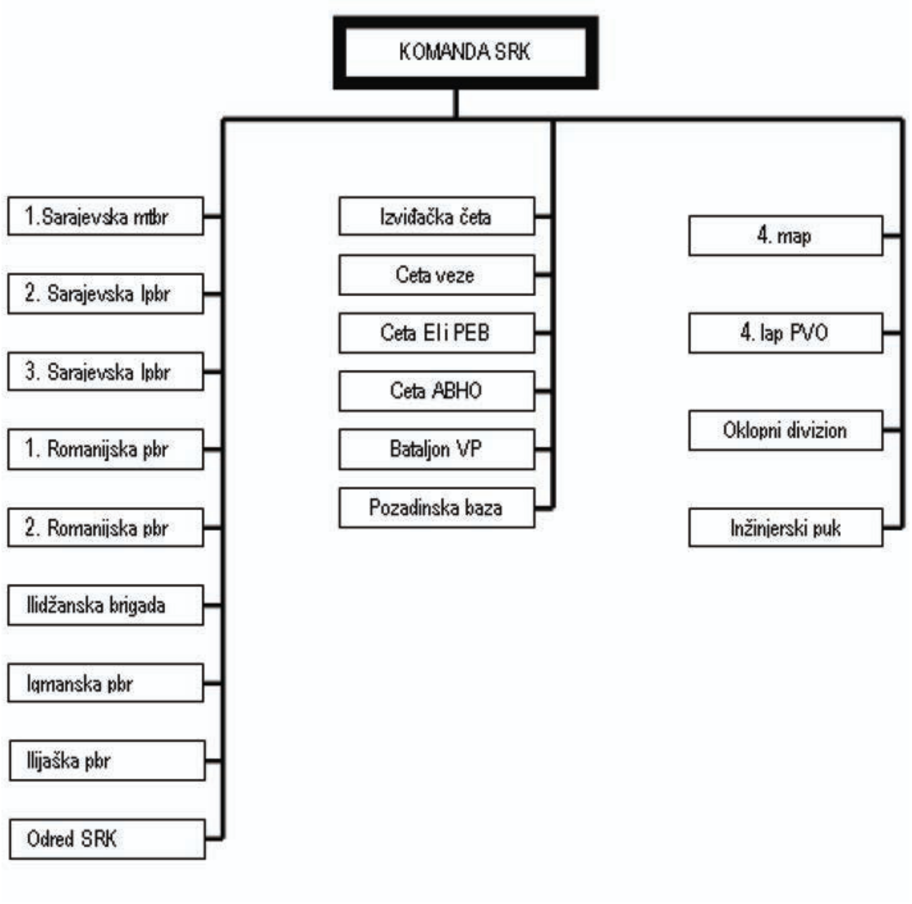
KOMANDA SRK
1.Sarajevska mtbr
2. Sarajevska lpbr
3. Sarajevska lpbr
1. Romanijska pbr
2. Romanijska pbr
Ilidžanska brigada
Igmanska pbr
Ilijaška pbr
Odred SRK
Izviđačka četa
Ceta veze
Ceta EI i PEB
Ceta ABHO
Bataljon VP
Pozadinska baza
4. map
4. lap PVO
Oklopni divizion
Inžinjerski puk

Prilog br. 4.

ORGANIZACIJA I STRUKTURA 1. KORPUSA ARMIJE RBiH 1995.

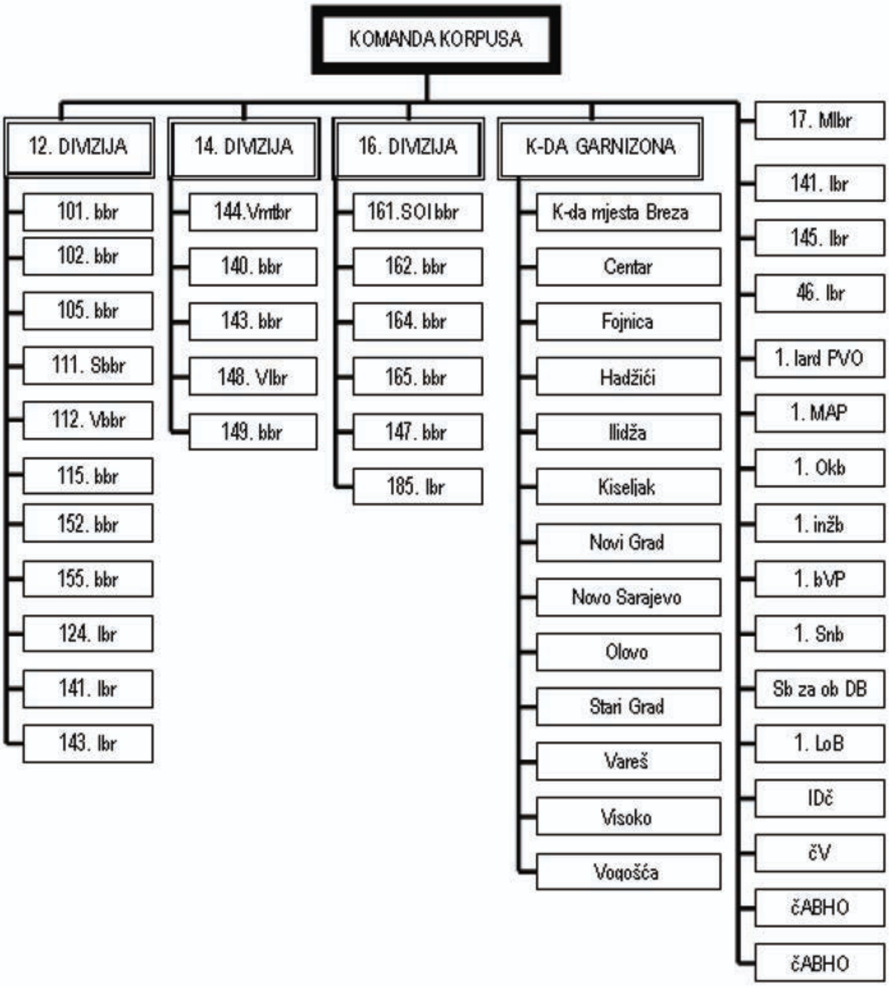
KOMANDA KORPUSA
12. DIVIZIJA
101. bbr
102. bbr
105. bbr
111. Sbbr
112. Vbbr
115. bbr
152. bbr
155. bbr
124. lbr
141. lbr
143. lbr
14. DIVIZIJA
144.Vmtbr
140. bbr
143. bbr
148. Vlbr
149. bbr
16. DIVIZIJA
161.SOI bbr
162. bbr
164. bbr
165. bbr
147. bbr
185. lbr
K-DA GARNIZONA
K-da mjesta Breza
Centar
Fojnica
Hadžići
Ilidža
Kiseljak
Novi Grad
Novo Sarajevo
Olovo
Stari Grad
Vareš
Visoko
Vogošća
17. Mlbr
141. lbr
145. lbr
46. lbr
1. lard PVO
1. MAP
1. Okb
1. inžb
1. bVP
1. Snb
Sb za ob DB
1. LoB
IDč
čV
čABHO
čABHO

Nihad Halilbegović

ČINJENICE O PATRIOTSKOJ LIGI

Iako je Patriotska liga odigrala historijsku ulogu u organizaciji i pripremi naroda u odbrani od agresije, iako je ona bila embrion oružanih snaga Bosne i Hercegovine o njoj se malo zna, a u posljednje vrijeme se njena uloga potcjenjuje ili pogrešno tumači. Djeca i omladina o Patriotskoj ligi skoro ne znaju ništa. U školama i na fakultetima se Patriotska liga ne izučava. Istina je da trenutna politička situacija ne ide naruku izučavanju Patriotske lige u pojedinim njenim segmentima, ali nas to ne opravdava da kažemo istinu o njenoj ulozi. Dosada nije napisan nijedan ozbiljniji rad o Patriotskoj ligi pa ne čudi da se njena uloga potcjenjuje i minimizira. Neznalice, zlonamjerni i neprijatelji su proglašavali Patriotsku ligu para vojnom formacijom, muslimanskom vojskom, običnim kružocima i sl.

Patriotska liga je formirana u ona teška i složena vremena kada se nad Bosnom i Hercegovinom i njenim narodima, posebno Bošnjacima, nadvijala opasnost. Bosni i Hercegovini, državi sa hiljadugodišnjom tradicijom, je prijetio nestanak, a Bošnjacima potpuno istrebljenje. Samo gluhi i slijepi nisu mogli čuti i vidjeti šta se dešavalo u našem okruženju.

1. Štabovi Patriotske lige Sarajevske regije

Prvi štab PL e u RBiH – Gradski štab

Sredinom marta 1991. godine iz centrale SDA je naloženo da se otpočne sa pripremama naroda. Preporučeno je da se formira “organizacija” i njen štab. Ostalih uputa nije bilo. Znali smo jedino da štab treba da bude formiran od predstavnika deset općina grada Sarajeva i da je to prvi štab u RBiH. Moja obaveza je bila da pronađem pogodno mjesto za rad organizacije – štaba, okupim predstavnike općina, predsjedavam i otvorim sastanak, obrazložim razloge okupljanja – formiranje štaba, a onda da zajednički konstituišemo štab, izaberemo komandanta štaba i dogovorimo se o budućem radu.

Organizacija je održala prvi sastanak 31. 3. 1991. godine u mahali Soukbunar.

Prva odluka ove organizacije bila je da se odmah pristupi organiziranju naroda u slučaju agresije ili druge vrste sukoba. Formiran je Gradski štab, a donesena je i odluka da se formiraju općinski i mjesni štabovi. Gradski štab su sačinjavali predstavnici općinskih štabova.

Štab je 5. 4. 1991. godine usvojio tekst zakletve, donio je više dokumenata koji se tiču uzbunjivanja, kurirsko pozivačkog sistema i dr.

Prvi štab u RBiH – Gradski štab ubrzo počinje djelovati na terenu. Organizira se obuka članova PL e, formiraju općinski i mjesni štabovi, a nešto kasnije i jedinice PL e. (Opširnije o prvom štabu PL a je napisano u brošuri “Činjenice o PL u Bosne i Hercegovine”, autora N. Halilbegovića – Sarajevo 1994. god.)

Krizni štab Gradski štab PL a Sarajevo

Krizni štabovi su bili politički dio štabova Patriotske lige. Formirani su 10. 9. 1991. i 20. 9. 1991.

Ovi krizni štabovi (Gradski štab PL a) su donijeli više odluka:

1. Krizni štabovi će raditi neprekidno non stop.
2. U krizne štabove odmah početi uključivati stručna vojna lica.
3. Naredbe kriznih štabova (štabova PL a) su obavezne za sve organe i članove SDA.
4. Na prijedlog kriznih štabova se obavezno zakazuju sjednice Izvršnih odbora SDA.
5. Krizni štab zadužuje Izvršni odbor SDA da pokrene pitanje javnih skloništa i da o tome podnese izvještaj na narednoj sjednici.
6. Krizni štab preporučuje da porodice po mogućnosti obezbijede kao rezervu određene količine hrane, brašna, ulja, soli, šećera, lijekova, čajeva, konzervi, deterdženata, sapuna, tople odjeće

i obuće, šatorska krila, vreće za spavanje, dječije hrane i druge značajne logistike.

Vojni dio štaba se postepeno popunjava vojnim stručnim kadrovima, (u septembru 1991. godine pristižu oficiri JNA bošnjačke nacionalnosti. Među prvima je došao kapetan Faid Hećo. Centrala SDA ga upućuje na razgovor sa gradskim sekretarom za narodnu odbranu, a nakon toga se imenuje za koordinatora za vojna pitanja Sarajevske regije), jača sanitet i povećava se broj ljekara članova PL a. Održavaju se sastanci i savjetovanja. Stvaraju se uslovi za formiranje novog Regionalnog štaba PL a – Sarajevo koji zahvaljujući dosadašnjem iskustvu i evidentim promjenama treba da bude efikasan, čije se naredbe moraju izvršavati, a to je jedino moguće ako se obezbijedi uticaj u postojećoj vlasti.

Na tim osnovama je formiran novi štab.

Regionalni štab Patriotske lige

Regionalni štab PL se sastojao iz političkog dijela i vojnog dijela.

Politički dio, uži sastav:

1. Gradonačelnik grada Sarajeva,
2. Sekretar sekretarijata za NO grada Sarajeva,
3. Predsjednik SDA i PL a Novi Grad,
4. Predsjednik općine Stari Grad,
5. Ministar za privredu RBiH,
6. Direktor JK preduzeća RAD,
7. Profesor fakulteta, kasnije ministar za građevinarstvo.

U prošireni sastav političkog dijela Regionalnog štaba PL a su ušli još i predsjednici općina Ilidža, Breza, Hadžići, Olovo i predsjednik Izvršnog odbora Opštine Sokolac.

Vojni dio:

1. Komandant,
2. Načelnik štaba,
3. PK za obavještajne poslove,
4. PK za operativne poslove I,
5. PK za operativne poslove II,
6. PK za org. mob. poslove,
7. PK za org. mob. poslove,
8. PK za organizaciju veze,
9. PK za organizaciju veze,
10. PK za org. mob. poslove,
11. PK za organizaciju veze,
12. PK za specijalne snage,
13. PK za diverzantske jedinice,
14. PK za sanitet,
15. Zadužen za sanitet,
16. Zadužen za sanitet,
17. Sekretar.

Karakteristike ovog štaba su, prije svega, što je bio sastavljen od stručnih provjerenih kadrova koji su u postojećoj vlasti zauzimali odgovorne funkcije.

Komandant vojnog dijela Regionalnog štaba PL a Faid Hećo je oficijelno bio u radnom odnosu na funkciji pomoćnika sekretara za narodnu odbranu grada za odbrambene pripreme grada. Ovom funkcijom mu je legalizovan njegov rad u PL u, a obezbijeđeni su mu i potrebni uslovi za rad: kancelarija, karte, pomoćno osoblje i drugo. Za svoj rad je dobijao plaću radi izdržavanja familije.

Regionalni štab je komandovao općinskim štabovima Regije Sarajevo koja je imala 20 općina.

Općine u kojima je djelovao Regionalni štab PL a Sarajevo:

PL Stari Grad
PL Novo Sarajevo
PL Ilidža
PL Ilijaš
PL Trnovo
PL Pale
PL Han Pijesak
PL Kiseljak
PL Fojnica
PL Vareš
PL Centar
PL Novi Grad
PL Vogošća
PL Hadžići
PL Kalinovik
PL Sokolac
PL Visoko
PL Kreševo
PL Breza
PL Olovo

Agresijom na Bosnu i Hercegovinu politički dio Regionalnog štaba PL a Sarajeva nastavlja na daljim aktivnostima, najviše na logističkoj podršci oružanim snagama, zaštiti kulturnih ustanova, pomoć šehidskim porodicama i slično.

Član štaba prof. dr. Munir Jahić imenovan je za predsjednika Savjeta za narodnu odbranu BiH, a Mirsad Kebo i Nihad Halilbegović su bili uz komandanta TO RBiH. O tome komandant TO RBiH general Hasan Efendić kaže: “…8. aprila 1992. godine po neposrednom pozivu gospodina Halilbegovića javio sam se gospodinu Izetbegoviću gdje sam imenovan za komandanta TO RBiH… Uz mene, dok sam bio komandant, neprekidno su bili gospodin Jahić Munir, Halilbegović Nihad i Kebo Mirsad”. [1]

---

[1] Efendić Hasan „Zahtjev za rješenje statusa“ upućen 8. juna 1994. godine predsjedniku Predsjedništva BiH, Predsjedništvu vlade, ministru za narodnu odbranu i komandantu Vrhovne komande, a kopija je dostavljena Nihadu Halilbegoviću.

Komandno mjesto Komande odbrane grada, formirane 8. 6. 1992. godine, je bilo u neposrednoj blizini Sekretarijata za narodnu odbranu grada i kabineta komandanta Regionalnog štaba PL a.

Vojni dio Regionalnog štaba PL a Sarajevo prerasta u Armiju BiH putem pravne forme TO BiH.

Okosnicu Regionalnog štaba TO Sarajevo nešto kasnije i 1. korpusa Armije BiH su činili članovi Regionalnog štaba PL a Sarajevo. General Mustafa Hajrulahović je postavljen za komandanta Regionalnog štaba TO i komandanta 1. korpusa Armije BiH koji je imao zonu odgovornosti otprilike kao i Regionalni štab PL Sarajevo. Njegovi saradnici su uglavnom bili članovi Regionalnog štaba PL, a zamjenik komandanta je bio Faid Hećo.

Docent dr. Safet Ćibo je postavljen za predsjednika Kriznog štaba Univerzitetsko medicinskog centra u Sarajevu. Dr. Nedžad Kečo je bio načelnik saniteta Armije BiH, a mr. Redžad Čatić je preuzeo dužnost direktora Sarajevskih apoteka.

2. Važniji sastanci – skupovi:

1. Sastanak na Jarčedolima (maja 1991. godine),
2. Veliki muslimanski/bošnjački skup u Domu policije (milicije) u Sarajevu (juna 1991. godine),
3. Prvi kongres SDA – 29. 11. 1991. godine,
4. Sastanak u Hrasnici (decembra 1991. godine).

3. Dokumenti PL a:

Prvi dokumenti PL a su dokumenti prvog štaba PL a (Gradskog štaba Sarajevo) 31. 3. 1991. godine. To su uglavnom dokumenti kurirsko pozivarskog sistema i odnose se samo na taj štab.

Ostali dokumenti su:

1. Upute za organiziranje poslova odbrane i zaštite u općinama u neposrednom predstojećem periodu.
2. Raspored aktivnosti koje treba izvesti na pripremi, organizovanju i formiranju jedinica.
3. Patriotska liga, direktno ili preko organa SDA, je sačinila i izdala – uputila na teren veliki broj naredbi, upustava, obavijesti i drugih dokumenata.
4. Obavijest o punoj gotovosti veza i praćenja.
5. Dokument Priprema i organiziranje Narodnog fronta za odbranu naroda i suverene Republike Bosne i Hercegovine itd.

4. Aktivnosti političkog dijela Štaba PL a Sarajevske regije

1. Sprečavanje provođenja zakona o izmjenama i dopunama zakona o vojnoj obavezi (Službeni list br. 30. od 26. aprila 1991. god.),
2. Obustavljanje slanja regruta u vojsku,
3. Sklanjanje i zaštita vojne dokumentacije vojnih kartoteka – karton,
4. Neprovođenje naredbi za mobilizaciju,
5. Opstrukcija opće mobilizacije – 25. 5. 1991. god.

Prvi put poslije Drugog svjetskog rata JNA, preko vojno teritorijalnog organa, naložila je u Sarajevskoj regiji opću mobilizaciju u koju spadaju RJ JNA, vojnici, mlađi oficiri i rezervni oficiri. TO, vojnici, mlađi oficiri, rezervni oficiri i ratna milicija.

Patriotska liga i Forum roditelja «Svi za sve»

Forum roditelja "Svi za sve" je nastao u vrijeme kada je JNA postepeno prerastala u srpsku ili četničku armiju. Septembra 1991. godine Forum je registriran kod Višeg suda u Sarajevu i bio je pod direktnim uticajem Patriotske lige. Svojim aktivnostima je spasio na hiljade djece iz kasarni i ratišta bivše JNA.

Prvo neformalno organiziranje roditelja je počelo već u maju 1991. godine, poslije stravične scene davljenja i ubistva vojnika regruta u Splitu, koje je više puta emitirala televizija.

Patriotska liga, sekretarijati za narodnu odbranu, spašavanje i pomoć regrutima

Ogroman broj odbjeglih vojnika smo zbrinuli na razne načine, fizički i materijalno osigurali, uputili rodbini, prijateljima i u klub SDA "Herceg Bosna".[2]

Ostali poslovi i zadaci koje je obavljala ili obavila PL:

1. Patriotska liga – povećanje rezervnog sastava policije,
2. Finansiranje mikrofilmovanja dokumentacije za objekte od historijskog značaja za grad Sarajevo,
3. Akcija PL e u vezi zaustavljanja kolone JNA, rezervista (četnika),
4. Učestvovanje u drugim akcijama (proizvodnja oružja, unošenje oružja u Sarajevo, briga za snabdijevanje građana Sarajeva germa, postavljanje kriznih štabova u većim sistemima, zaštita Zemaljskog muzeja, akcija «Ljubav prema Armiji BiH» itd.)

5. Vojni dio Regionalnog štaba Patriotske lige

Aktivnosti vojnog dijela Štaba Patriotske lige se mogu podijeliti u dva perioda.

Prvi period je od osnivanja PL a do septembra 1991. godine, kada su vojna stručna lica oficiri napuštali JNA i uključivali se u PL u.

---

[2] Nihad Halilbegović, MAMA, MORAM IM GLAVU DATI – STRADANJE VOJNIKA – REGRUTA U BIVŠOJ JNA I NJIHOVO SPAŠAVANJE, Sarajevo 2002., str. 290 301.

Drugi dio, od septembra 1991. godine do agresije na Bosnu i Hercegovinu i prerastanja PL a u Armiju BiH preko pravne forme TO BiH.

U prvom periodu organizacije PL a nije bilo aktivnih oficira pa su pomoć pružali rezervni oficiri i podoficiri i svršenici Fakulteta općenarodne odbrane. To je period u kojem se formiraju krizni štabovi, a u pojedinim područjima, odnosno dijelovima grada, jedinice PL a

Drugi period vojnog dijela Patriotske lige karakteriše omasovljavanje članova PL a, formiranje većih formacija jedinica PL a, vršenje smotri i uzbunjivanje pojedinih jedinica. Povezivanje općinskih štabova u Regionalni štab, jačanje discipline i odgovornosti.

Mr. sci. Faid Hećo

BLOKADA I OPSADA GRADA SARAJEVA

Grad Sarajevo kao glavni, politički, kulturni, privredni i društveni centar Republike Bosne i Hercegovine je bio od strateške važnosti za ostvarenje planirane srpsko crnogorske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Agresor je planirao da njegovim brzim zauzimanjem i okupacijom, ostvari jedan od težišnih i najvažnijih zadataka zacrtanih ciljeva agresije.

U cilju ovladavanja gradom Jugoslovenska narodna armija (JNA), u saradnji sa kolaboracionističkim snagama u BiH, je opsadu i blokadu grada Sarajeva planirala u više etapa i za taj zadatak je angažovala veliki dio svojih snaga i sredstava.

U prvoj fazi opsade i blokade, koja je realizovana krajem 1991. i početkom 1992. godine, JNA je izvršila plansko pregrupisavanje i stacioniranje svojih komandi i jedinica u širem rejonu grada Sarajeva. JNA je u cilju blokade i opsade grada Sarajeva izvršila borbeni raspored svojih jedinica po slijedećem: na sjeveru i istoku položaje su posjele jedinice 216. bbr (brdske brigade) iz Han Pijeska (rejoni s. Mrkovići, Borije i Lapišnica); na jugoistoku vatrene položaje je posjeo 346. lap PVO (laki artiljerijski puk protivvazdušne odbrane) iz Lukavice (rejoni Trebevića i Brusa); na jugu položaje je posjela 49. mbr (motorizovana brigada) iz Lukavice i 120. lbr (laka brigada) iz Zenice (rejoni Vraca, Mojmila, Lukavice i Vojkovića); na zapadu vatrene položaje su posjeli 4. map (mješoviti artiljerijski puk) iz Kiseljaka i 4. mpoap (mješoviti protivoklopni artiljerijski puk) iz Visokog (rejoni Ilidže, s. Osjeka i Otesa); na sjeverozapadu položaje su posjeli pripadnici i pitomci VTŠC Rajlovac i paravojne formacije SDS a (rejoni s. Krivoglavci, Vogošća i Rajlovac)... itd.

U sklopu ovih aktivnosti, pod plaštom izvođenja vojnih vježbi, izvršeno je zaposjedanje svih planinskih masiva oko grada i inžinjerijsko uređenje vatrenih položaja za oruđa artiljerije i sredstva PVO.

Pored jedinica JNA, koje su bile planirane da drže grad u blokadi i opsadi, u samom gradu i bližoj okolini se nalazilo tridesetak kasarni, skladišta i drugih vojnih objekata JNA, koji su bili krcati sa ratnom tehnikom i velikim brojem pripadnika JNA. U gradu Sarajevu i bližoj okolini su bile locirane slijedeće kasarne: kasarna na Bistriku, gdje je bila smještena Komanda 2. vojne oblasti; kasarna ”Maršal Tito”, gdje je bio smješten Centar vojnih škola KoV a; kasarna ”Jajce”, gdje je bio smješten bataljon za stacionarne veze 2. VO; kasarna ”Bosut”, gdje je bilo smješten centar stacionarnih veza SSNO a; kasarna ”Jusuf Džonlić”, gdje je bio smješten autobataljon i tehnička radionica za remont; kasarna ”Viktor Bubanj”, gdje je bio smješten bataljon vojne policije, zaštitni puk i Vojni sud; kasarna ”Nedžarići”, gdje je bio smješten bataljon veze RV i PVO a; kasarna ”Slobodan Princip Seljo” u Lukavici, gdje su bile smještene slijedeće jedinice: 346. lap PVO, 240. ssrp PVO, bataljon veze 4. korpusa 2. VO, dva bataljona veze SSNO a, tenkovski bataljon i 4. PoB; kasarna ”Slaviša Vajner Čiča” u Lukavici gdje je bila smještena 49. mtbr; kasarna ”Rajlovac”, gdje je bio smješten Vazduhoplovno tehnički školski centar i VRZ ”Orao”; kasarna ”Zmajevac”, gdje je bilo skladište sredstava veze stacionarnog bataljona 2. VO; kasarna ”Butile”, gdje je bilo skladište intendantskih sredstava 2. VO; kasarna ”Faletići”, gdje je bilo skladište naoružanja i municije TO grada Sarajeva; kasarna ”Semizovac”, gdje je bilo intendantsko skladište; kasarna ”Blažuj”, gdje je bilo skladište motornih dijelova i opreme; kasarna ”Ušivak” u Hadžićima, gdje je bilo skladište rezervnih dijelova SSNO a; kasarna ”Žunovnica” u Hadžićima, gdje je bilo skladište municije; kasarna ”Pazarić”, gdje je bio poligon za obuku i strelište; kasarna ”Hrenovica”, gdje je bilo skladište raketnih sistema; kasarna ”Krupa”, gdje je bilo skladište municije i eksploziva; kasarna ”Misoča” kod Ilijaša, gdje je bilo skladište pogonskog goriva i maziva; kasarna ”Tilava”, gdje je bio Stacionarni centar veze,... itd.

Kasarne i drugi vojni objekti u gradu su imali konkretne i razrađene zadatke u cilju blokade i paralisanja grada i iste su bile planirane da sa dijelovima grada Pofalići, Nedžarići, Lukavica, Vraca i Grbavica, odigraju ključnu ulogu u planovima presijecanja grada na više pravaca.

Prvi zamišljeni pravac presijecanja je bio: Lukavica   Nedžarići, sa ciljem odsijecanja područja Dobrinje od grada. Drugi zamišljeni pravac presijecanja je bio: Lukavica   Vraca   Grbavica   kasarna “Maršal Tito”   Pofalići, sa ciljem presijecanja grada i izbijanje jedinica JNA na plato Žuči, te kasnijeg spajanja i povezivanja sa naseljem Vogošća. Treći zamišljeni pravac presijecanja je bio: Nahorevo   Pionirska dolina   Skenderija   Grbavica u cilju spajanja sa snagama koje dejstvuju na drugom pravcu presijecanja grada.

Druga faza opsade i blokade grada je obuhvatala izmještanje većeg dijela ljudstva i borbenih kapaciteta iz gradskih kasarni na ranije uređene i utvrđene borbene položaje oko grada. U sklopu ove faze izvršeno je postavljanje minskih polja i inžinjerijsko zaprečavanje mogućih pravaca deblokade grada. U sklopu ove faze izvršena je dodatna mobilizacija i prijem dobrovoljaca u jedinice JNA. Pod plaštom ove aktivnosti je izvršeno ilegalno naoružavanje civilnog srpskog stanovništva u selima oko grada, kao i u samom gradskom jezgru.

Treća faza opsade grada je obuhvatala posjedanje i blokadu svih putnih komunikacija i glavnih raskrsnica kojima se ulazi i izlazi iz grada. U cilju realizacije ove faze opsade, već nakon martovskih barikada jedinice JNA su sa jačim snagama i sredstvima zaposjele i kontrolisale najvažnije ulaze i izlaze iz grada: petlju u Krivoglavcima kod Vogošće, raskrsnicu puteva u Semizovcu, mostarsko raskršće u Blažuju, raskrsnicu puteva u Han Derventi, raskrsnicu puteva u Vojkovićima... itd. Na navedenim raskrsnicama su formirani naoružani punktovi i izvršeno je plansko inžinjerijsko zaprečavanje putnih komunikacija. Završetkom svih navedenih aktivnosti grad Sarajevo je početkom aprila 1992. godine bio potpuno hermetički zatvoren i kontrolisan od strane jedinica JNA i raznih srpskih paravojnih formacija.

Dugo planirani i pripremani napad u cilju zauzimanja grada Sarajeva otpočinje 4. aprila 1992. godine, postavljanjem drugih masovnih srpskih barikada na prilazima gradu i blokadom saobraćaja u gradskim dijelovima grada. Po već razrađenom i provjerenom scenariju sa martovskih barikada, naoružani i maskirani pripadnici SDS a, pod neposrednim rukovodstvom oficira JNA, postavljaju srpske barikade po gradu sa ciljem izazivanja sukoba, paralisanja funkcionisanja legalnih organa vlasti i onemogućavanja i sprečavanja međunarodnog priznavanja države Bosne i Hercegovine.

Kao odgovor na postavljene barikade, samoorganizovane grupe građana Sarajeva postavljaju kontrabarikade, koje 5. aprila 1992. godine, prerastaju u masovne antiratne demonstracije građana Sarajeva. Revoltirani nasilničkim ponašanjem JNA i pristalica SDS a, više hiljada građana Sarajeva, izlazi na ulice i spontanim demonstracijama, ruše većinu srpskih barikada, a zatim organizuju antiratni miting ispred zgrade Skupštine Bosne i Hercegovine.

Iznenađeni žestokom reakcijom građana, KOS JNA u sadejstvu sa kolaboracionističkim snagama SDS a, spontano okupljanje građana pokušava iskoristiti za svoje ciljeve, te miting iskoristiti za rušenje legalno izabranih organa vlasti u BiH. Kada su uvidjeli da vješto insceniranom političkom aktivnošću svojih članova i saradnika neće realizovati zamišljene ciljeve rušenja legalnih organa vlasti BiH, KOS JNA prelazi na realizaciju dugo planiranih i pripremanih oružanih aktivnosti u cilju zauzimanja grada Sarajeva.

Otvoreni oružani napad oklopnih jedinica JNA i srpskih paravojnih formacija na grad Sarajevo otpočinje u popodnevnim satima 5. aprila 1992. godine, napadom i zauzimanjem Centra za obrazovanje policijskih kadrova MUP a BiH na Vracama. Uporedo sa ovom aktivnošću jedinice JNA sinhronizovano preduzimaju više oružanih akcija u gradu, kao što su: pokušaj oružanog zauzimanja objekta ”Osmice” u podnožju planine Trebević; tenkovsko granatiranje stambenih zgrada i pješadijski napad na naselje Dobrinja; neselektivno granatiranje perifernih dijelova grada iz artiljerijskih oruđa; više pokušaja pješadijskog prodora i ulaska u grad; otvaranje pješadijske vatre sa položaja na jevrejskom groblju po demonstrantima na Vrbanja mostu i ubistva studentice Suade Dilberović i Olge Sučić...itd.

Artiljerijsko granatiranje perifernih dijelova grada je nastavljeno i tokom noći 5/6. aprila, da bi se isto pojačalo i prenijelo na urbane dijelove grada nakon priznanja Republike Bosne i Hercegovine od strane međunarodne zajednice, kao suverene i samostalne države, 6. aprila 1992. godine.

Neselektivna i iznenadna artiljerijska granatiranja urbanih dijelova grada i snajperska djelovanja po civilnom stanovništvu od strane jedinica JNA nastavljena su tokom cijelog mjeseca aprila. I pored velike premoći u tehnici i naoružanju jedinice JNA u nekoliko pokušaja presijecanja i zauzimanja grada tokom mjeseca aprila nisu uspjele realizovati niti jedan od planiranih ciljeva na osvajanju Sarajeva, zahvaljujući herojskoj i fanatičnoj organizaciji odbrane njegovih građana. Iako vojnički nedovoljno iskusne i osposobljene za vođenje oružane borbe, ali sa visoko izraženim stepenom morala i odlučnosti da odbrane svoj grad, jedinice Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, tokom mjeseca aprila, na sarajevskom bojištu, izvode nekoliko uspješnih borbenih akcija (akcija Pretis 17. aprila, akcija Vraca 21. aprila i akcija Ilidža 22. aprila) i pružaju sve snažniji otpor srpsko crnogorskom agresoru u borbenim dejstvima kod zgrade ”Elektroprivrede”, Ekonomske škole, Vrbanja mostu i drugim dijelovima grada.

Pošto je plan JNA o brzom zauzimanju grada već na samom početku doživio vojni neuspjeh, vrh JNA odlučuje da preduzme odlučujući udar na zauzimanju i ovladavanju državnih institucija Republike Bosne i Hercegovine. Drugog maja 1992. godine, nakon žestoke artiljerijske vatre po gradu, jedinice JNA sa tenkovima i oklopnim transporterima iz više pravaca kreću da zauzmu zgradu Predsjedništva Bosne i Hercegovine, sa ciljem osvajanja zgrade i paralisanja rada najvišeg državnog organa. Nakon žestokih uličnih borbi jedinice Teritorijalne odbrane BiH uspijevaju zaustaviti napad agresora i nanijeti mu značajne gubitke.

Nakon neuspjelog napada na zgradu Predsjedništva RBiH, pripadnici JNA istog dana, u popodnevnim satima, na sarajevskom aerodromu zarobljavaju predsjednika Predsjedništva RBiH, gospodina Aliju Izetbegovića, koji se vraćao sa pregovora iz Lisabona, i, zajedno sa pratnjom, odvode u kasarnu u Lukavici. U međuvremenu KOS JNA u Sarajevo dovodi izdajnika Fikreta Abdića, koji je već bio pripremljen da preuzme ulogu predsjednika Predsjedništva RBiH, a zatim po već insceniranim planovima srbijanskog političkog vrha iz Beograda, formira novu vladu. Neizvjesna i napeta situacija oko zarobljavanja gospodina Alije Izetbegovića, koja je uz neprekidno medijsko praćenje RTV Sarajeva trajala puna dva dana, okončana je 3. maja, posredstvom predstavnika UNPROFORA a, generala UN a Luisa Mekenzia (Lewis Mackenzie), razmjenom Izetbegovića i članova delegacije za tadašnjeg komandanta 2. vojne oblasti JNA generalpukovnika Milutina Kukanjca i pripadnike komande 2. vojne oblasti JNA koji su bili stacionirani u komandi na Bistriku. U sklopu ove razmjene generalpukovnik Milutin Kukanjac je po dogovoru propušten do kasarne u Lukavici, dok je dio konvoja JNA zarobljen u Dobrovoljačkoj ulici. Tom prilikom je razoružano i zarobljeno oko sedamdeset pripadnika komande 2. vojne oblasti koji su kasnije razmijenjeni i oslobođeni, a zaplijenjen je znatan broj pješadijskog naoružanja i municije.

Nakon niza uspješnih borbenih akcija jedinica Teritorijalne odbrane na odbrani grada Sarajeva, tokom maja 1992. godine (akcija Ilidža 14. maja i Pofalićka bitka 16. maja), JNA, formalno preimenovana u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine, donosi odluku da promijeni dotadašnji način borbenog djelovanja svojih jedinica. Umjesto dotadašnjih neuspjelih pokušaja pješadijskih prodora u cilju presijecanja i zauzimanja grada, jedinice JNA, preimenovane u VRS, otpočinju sa iznenadnim i žestokim granatiranjem urbanih dijelova grada, koje postaje preovlađujući i jedini način borbenih dejstava tokom cijelog vremena blokade i opsade grada Sarajeva. Granatiranje urbanih dijelova grada, iz teških artiljerijskih oruđa sa distance, u cilju nanošenja što većih gubitaka civilnom stanovništvu postaje svakodnevna mora građana Sarajeva. Od bezbroj masakra koje je srpsko crnogorski agresor počinio nad građanima Sarajeva treba posebno izdvojiti slijedeće: masakr počinjen dana 27. maja 1992. godine, u ulici Vase Miskina (današnja Ferhadija), kada je od minobacačke granate poginulo 26, a ranjeno 108 građana, čekajući u redu za hljeb; masakr počinjen 5. februara 1994. godine, na pijaci Markale, kada je od minobacačke granate poginulo 66, a teško ranjeno 197 građana; ponovni masakr na pijaci Markale dana 28. avgusta 1995. godine, kada je od minobacačke granate poginulo 38, a teško ranjeno 87 građana Sarajeva...itd.

Plansko granatiranje, rušenje, paljenje i uništavanje kulturno historijskih, infrastrukturnih, vjerskih i drugih objekata od posebnog značaja za grad, agresor je vršio iz svih raspoloživih oruđa, tokom cijelog vremena opsade grada. Agresor je tokom opsade grada razorio i uništio mnoge zaštićene kulturno historijske objekte: 2. maja 1992. godine minirao i zapalio zgradu Pošte na Obali, sagrađenu 1913. godine; 17. maja 1992. godine granatiranjem je zapalio zgradu Orijentalnog instituta; 21. juna 1992. godine granatiranjem je zapalio zgradu hotela Evropa, sagrađenu 1882. godine; 25. avgusta 1992. godine granatiranjem je zapalio zgradu Narodne i univerzitetske bibilioteke BiH (poznata kao Vijećnica), sagrađenu 1896. godine...itd.

Posebna karakteristika opsade grada Sarajeva je bila masovna upotreba teškog artiljerijskog oruđa (haubica i minobacača svih vrsta i kalibara), masovna upotreba protivavionskog naoružanja po civilnim ciljevima, kao i masovna upotreba snajperskog naoružanja u cilju ubijanja nedužnog civilnog stanovništva. Dugotrajnim granatiranjam urbane jezgre grada, agresor je počinio niz teških zločina nad civilnim stanovništvom.

Žestokim artiljerijskim granatiranjem i razaranjem su bile izložene i zdravstvene ustanove i bolnice u gradu. Agresor je tokom opsade grada raznim artiljerijskim projektilima teško oštetio objekte Kliničkog centra ”Koševo”, kompleks Državne bolnice, Klinike za plućne bolesti ”Podhrastovi”, Klinike za ginekologiju i porodilište ”Zehra Muidović”, Zavoda za hitnu medicinsku pomoć, Studentsku polikliniku i mnoge druge medicinske ustanove i domove zdravlja u Sarajevu. Tokom opsade grada na objekte u krugu bolničkog kompleksa ”Koševo” je pao 131 artiljerijski projektil, a u neposrednoj blizini 84 projektila. Od posljedica ovih granatiranja poginulo je 9 lica, a 20 je ranjeno.

Pored neprekidne artiljerijske vatre, agresor je na razne načine vršio plansko gušenje grada i mučenje njegovih stanovnika, blokadom i onemogućavanjem dotoka gasa, vode i električne energije, kao i sprečavanje dotura potrebne količine humanitarne pomoći, hrane i neophodnih lijekova za život građana.

Samo stotinjak metara od slobodnog dijela grada Sarajeva, u naselju Grbavica, pune četiri godine se odvijao pakao za bošnjačko stanovništvo koje nije uspjelo preći na slobodnu teritoriju. Razne srbijanske paravojne formacije, uz pomoć domaćih četnika, vršili su masovna ubistva i zločine nad bošnjačkim stanovništvom. U zlodjelima na Grbavici su učestvovali i pripadnici srbijanske paravojne formacije ”Beli orlovi”, pod komandom vojvode Slavka Aleksića, koji su držali borbenu liniju na Kovačićima kraj jevrejskog groblja, a u slobodno vrijeme su vršili teror, pljačku, silovanja i ubistva bošnjačkog stanovništva. Silovanje bošnjačkih žena je vršeno u Šoping centru, prostorijama preduzeća ”Digitron Buje” i privatnim stanovima na Vracama i Grbavici...itd.

Iako je Rezolucijom broj 824 Vijeća sigurnosti UN a, od 6. maja 1993. godine, grad Sarajevo proglašen sigurnom zonom UN a, i kao takav trebao biti pošteđen oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka, opsada i blokada grada, praćena stalnim artiljerijskim granatiranjem i ubistvima nedužnih građana, nije prestajala sve do okončanja agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Za planske i organizovane neprijateljske aktivnosti i zločine agresorskih jedinica tokom višegodišnje opsade grada, terora i ubistava više hiljada građana Sarajeva, Međunarodni tribunal u Hagu do sada je pravosnažno osudio penzionisanog generala Stanislava Galića, komandanta Sarajevsko romanijskog korpusa VRS, na kaznu doživotnog zatvora. Stanislav Galić je komandovao Sarajevsko romanijskim korpusom VRS u periodu od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994. godine. Nakon Stanislava Galića dužnost komandanta Sarajevsko romanijskog korpusa VRS je, 10. avgusta 1944. godine, preuzeo general Dragomir Milošević i na toj dužnosti je ostao do okončanja agresije na Bosnu i Hercegovinu. Za počinjene zločine nad građanima Sarajeva prvostepenom presudom Međunarodnog tribunala u Hagu penzionisani general Dragomir Milošević je osuđen na 33 godine zatvora. Postupak još nije okončan.

I pored neprekidnog granatiranja i razaranja grada, kao i svih preduzetih borbenih operacija i aktivnosti na njegovom zauzimanju, agresorske jedinice, zahvaljujući hrabrom i organizovanom otporu njegovih branilaca, nisu uspjele zauzeti grad Sarajevo i time ostvariti jedan od glavnih ciljeva velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Kemal Ademović

ODBRANA SARAJEVA
(1992 1995)

Proteći će još mnogo, mnogo vremena, a istoričari će napisati mnoge knjige, dok istina ne ugleda svjetlo dana i zauzme mjesto koje joj pripada. Sve do danas za sve je bio kriv narod ili narodi, ali vidjećemo sutra ili ubuduće, možda narod smogne snage da kaže da nije kriv, da nije bilo do njega već do iskrivljene politike i njenih ciljeva, pa i pojedinaca željnih vlasti i moći, koji, opet zarad vlastitih interesa svoje bolesne težnje prikazuju kao da je to u interesu naroda. Nadam se da će generacije koje dolaze uspjeti popraviti, što se popraviti može, i nadajmo se da će oni imati bolje vođe, te da će nas bolje štititi od svih, pa i od nas samih.

Kad mi je već pripala čast da govorim danas na ovako značajnom skupu, o ovako ozbiljnoj temi, u narednih nekoliko minuta pokušaću da iznesem svoje viđenje odbrane Sarajeva od 1992 1995. godine.

Bez obzira na dosad kazano o Sarajevu u periodu opsade, bilo ono dobro ili loše, ne može se izbjeći notorna činjenica i istina da su agresori bili na brdima oko Sarajeva, s mnoštvom topova i tenkova, te da su bez milosti danonoćno granatirali građane Sarajeva, ne mareći za to gdje, ko i s kim ko živi.

Građani Sarajeva, ljudi koji nisu htjeli da napuste svoj grad i koji su odlučili da ga brane i odbrane od tih napada, doživjeli su nezapamćenu golgotu i patnje svih godina opsade. Teško bi bilo pronaći građanina Sarajeva koji je u to vrijeme boravio u gradu, bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost, da nije volio svoje branitelje i u isto vrijeme istinski mrzio agresore, koji su svakodnevno zasipali grad kišom granata ubijajući djecu, žene, stare, očeve i majke, sistematski uništavajući grad i sve njegove vrijednosti.

Za takvo nešto niko razuman ne može pronaći nikakvo opravdanje.

Neću i ne mogu izdvojiti nijednu akciju niti bitku i reći da je ona bila za odbranu Sarajeva najvažnija, jer ih je bilo više sudbonosnih.

Ne mogu i neću, uz dužno poštovanje prema svim sarajevskim i bosanskim herojima, znanim i neznanim, izdvojiti niti jednog pojedinca i reći da je njegov doprinos najvažniji za odbranu grada.

Koliko god bih nabrajao nekoga bih izostavio, a nabrajao bih samo one koje sam vidio i doživio.

S dužnim poštovanjem i uvažavanjem se prisjećam svih onih koje sam poznavao i koji su branili grad tih godina. Nerijetko neke od njih susrećem i danas, potištene, ponižene, nezaposlene, i zato dižem svoj glas u ime njih.

Gospodo moja i građani Sarajeva, oni to nisu zaslužili. Branioci Sarajeva zaslužili su najbolje, i nije pošteno da im se ne odužimo za to već danas ili sutra, ne vodeći računa o tome kojem narodu ili kojoj stranci pripadaju i da li vole ili ne vole svoje lidere.

Danas ću iskoristiti priliku da predložim izgradnju spomenika neznanom junaku, braniocu Sarajeva u čast i sjećanje na sve one hrabre branioce, znane i neznane heroje koji su svojom borbom i svojim životima, zaustavili agresora i onemogućili ga da zauzme i potpuno uništi grad Sarajevo i njegove stanovnike.

O izgledu i lokaciji nemam prijedlog izuzev da bude lociran u centralnom dijelu grada, lahko dostupan svim građanima danju i noću.

Svjestan sam činjenice da ovo moje kratko izlaganje nema činjenično istorijski karakter niti će u značajnijoj mjeri doprinijeti osvjetljavanju onoga što se stvarno događalo za vrijeme opsade i kakav je doprinos pojedinih jedinica i pojedinaca u odbrani grada. Neka mi oproste oni koji su to očekivali ili očekuju od mene, a naročito oni koji su to zaslužili. U takva razmatranja nisam se upustio iz razloga što su političko nejedinstvo i rascjepkanost, a možda i neki lični interes, stvorili atmosferu linča, tako da ima slučajeva da se zaslužni ljudi blate, dok s druge strane neki nezaslužni ili manje zaslužni izdižu se do neslućenih razmjera.

Na kraju se zahvaljujem Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo što je pokrenulo jedan ovakav projekat koji će sasvim sigurno doprinijeti boljem razumijevanju onoga što se dešavalo tokom opsade i odbrane grada Sarajeva, a generacijama koje dolaze to će biti podsjećanje i opomena da se nikada više ništa slično ne ponovi i da generacije koje dolaze nađu najbolja rješenja za miran i prosperitetan život u Sarajevu i BiH, našoj jednoj i jedinoj domovini, jer većina nas nema alternativu, a i ne treba nam.

Kadrija Škrijelj

KRATAK OSVRT NA ORGANIZACIJU OTPORA AGRESORU 1992 1995. I ZNAČAJ PATRIOTSKE LIGE

Govoriti o odbrani Sarajeva nije moguće samo od 1992. godine. Dugo pripremana agresija na Bosnu i Hercegovinu i događaji na prostoru tadašnje Jugoslavije od 1980. godine bili su signal za organiziranje Bošnjaka i pripadnika drugih nacionalnosti patriotski orijentisanih. Dovoljno se prisjetiti «putujućih mitinga» i «događanja naroda», prenošenja kostiju iz nekih ranijih vremena i izmišljene priče o «ugroženom srpskom narodu» i prijetnji sa Gazimestana pa da se dobije odgovor ko je to započeo agresorski rat na Bosnu i Hercegovinu. Potrebno je spomenuti oduzimanje oružja iz tadašnjih sekretarijata Teritorijalne odbrane i podjele istog članovima SDS a kao najekstremnijim neprijateljima Bosne i Hercegovine. Političko organiziranje Bošnjaka kroz SDA i organizirano djelovanje u širim narodnim masama može se nazvati klicom otpora pripremljenom razaranju Bosne i Hercegovine. Prvi višestranački izbori promijenili su političku sliku i strukturu vlasti u Bosni i Hercegovini. Građani su se na referendumu opredijelili za suverenu i nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu. Uslijedilo je i zvanično priznavanje Bosne i Hercegovine od strane UN a. Nakon toga je počela agresija kojoj je otpor naroda pružen kroz Patriotsku ligu, Zelene beretke i dijelove jedinica MUP a ojačane rezervnim sastavom.

Kontinuitet formiranja PL treba pratiti od 1991. godine, počev od sastanka u Domu policije u Sarajevu iz perioda ljeta 1991. godine kada je od vodećih političkih ličnosti predvođenih poštovanim predsjednikom gospodinom Alijom Izetbegovićem ukazano na opasnost koja se sprema Bosni i Hercegovini i njenim građanima. Iskustva iz Slovenije i Hrvatske sa tadašnjom JNA bila su dodatno upozorenje i poziv za organiziranje. Dolazak kolona bradatih rezervista sa kokardama kao obilježjem u selo Ravno, ulazak Martićevaca na drugom kraju Bosne i Hercegovine i uveliko ukopavanje rovova i artiljerije oko Sarajeva bili su siguran znak početka rata u Bosni i Hercegovini. Patriotski orijentisani građani predvođeni vizionarima i hrabrim patriotima počeli su se okupljati u vlastitim domovima, mjesnim zajednicama i na drugim mjestima i dogovarati organizaciju otpora. Formiraju se krizni štabovi po općinama i gradovima. U Sarajevu se organizira regionalni krizni štab na čelu sa rahmetli Safetom Hadžičem kao političkim koordinatorom za Sarajevsku regiju. U općini Centar Sarajevo u organizaciji SDA formiran je općinski krizni štab i zaduženi aktivisti stranke da na mjesnim zajednicama organizuju građane za odbranu. Tako je npr. na mjesnim zajednicama Hrastovi jedan i Hrastovi dva počelo organizovano okupljanje građana. Počelo je formiranje vojske koja će zaštititi stanovništvo i materijalna dobra tog dijela Sarajeva. Slična organizacija u općini Centar bila je uspostavljena i na drugim mjesnim područjima kao i na drugim općinama tadašnje Sarajevske regije, a sada Kantona Sarajevo. U tadašnjoj organizaciji ovog kriznog štaba učestvovalo je više ljudi. Ovom prilikom nećemo spominjati posebno imena ali ćemo prigodnim prilikama ukazati na doprinos značajnih pojedinaca koji su dali doprinos u najtežoj fazi kada se kretalo od nule. Kao komandant kriznog štaba za područje općine Centar i Hrastovi jedan, Hrastovi dva i Breka učestvovao sam u koordinaciji otpora sa ostalim komandantima općinskih i regionalnog kriznog štaba, na čijem čelu se nalazio gospodin Faid Hećo, jedan od prvih oficira bivše JNA koji je došao da učestvuje u ograniziranju otpora sa patriotama.

Važno je istaći da se sva aktivnost u tom periodu morala odvijati ilegalno zbog još uvijek prisutne Jugoslovenske narodne armije u Sarajevu. Uloga i značaj Patriotske lige i Zelenih beretki, kao i pojedinih dijelova jedinica policije bila je odbrana grada i zaštita stanovništva, obezbjeđivanje bolnice i drugih značajnijih institucija kao što je Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, itd. Značaj ovih organiziranih jedinica bio je u naoružavanju i mobilizaciji građana, povezivanje na teritoriji grada i stvaranje baze za formiranje prvih vojnih jedinica koje su naoružane i opremljene vlastitim sredstvima građana. Kasnije su ove jedinice prerasle u OS Bosne i Hercegovine, a na kraju u Armiju BiH.

Mnogi pripadnici Patriotske lige i Zelenih beretki dali su svoje živote i nisu dočekali formiranje Armije BiH. Upravo radi njih značajno je pamtiti to vrijeme i događaje, izgraditi spomenobilježja i utvrditi kalendar obilježavanja značajnih datuma. Neophodno je sačiniti spisak značajnih ličnosti organizatora otpora na nivou općina, sada već administrativnih organizacija kantona i Bosne i Hercegovine kao cjeline. Njihova tadašnja vizija i požrtvovanost obavezuje nas da otrgnemo od zaborava njihove likove i djela jer oni su stvorili preduslove za dolazak oficira Jugoslovenske narodne armije i već mobilisali narod za odbranu. Nažalost, danas imamo praksu da su oni potpuno zaboravljeni, a imamo slučajeva prenaglašenog veličanja oficira bivše Jugoslovenske narodne armije od kojih su neki u periodu organiziranja Patriotske lige i Zelenih beretki još uvijek bili u JNA, primali visoke plate i udobno živjeli. Treba stvoriti ambijent u kome će prvi komandanti i organizatori otpora ponikli iz naroda biti adekvatno odlikovani dodjelom posebnih priznanja i činova, adekvatnih dodataka na penziju, omogućavanje određenih povlastica u pogledu zdravstvene zaštite i rehabilitacije, stambenog zbrinjavaja, a po potrebi prekvalifikacije ukoliko se radi o mlađim ljudima. U cilju njihovog racionalnog vrednovanja u društvu treba omogućiti njihovo učešće u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti kako bi bili aktivni sudionici u poratnoj obnovi i tranziciji Bosne i Hercegovine. Jedino tako oni će biti na određen način nagrađeni za požrtvovanost i doprinos koji su dali u odbrani Bosne i Hercegovine. U narednom periodu treba poduzeti niz mjera i aktivnosti u cilju očuvanja tekovina odbrambeno oslobodilačke borbe 1992 1995. godine. Svakako da i 1991. godina ima značajne datume i ličnosti pa i tu činjenicu treba imati u vidu.

U prilogu ovog referata, u svojstvu predsjednika Patriotske lige i prvog komandanta TO, a kasnije i jedinica OS na jednom dijelu općine Centar Sarajevo, predlažemo da se uvrste u kalendar sljedeći datumi:

1. 4. april kao dan formiranja prvih sarajevskih združenih odreda PL (kantonalni nivo), organizatori obilježavanja Patriotska liga, Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo i PL Općine Centar Sarajevo.

2. 5. april 1992 pogibija prve dvojice branilaca u općini Centar Sarajevo: rahmetli Jusufa Hasanovića Juke i Adnana Arslanija, organizatori obilježavanja Općina Centar BIZ i PL.

3. 8. juni 1992 pogibija osam branitelja OS BiH u akciji oslobođanja kule na Mrkovićima, organizatori obilježavanja: Općina Centar Sarajevo, BIZ i PL.

4. Ceremonija obilježavanja formiranja 105. brigade predlažemo da se održava na platou ispred stadiona Koševo, na isti dan kao do sada, ali ne na Baricama, jer nema posebnog razloga da mjesto obilježavanja budu nekadašnji agresorski položaji.

5. Ispred zgrade Mjesne zajednice Hrastovi II postavljanje spomen ploče i manje fontane organizatorima otpora, poginulim i preživjelim. Organizator: Općina Centar Sarajevo, BIZ i PL. Datum obilježavanja 4. april.

6. Na lokaciji gdje se planira uređenje «Prešernovog parka» predlažemo, umjesto toga, izgradnju prigodnog spomen obilježja sa fontanom poginulim braniocima Sarajeva, koji bi se zvanično posjećivao na dan formiranja Armije BiH. Organizator: Kanton Sarajevo, Ministarstvo za boračke organizacije.

Molim gospodina Hajriza Bećirevića, ministra za boračka pitanja Kantona Sarajevo i njegove saradnike, a posebno premijera, gospodina Denisa Zvizdića da snagom svoje ličnosti i funkcije koju obavljaju naše zahtjeve prihvate i u granicama zakonskih propisa omoguće njihovu implementaciju. Naša dosadašnja saradnja uliva nam povjerenje da će naše mišljenje i sugestije biti dobronamjerno shvaćene, u znak sjećanja i poštovanja na jedno vrijeme, njegove sudionike i događaje, tim prije što na predloženim datumima i mjestima, osim obilježavanja godišnjice 105. brigade nema ostalih sadržaja koji bi građanima ovog Sarajeva kao njegovim braniocima služilo kao sjećanje na teška vremena kroz koja su prošli. Ovo je naša obaveza, da opominje da se zlo više nikada ne ponovi a da se i ne zaboravi radi žrtava koje smo dali.

Mr. sci. Nedžad Ajnadžić

SOCIOLOŠKA ANALIZA POGINULE BORAČKE POPULACIJE U JEDINICAMA ODBRAMBENIH STRUKTURA U I OKO GRADA SARAJEVA

Ko je sve žrtvovao život za odbranu grada Sarajeva?

Veliki broj žestokih i intenzivnih borbenih dejstava u dugom vreme nskom periodu i na velikim, ali strateški i operativno taktički važnim, te vojno političkim pa i državno međunarodnom značajnom prostoru BiH, u Sarajevu i široj regiji (3% BiH teritorije), doveo je ne samo do materijalnih razaranja, već, prije svega, i do velikog broja ljudskih žrtava i do stradanja uopšte.

Analiza poginule, invalidno ranjene boračke populacije, indikativno ukazuje na karakter i genocidne razmjere agresije, njene ciljeve i metode. Međutim, ona, s druge strane, još više upućuje na temeljne vrijednosti ovih žrtava i njihove socio političke ciljeve, za koje se borila i svoj život žrtvovala sarajevska i bosanska mladost.

Osnovna hipoteza ovog istraživačkog rada dovodi u vezu tri elementa:

a) osnovne duhovne i društveno političke vrijednosti zajedničkog multietničkog i multikulturnog života su vijekovima u Bosni živjele;

b) u ovoj agresiji brutalno napadnute od nacifašističkog agresora koji je imao sasvim drugačije društvene i političke “vrijednosti” utemeljene na politici i političkoj filozofiji “apartheida” koje je namjeravao realizovati na ovom prostoru;

c) univerzalne, općeljudske vrijednosti, koje međunarodna zajednica (OUN) gaji i teži da zaštiti u svim dijelovima svijeta i, posebno, u državama i između njih gdje izbijaju etnički ratni konflikti i katastrofe.

Osnovna hipoteza je da sociološko kulturne i političke vrijednosti sarajevske boračke populacije su (gotovo) identične i komplementarne društvenim i političkim vrijednostima međunarodne zajednice.

Sarajevo je prije rata bilo, realno i društveno kulturno gledano, model urbanog društvenog prostora, u kojem je došlo do najvećeg združivanja, najrasprostranjenijih kultura i civilizacija, koje postoje u modernom svijetu. Istina, taj spoj identičnih pogleda i ideja i njihova međunarodna podrška i zaštita nije odmah bila izražena, niti je bila efikasna gotovo cijeli tok rata (3 g.), a niti verbalno u potpunosti iskrena.

Sociološko politološka analiza koja tangira i obuhvata elaboraciju brojnih tema i aspekata agresije i odbrane Sarajeva, u prvom planu obuhvata sociološku analizu boračke populacije i analizu, prije svega, poginule boračke populacije.

Osim toga, ona obuhvata, analizu njihovih društvenih i političkih pogleda i društvenih vrijednosti na samom početku rata. Takođe, iscrpno prezentira njihove društveno kulturne i političke poglede i vrijednosti spram agresije i genocida na kraju rata.

I u svemu se pokazala podudarnost: prvih stavova – dominacije radničko srednjoškolske strukture boraca – dominacije među poginulim radničko srednjoškolske boračke populacije – političkih i društvenih vrijednosti stavova nakon rata – i vrijednosti, normi i političkih stavova međunarodne zajednice.

Odbrana Sarajeva je tako bila odbrana univerzalnih vrijednosti multietničkog života za koji se bori i koje, istina još uvijek sporo, ali ipak vidno podržava i međunarodna zajednica, u korelaciji lokalnih sa ljudskim univerzalnim vrijednostima na relaciji Bosna – OUN. Svakako je tu diktirana činjenica veliki broj i sociostruktura poginulih i ranjenih. Njihova socioekonomska i socioobrazovna struktura, te stavovi i vrijednosti potvrđuju navedenu polaznu teorijsku pretpostavku. Iz tih razloga želimo, analizirajući broj i strukturu poginulih, potvrditi hipotezu, odnosno odgovoriti na pitanje ko i zašto je branio i odbranio Sarajevo, a time, indirektno, i BiH.

Raspoloživi i statistički – tabelarno sređeni podaci o poginulim borcima Prvog korpusa, egzaktno prikazani, izražavaju slijedeće:

Ukupan broj poginulih boraca Prvog korpusa u toku odbrambenog rata (Sarajeva, a i BiH) iznosi 6.585, od čega više od polovine, tj. 3.587 boraca ili 54%, je poginulo u odbrani “okruženog Sarajeva”, a ostalo 2.998, u široj zoni odgovornosti Prvog korpusa. Ovo jasno upućuje na zaključak da je “odbrana okruženog Sarajeva”, bez obzira na širi prostor, ipak, bila najvažniji zadatak ovog korpusa.

Tabela br. 1. GLOBALNI BROJNI PODACI POGINULIH BORACA 1. KORPUSA

1. BROJ POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO GODINAMA

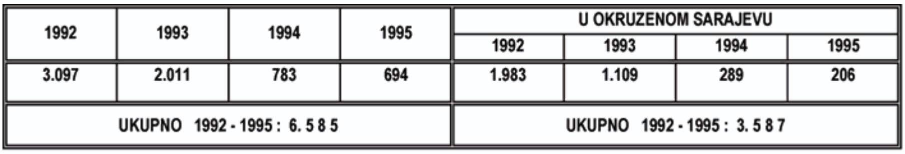

1992	1993	1994	1995	U OKRUZENOM SARAJEVU			
				1992	1993	1994	1995
3.097	2.011	783	694	1.983	1.109	289	206
UKUPNO 1992 - 1995 : 6. 5 8 5				UKUPNO 1992 - 1995 : 3. 5 8 7			

2. BROJ POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO MJESECIMA U OKVIRU SVAKE GODINE

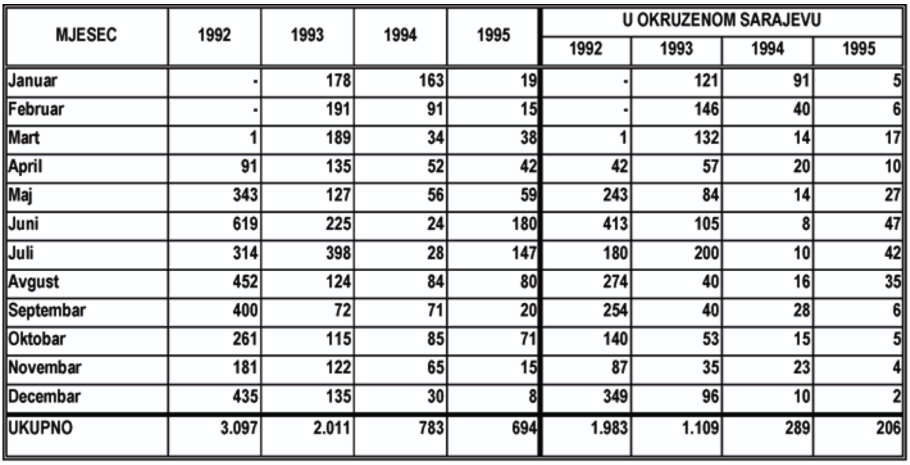

MJESEC	1992	1993	1994	1995	U OKRUZENOM SARAJEVU			
					1992	1993	1994	1995
Januar	-	178	163	19	-	121	91	5
Februar	-	191	91	15	-	146	40	6
Mart	1	189	34	38	1	132	14	17
April	91	135	52	42	42	57	20	10
Maj	343	127	56	59	243	84	14	27
Juni	619	225	24	180	413	105	8	47
Juli	314	398	28	147	180	200	10	42
Avgust	452	124	84	80	274	40	16	35
Septembar	400	72	71	20	254	40	28	6
Oktobar	261	115	85	71	140	53	15	5
Novembar	181	122	65	15	87	35	23	4
Decembar	435	135	30	8	349	96	10	2
UKUPNO	3.097	2.011	783	694	1.983	1.109	289	206

3. BROJ POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO KATEGORIJAMA I GODINAMA

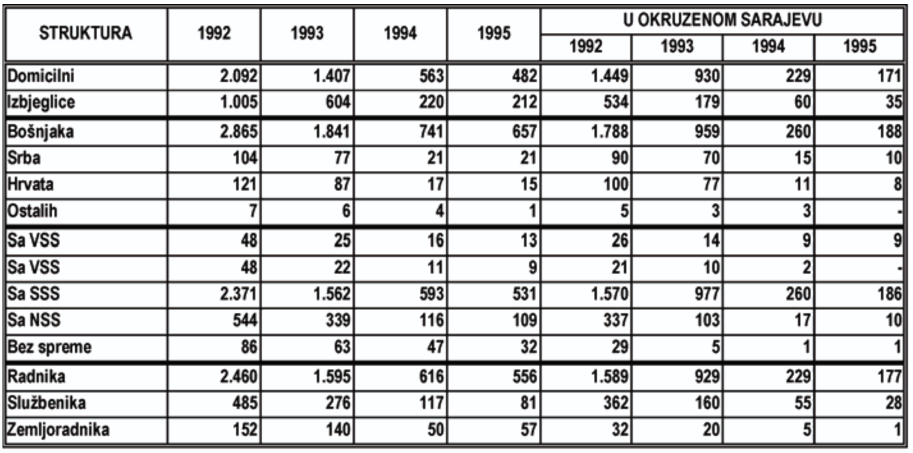

STRUKTURA	1992	1993	1994	1995	U OKRUZENOM SARAJEVU			
					1992	1993	1994	1995
Domicilni	2.092	1.407	563	482	1.449	930	229	171
Izbjeglice	1.005	604	220	212	534	179	60	35
Bošnjaka	2.865	1.841	741	657	1.788	959	260	188
Srba	104	77	21	21	90	70	15	10
Hrvata	121	87	17	15	100	77	11	8
Ostalih	7	6	4	1	5	3	3	-
Sa VSS	48	25	16	13	26	14	9	9
Sa VSS	48	22	11	9	21	10	2	-
Sa SSS	2.371	1.562	593	531	1.570	977	260	186
Sa NSS	544	339	116	109	337	103	17	10
Bez spreme	86	63	47	32	29	5	1	1
Radnika	2.460	1.595	616	556	1.589	929	229	177
Službenika	485	276	117	81	362	160	55	28
Zemljoradnika	152	140	50	57	32	20	5	1

Borački sastav Prvog korpusa bio je sastavljen pretežno od populacije domicilnog stanovništva, ali i od izbjegličke populacije, koja je u prvim danima agresije, prvenstveno iz istočne Bosne prebjegla u zonu odgovornosti ovog korpusa. Među poginulim borcima bio je jedan značajan broj boraca iz te populacije. Manji broj njih bio je u “okruženom Sarajevu” (808), a i u cijelom Prvom korpusu (2.041). Ipak, u cjelini gledano, radi se o značajnom procentu koji iznosi 31%. Dakle, skoro svaki treći poginuli borac Prvog korpusa bio je iz izbjegličke populacije, što indikativno upućuje na zaključak da je izbjeglička populacija, prvenstveno iz istočne Bosne, dala ogroman doprinos u odbrani grada Sarajeva, ali i još više, u odbrani Sarajevske regije.

Najveći broj njih poginuo je u prvim godinama rata. Tako je u 1992. godini poginulo gotovo 50% od ukupnog broja poginulih boraca – prognanika (1005), a u “okruženom Sarajevu” još i više, odnosno 66%, odnosno 5334 od ukupno poginulih u ovoj zoni odbrane.

U narednim godinama broj poginulih boraca izbjeglica blago opada. Međutim, ipak je gotovo zadržan prvobitni odnos poginulih domicilnih boraca i boraca izbjeglica tako da je ukupni odnos 69% naspram 31%. U “okruženom Sarajevu” ovaj odnos je nešto veći u korist domicilnih poginulih boraca i on od 73,1% naspram 26,9% u 1992., u 1995. godini pada na odnos 83% naspram 17%. Ukupan krajnji odnos poginulih domicilnih i poginulih boraca izbjeglica u “okruženom Sarajevu” iznosi 77,5% naspram 22,5% u korist domicilnih boraca poginulih. Dakle, u apsolutnom, a i u relativnom iznosu borci izbjeglice su više bili zastupljeni u široj regiji, a time i u Prvom korpusu u cjelini, nego u “okruženom Sarajevu”, pa ih je znatno više i poginulo u široj regiji oko Sarajeva, a time onda i u Prvom korpusu u cjelini. Konkretno govoreći, u “okruženom Sarajevu” je ukupno poginulo 808 boraca iz izbjegličke populacije, a u široj zoni Prvog korpusa (2.041 808) 1.233.

Tabela br. 2. ODNOS BROJA POGINULIH BORACA IZ KATEGORIJE “DOMICILNI” I “IZBJEGLICE” I BROJA POGINULIH U 1. KORPUSU I U OKRUŽENOM SARAJEVU PO GODINAMA I UKUPNO

BROJNI PRIKAZ:

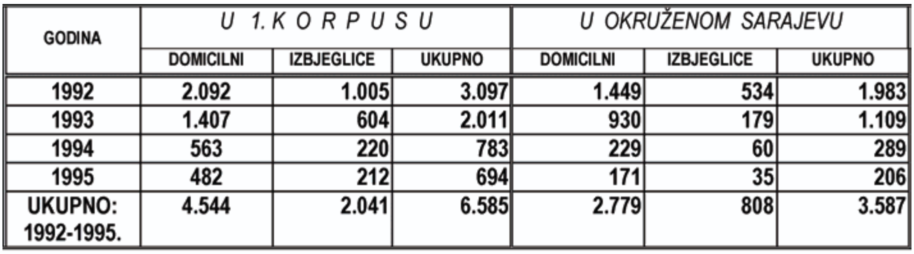

GODINA	U 1.KORPUSU			U OKRUŽENOM SARAJEVU		
	DOMICILNI	IZBJEGLICE	UKUPNO	DOMICILNI	IZBJEGLICE	UKUPNO
1992	2.092	1.005	3.097	1.449	534	1.983
1993	1.407	604	2.011	930	179	1.109
1994	563	220	783	229	60	289
1995	482	212	694	171	35	206
UKUPNO: 1992-1995.	4.544	2.041	6.585	2.779	808	3.587

PROCENTUALNI PRIKAZ:

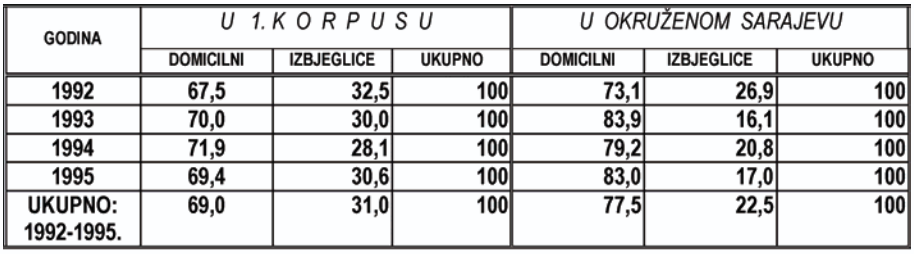

GODINA	U 1.KORPUSU			U OKRUŽENOM SARAJEVU		
	DOMICILNI	IZBJEGLICE	UKUPNO	DOMICILNI	IZBJEGLICE	UKUPNO
1992	67,5	32,5	100	73,1	26,9	100
1993	70,0	30,0	100	83,9	16,1	100
1994	71,9	28,1	100	79,2	20,8	100
1995	69,4	30,6	100	83,0	17,0	100
UKUPNO: 1992-1995.	69,0	31,0	100	77,5	22,5	100

Odnos po nacionalnom obilježju – u strukturi poginulih boraca Prvog korpusa zadržaće se kroz sve ove godine rata. Istine radi, treba reći da objektivni podaci pokazuju da je procentualno najčešće pripadnika drugih nebošnjačkih nacionalnosti bilo nešto izraženije gotovo 1 2% više u korist tih nacionalnosti među poginulom boračkom populacijom u “okruženom Sarajevu” nego što je ono bilo u cijelom Prvom korpusu. Naime, podaci govore da je u široj zoni ratne odgovornosti Prvog korpusa poginulo samo 38 boraca srpske nacionalnosti, odnosno 0,6% ili 44 borca hrvatske nacionalnosti ili 0,66%. To pokazuje da je Sarajevo bilo, statistički gledano, veoma neznatno pa je i broj poginulih boraca bio mali.

Ovi odnosi u nacionalnoj strukturi poginulih boraca Prvog korpusa zadržaće se sa blagim padom tokom svih godina rata u zoni ratne odgovo rnosti Prvog korpusa.

Domicilni i posebno nacionalni aspekt boračke populacije i njena stradnja u ovom genocidnom agresorskom pohodu izuzetno su značajni upravo zato što se radi o multietničkoj državi – kakva je Bosna i Hercegovina.

Iz tih razloga logika istraživanja o tome ko je odbranio Sarajevo – upućuje na istraživanje socijalne – odnosno socioobrazovne strukture boračke populacije Prvog korpusa i socioobrazovne strukture poginulih i teško ranjenih boraca.

Zbog toga je bila izuzetno važna statistička analiza obilježja – socijalnog porijekla i nivoa obrazovanosti poginulih boraca.

Tabela br. 3. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO NACIONALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

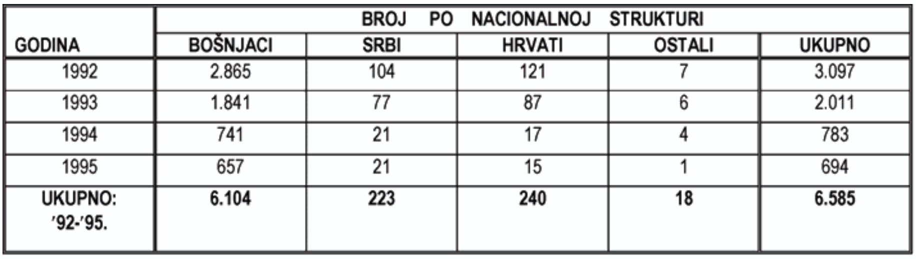

GODINA	BROJ PO NACIONALNOJ STRUKTURI				
	BOŠNJACI	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO
1992	2.865	104	121	7	3.097
1993	1.841	77	87	6	2.011
1994	741	21	17	4	783
1995	657	21	15	1	694
UKUPNO: ′92-′95.	**6.104**	**223**	**240**	**18**	**6.585**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

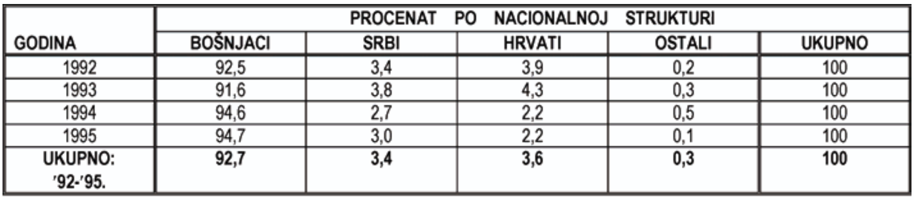

GODINA	PROCENAT PO NACIONALNOJ STRUKTURI				
	BOŠNJACI	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO
1992	92,5	3,4	3,9	0,2	100
1993	91,6	3,8	4,3	0,3	100
1994	94,6	2,7	2,2	0,5	100
1995	94,7	3,0	2,2	0,1	100
UKUPNO: ′92-′95.	**92,7**	**3,4**	**3,6**	**0,3**	**100**

Tabela br. 4. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO NACIONALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

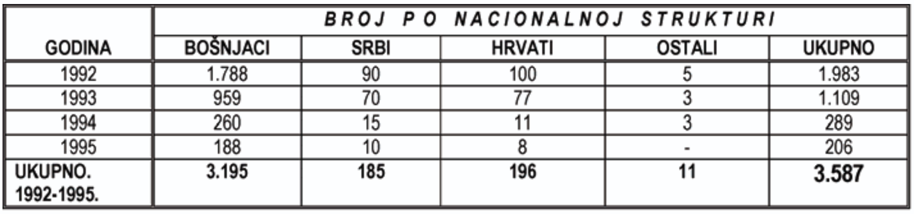

GODINA	BROJ PO NACIONALNOJ STRUKTURI				
	BOŠNJACI	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO
1992	1.788	90	100	5	1.983
1993	959	70	77	3	1.109
1994	260	15	11	3	289
1995	188	10	8	-	206
UKUPNO. 1992-1995.	**3.195**	**185**	**196**	**11**	**3.587**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

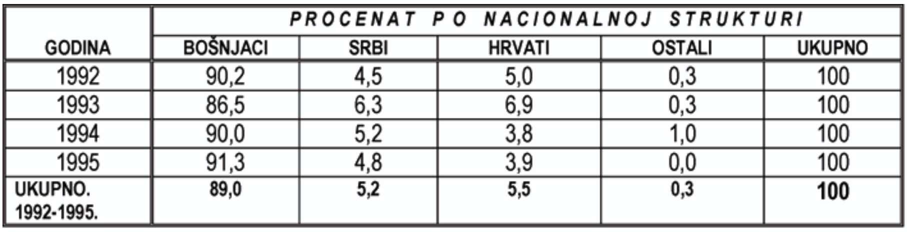

GODINA	PROCENAT PO NACIONALNOJ STRUKTURI				
	BOŠNJACI	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO
1992	90,2	4,5	5,0	0,3	100
1993	86,5	6,3	6,9	0,3	100
1994	90,0	5,2	3,8	1,0	100
1995	91,3	4,8	3,9	0,0	100
UKUPNO. 1992-1995.	**89,0**	**5,2**	**5,5**	**0,3**	**100**

Kad je riječ o distribuciji obilježja poginulih po godinama – podaci pokazuju da je najviše pripadnika gornje populacije (SSS, NSS) poginulo u 1992. i 1993. godini (SSS – 2.371 i 1.562, a NSS 544 i 339). Interesantan je i podatak da je visoka stopa poginulih nastavljena i u narednim godinama kod boraca sa SSS (593 i 531). A, to je indikator koji ukazuje da je SSS struktura boraca bila najzastupljenija i da je kontinuirano bila u borbi tokom cijelog rata. Ostali podaci i njihovo kretanje po godinama ukazuje na neke specifičnosti. Važno je istaći da je u broju ukupno poginulih u svakoj godini rata boračka populacija sa SSS uvijek zauzimala prvo mjesto, odnosno bila zastupljena sa SSS oko 76%, a sa NS oko 16%.

Školska kvalifikaciona sprema 3.587 poginulih boraca na ratištima u “okruženom Sarajevu” koja čini 54% ukupne boračke populacije Prvog korpusa ima nešto drugačija strukturalna obilježja u odnosu na cijelu strukturu Prvog korpusa. Naime, podaci pokazuju da je dominacija poginule boračke strukture sa SSS u “okruženom Sarajevu” još procentualno mnogo izraženija nego u Prvom korpusu i ona iznosi 83,5%, dok je učešće NSS smanjeno na 13%. Ostala obilježja participiraju sa po oko 1%, što je naročito vidljivo kod poginulih boraca bez školske spreme. Opći je zaključak da je na sarajevskim linijama odbrane ginula populacija sa SSS. Ako je od 100 poginulih boraca u “okruženom Sarajevu” njih 84% sa SSS onda to govori mnogo i o takvoj kvalifikacionoj strukturi ukupne sarajevske boračke populacije, kao i o visokoj kvalifikacionoj strukturi “boraca sa prve linije odbrane”.

Tabela br. 5. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

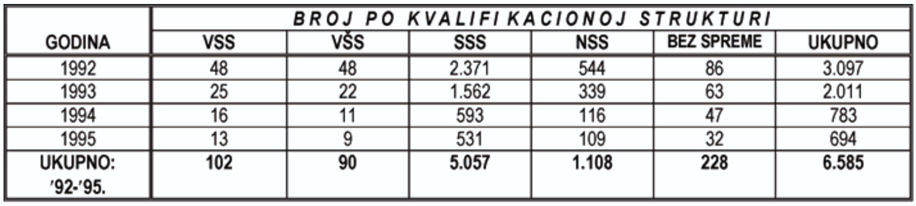

GODINA	BROJ PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI					
	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ SPREME	UKUPNO
1992	48	48	2.371	544	86	3.097
1993	25	22	1.562	339	63	2.011
1994	16	11	593	116	47	783
1995	13	9	531	109	32	694
UKUPNO: '92-'95.	**102**	**90**	**5.057**	**1.108**	**228**	**6.585**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

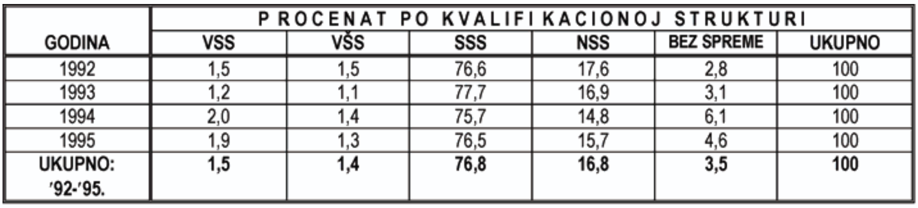

GODINA	PROCENAT PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI					
	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ SPREME	UKUPNO
1992	1,5	1,5	76,6	17,6	2,8	100
1993	1,2	1,1	77,7	16,9	3,1	100
1994	2,0	1,4	75,7	14,8	6,1	100
1995	1,9	1,3	76,5	15,7	4,6	100
UKUPNO: '92-'95.	**1,5**	**1,4**	**76,8**	**16,8**	**3,5**	**100**

Tabela br. 6. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

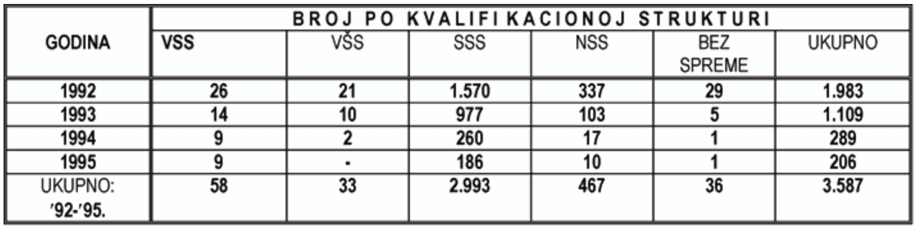

GODINA	BROJ PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI					
	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ SPREME	UKUPNO
1992	**26**	**21**	**1.570**	**337**	**29**	**1.983**
1993	**14**	**10**	**977**	**103**	**5**	**1.109**
1994	**9**	**2**	**260**	**17**	**1**	**289**
1995	**9**	**-**	**186**	**10**	**1**	**206**
UKUPNO: '92-'95.	**58**	**33**	**2.993**	**467**	**36**	**3.587**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

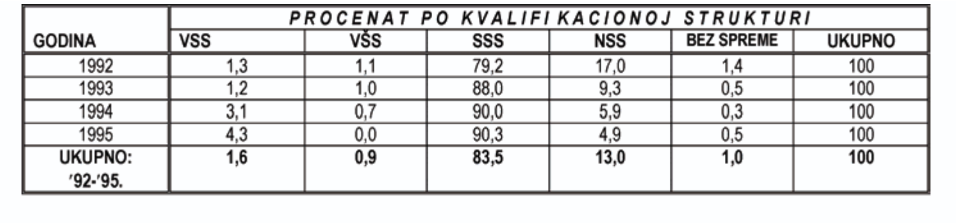

GODINA	PROCENAT PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI					
	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ SPREME	UKUPNO
1992	1,3	1,1	79,2	17,0	1,4	100
1993	1,2	1,0	88,0	9,3	0,5	100
1994	3,1	0,7	90,0	5,9	0,3	100
1995	4,3	0,0	90,3	4,9	0,5	100
UKUPNO: '92-'95.	**1,6**	**0,9**	**83,5**	**13,0**	**1,0**	**100**

Socijalno porijeklo i socijalna struktura općenito se diferencira na jedan uobičajen način na tri grupacije:

– manuelna – radnička zanimanja;

– nemanuelna zanimanja – službenička zanimanja;

– na grupaciju zemljoradničkih zanimanja.

Ovdje želimo iz ugla ove tri strukture pokazati populaciju poginulih boraca Prvog korpusa. Ova struktura uveliko zavisi od strukture školske i kvalifikacione spreme, ali se ona ne može jednostavno izvesti iz strukture školskih kvalifikacija. Podaci o poginulim borcima Prvog korpusa statistički urađeni prema gore navedenim obilježjima pokazuju slijedeće stanje:

Tabela br. 7. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO SOCIJALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

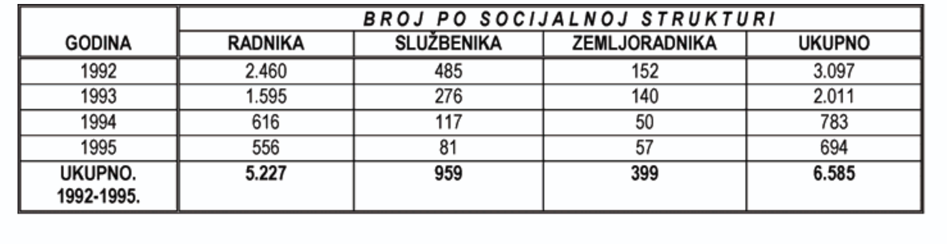

GODINA	BROJ PO SOCIJALNOJ STRUKTURI			
	RADNIKA	SLUŽBENIKA	ZEMLJORADNIKA	UKUPNO
1992	2.460	485	152	3.097
1993	1.595	276	140	2.011
1994	616	117	50	783
1995	556	81	57	694
UKUPNO. 1992-1995.	**5.227**	**959**	**399**	**6.585**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

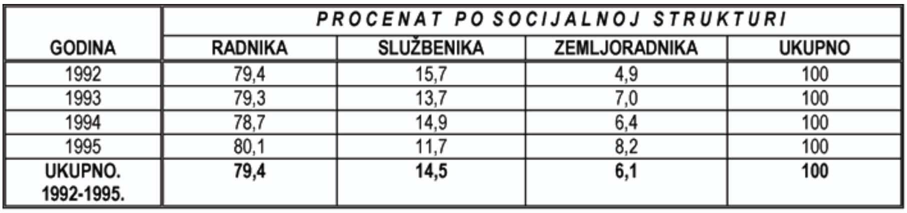

GODINA	PROCENAT PO SOCIJALNOJ STRUKTURI			
	RADNIKA	SLUŽBENIKA	ZEMLJORADNIKA	UKUPNO
1992	79,4	15,7	4,9	100
1993	79,3	13,7	7,0	100
1994	78,7	14,9	6,4	100
1995	80,1	11,7	8,2	100
UKUPNO. 1992-1995.	**79,4**	**14,5**	**6,1**	**100**

Tabela br. 8. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO SOCIJALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

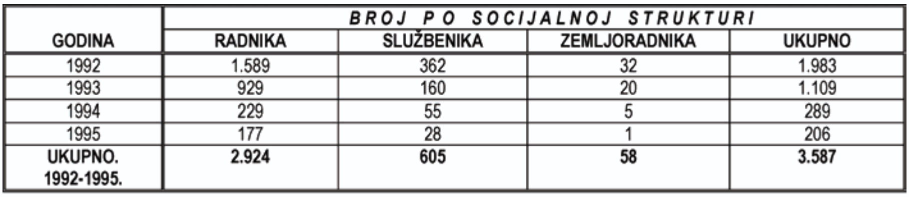

GODINA	BROJ PO SOCIJALNOJ STRUKTURI			
	RADNIKA	SLUŽBENIKA	ZEMLJORADNIKA	UKUPNO
1992	1.589	362	32	1.983
1993	929	160	20	1.109
1994	229	55	5	289
1995	177	28	1	206
UKUPNO. 1992-1995.	**2.924**	**605**	**58**	**3.587**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

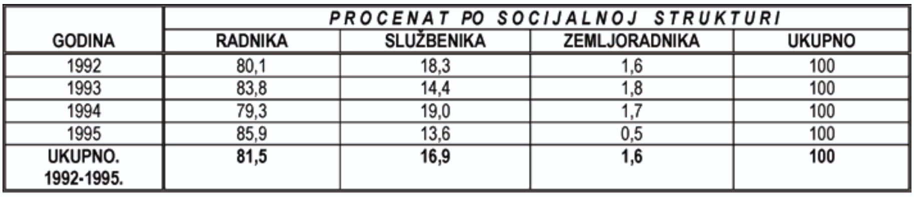

GODINA	PROCENAT PO SOCIJALNOJ STRUKTURI			
	RADNIKA	SLUŽBENIKA	ZEMLJORADNIKA	UKUPNO
1992	80,1	18,3	1,6	100
1993	83,8	14,4	1,8	100
1994	79,3	19,0	1,7	100
1995	85,9	13,6	0,5	100
UKUPNO. 1992-1995.	**81,5**	**16,9**	**1,6**	**100**

Kada bismo htjeli na osnovu analize ove dvije posmatrane karakteristike, 1. školska stručna sprema – kvalifikacija i 2. socijalna pripadnost (porijeklo), odgovoriti preciznije na u naslovu teme postavljeno pitanje, onda bi to zahtijevalo analizu odnosa ova dva obilježja poginule boračke populacije. U dokumentaciji Prvog korpusa kao i u dokumentaciji Armije BiH uopće (u evidenciji boraca), nemamo podatke o vrsti završene srednje škole, a koja je ovdje glavni, čini nam se, kamen spoticanja. Dakle, kada bismo obilježje SSS mogli razdvojiti na one normalne četverogodišnje i trogodišnje srednje škole, onda bismo mogli u kategoriji SSS razdvojiti borce koji su bili sa tom školom u radničkim i na ove sa administrativno tehničkim zanimanjem. To bi nam omogućilo da realno prikažemo odnos velikog broja poginulih boraca sa SSS (5.057), velikog broja tih boraca sa radničkim zanimanjem (5.227) u Prvom korpusu kao i odnos tih veličina u "okruženom Sarajevu" – tj. poginulih sa SSS (2.993) i poginulih boraca radnika (2.924). Približno iste vrijednosti ovi brojevi ukazuju na to da se radi gotovo o identičnoj boračkoj populaciji poginuloj u odbrani Sarajevske regije i grada Sarajeva.

U suštini radi se o radničkoj populaciji koja je završila srednju stručnu zanatsku školu sa tri godine, ili, eventualno, sa četri godine trajanja i koja nije pripadala administrativno birokratsko službeničkom sloju, već je prije rata obavljala manuelna zanimanja u industriji, fabrikama, radionicama i zanatskim radionicama, kao i čisto tehnička zanimanja u raznim oblastima proizvodnje, prometa, usluga, zdravstva, zanatstva, ugostiteljstva, itd.

Na kraju, možemo izvesti zaključak da je, ipak, radnička omladina i populacija uopće najviše položila svojih života za odbranu Sarajeva pa i Bosne i Hercegovine. Njene vrijednosne i političke orijentacije upravo su bile u skladu sa izraženim patriotizmom i boračkim samoprijegorom, kojim je na najnormalniji i najljudskiji način iskazala svoju ljubav prema ovom, istinski, bosanskom narodu, zemlji i političkoj vlasti, koju je već prethodno bila izabrala. Jednom riječju prema ideji i stvarnosti Bosne koju danas ponovo obnavljamo, kao društvenu i političku zajednicu, ali na novim i nešto drugačijim osnovama.

Sasvim je sigurno da ovaj sociološko politološki profil boračke populacije Prvog korpusa, i napose poginulih boraca ove populacije, na egzaktan način svjedoči da su njihove moralno političke vrijednosti proizašle iz njihovog bića kao i same tradicije Bosne. Oni su se – kao što jedan od njih reče – borili samo za društvo rada i mirnog suživota uspostavljenog na poštenom radu. Oni nisu imali ambicije "za politiku". Politika ih je interesirala samo utoliko koliko je to bilo od egzistencijalne važnosti. Jednostavno – oni su se borili protiv svakog oblika zla i nepravde, pa ma otkuda oni dolazili, jednako protiv "domaćeg" kao i protiv onog "sa strane".

Imali su borci i svoje političke poglede na stavove i ponašanja međunarodne zajednice spram ove agresije i genocida, stičući uvjerenje da ta zajednica, tj. OUN i svjetski moćne zemlje, žele samo da kontroliraju rat u BiH i da ga usmjeravaju u željenom pravcu, a ne da ga zaustave ili pak da ga zaustave na način kako se to i desilo uz međusobno sporazumijevanje. O tim političkim pogledima boraca Prvog korpusa proveo sam jedno opsežno politološko pa i vojnopolitičko istraživanje. Međutim, na moju veliku žalost ispitivao sam samo stavove žive populacije.

Jedno od važnih pitanja u analizi ratnih zbivanja i pogibije boraca jesu vremenski uslovi borbenih dejstava. Zapravo, to se svodi na analizu ratnih zbivanja i pogibije boraca prema godišnjem dobu. Analiza poginulih boraca statistički prikazuje distribuciju po godinama i po godišnjem dobu – tj. 6.585 poginulih boraca Prvog korpusa.

Tabela br. 9. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO GODIŠNJIM DOBIMA

BROJNI PRIKAZ:

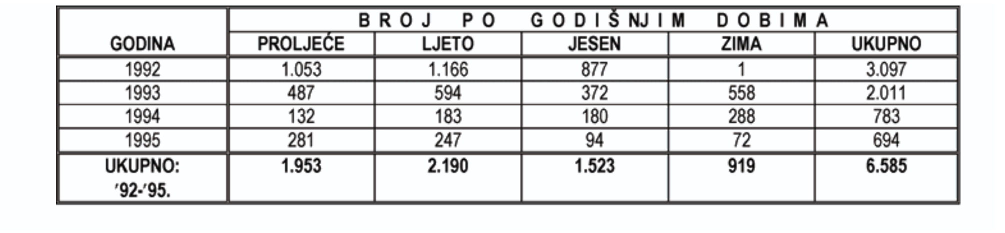

GODINA	BROJ PO GODIŠNJIM DOBIMA				
	PROLJEĆE	LJETO	JESEN	ZIMA	UKUPNO
1992	1.053	1.166	877	1	3.097
1993	487	594	372	558	2.011
1994	132	183	180	288	783
1995	281	247	94	72	694
UKUPNO: '92-'95.	**1.953**	**2.190**	**1.523**	**919**	**6.585**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

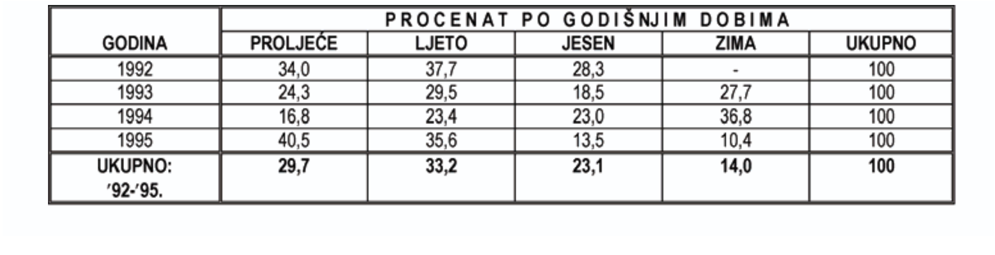

GODINA	PROCENAT PO GODIŠNJIM DOBIMA				
	PROLJEĆE	LJETO	JESEN	ZIMA	UKUPNO
1992	34,0	37,7	28,3	-	100
1993	24,3	29,5	18,5	27,7	100
1994	16,8	23,4	23,0	36,8	100
1995	40,5	35,6	13,5	10,4	100
UKUPNO: '92-'95.	**29,7**	**33,2**	**23,1**	**14,0**	**100**

Tabela br. 10. PRIKAZ BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO GODIŠNJIM DOBIMA

BROJNI PRIKAZ:

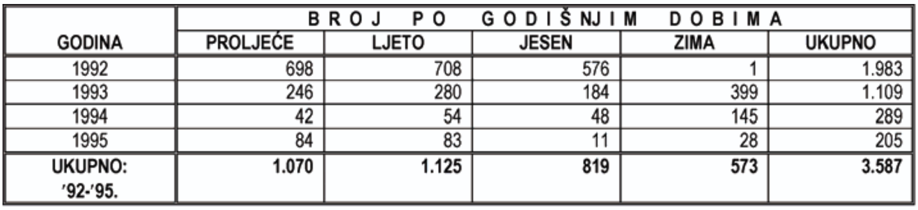

GODINA	BROJ PO GODIŠNJIM DOBIMA				
	PROLJEĆE	LJETO	JESEN	ZIMA	UKUPNO
1992	698	708	576	1	1.983
1993	246	280	184	399	1.109
1994	42	54	48	145	289
1995	84	83	11	28	205
UKUPNO: '92-'95.	**1.070**	**1.125**	**819**	**573**	**3.587**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

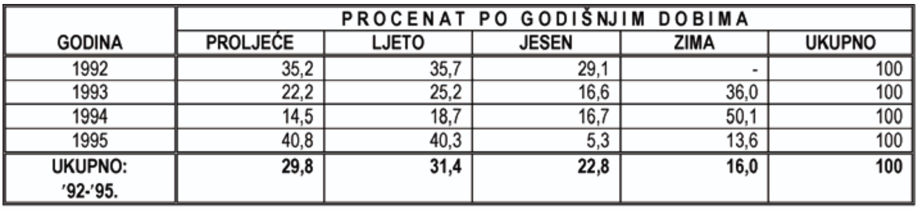

GODINA	PROCENAT PO GODIŠNJIM DOBIMA				
	PROLJEĆE	LJETO	JESEN	ZIMA	UKUPNO
1992	35,2	35,7	29,1	-	100
1993	22,2	25,2	16,6	36,0	100
1994	14,5	18,7	16,7	50,1	100
1995	40,8	40,3	5,3	13,6	100
UKUPNO: '92-'95.	**29,8**	**31,4**	**22,8**	**16,0**	**100**

Analizirao sam i frekvenciju obilježja poginulih boraca prema datumu, mjestu i zoni odgovornosti. Iako je ova analiza značajna, prvenstveno za vojnostrateška istraživanja, ipak sam našao za shodno da i u ovom radu istaknem najznačajnije činjenice koje smatram da su važne u sociološko politološkom portretu odbrambene boračke populacije Prvog korpusa. Podaci koji slijede, takođe, govore o toj populaciji, posebno poginulih boraca koji su, čuvajući najznačajnije linije odbrane, u suštini branili grad Sarajevo i njegove građane. Dakle, iz mnoštva raspoloživih podataka tabela i grafikona izdvojiću samo one koji su najznačajniji.

Pregled najviše poginulih po datumima pogibije u toku cijelog rata u zoni odgovornosti Prvog korpusa:

8. juni 1992. godine	134 poginula borca,
4. decembar 1992. godine	58 poginulih boraca,
31. juli 1992. godine	52 poginulih boraca,

4. avgust 1992. godine	47 poginulih boraca,
14. maj 1992. godine	45 poginulih boraca.

Čini mi se da je 8. 6. 1992. godine, poslije “srebreničke tragedije”, bio datum sa najviše gubitaka u redovima Armije BiH u ovom odbrambenom ratu.

Pregled broja poginulih tokom cijelog rata, prema mjestu pogibije:

1. Žuč – 255
2. Dobrinja – 210
3. Stup – 190
4. Otes – 135
5. Sarajevo – grad – 125
6. Treskavica – 106
7. Mojmilo – 105
8. Azići – 100
9. Sokolje – 93
10. Hrasnica – 88
11. Igman – 84
12. Hrasno brdo – 83
13. Butmir – 72
14. Trebević – 69
15. Nedžarići – 62
16. Bjelašnica – 62.

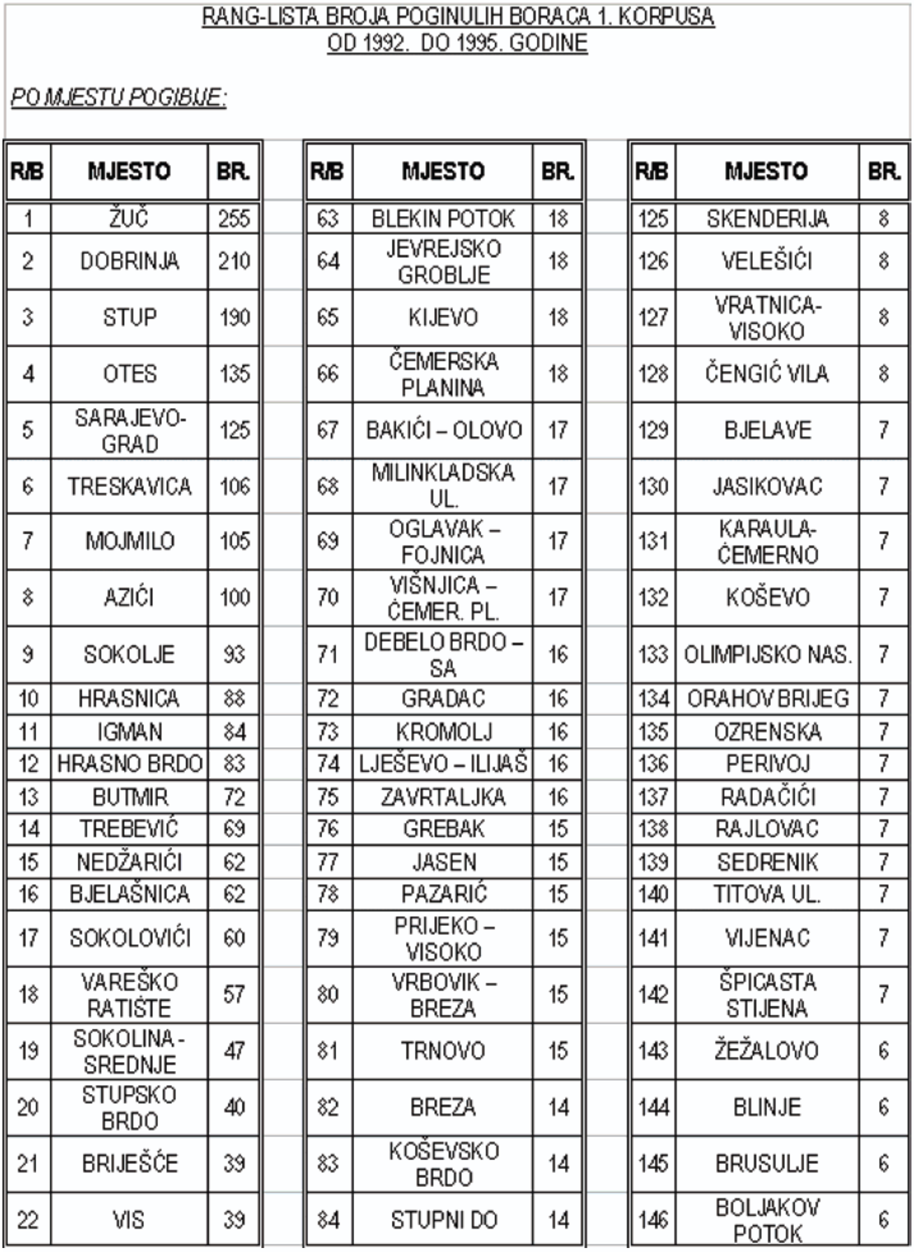

RANG-LISTA BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA
OD 1992. DO 1995. GODINE

PO MJESTU POGIBIJE:

R/B	MJESTO	BR.
1	ŽUČ	255
2	DOBRINJA	210
3	STUP	190
4	OTES	135
5	SARAJEVO-GRAD	125
6	TRESKAVICA	106
7	MOJMILO	105
8	AZIĆI	100
9	SOKOLJE	93
10	HRASNICA	88
11	IGMAN	84
12	HRASNO BRDO	83
13	BUTMIR	72
14	TREBEVIĆ	69
15	NEDŽARIĆI	62
16	BJELAŠNICA	62
17	SOKOLOVIĆI	60
18	VAREŠKO RATIŠTE	57
19	SOKOLINA - SREDNJE	47
20	STUPSKO BRDO	40
21	BRIJEŠĆE	39
22	VIS	39

R/B	MJESTO	BR.
63	BLEKIN POTOK	18
64	JEVREJSKO GROBLJE	18
65	KIJEVO	18
66	ČEMERSKA PLANINA	18
67	BAKIĆI – OLOVO	17
68	MILINKLADSKA UL.	17
69	OGLAVAK – FOJNICA	17
70	VIŠNJICA – ČEMER. PL.	17
71	DEBELO BRDO – SA	16
72	GRADAC	16
73	KROMOLJ	16
74	LJEŠEVO – ILIJAŠ	16
75	ZAVRTALJKA	16
76	GREBAK	15
77	JASEN	15
78	PAZARIĆ	15
79	PRIJEKO – VISOKO	15
80	VRBOVIK – BREZA	15
81	TRNOVO	15
82	BREZA	14
83	KOŠEVSKO BRDO	14
84	STUPNI DO	14

R/B	MJESTO	BR.
125	SKENDERIJA	8
126	VELEŠIĆI	8
127	VRATNICA-VISOKO	8
128	ČENGIĆ VILA	8
129	BJELAVE	7
130	JASIKOVAC	7
131	KARAULA-ĆEMERNO	7
132	KOŠEVO	7
133	OLIMPIJSKO NAS.	7
134	ORAHOV BRIJEG	7
135	OZRENSKA	7
136	PERIVOJ	7
137	RADAČIĆI	7
138	RAJLOVAC	7
139	SEDRENIK	7
140	TITOVA UL.	7
141	VIJENAC	7
142	ŠPICASTA STIJENA	7
143	ŽEŽALOVO	6
144	BLINJE	6
145	BRUSULJE	6
146	BOLJAKOV POTOK	6

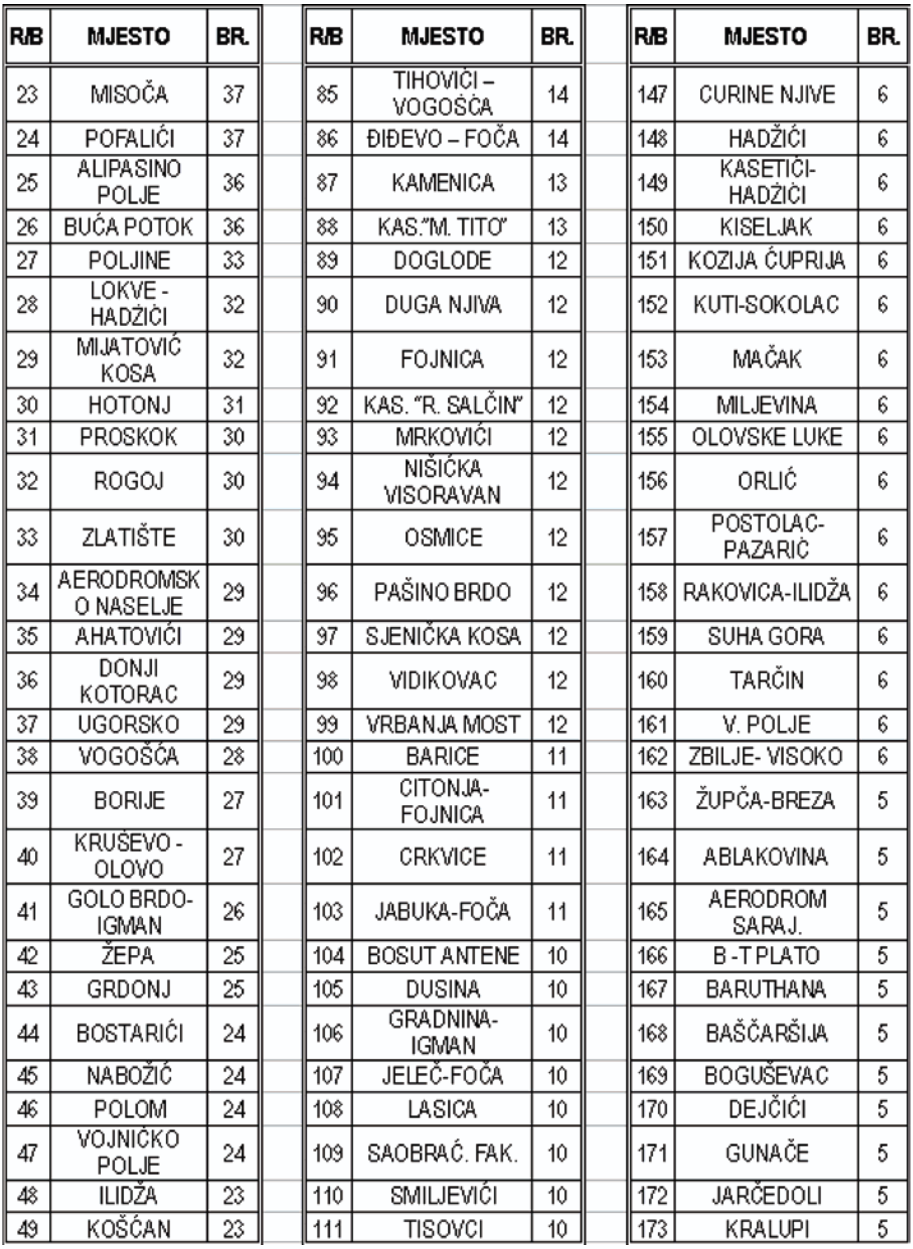

R/B	MJESTO	BR.
23	MISOČA	37
24	POFALIĆI	37
25	ALIPASINO POLJE	36
26	BUĆA POTOK	36
27	POLJINE	33
28	LOKVE - HADŽIĆI	32
29	MIJATOVIĆ KOSA	32
30	HOTONJ	31
31	PROSKOK	30
32	ROGOJ	30
33	ZLATIŠTE	30
34	AERODROMSKO NASELJE	29
35	AHATOVIĆI	29
36	DONJI KOTORAC	29
37	UGORSKO	29
38	VOGOŠĆA	28
39	BORIJE	27
40	KRUŠEVO - OLOVO	27
41	GOLO BRDO-IGMAN	26
42	ŽEPA	25
43	GRDONJ	25
44	BOSTARIĆI	24
45	NABOŽIĆ	24
46	POLOM	24
47	VOJNIČKO POLJE	24
48	ILIDŽA	23
49	KOŠĆAN	23

R/B	MJESTO	BR.
85	TIHOVIĆI – VOGOŠĆA	14
86	ĐIĐEVO – FOČA	14
87	KAMENICA	13
88	KAS.”M. TITO”	13
89	DOGLODE	12
90	DUGA NJIVA	12
91	FOJNICA	12
92	KAS. “R. SALČIN”	12
93	MRKOVIĆI	12
94	NIŠIĆKA VISORAVAN	12
95	OSMICE	12
96	PAŠINO BRDO	12
97	SJENIČKA KOSA	12
98	VIDIKOVAC	12
99	VRBANJA MOST	12
100	BARICE	11
101	CITONJA-FOJNICA	11
102	CRKVICE	11
103	JABUKA-FOČA	11
104	BOSUT ANTENE	10
105	DUSINA	10
106	GRADNINA-IGMAN	10
107	JELEČ-FOČA	10
108	LASICA	10
109	SAOBRAĆ. FAK.	10
110	SMILJEVIĆI	10
111	TISOVCI	10

R/B	MJESTO	BR.
147	CURINE NJIVE	6
148	HADŽIĆI	6
149	KASETIĆI-HADŽIĆI	6
150	KISELJAK	6
151	KOZIJA ĆUPRIJA	6
152	KUTI-SOKOLAC	6
153	MAČAK	6
154	MILJEVINA	6
155	OLOVSKE LUKE	6
156	ORLIĆ	6
157	POSTOLAC-PAZARIĆ	6
158	RAKOVICA-ILIDŽA	6
159	SUHA GORA	6
160	TARČIN	6
161	V. POLJE	6
162	ZBILJE- VISOKO	6
163	ŽUPČA-BREZA	5
164	ABLAKOVINA	5
165	AERODROM SARAJ.	5
166	B -T PLATO	5
167	BARUTHANA	5
168	BAŠČARŠIJA	5
169	BOGUŠEVAC	5
170	DEJČIĆI	5
171	GUNAČE	5
172	JARČEDOLI	5
173	KRALUPI	5

R/B	MJESTO	BR.
50	MOŠEVIČKO BRDO	23
51	PLANA – BREZA	23
52	MUJKIĆA BRDO	22
53	AERODROMSKA PISTA	21
54	DONJI HOTONJ	21
55	KOBILJA GLAVA	21
56	OLOVO	21
57	VISOKO	21
58	VOJKOVIĆI	21
59	ZABRĐE	20
60	HLADIVODE	19
61	ŠIP	19
62	TRNOVSKO RATIŠTE	19
112	TRG HEROJA	10
113	BARE-SARAJEVO	9
114	GRBAVICA	9
115	MAREVO-FOČA	9
116	MUSIĆI-OLOVO	9
117	OSTRUŽNICA	9
118	STOJČEVAC	9
119	ČOLINA KAPA	9
120	BAKOVIĆI	8
121	BILALOVAC	8
122	BUCI-VISOKO	8
123	LISOVO BRDO	8
124	P. POLJE	8
174	MARIJIN DVOR	5
175	MENJAK	5
176	NASIĆI	5
177	ORAHOVO	5
178	SALKANOV HAN	5
179	STRGANCI	5
180	TROŠANJ	5
181	TULICA	5
182	VRACA	5
183	VRATNIK	5
184	ŠIROKAČA	5

184 mjesta sa 5 i više poginulih

Napomena: Mjesta na kojima su 1 do 4 poginula nisu prikazana u ovoj rang listi.

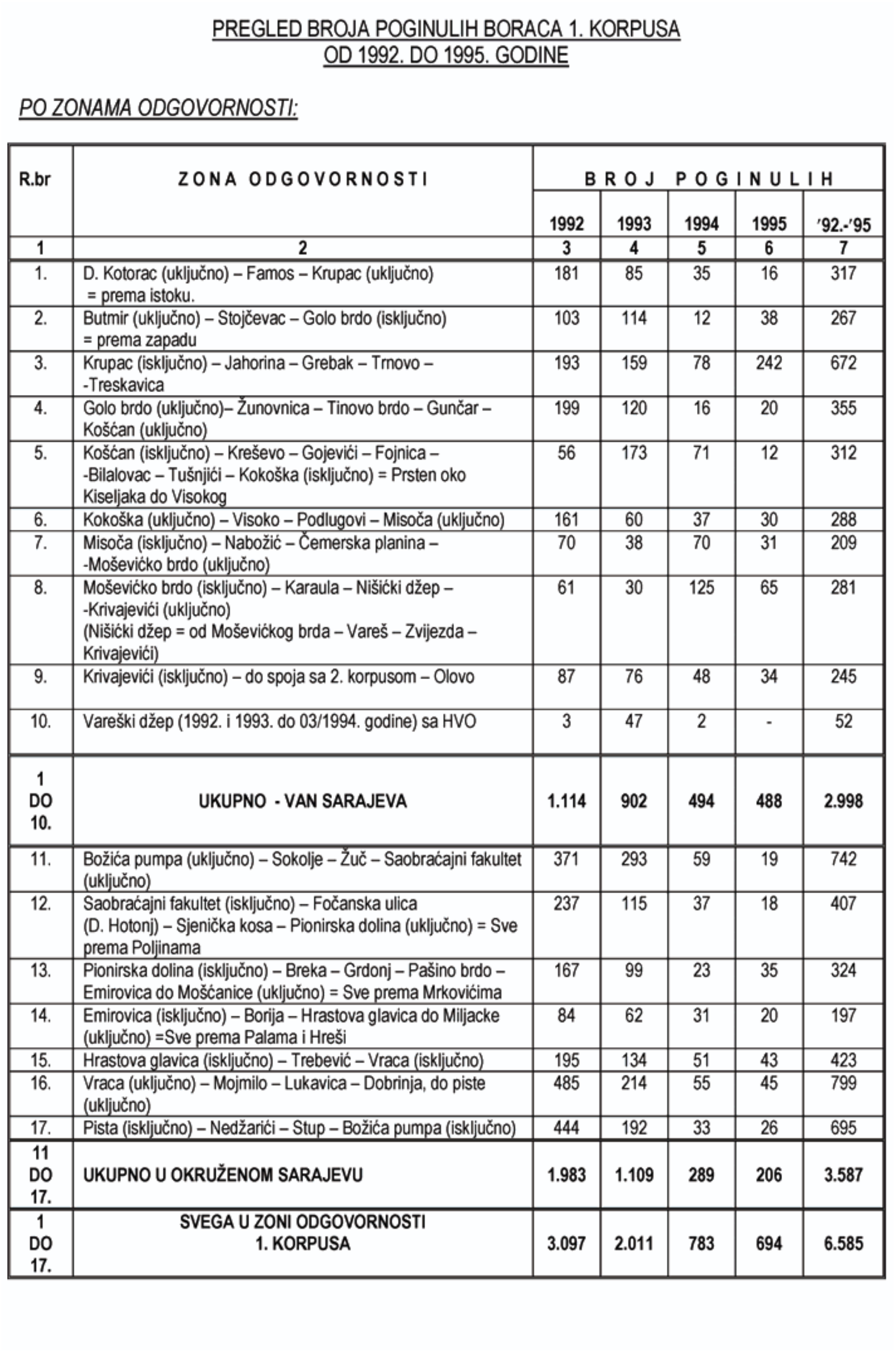

PREGLED BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA OD 1992. DO 1995. GODINE

PO ZONAMA ODGOVORNOSTI:

R.br	ZONA ODGOVORNOSTI	BROJ POGINULIH				
		1992	1993	1994	1995	'92.-'95
1	2	3	4	5	6	7
1.	D. Kotorac (uključno) – Famos – Krupac (uključno) = prema istoku.	181	85	35	16	317
2.	Butmir (uključno) – Stojčevac – Golo brdo (isključno) = prema zapadu	103	114	12	38	267
3.	Krupac (isključno) – Jahorina – Grebak – Trnovo – -Treskavica	193	159	78	242	672
4.	Golo brdo (uključno)– Žunovnica – Tinovo brdo – Gunčar – Košćan (uključno)	199	120	16	20	355
5.	Košćan (isključno) – Kreševo – Gojevići – Fojnica – -Bilalovac – Tušnjići – Kokoška (isključno) = Prsten oko Kiseljaka do Visokog	56	173	71	12	312
6.	Kokoška (uključno) – Visoko – Podlugovi – Misoča (uključno)	161	60	37	30	288
7.	Misoča (isključno) – Nabožić – Čemerska planina – -Moševićko brdo (uključno)	70	38	70	31	209
8.	Moševićko brdo (isključno) – Karaula – Nišićki džep – -Krivajevići (uključno) (Nišićki džep = od Moševićkog brda – Vareš – Zvijezda – Krivajevići)	61	30	125	65	281
9.	Krivajevići (isključno) – do spoja sa 2. korpusom – Olovo	87	76	48	34	245
10.	Vareški džep (1992. i 1993. do 03/1994. godine) sa HVO	3	47	2	-	52
1 DO 10.	**UKUPNO - VAN SARAJEVA**	**1.114**	**902**	**494**	**488**	**2.998**
11.	Božića pumpa (uključno) – Sokolje – Žuč – Saobraćajni fakultet (uključno)	371	293	59	19	742
12.	Saobraćajni fakultet (isključno) – Fočanska ulica (D. Hotonj) – Sjenička kosa – Pionirska dolina (uključno) = Sve prema Poljinama	237	115	37	18	407
13.	Pionirska dolina (isključno) – Breka – Grdonj – Pašino brdo – Emirovica do Mošćanice (uključno) = Sve prema Mrkovićima	167	99	23	35	324
14.	Emirovica (isključno) – Borija – Hrastova glavica do Miljacke (uključno) =Sve prema Palama i Hreši	84	62	31	20	197
15.	Hrastova glavica (isključno) – Trebević – Vraca (isključno)	195	134	51	43	423
16.	Vraca (uključno) – Mojmilo – Lukavica – Dobrinja, do piste (uključno)	485	214	55	45	799
17.	Pista (isključno) – Nedžarići – Stup – Božića pumpa (isključno)	444	192	33	26	695
11 DO 17.	**UKUPNO U OKRUŽENOM SARAJEVU**	**1.983**	**1.109**	**289**	**206**	**3.587**
1 DO 17.	**SVEGA U ZONI ODGOVORNOSTI 1. KORPUSA**	**3.097**	**2.011**	**783**	**694**	**6.585**

Međutim, ako se ove gore pomenute kao najfrekventnije zone po pogibiji boraca posmatraju tokom cijelog rata, odnosno ako se pomenuti veći dio prstena oko Sarajeva posmatra po gubicima tokom cijelog rata, onda se može konstatovati da je na tim linijama, dakle, u "okruženom Sarajevu" ukupno poginulo 2643 boraca, odnosno 73% od ukupnog broja poginule boračke populacije u "okruženom Sarajevu" ili 40% od ukupnog broja poginulih u Prvom korpusu tokom 92 95. godine.

ODNOS PROSJEČNOG BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH PO GODINAMA I UKUPNO

Tabelarni prikazi:

U 1. KORPUSU

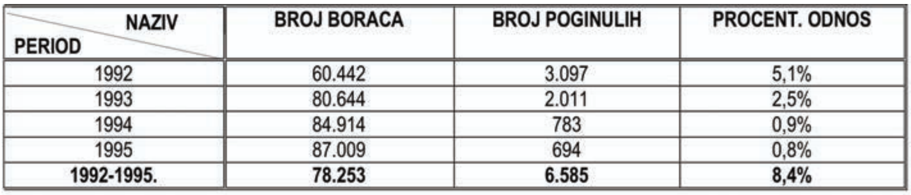

NAZIV PERIOD	BROJ BORACA	BROJ POGINULIH	PROCENT. ODNOS
1992	60.442	3.097	5,1%
1993	80.644	2.011	2,5%
1994	84.914	783	0,9%
1995	87.009	694	0,8%
1992-1995.	**78.253**	**6.585**	**8,4%**

U OKRUŽENOM SARAJEVU

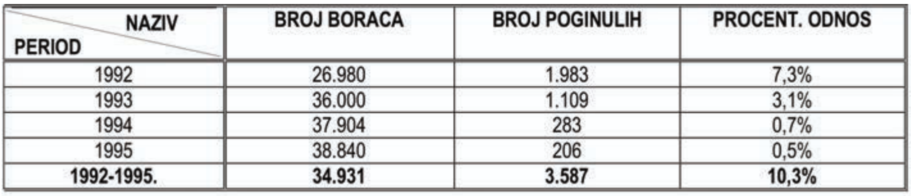

NAZIV PERIOD	BROJ BORACA	BROJ POGINULIH	PROCENT. ODNOS
1992	26.980	1.983	7,3%
1993	36.000	1.109	3,1%
1994	37.904	283	0,7%
1995	38.840	206	0,5%
1992-1995.	**34.931**	**3.587**	**10,3%**

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO MJESECIMA SVAKE GODINE I UKUPNO

BROJNI PRIKAZ:

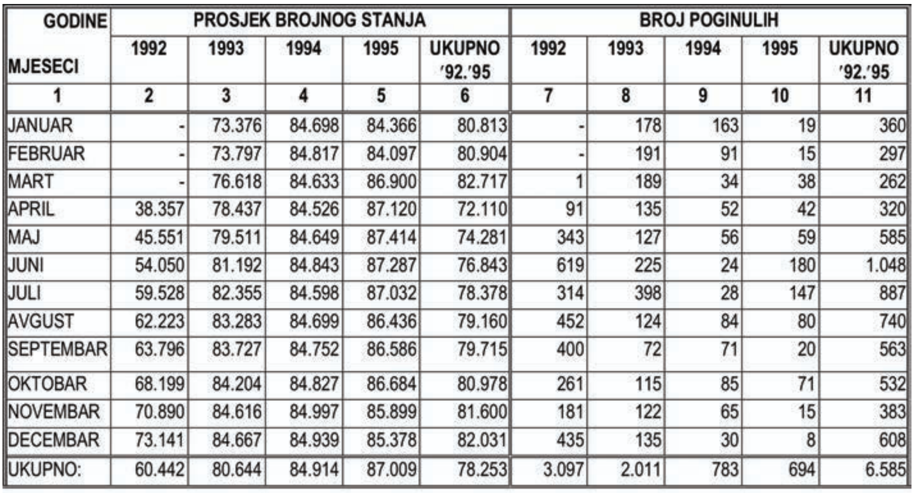

GODINE MJESECI	PROSJEK BROJNOG STANJA					BROJ POGINULIH				
	1992	1993	1994	1995	UKUPNO '92.'95	1992	1993	1994	1995	UKUPNO '92.'95
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
JANUAR	-	73.376	84.698	84.366	80.813	-	178	163	19	360
FEBRUAR	-	73.797	84.817	84.097	80.904	-	191	91	15	297
MART	-	76.618	84.633	86.900	82.717	1	189	34	38	262
APRIL	38.357	78.437	84.526	87.120	72.110	91	135	52	42	320
MAJ	45.551	79.511	84.649	87.414	74.281	343	127	56	59	585
JUNI	54.050	81.192	84.843	87.287	76.843	619	225	24	180	1.048
JULI	59.528	82.355	84.598	87.032	78.378	314	398	28	147	887
AVGUST	62.223	83.283	84.699	86.436	79.160	452	124	84	80	740
SEPTEMBAR	63.796	83.727	84.752	86.586	79.715	400	72	71	20	563
OKTOBAR	68.199	84.204	84.827	86.684	80.978	261	115	85	71	532
NOVEMBAR	70.890	84.616	84.997	85.899	81.600	181	122	65	15	383
DECEMBAR	73.141	84.667	84.939	85.378	82.031	435	135	30	8	608
UKUPNO:	60.442	80.644	84.914	87.009	78.253	3.097	2.011	783	694	6.585

PROCENTUALNI PRIKAZ:

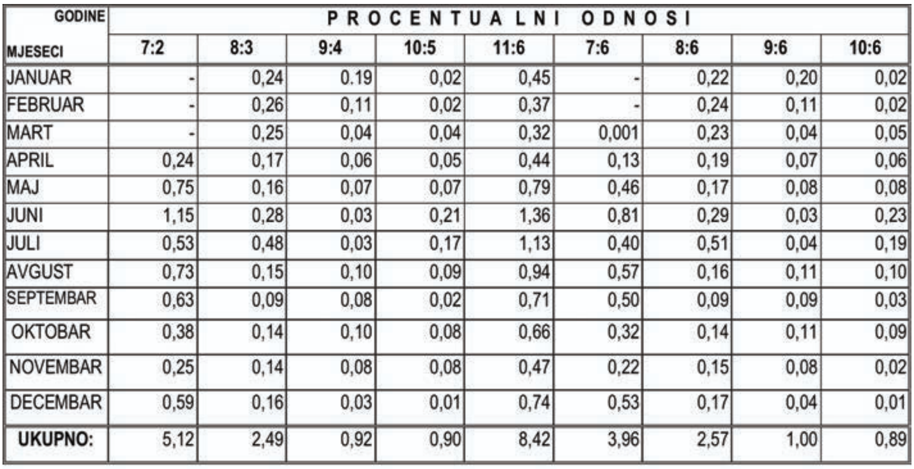

GODINE MJESECI	PROCENTUALNI ODNOSI								
	7:2	8:3	9:4	10:5	11:6	7:6	8:6	9:6	10:6
JANUAR	-	0,24	0.19	0,02	0,45	-	0,22	0,20	0,02
FEBRUAR	-	0,26	0,11	0,02	0,37	-	0,24	0,11	0,02
MART	-	0,25	0,04	0,04	0,32	0,001	0,23	0,04	0,05
APRIL	0,24	0,17	0,06	0,05	0,44	0,13	0,19	0,07	0,06
MAJ	0,75	0,16	0,07	0,07	0,79	0,46	0,17	0,08	0,08
JUNI	1,15	0,28	0,03	0,21	1,36	0,81	0,29	0,03	0,23
JULI	0,53	0,48	0,03	0,17	1,13	0,40	0,51	0,04	0,19
AVGUST	0,73	0,15	0,10	0,09	0,94	0,57	0,16	0,11	0,10
SEPTEMBAR	0,63	0,09	0,08	0,02	0,71	0,50	0,09	0,09	0,03
OKTOBAR	0,38	0,14	0,10	0,08	0,66	0,32	0,14	0,11	0,09
NOVEMBAR	0,25	0,14	0,08	0,08	0,47	0,22	0,15	0,08	0,02
DECEMBAR	0,59	0,16	0,03	0,01	0,74	0,53	0,17	0,04	0,01
UKUPNO:	5,12	2,49	0,92	0,90	8,42	3,96	2,57	1,00	0,89

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU *PO MJESECIMA SVAKE GODINE I UKUPNO*

BROJNI PRIKAZ:

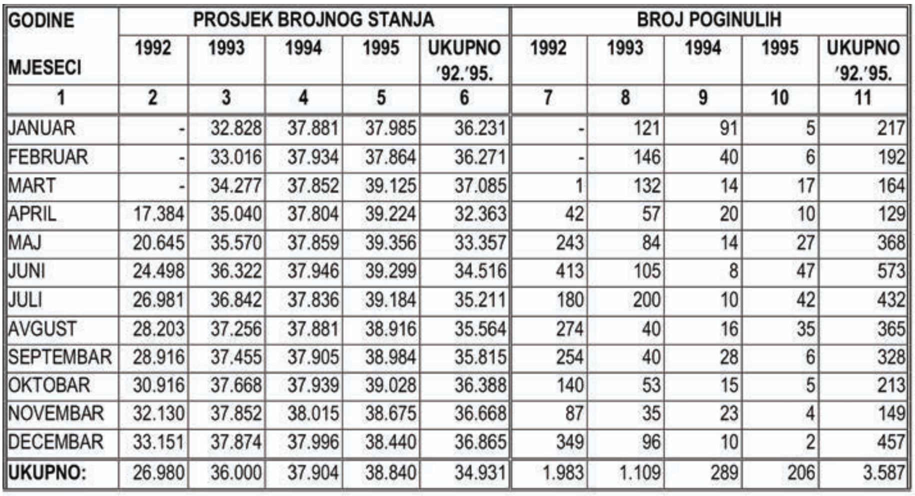

GODINE MJESECI	PROSJEK BROJNOG STANJA					BROJ POGINULIH				
	1992	1993	1994	1995	UKUPNO '92.'95.	1992	1993	1994	1995	UKUPNO '92.'95.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
JANUAR	-	32.828	37.881	37.985	36.231	-	121	91	5	217
FEBRUAR	-	33.016	37.934	37.864	36.271	-	146	40	6	192
MART	-	34.277	37.852	39.125	37.085	1	132	14	17	164
APRIL	17.384	35.040	37.804	39.224	32.363	42	57	20	10	129
MAJ	20.645	35.570	37.859	39.356	33.357	243	84	14	27	368
JUNI	24.498	36.322	37.946	39.299	34.516	413	105	8	47	573
JULI	26.981	36.842	37.836	39.184	35.211	180	200	10	42	432
AVGUST	28.203	37.256	37.881	38.916	35.564	274	40	16	35	365
SEPTEMBAR	28.916	37.455	37.905	38.984	35.815	254	40	28	6	328
OKTOBAR	30.916	37.668	37.939	39.028	36.388	140	53	15	5	213
NOVEMBAR	32.130	37.852	38.015	38.675	36.668	87	35	23	4	149
DECEMBAR	33.151	37.874	37.996	38.440	36.865	349	96	10	2	457
UKUPNO:	26.980	36.000	37.904	38.840	34.931	1.983	1.109	289	206	3.587

PROCENTUALNI PRIKAZ:

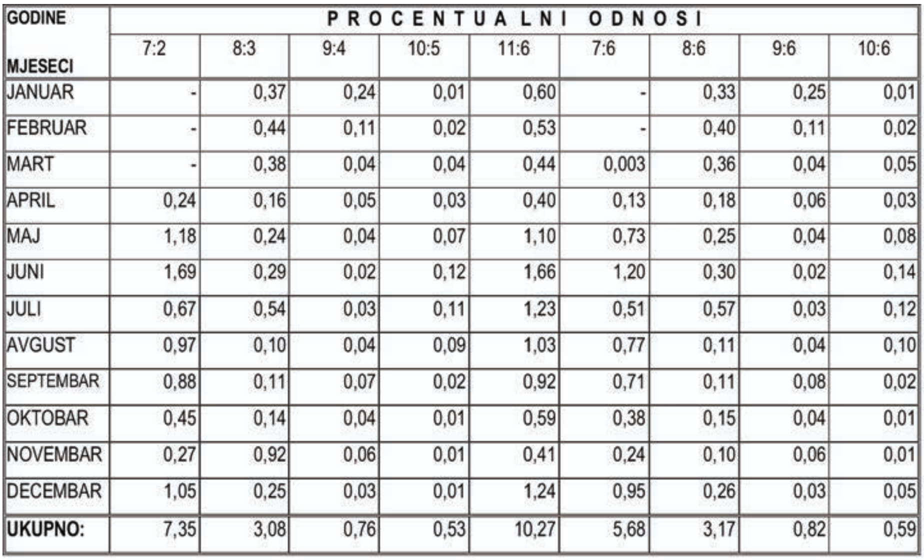

GODINE MJESECI	PROCENTUALNI ODNOSI								
	7:2	8:3	9:4	10:5	11:6	7:6	8:6	9:6	10:6
JANUAR	-	0,37	0,24	0,01	0,60	-	0,33	0,25	0,01
FEBRUAR	-	0,44	0,11	0,02	0,53	-	0,40	0,11	0,02
MART	-	0,38	0,04	0,04	0,44	0,003	0,36	0,04	0,05
APRIL	0,24	0,16	0,05	0,03	0,40	0,13	0,18	0,06	0,03
MAJ	1,18	0,24	0,04	0,07	1,10	0,73	0,25	0,04	0,08
JUNI	1,69	0,29	0,02	0,12	1,66	1,20	0,30	0,02	0,14
JULI	0,67	0,54	0,03	0,11	1,23	0,51	0,57	0,03	0,12
AVGUST	0,97	0,10	0,04	0,09	1,03	0,77	0,11	0,04	0,10
SEPTEMBAR	0,88	0,11	0,07	0,02	0,92	0,71	0,11	0,08	0,02
OKTOBAR	0,45	0,14	0,04	0,01	0,59	0,38	0,15	0,04	0,01
NOVEMBAR	0,27	0,92	0,06	0,01	0,41	0,24	0,10	0,06	0,01
DECEMBAR	1,05	0,25	0,03	0,01	1,24	0,95	0,26	0,03	0,05
UKUPNO:	7,35	3,08	0,76	0,53	10,27	5,68	3,17	0,82	0,59

Već je bila detaljno prikazana socioobrazovna slika poginule boračke populacije Prvog korpusa. Nedostajao je odnos žive i poginule boračke populacije unutar svakog sociekonomskog obrazovnog nivoa. Da bi socio politička slika bila potpunija, ovdje želim prezentirati te relacije.

Od ukupnog broja boraca Prvog korpusa sa VSS (1.954) je poginulo 102, odnosno 5,2%; sa VŠS (1.348) 90 ili 6,7%; sa SSS (54.793) poginulo je 5.057 ili 8,75%; sa NSS (16.796) poginulo je 1.108 ili 6,6%; bez SS (3.362) poginulo je 228 ili 6,7%.

Prije smo konstatovali da je i apsolutno, a i u relativnom iznosu poginulo najviše boraca Prvog korpusa sa SSS, odnosno 8,75%. U "okruženom Sarajevu" taj procenat poginulih boraca iz grupe SSS je i veći i on iznosi 11,2%, tj. gotovo svaki deveti borac sa SSS poginuo je na linijama oko Sarajeva. Takođe, povećan je procenat poginulih sa VŠS u Sarajevu (7,4%) kao i onih sa NSS (9,4%).

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO NACIONALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

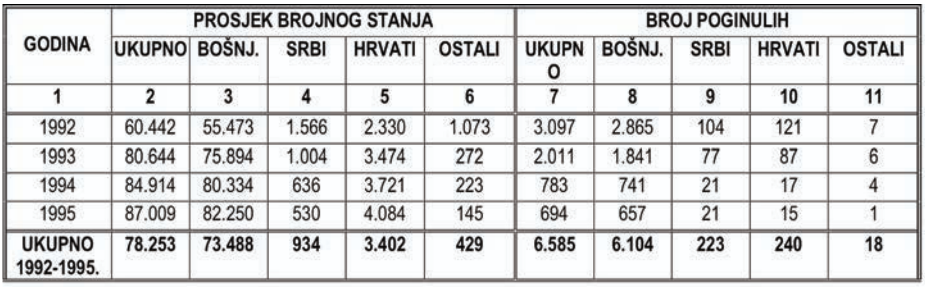

GODINA	PROSJEK BROJNOG STANJA					BROJ POGINULIH				
	UKUPNO	BOŠNJ.	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO	BOŠNJ.	SRBI	HRVATI	OSTALI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1992	60.442	55.473	1.566	2.330	1.073	3.097	2.865	104	121	7
1993	80.644	75.894	1.004	3.474	272	2.011	1.841	77	87	6
1994	84.914	80.334	636	3.721	223	783	741	21	17	4
1995	87.009	82.250	530	4.084	145	694	657	21	15	1
UKUPNO 1992-1995.	**78.253**	**73.488**	**934**	**3.402**	**429**	**6.585**	**6.104**	**223**	**240**	**18**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

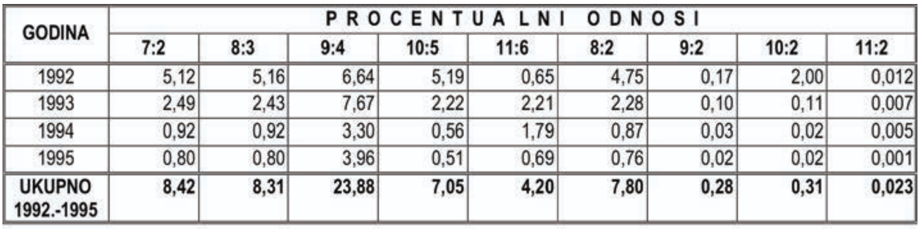

GODINA	PROCENTUALNI ODNOSI								
	7:2	8:3	9:4	10:5	11:6	8:2	9:2	10:2	11:2
1992	5,12	5,16	6,64	5,19	0,65	4,75	0,17	2,00	0,012
1993	2,49	2,43	7,67	2,22	2,21	2,28	0,10	0,11	0,007
1994	0,92	0,92	3,30	0,56	1,79	0,87	0,03	0,02	0,005
1995	0,80	0,80	3,96	0,51	0,69	0,76	0,02	0,02	0,001
UKUPNO 1992.-1995	**8,42**	**8,31**	**23,88**	**7,05**	**4,20**	**7,80**	**0,28**	**0,31**	**0,023**

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO NACIONALNOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

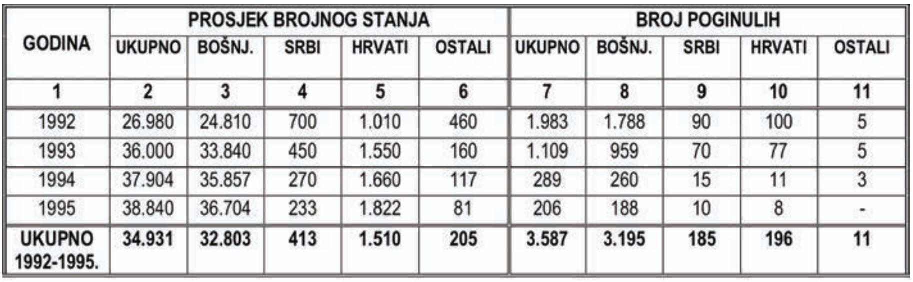

GODINA	PROSJEK BROJNOG STANJA					BROJ POGINULIH				
	UKUPNO	BOŠNJ.	SRBI	HRVATI	OSTALI	UKUPNO	BOŠNJ.	SRBI	HRVATI	OSTALI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1992	26.980	24.810	700	1.010	460	1.983	1.788	90	100	5
1993	36.000	33.840	450	1.550	160	1.109	959	70	77	5
1994	37.904	35.857	270	1.660	117	289	260	15	11	3
1995	38.840	36.704	233	1.822	81	206	188	10	8	-
UKUPNO 1992-1995.	**34.931**	**32.803**	**413**	**1.510**	**205**	**3.587**	**3.195**	**185**	**196**	**11**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

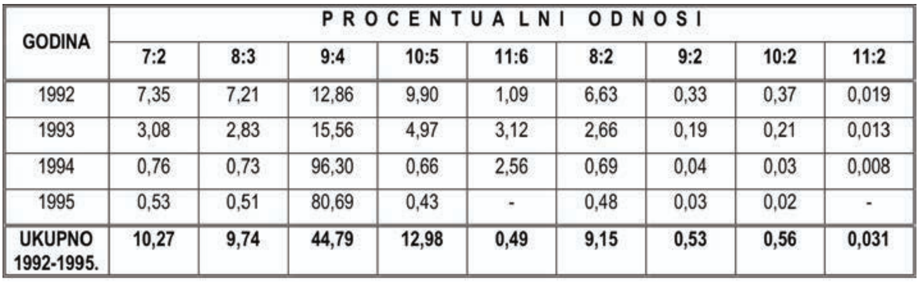

GODINA	PROCENTUALNI ODNOSI								
	7:2	8:3	9:4	10:5	11:6	8:2	9:2	10:2	11:2
1992	7,35	7,21	12,86	9,90	1,09	6,63	0,33	0,37	0,019
1993	3,08	2,83	15,56	4,97	3,12	2,66	0,19	0,21	0,013
1994	0,76	0,73	96,30	0,66	2,56	0,69	0,04	0,03	0,008
1995	0,53	0,51	80,69	0,43	-	0,48	0,03	0,02	-
UKUPNO 1992-1995.	**10,27**	**9,74**	**44,79**	**12,98**	**0,49**	**9,15**	**0,53**	**0,56**	**0,031**

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

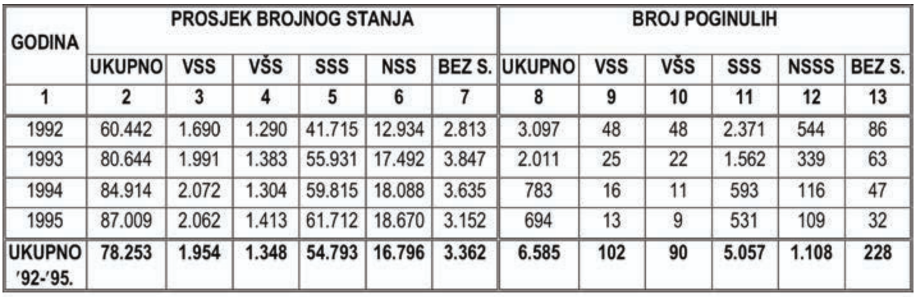

GODINA	PROSJEK BROJNOG STANJA						BROJ POGINULIH					
	UKUPNO	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ S.	UKUPNO	VSS	VŠS	SSS	NSSS	BEZ S.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1992	60.442	1.690	1.290	41.715	12.934	2.813	3.097	48	48	2.371	544	86
1993	80.644	1.991	1.383	55.931	17.492	3.847	2.011	25	22	1.562	339	63
1994	84.914	2.072	1.304	59.815	18.088	3.635	783	16	11	593	116	47
1995	87.009	2.062	1.413	61.712	18.670	3.152	694	13	9	531	109	32
UKUPNO '92-'95.	**78.253**	**1.954**	**1.348**	**54.793**	**16.796**	**3.362**	**6.585**	**102**	**90**	**5.057**	**1.108**	**228**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

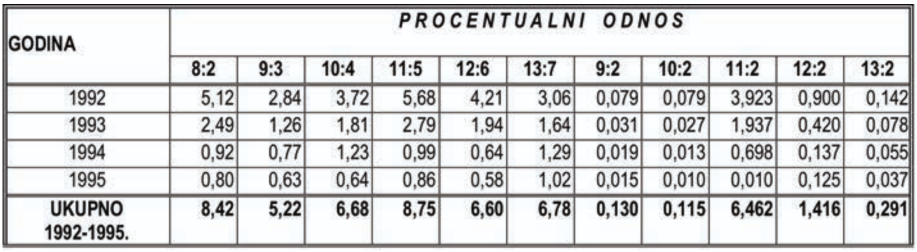

GODINA	PROCENTUALNI ODNOS										
	8:2	9:3	10:4	11:5	12:6	13:7	9:2	10:2	11:2	12:2	13:2
1992	5,12	2,84	3,72	5,68	4,21	3,06	0,079	0,079	3,923	0,900	0,142
1993	2,49	1,26	1,81	2,79	1,94	1,64	0,031	0,027	1,937	0,420	0,078
1994	0,92	0,77	1,23	0,99	0,64	1,29	0,019	0,013	0,698	0,137	0,055
1995	0,80	0,63	0,64	0,86	0,58	1,02	0,015	0,010	0,010	0,125	0,037
UKUPNO 1992-1995.	**8,42**	**5,22**	**6,68**	**8,75**	**6,60**	**6,78**	**0,130**	**0,115**	**6,462**	**1,416**	**0,291**

ODNOS UKUPNOG PROSJEKA BROJNOG STANJA I BROJA POGINULIH BORACA 1. KORPUSA U OKRUŽENOM SARAJEVU PO KVALIFIKACIONOJ STRUKTURI

BROJNI PRIKAZ:

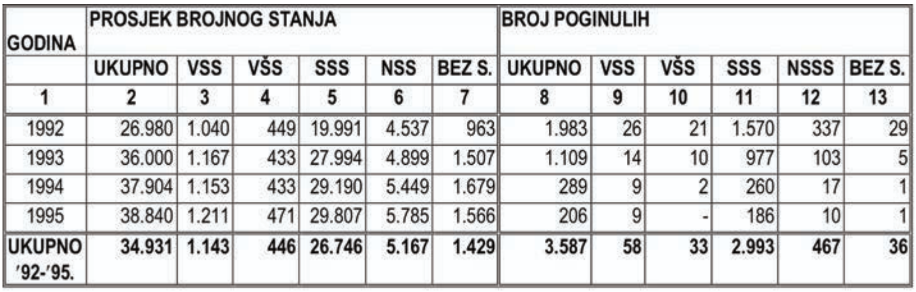

GODINA	PROSJEK BROJNOG STANJA						BROJ POGINULIH					
	UKUPNO	VSS	VŠS	SSS	NSS	BEZ S.	UKUPNO	VSS	VŠS	SSS	NSSS	BEZ S.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1992	26.980	1.040	449	19.991	4.537	963	1.983	26	21	1.570	337	29
1993	36.000	1.167	433	27.994	4.899	1.507	1.109	14	10	977	103	5
1994	37.904	1.153	433	29.190	5.449	1.679	289	9	2	260	17	1
1995	38.840	1.211	471	29.807	5.785	1.566	206	9	-	186	10	1
UKUPNO '92-'95.	**34.931**	**1.143**	**446**	**26.746**	**5.167**	**1.429**	**3.587**	**58**	**33**	**2.993**	**467**	**36**

PROCENTUALNI PRIKAZ:

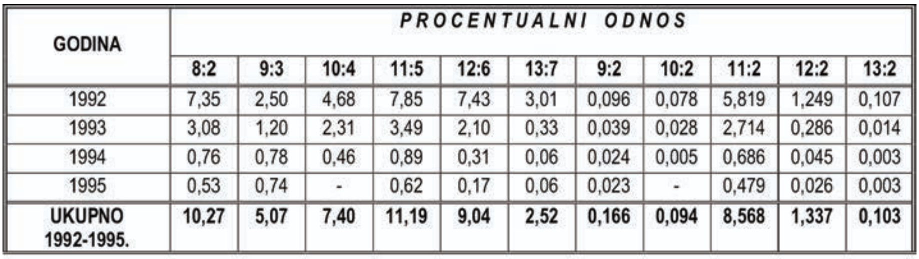

GODINA	PROCENTUALNI ODNOS										
	8:2	9:3	10:4	11:5	12:6	13:7	9:2	10:2	11:2	12:2	13:2
1992	7,35	2,50	4,68	7,85	7,43	3,01	0,096	0,078	5,819	1,249	0,107
1993	3,08	1,20	2,31	3,49	2,10	0,33	0,039	0,028	2,714	0,286	0,014
1994	0,76	0,78	0,46	0,89	0,31	0,06	0,024	0,005	0,686	0,045	0,003
1995	0,53	0,74	-	0,62	0,17	0,06	0,023	-	0,479	0,026	0,003
UKUPNO 1992-1995.	**10,27**	**5,07**	**7,40**	**11,19**	**9,04**	**2,52**	**0,166**	**0,094**	**8,568**	**1,337**	**0,103**

III

SARAJEVO SE BRANILO I ISTINOM

Salko Selimović

RANIJI GRADONAČELNICI SARAJEVA TOKOM AGRESIJE I BLOKADE U SVOM GRADU

Sve dane, sve noći, sve strahote agresije i blokade, nas devet ranijih gradonačelnika smo doživjeli u svom voljenom gradu, u kojem smo čitav ili bar najveći i svakako najznačajniji i najljepši dio svog života proveli.

Dane Olbina, Lazo Materić, Vaso Radić, Džemal Muminagić, Dane Maljković, Dragutin Kosovac, Salko Selimović, Juraj Martinović i Tarik Kupusović su cjelokupan period blokade proveli u gradu dok su Ljubo Kojo, Kemal Hanjalić, Uglješa Uzelac i Muhamed Kreševljaković, radi već stvorenih obaveza ili bolesti, duži period odsustvovali iz grada, ali su ostali vjerni idealima za koje smo se svi skupa borili.

Odlučiti se za opstanak u sarajevskom paklu kakav smo doživjeli bila je sveta obaveza svih nas kao svjedoka i sudionika procvata ovog grada od daleke 1948. g. kada je na dužnost gradonačelnika stupio prvi među nama, drug Dane Olbina. Smatrali smo svojom obavezom suprostaviti se planiranoj agresiji velikosrpskog šovinizma, čiji je cilj bio likvidacija Bosne i Hercegovine kao države i njena podjela sa zapadnim susjedom, što je ujedno bila agresija balkanskog primitivizma na tekovine urbane civilizacije i multinacionalne kulture.

Spoznajom da je Sarajevo bilo i da će dok postoji biti vječita negacija teze o nemogućnosti zajedničkog života, svi mi smo, mada različite životne dobi, različite nacionalnosti i ne posve istovjetnih političkih uvjerenja, osjetili da nam je više nego ikada bespogovorni imperativ ostati u gradu i podijeliti surovu ratnu stvarnost s našim sugrađanima.

Naš prvi sastanak, koji je bio i preteča za formiranje sadašnjeg Kluba ranijih gradonačelnika, smo održali već 10. aprila 1992. godine skupivši se da potpišemo «Apel bivših gradonačelnika za mir». Zatim slijede aktivnosti na izradi i potpisivanju «Deklaracije o jedinstvenom i nedjeljivom Sarajevu», onda druženje sa, u prvom redu, radnicima komunalnih djelatnosti (»Rad», «Pokop», »Gras» itd.), a zatim sa radnicima u preduzećima koja su u to doba radila (»Mljekara», »Pivara», »Fabrika obuće», «Feroelektro», »Vaso Miskin Crni», »Alhos», »Medicomerc», »Klas», »Enegroinvest», »Oslobođenje», Zemaljski muzej itd.) uz podršku zaposlenim da istraju u borbi sa neviđenim zlom koje nas je zadesilo.

Zalagali smo se i borili, ali bez oružja, koliko je bilo u našoj moći za slobodnu i cjelovitu Bosnu i Hercegovinu u njenim avnojevskim, međunarodno priznatim granicama, za jedinstveno, slobodno i multinacionalno Sarajevo, dosljedno se suprotstavljajući ratu i genocidu, ali i kriminalu i bezakonju, koji su prijetili da razore grad iznutra.

Preko milion i pet stotina hiljada potpisa podrške »Deklaraciji o jedinstvenom i nedjeljivom Sarajevu» skupljenih širom svijeta i stotinu i dvadeset hiljada samo u Sarajevu, te opšta podrška toj deklaraciji i našim stavovima od Vijeća Evrope pa do visokih državnika svijeta, gospode Klintona, Kučana, Gligorova, Širaka, Mesića itd. su najbolji dokaz da smo svoju misiju časno i odgovorno obavljali u interesu naroda Bosne i Hercegovine. Vjerni svojim opredjeljenjima bili smo i prema aktuelnim vlastima kritični, kad god smo procijenili da im postupci nisu ispravni.

Dokaz ispravnosti naše aktivnosti je i pismo gospodina Klintona, a zatim i gospodina Širaka, koji su nam uz punu podršku potvrdili i svoju opredijeljenost za naše stavove iz «Deklaracije o jedinstvenom i nedjeljivom Sarajevu», pozivajući nas da ih posjetimo, što s obzirom na uslove u Sarajevu, nismo mogli prihvatiti.

Nikakve privilegije, niti smo imali, niti smo tražili zato smo zajedno sa našim sugrađanima bili u višesatnim, često uzaludnim čekanjima pred prodavnicama da kupimo hljeb, *Oslobođenje*, u redovima za vodu kod «Komande», »Papagajke», »Pivare», te ostalim točištima, čekajući da napunimo svoje kanistere, koje bi onda u rukama ili improvizirajućim kolicima teglili kilometrima do svojih kuća.

Izloženi hladnoći ili nesnosnoj vrućini, teško podnošljivim za ljude u našim godinama, nismo nikada klonuli duhom, nego smo hrabreći i sebe i sugrađane, vjerovali da ćemo sve nedaće savladati u vjeri da bolje sutra mora doći, čemu smo ostali vjerni do danas.

Granatiranje grada, njegovu blokadu, pogibiju građana, a posebno djece, doživljavali smo kao rušenje nečega što smo zajedno stvarali, a pogibiju svakoga građanina osjećali kao familijarni gubitak i žalost. Stoga smo pri svakodnevnim susretima sa našim sugrađanima osjećali njihovo poštovanje, pa i onda kada nismo bili u prilici uputiti im riječi ohrabrenja ili kada smo zajednički tugovali za nekim nenadoknadivim gubitkom koji se tog momenta desio.

Pored stalnih kontakata sa građanima i posebno sa radnicima u preduzećima koja su i pod takvim uslovima radila, te institucijama zdravstva, kulture, školstva, humanitarnih organizacija, kontaktirali smo i sa najistaknutijim ličnostima našeg društvenog i političkog života. Upoznavali smo ih sa našim stavovima i aktivnostima nerijetko tražeći i određene konkretne aktivnosti, kao pomoć stanovništvu, a posebno sprečavanje kriminala i nasilja nekih pojedinaca prema društvenoj imovini i građanima.

Susretali smo se i sa predstavnicima međunarodne zajednice, Biltom, Štajnerom, Vestendorpom, zatim diplomatskim predstavnicima akreditovanim u Sarajevu, ambasadama SAD a, Engleske, Španije, Francuske itd. informišući ih o našim aktivnostima i željama za normalizaciju stanja u gradu, svjesni da malo možemo uticati na osnovne tokove zbivanja, ali sa jakim osjećajem da nemamo pravo na šutnju i pasivnost.

Jedan dio, istina dosta mali, tih naših aktivnosti i onoga što smo preživljavali, opisali smo u knjizi koju smo pod naslovom «Raniji gradonačelnici za Sarajevo 1992 1996. g.» izdali spočetka 1997. godine, a koja je zahvaljujući Ambasadi lokalne demokratije grada Barcelone, prevedena na engleski i flamanski jezik.

Naš doajen, prvi ali i najstariji gradonačelnik, gosp. Dane Olbina, je vodio dnevnik o svim i najsitnijim detaljima događaja u gradu, u periodu od marta 1992. g. do potpisivanja Dejtonskog sporazuma, te je tako bez naknadne pameti odnosno obrade, zabilježio i sve naše aktivnosti, te to objavio u knjizi «Dani i godine opsade», koja je uz podršku aktuelnih gradskih vlasti izašla iz štampe 2002. godine.

Pored toga, zbornik potpisa građana svijeta podrške našoj «Deklaraciji za jedinstveno slobodno i nedjeljivo Sarajevo“ je urađen i dostavljen

Ujedinjenim nacijama, Evropskom parlamentu, gospodi Akašiju i Butrosu Galiju, te svim državnicima koji su nas podržavali u našim aktivnostima.

Naše aktivnosti nisu prestale ni nakon potpisivanja Vašingtonskog i Dejtonskog sporazuma, čime je pod pritiskom međunarodne zajednice došlo do obustave rata i blokade Sarajeva. Svjesni svih teškoća koje su se javile u provođenju tih sporazuma koji se odvijaju uz dosta otpora i opstrukcija, ipak dani i godine opsade i ratnih strahota ustupaju mjesto vremenu obnove zemlje, izgradnje privrede i demokratskih odnosa, reintegraciji grada i zemlje, te stoga za naše djelovanje kao i svih progresivnih snaga ima puno prostora bez obzira na te poteškoće.

Neizmjerna je naša radost da smo doživjeli slobodu i mir, ali je naša dužnost i obaveza da se istrajno borimo da se realizuju svi stavovi naše DEKLARACIJE, tj. da gradu vratimo onaj status, kakav je imao spočetka 1992. god., kako teritorijalno, tako i po svim drugim elementima koji su mu davali epitet jednog od ljepših glavnih gradova u Evropi. Stoga smo i formirali Klub ranijih gradonačelnika, koji nastavlja djelovanje u borbi za povrat olimpijskog sjaja našem voljenom gradu Sarajevu.

Prof. dr. Mujo Slatina

SARAJEVO JE SVOJIM NAČINOM ODBRANE BILO INSTITUT ZA PEDAGOGIJU MIRA

> *Ako ljudi pate i ja znam da pate, ali šutim o tome, postajem saučesnik u zločinu nad njima. Niko na ovom svijetu ne smije sebi dozvoliti da pomaže u ubijanju ljudi. Moramo prekinuti našu šutnju i učiniti nešto vikati, vrištati, buniti se, boriti se. Kad bih imao moć, ja bih je upotrijebio... Kad bih bio predsjednik, ja bih iskoristio svoju predsjedničku moć, možda čak poslao i trupe, kako bih pomogao da se zaustavi nasilje. Uvijek sam bio za to. Bio sam za vojnu intervenciju u Bosni i na Kosovu, jer sam znao da će Miloševic nastaviti sa etničkim čišćenjem do kraja, sve dok ne protjera ili pobije milione ljudi. Šutjeti ili ne činiti ništa u takvim situacijama bio bi akt saučesništva.*
>
> ***Eliezar Wiesel, američki književnik***

Umjesto uvoda

Agresiju na RBiH pratila je destrukcija bez ikakvih moralnih ograničenja. To je bio rat u kojem su otkriveni novi i usavršeni historijski poznati oblici ljudske destruktivnosti; to je bio rat koji nije imao ništa sveto pred sobom. Zločin i destruktivnost nad školom i školstvom koje je agresor skoro četiri godine činio, žive su ejdetske slike svih koji su ostali braniti Sarajevo, posebno nastavnika. Zato mi ne moramo da gradimo ove slike, ni ovim Okruglim stolom niti našim riječima. Mi smo danas ovdje zbog toga da bi progovorili o Markalama, o našim Fatimama i Adnanima, o učenicima koji svoju lektiru čitaju u podrumima uz svijeću i pred plamenom Vijećnice i Pošte, o studentima koji moraju naizmjenično u svoje ruke uzimati knjigu i pušku; ovdje smo da kažemo kako su nam škole i fakulteti rušeni i pljačkani; ovdje smo jer se ne može niti smije šutjeti o zlu. Šutnja je znak pristajanja na zločin, zločin na koji ljudski rod ne smije nikad pristati. Šutnjom bi se ne samo izmiješalo zlo i dobro, nego bi se njome ostavio prostor za nove genocidne pohode. Naš današnji skup je živi glas pobune protiv nasilja, destruktivnosti, stradanja i zločina uopće. Ovdje smo došli da bi kazali i zapisali da se zločin genocida ne može pretvarati u neku nesreću koja je podjednako zadesila i žrtvu i agresora; ovdje smo da bi i svojim riječima potvrdili da se istina o genocidu ne može sahraniti lopatama laži. Oni koji ovo rade zaboravljaju da je potrebno mnogo lopata da bi se sahranila istina o zločinu genocida počinjenom u Bosni i Hercegovini. Nije moguće proizvesti dovoljan broj tih lopata da bi se sahranila ova istina. Ovaj naš današnji skup je jedna od brana ovom lopatarenju.

Neki žele zabašuriti zločine ne samo u Sarajevu, nego i u cijeloj Bosni i Hercegovini. To su »humanisti« radi kojih je svojevremeno Spenser bio primoran izustiti sljedeće riječi: “Ako ubijemo jednog čovjeka onda je to zločin, ako ubijemo hiljade ljudi onda je to samo brojka“. Mi smo ovdje da kažemo da u brojku od 1500 ubijene sarajevske dječice ulaze i ona koju su četnički snajperisti ubijali dok su ih roditelji između sebe vodili za ručice. Ovdje smo da kažemo kako su naša djeca pune četiri godine u svome Sarajevu držali ručice ispod ruku onih koji su im neko zrnce hrane, odjeće ili obuće nudili.[1] Mi smo ovdje da potvrdimo našu etnopedagogijsku mudrost – *Pomenulo se, ne ponovilo* se!

---

[1] Kako je ta pedagogija mira živjela u Sarajevu i kako smo se njome zločinu i destruktivnosti agresora suprotstavljali ilustrirat ću jednim dijelom teksta kojeg sam napisao u vrijeme tzv. Nedjelje mira za djecu. Sa žaljenjem i rezignacijom moram ovdje reći da ovaj tekst nije objavio list kojem sam ga bio dostavio. Njegov naslov je glasio: Po čemu će biti zapamćena Nedjelja mira za djecu? U njemu sam između ostalog napisao: Nedjelja mira za djecu BiH bila je nedjelja potpune stvarnosti nečovjeka. Počela je ranama i dramom desetogodišnjeg Adnana Šehića, da bi potom svim našim mališanima bila ponuđena roba agresora, a završila se srbočetničkim progonom jajačke djece. Umjesto imanja mira, naša djeca su imala zločin, bolest, glad, hladnoću, poniženja. Baš u Nedjelji mira naša djeca primila su cjelovit paket paket tjelesnih, duševnih i moralnih rana. Baš u toj nedjelji, umjesto mira, ponuđena im je fizička i moralna smrt. Samo zato što su se ručice naše djece našle ispod ruku onih koji daju, pokušano je na najgrublji nemoralan način u te ručice gurnuti robu koja je kupljena od agresora. Ovim je pokazano, a što je primjer za udžbenike, kako se humana može pretvoriti u podlu svijest. U našem narodu se kaže: Daji onoliko koliko bi želio primiti, primaj onako kako bi želio davati. Ovim je sublimirano moralno

Prava ličnosti i pravo na obrazovanje

Zločin koji je agresor činio nije zaobišao niti jedno od **prava ličnosti.**[2] Prava ličnosti nastala su kao prava koja treba da štite određena čovjekova lična dobra, da štite čovjeka i njegovu ličnost. Pravo na život, zdravlje, tjelesni integritet, pravo na slobodu, čast i ugled, pravo na ime i lični

---

odnošenje svakog dobročinitelja. O ovom je dužan da vodi računa svako ko želi pomoći našoj djeci bilo robom, riječju ili na neki drugi način. Međunarodni fond ujedinjenih naroda za pomoć djeci (UNICEF) nije valjda dospio dotle da mora kupovati 'jeftinu robu' i to, (zamislite!?) jeftinu robu agresora. Humana zadaća ovog fonda je da hitno pomogne izmučenoj i napaćenoj djeci ma gdje bila na zemaljskoj kugli. Mi dobro znamo da UNICEF nikada nije svoje poklone smatrao trgovinom. Ona ima ljudski a ne ekonomski kod. Ova čisto humanitarna organizacija nije nikada iskazivala 'bol zbog gubljenja novca'. Zato je 'objašnjenje' da je roba agresora 'najjeftinija od svih ponuda' najodvratnije licemjerstvo. To je objašnjenje ljudske protuhe koja ljudsku humanost poistovjećuje s prljanjem i uništavanjem ljudskog dostojanstva. Ovako formuliran zaključak nagoni nas na pitanja: Zar jedna organizacija kakva je UNICEF može da krši norme UN a? Zar oni koji su nam nudili robu agresora nisu znali za embargo na uvoz i izvoz robe iz Srbije? Kako je moguće u ovo povjerovati? Zato nama nisu potrebna bilo kakva objašnjenja (opravdavanja) za ponašanje onih koji su na bilo koji način htjeli na čelo bosanskog čovjeka utisnuti žig moralne smrti. Šta bi drugo moglo da proizvede primanje užarenih granata koje otkidaju dječje nožice i primanje cipelica za te nožice od istih 'dobročinitelja'? Onaj ko je sav ovaj moralni jad inscenirao mora znati da se mi nećemo odreći onog što nam je jedino preostalo pravo na ljudsko dostojanstvo.

Onima koji u našoj štampi ili na drugim mjestima pravdaju ovu moralnu odvratnost time kako “djeca ne čitaju etikete proizvoda”, kako je “njima samo hladno” ili kako su “samo gladna” kao i onima koji smatraju da su za nesreću i dramu naše djece svi drugi više krivi nego li srbočetnički dželati treba reći: Našoj djeci nije samo hladno i nisu samo gladna. Ona su za agresora vojni cilj koji treba uništiti. Ona su žrtve agresije. Oni moraju znati da je bolje na lijep način odbiti, nego na grub način dati kao što i predstavnici UNICEF a moraju znati da se ne mogu pretvoriti u kupce robe od agresora zbog tog što je najjeftinija jer UNICEF mora biti organizacija bezgranično humana kao što su i sama djeca.

[2] Prava ličnosti svrstavaju se u subjektivna građanska prava. Ona su prava koja pripadaju čovjeku kao ličnosti, a odnose se na fizička, psihička i druga lična dobra. U stranim jezicima upotrebljavaju se izrazi: Persönlichkeitsrechte (njemački), droits primordiaux, droits de la personnalita (francuski), diritti della personalita (italijanski), ličnije neimuščestvenije prava (ruski), prava osobiste (poljski) itd.

identitet, pravo na psihički integritet i obrazovanje itd. pripadaju i mogu pripadati samo čovjeku. Niti jedno od ovih prava agresor nije poštedio od svoje destruktivnosti i brutalnosti.

Najlakše i najskrivenije se narušavaju prava ličnosti zločinom koji se nanosi u području odgoja i obrazovanja. Zločinom u ovom području ljudskog življenja faktički se onemogućuje svaki normalan i prirodan čovjekov fizički i psihički rast i razvoj. Agresor je uništavao porodilišta, obdaništa, škole, biblioteke, muzeje i druge prosvjetno kulturne institucije i sva kulturna/obrazovna dobra. Ne samo da je agresor uništavao svaki uvjet funkcioniranja odgojno obrazovne djelatnosti, nego je uništavao i ono što čovjeka najviše uzdiže dostojanstvo. Još u Bonskom ustavu iz 1949. godine, primjerice, zapisano je: “Dostojanstvo čovjeka je neprikosnoveno. Svako ima pravo da slobodno razvija svoju ličnost, ukoliko ne vrijeđa prava drugog, ustavno uređenje ili pravila morala“.[3] Prema članu 3. Opšte deklaracije o pravima čovjeka, svaki čovjek ima pravo na život i sigurnost svoje ličnosti. Pravo na život neodvojivo je od ljudske ličnosti. *Odbrana Sarajeva bila je (i) odbrana ovih prava*.

Odgoj/obrazovanje u Sarajevu u vrijeme njegove opsade

Odgoj i obrazovanje u Sarajevu u vrijeme agresije na RBiH ima svoju ratnu *fenomenologiju*. Ukoliko pogledamo tu fenomenologiju, tj. ukoliko sagledamo ono o čemu svaki školski sistem ovisi, a to je: politička vlast, teritorij, stanovništvo, učenici, učitelji, školske zgrade, sadržaji i organizacija nastave, upravljanje školstvom itd., onda se lahko zapaža destruktivnost i brutalnost agresora koju je pokazao (i) u ovoj oblasti ljudskog života i rada.

---

[3] Art 1/1: Die Würde des Menschen ist unantastbar, Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Organe. Art. 2/1: Jeder hat das Recht auf freie Entfaltung seiner Persönlichkeit, soweit er nicht die Rechte anderer verletzt und nicht gegen die verfassungsmässige Ordnung oder das Sittengesetz verstösst. Prema: Finžgar, A.: PRAVA LIČNOSTI, Beograd, 1988.

U skladu sa filozofijom društva, društveni okvir i smjer školskog sistema u Bosni i Hercegovini, prije svega, određeni su karakterom političke vlasti i karakterom ideologije. U čemu se očituju ovi uticaji na samu orijentaciju i sadržaj odgoja i obrazovanja?

Demokratski izbori koji su izvršeni u Bosni i Hercegovini trebali su osigurati vlast onim političkim snagama čiji osnovni politički ciljevi proizilaze iz višestranačke demokracije i otvorene tržišne ekonomije. To uključuje prihvatanje objektivnih djelovanja ekonomskih i tržišnih zakonitosti kao i usvajanje svjetskih standarda, kriterija i mjerila i u području školstva i školovanja. Ne samo tržište roba i kapitala, nego i tržište radne snage trebalo je biti otvoreno i slobodno. Školstvo je trebalo organizirati u skladu sa ovim ciljevima. Nažalost, sve političke snage svojim programima i svojim ponašanjem nisu bile na tragu ovih ciljeva. Tačnije rečeno, sve političke snage nisu željele decentralizaciju bh. školskog sistema koja je počela nešto prije agresije na RBiH. Na teoritoriji RBiH i prije početka agresije počinju funkcionirati objektivno tri sistema vlasti koji produkuju i tri različita sistema školstva. Bio je to sudar različitih političkih htijenja i zahtjeva budućnosti; bio je to sudar političkog htijenja kojim se željelo RBiH kao državu lišiti vlastitog školskog sistema i htijenja koje ga je željelo zaštititi procesom decentralizacije i principom pluralizma u obrazovanju.

Za opravdanost tvrdnje da sve političke snage nisu htjele da država Republika Bosna i Hercegovina ima svoj vlastiti školski sistem potvrđuju sljedeće činjenice:

- nepostojanje konzistentne koncepcije školstva koja bi udovoljila pomenutim ciljevima, a koju su političke snage na vlasti usvojile;
- nepostojanje novog usvojenog nastavnog plana i programa od strane svih političkih snaga koje su stupile na političku scenu i od strane odgovarajućih državnih institucija i organa;

- pokazane i evidentirane težnje, pravni i drugi dokumenti koji su bili u funkciji usklađivanja školskih podsistema i pojedinih segmenata školstva s globalnim ideološko političkim ciljevima, odgovarajućim zakonima i drugim pravnim aktima;
- razlike između težnji različitih političkih snaga u tvorbi novog školskog sistema i razlike u praktičkoj destrukciji prethodnog školskog sistema i sl.

Tako je napuštanje bivšeg centraliziranog školskog sistema, tj. njegova decentralizacija bila u funkciji gradnje i/ili razgradnje države RBiH. Odbrana Sarajeva onemogućila je potpunu destrukciju obrazovnog sistema.[4] Svako ko napravi analizu organiziranja rada u odgojno obrazovnoj djelatnosti na području grada Sarajeva (prostor, kadrovi, oprema, nastavni plan i program, udžbenici) uvjerit će se u ovu tvrdnju.

Prilagođavanje koje nije napustilo bosanski duh

Ratne operacije, granatiranja, ratna psihoza itd. zahtijevali su prilagođavanje sadržaja i organizacije obrazovno odgojnog procesa ratnim uvjetima. Škole zbog svih pomenutih i nepomenutih okolnosti nisu mogle raditi redovito i normalno. One škole u kojima bi rad bio moguć nisu imale skloništa i do njih se nije moglo doći od neprekidnog granatiranja i stalnog djelovanja snajperista. Ove opasnosti su bile povećane činjenicom da je agresor svojim granatama tražio upravo koncentraciju živih osoba. *Bilo mu je potpuno svejedno da li se radi o skupini odraslih ili o skupini djece.* Ovu tvrdnju zorno svjedoči masovno ubijanje djece u Sarajevu. Nastavni sadržaji tj. nastavni program morao se prilagoditi ratnim uvjetima. Bez obzira na ratom uzrokovane propuste ovom prilagodbom nikada nije napušten nego je afirmiran bosanski duh. Naprotiv, na ovo i slične činjenice antibosansko orijentirana svijest žestoko je reagirala.[5] Dakako da su načini i kvaliteta ove afirmacije bili određeni u ratnim uvjetima i ratnom fenomenologijom odgoja i obrazovanja.[6]

---

[4] Ratna i današnja struktura prosvjetnih djelatnika u obdaništima, osnovnoj i srednjoj školi, posebno na Univerzitetu u Sarajevu, u usporedbi sa drugim bh. gradovima koji nisu bili pod kontrolom Armije Bosne i Hercegovine zorno potvrđuje ovu tvrdnju. Isto govore i različita “tumorna tkiva” koja imamo na trenutnom školskom “bh. sistemu”.

Razaranje škola i uništavanje kulturnih (obrazovnih) dobara

Teritorije na kojima se odvijaju ratne operacije predstavljaju područja koja su potpuno nepovoljna za normalan život i rad. Nastava se odvija izvan školskih zgrada, u podrumskim i sličnim prostorijama, prostorijama koje su pružale koliko toliko sigurnosti za djecu. Školovanje se odvija bez uobičajenog nastavnog procesa, sa stalnim prekidima i stradanjima djece i njihovih učitelja. Najveći dio djece nije imao nikakve mogućnosti slušati ni maksimalno reduciranu nastavu.

Razaranja školskih zgrada i prostora u kojima se nastava odvijala, uništavanje kulturnih/obrazovnih dobara, veliki priliv izbjegličke i prognane djece, oskudica učiteljskog kadra itd., iz dana u dan su sve više pogoršavali i minimalne uslove edukacijskog rada. Agresor je uništio prijeratne kapacitete odgojno obrazovnog sistema u Sarajevu i svojim ratnim djejstvima paralizirao normalan edukacijski rad. Ovu tvrdnju lijepo svjedoče:

- postojanje različitih skraćenih varijanti programa,
- rad u podrumskim i potpuno bezuslovnim prostorijama,
- broj djece koja su poginula na satima nastave ili u minutima školskog odmora,
- naredbe za tečajnu nastavu, telefonska i pismena komunikacija s učenicima,
- nemogućnost organiziranja radio i tv škola,
- poruke školske i druge dokumentacije,

---

[5] Dovoljno je ovdje spomenuti reakcije na likovna rješenja udžbenika sa ornamentikom stećaka i neprestajuće ponavljanje da se iz Sarajeva lansira ideja unitarističke Bosne i Hercegovine.

[6] Ova jednostavna činjenica u poratnoj političkoj kampanji nije shvaćena, ili se nije htjela shvatiti svejedno je što se tiče posljedica.

- oštra redukcija nastavnog programa,
- specifičnost nastavnih metoda,
- uništeni udžbenici, kabineti i didaktička sredstva itd.

Razaranje škola i uništavanje kulturnih (obrazovnih) dobara bio je "nastavni sat" kojeg je izvodila svijest koja je bila pelcovana fašističkom vakcinom. Izvrnuta, pervertirana svijest četnika, u NOB afirmirana i potvrđena, nije pred sobom imala ništa sveto – ni stomak trudnice, ni novorođenče, ni prvačić koji je »vukovska« slova tek počinjao učiti, ni porodilište, ni obdanište, ni škola, ni fakultet, ništa sveto bilo nije. Ni biblijsko »Ne ubij« sveto nije bilo.[7]

Karakter ratnog školstva u Sarajevu i status stanovništva

Karakter ratnog školstva u Sarajevu bitno je određivao i status stanovništva s obzirom na mjesto stalnog stanovanja i zaposlenja. Taj status tijesno je povezan s prostiranjem legalnih vlasti u RBiH, s prisutnošću ili odsutnošću ratnih operacija. S obzirom na to, stanovništvo bi se moglo svrstati u sljedeće kategorije:

a) Stanovništvo u Sarajevu koje je imalo minimalne uvjete da živi u svojim kućama i stanovima čija su djeca urednije pohađala školu i imala nešto bolje uvjete za svoj rast i razvoj;

b) Stanovništvo Sarajeva koje je prognano i izbjeglo iz jednog dijela u drugi dio Sarajeva. Njihova djeca imala su niz drugih problema koji otežavaju njihovo školovanje i pohađanje nastave (prilagodba novoj sredini i situaciji, djeca bez jednog ili oba roditelja, bez odjeće i obuće itd.);

c) Stanovništvo koje je prognano i izbjeglo sa drugih, ratom zahvaćenih područja Bosne i Hercegovine, a našlo je utočište u Sarajevu. To je stanovništvo smješteno u razne privatne smještaje, zgrade koje nisu bile namijenjene stanovanju (različiti stacionari, podru mske prostorije i slično). Njihova djeca su bila još u nepovoljnijoj situaciji. Za jedan broj ove djece organiziraju se posebne škole;

---

[7] Neki, iako u sarajevskom paklu (džehenemu) prženi, još nisu saznali kako se za one koji krše kršćansko dekalošku zapovijed "Ne ubij" može kazati da su vjernici.

d) Stanovništvo izbjeglo iz Sarajeva izvan granica BiH: Hrvatska, Slovenija, Njemačka, Švedska, Češka, Italija, Austrija itd. Njihova djeca se školuju u posebno organiziranim školama ili odjelima samostalnih škola. Dio djece je organizirano prebačen u strane zemlje. Ova djeca imala su najbolje uvjete za svoje školovanje.

Prema tome, kategorije stanovništva BiH u ratu koje su fenomenološki relevantne za proučavanje organizacije školstva i obrazovnog procesa jesu: sjedilačko stanovništvo, prognanici iz jednih u druge dijelove Sarajeva, prognani iz svojih sela i gradova, iz drugih dijelova BiH, a koji su našli utočište u Sarajevu, te stanovništvo koje je prognano, odnosno napustilo Sarajevo i našlo utočište u različitim zemljama svijeta. Bez obzira na različite kategorije stanovništva, učenici su imali potpuno nehumane uvjete razvoja svoje ličnosti.

Sudbinu teritorija i stanovništva dijelili su svi učenici i studenti. Djeca svake od pomenutih kategorija stanovništva predstavljaju zaseban pedagoški fenomen s obzirom na uvjete i učinke školskog rada (broj učenika u odjeljenju znatno se povećao u redovnim školama, posebno organizirane škole pohađaju učenici iz različitih sredina i kulturnih razina, učenici izbjegli u druge države nalaze se u potpuno novom kulturnom i jezičnom okruženju itd.). Ratni uvjeti školovanja direktno se odražavaju na stupanj usvojenosti školskog programa, na karakter i prirodu razvoja ličnosti mladih. Ratne operacije zatvorile su mnoge škole i fakultete, a učenici su evakuirani s roditeljima ili su evakuirani kao posebne obrazovne skupine.

Poseban problem su i prognana i izbjegla djeca predškolske dobi koja su također smještena sa roditeljima, neka i bez roditelja, u progničkim, odnosno izbjegličkim smještajima.

Stariji srednjoškolci i studenti nerijetko su doborovoljci u odbrambe nim snagama ili su mobilizirani u te snage. Time je njihovo redovno obrazovanje prekinuto.

Postojanje pomenutih kategorija stanovništva, dakako, utjecalo je na sam karakter porodice i porodičnog odgoja bez kojeg nema istinskog školskog odgoja.

U ratu su mnogi *neophodni* faktori za razvoj djeteta kao društvenog bića nestali ili onemogućeni. Prostorna i druga ograničenja, usamljenost djeteta u porodici, nedostatak igre i zabave, nemogućnost djeteta da dođe u dodir sa spoljnim svijetom i da zadovolje svoje afektivne i druge potrebe, siromaštvo itd. stvaraju kod djece različite fizičke i psihičke smetnje. S druge strane, u ratu se vrijednosna ravnoteža u porodici uspostavlja na drugačiji način nego u miru. Skala i hijerarhija vrednota se primjetno mijenja. Neke vrednote su oslabljene, neke potkopane, neke posve odbačene a neke, pak, ojačane u samoj strukturi porodičnog odgoja. Djeca predškolskog i školskog uzrasta nisu imala ni minimalne uvjete za rast i razvoj svoje ličnosti u okvirima porodice i obdaništa. Brutalnost agresorskog djelovanja lijepo svjedoči:

- broj nepotpunih porodica,
- vrste nepotpunih porodica,
- broj djece bez oba roditelja,
- broj djece bez jednog roditelja,
- broj djece koja su smještena kod različitih staratelja, tj. koja su odvojena od roditelja,
- broj djece nepoznatih roditelja,
- broj djece koju su napustili roditelji,
- broj silovanih majki i djevojaka itd.[8]

---

[8] Zbog prostora kojeg ovdje imamo na raspolaganju, čitatelja, koji eventualno ne zna izvore ovih podatka, ne možemo informirati.

Pojačana motivacija učitelja[9]

Fenomenologija prognanih i svih izbjeglih učitelja uključuje njihov materijalni i socijalni status (razorene kuće i stanovi, uništena ostala imovina), zdravstveno stanje (stresovi, psihoze), kao i njihovu profesionalnu i drugu spremnost za rad sa djecom. Njihov odnos prema pedagoškim obavezama i stručnom usavršavanju narušen je ratom. Ipak, bez obzira na teške uvjete, nastavnici su pronalazili nova organizacijska pedagoška i didaktička rješenja edukacijskog rada. *Kao što je ratna hirurgija bila nešto sasvim novo, tako je i nastava poprimala posve novstvene forme ograniziranja, realiziranja i verificiranja*. Bez obzira na posve teške i neljudske uvjete pedagoški rad prosvjetnih radnika bio je po mnogo čemu novstven i odvijao se s pojačanom motivacijom učitelja. Evo nekih činjenica koje potvrđuju ovu tvrdnju:

- izvođenje nastave dok traju granatiranja i borbe,
- načini reduciranja nastavnih sadržaja,
- broj izgubljenih nastavnih sati,
- specifične nastavne metode koje bitno ograničavaju frontalni oblik nastavnog rada,
- rad sa školskim udžbenicima, priručnicima, literaturom i drugim nastavnim sredstvima,
- angažiranost u Armiji Bosne i Hercegovine,
- angažiranost u političkim strankama,
- broj nastavnika koji su napustili Sarajevo,
- broj nastavnika koji je angažiran u educiranju djece u Sarajevu i u inostranstvu,
- broj nastavnika invalida,
- broj poginulih i umrlih nastavnika u vrijeme agresije,
- broj prognanih i izbjeglih nastavnika itd.

---

[9] Pojam "učitelj" pokriva sve prosvjetne radnike od obdaništa do fakulteta.

Agresor je uništavao sve što je činilo identitet Bosne i Hercegovine

U skladu sa svojim strateškim ciljevima, agresorska vojska se osobito okomila na prosvjetno kulturne i na školske[10] objekte i zgrade. Masovno uništavanje ovih objekata nije bilo motivirano samim ratnim djejstvima. Oni su uništavani i tamo gdje uopće nije bilo Armije BiH niti je u njima bila smještena bilo kakva vojna formacija. Sve su ove institucije uništavane samo zato što su od vitalnog značaja za identitet i opstanak Bosne i Hercegovine kao države. Na isti način na koji je agresor satirao i zatirao tragove bosanskog identiteta je ukidao i dokidao mogućnosti odgojnog i obrazovnog razvoja djece u Sarajevu od 1992 1995.

Nije uništavanje prosvjetno kulturnih objekata (biblioteka, muzeja itd.) i školskih objekata od strane agresora bilo isključivo motivirano potrebom ratnih djejstava. Odgojno obrazovne institucije bile su ciljne mete agresora. To nam lijepo pokazuju:

- broj uništenih ili devastiranih predškolskih ustanova,
- broj uništenih ili devastiranih škola i školskih objekata,
- broj uništenih ili devastiranih viših škola i fakulteta,
- broj uništenih prosvjetno kulturnih institucija (biblioteke, muzeji, prosvjetni zavodi itd.),
- broj uništenih prosvjetno kulturnih i školskih objekata gdje nije boravila i gdje uopće nije bilo Armije BiH,
- broj uništenih, devastiranih i granatiranih porodičnih kuća i stanova.

Upravljanje školom u uvjetima rata

Način ratovanja agresora nametnuo je nove potrebe upravljanja školom i školstvom. Ne samo da su bile neophodne nove zakonske i druge normativne aktivnosti, nego su bili neophodni i neposredni praktični oblici organiziranja upravljanja. Normalne zakonodavne i normativne aktivnosti uopće koje su bile započete prije agresije, morale su biti prekinute zbog opsade Sarajeva. Školom i školstvom u vrijeme agresije upravljalo se pomoću različitih uredbi i naredbi. Postojanje različitih uredbi, uputa i naredbi bilo je u funkciji što boljeg i efikasnijeg upravljanja i rukovođenja radom škole i ukupnim edukacijskim procesom u uslovima rata. U ovo nas uvjeravaju:

---

[10] Treba reći da je dio školskih zgrada stradao i zbog stvarne ili pretpostavljene činjenice o smještaju oružanih snaga u školama i školskim prostorima.

– broj uredbi i naredbi o organizaciji rada u osnovnom, srednjem, višem i visokom školstvu, o zapošljavanju i plaćama, radnim odnosima, socijalnoj zaštiti i drugima kojima se reguliraju neki osnovni odnosi u obrazovnoj djelatnosti, a koje su stizale sa različitih društvenih razina,

- načini dostavljanja uredbi i naredbi školama,
- broj direktorskih službenih odluka i uputa,
- objave u novinama,
- članovi prosvjetnih zakona koji su morali biti suspendirani,
- broj podzakonskih akata kojima se razrađuje upravljanje školom,
- pisani tragovi o raspoređivanju na posao i drugi pisani dokumenti koji upućuju direktno ili indirektno na načine upravljanja,
- promjene koje su nastale u finansiranju školstva,
- iscrpljenost općinskih budžeta i centralizacija fondova,
- uništavanje proizvodnih djelatnosti i opća stagnacija privrede.

Odbrana Sarajeva je institut pedagogije mira

U preambuli Ustava UNESCO a iz 1945. godine zapisano je: “S obzirom na to da rat počinje u glavama ljudi, upravo tamo moramo da obezbijedimo mir.” Ova tvrdnja ima svoj korijen u pretpostavci da su ljudi sposobni da uče i da mogu da nauče kako se mirno živi sa svojim susjedima, sa drugim i drugačijim. To dalje znači da odgoj/obrazovanje ima smisla u preduprеđivanju pojave stereotipa i predrasuda, netolerancije i netrpeljivosti, surevnjivosti i mržnje, osvete i nasilja i drugih crta agresivne prirode. Rat je idealna situacija za samoniklu pojavu ovih crta. Ne može se reći da ove samoniklosti nije bilo, ali se zasigurno može reći da sistematskog, planskog i intencionalnog podsticanja i razvijanja ovih crta nije bilo. Više stranih istraživača iznenadila je činjenica da u svijesti naše djece i odraslih ljudi ne žive crte agresivnosti koje sam rat proizvodi. Riječi jednog roditelja čije je petogodišnje dijete snajperista izabrao za metu i ranio ga na Dobrinji, ko god da ih je čuo ostale su mu u sjećanju. Na pitanje novinara šta bi on uradio tom snajperisti odgovorio je da bi volio sjesti s njim i uz kafu porazgovarati kako je uopće mogao dijete uzeti na svoj nišan. Kada bi napravili evidenciju ovakvih i sličnih slučajeva koji su se u Sarajevu desili u ratu, samonikli oblici agresivnosti uopće ne bi bili primijećeni.

Iako je jezik agresora bio jezik straha i užasa, ognja i pakla, smrti i poniženja, u opkoljenom Sarajevu živjela je **pedagogija mira**. Nju simbolizira 1500 ubijene djece i na nastavnom satu ubijena učiteljica Fatima Gunić, ubijanje djece na sankanju, Markale, zapaljena Vijećnica i Pošta itd.

U vrijeme odbrane Sarajeva bošnjačka djeca nisu učena da traže *prevlast* svog etnosa nad drugim etnosom. Njih su učili i podučavali i učitelji nebošnjaci, s njima u razredu su bila i nebošnjačka djeca. Ni u ratu bošnjačka djeca nisu učena i podučavana netrpeljivosti drugoga i drugačijeg. U ratu koji je vođen protiv djece i žena, odgoja i obrazovanja, kulture i univerzalnih vrijednosti nije bilo lektire kojom bi se na bilo koji način nastojalo **pripitomiti nasilje**, kojom bi djeca stekla utisak da se na nasilje nasiljem treba uzvratiti. Ona su dobijala bosansku formulu i formu interkulturalnog odgoja i odgoja za mir. Prvi im je *predočavan* postojanjem četiri bogomolje na prostoru od par stotina kvadratnih metara i čuvanjem svih ovih zdanja u Sarajevu i van njega; drugi im je predočavan dovom (molitvom) upućenom dragom Bogu da rat zamijeni mirom i hadiskim upozorenjem – Nije vjernik onaj od čijeg zla strahuje susjed. Nisam jednom bio svjedok ovog podučavanja u toku odbrane Sarajeva. Moram i sam priznati da su ove seanse podučavanja ostavile snažan trag i u mojoj duši.

Iako su djeca bila meta u samim učionicama i bolnicama, iako su ubijana dok su učila i igrala se, sarajevski odgajatelji i učitelji kod djece su stvarali »automatske kočnice« kojima se čuvalo odstojanje između nasilja i nenasilja. Oni su znali da postoji »lektira nasilja« koja prethodi stvarnom nasilju i zločinu. Rat im je bio samo potvrda ovog saznanja.

U Sarajevu nije bilo posebnih ulaza za djecu različitih nacionalnih grupacija ili »šator škola«. Sarajevski univerzitet čuvali su svojim radom svi čestiti i Bosni predani univerzitetski profesori, ne samo iz grupe tzv. konstitutivnih naroda. Onima koji su ga napustili, pa čak i razvaljivali, omogućen je nesmetan povratak.

Odbrana Sarajeva bila je odbrana pedagogije mira. Ovu pedagogiju bi moglo da simbolizira čitav niz događaja i ponašanja ljudi u toku odbrane Sarajeva. **Ratna Nedjelja mira za djecu s dječakom Adnanom Šehićem** može biti snažna simbolička vrijednost Sarajeva. Tim više i tim prije što mir radi djece i za djecu nije ni par dana mogao biti nešto sveto. Ni sedam dana nije destruktivnost i strast ubijanja agresora mogla biti obuzdana. Ratna Nedjelja mira za djecu treba biti ponuđena kao simbolička vrijednost.

Ne vjerujem da je bilo koji od ratnih sarajevskih nastavnika čuo za Günthera Gugela (Ginter Gugel) i Uli Jägera (Uli Jeger)[11] koji rade na Institutu za pedagogiju mira u Tübingenu čiji se pedagoški rad zasniva na činjenici da je čovjek sposoban da uči i da biva odgajan. Svi sarajevski odgajatelji i učitelji su radili u Institutu za pedagogiju mira. *Odbrana Sarajeva bila je Institut za pedagogiju mira*.

Šta učiniti za naše male heroje?

Dok su neki književnici i pjesnici pripremali rat i sudjelovali u njemu, dotle su novorođena djeca, prvačići i svi školarci svojim tijelima branili Sarajevo. Dok su djeca Sarajeva čitala lektiru i učila pjesmice književnika i pjesnika humanista, dotle su prvi svojim “ćeraniama” huškali na rat i/ili s Trebevića granatama[12] prekidali čitanje lektire i recitiranje pjesmica sarajevske dječice. Djeca Sarajeva zaslužila su da u gradu kojeg su svojim tijelima branili i učili o miru imaju »svoje« historijske spomenike, spomen obilježja, kvartove, parkove, ulice, poljske učionice **jednu čitanku simboličkih vrijednosti** koju će čitati i o kojoj će se brinuti naredne generacije mladih.

---

[11] Vidi: Gugel, G. Jäger, U. (1997), Gewalt muss nicht sein. Eine Einführung in friedenspädagogisches Denken und Handeln. 3. Aufl., Tübingen 1997; Internetv ersion: http://www.friedenspaedagogik.de/themen/f_erzieh/fe3.htmĆ

Trebaju nam nosioci vrijednosti kao podsjetnici i opominjači da se zlo i dobro ne smiju izmiješati; trebaju nam simboličke vrijednosti kojima se njeguje dobro a zabranjuje zlo; trebaju nam vrijednosti koje će pokrenuti doživljaj svih humanih vrednota; trebaju nam nosioci vrednota koji neće dopustiti da se u svijesti ljudi pripitomi bilo koja vrsta nasilja, destrukcije i netolerancije; treba nam okružje simboličkih vrednota u kojem će djeca učiti pedagogiju mira. “Cilj odgoja i obrazovanja”, kako je svojevremeno Adorno volio reći, “je debarbarizacija barbarske kulture”[13]

Pedagogija mira želi graditi novi svijet. Dakako da se taj novi svijet ne gradi kao »čardak ni na nebu ni na zemlji« nego na postojećim odnosima i vrednotama. Taj novi svijet nije bez porijekla, bez prošlosti, kao što nije ni bez odredišta (budućnosti). Zato mali heroji trebaju da imaju svoj kutak simboličkih vrednota u Sarajevu.

Školski muzej

Također, Sarajevu treba jedan centar za dokumentaciju (prikupljanje informacija, različitih pedagoških i zakonskih dokumenata, programa, načina uslova izvođenja nastave, različitih fotografija i auditivnih i audiovizuelnih snimaka, udžbenika, dječijih radova, priča, dokumentacija o pojedinačnim stradanjima učenika i prosvjetnih radnika, o razorenim školama, imenima direktora, učitelja i učenika itd.) kako bi se postepeno formirao *školski muzej* koji bi imao i zbirku eksponata iz vremena četvoro godišnje opsade Sarajeva.

---

[12] Istraživanja pokazuju da se urođene granice ljudskog suosjećanja mogu do određenog stupnja pomjerati, kako u pozitivnom tako i u negativnom smjeru. Ubijanje sa distance koje je agresor prakticirao pomjeraju ovo osjećanje u suprotnom pravcu. Umjesto suzdržane, psihijatar Karadžić je ovim postigao pojačanu agresivnost i destruktivnost svojih vojnika.

[13] Vidi: Theodor W. Adorno (1982), Erziehung zur Mundigeit, Suhrkamp, Frankfurt/Main (8.izd.), str. 120 132.

Zaključak

Odbranom Sarajeva sačuvana je duhovna i obrazovna supstanca Bosne i Hercegovine. Agresor je svim silama i sredstvima uništavao bh. multikulturalizam, odbrana Sarajeva ga je sačuvala. Odbrana Sarajeva i pobjeda bosanskog duha su sinonimi. To je bila odbrana moralnih i univerzalnih ljudskih vrednota. Zato je njome sačuvana klica budućnosti odgoja/obrazovanja – pluralizam u obrazovanju i interkulturalni odgoj. Odbrana Sarajeva bila je svojevrsni odgoj za mir. U toku ove odbrane svi sarajevski odgajatelji i učitelji su radili u Institutu za pedagogiju mira. *Odbrana Sarajeva bila je Institut za pedagogiju mira*.

Sastavni dio pedagogije mira treba da bude sarajevsko okružje kojim se simbolizira odbrana Sarajeva. To okružje treba da bude svojevrsna *čitanka simboličkih vrijednosti* iz koje će djeca učiti o miru i o kojoj će se brinuti naredne generacije mladih. Sarajevo također zaslužuje da ima u svom školskom muzeju zbirku eksponata iz vremena odbrane Sarajeva.

Odbrana Sarajeva je sačuvala mogućnost razvoja moralnog državnog osjećanja u mladima. Moralno državno osjećanje može se postići ako državna ideja važi kao puna vrijednost, a da konkretna država BiH u kojoj se živi, za svakoga bude istinsko dobro i, dakako, ukoliko se ove vrijednosti edukacijski promiču. Iako je razvoj naših mladih Bosanaca pun neizvjesnosti, ishod će zasigurno biti bosanski. Mladi Bošnjaci, mladi Bosanski Srbi i mladi Bosanski Hrvati stasat će u Bosance u bh. državljane i građane. Razvit će se u njima *moralno državno osjećanje*, kao u Švajcaraca ili Amerikanca, primjerice. Doći će vrijeme, dakle, kada će većina ljudi sebe prepoznavati u životu bh. cjeline a kulturni mozaik bh. cjeline će se odražavati u njihovim osjećanjima. Bosanski duh tad će izvojevati potpunu pobjedu. Antibosanski trud bit će trud uzalud. Kad? Vidjet će se! O svemu ovome ne bismo mogli ni pisati da nije odbranjeno Sarajevo.

Doc. dr. Enver Demirović

JAVNOST FAKTOR USPJEŠNE ODBRANE SLOBODE, DEMOKRATIJE I OPĆEG RAZVOJA

Zna se da čovjek, kad živi u svojoj domovini na granici fizičke egzistencije, ne samo svoje, kao individue, nego i naroda kojem pripada, teško može da znanstveno misli “hladnom glavom”, da ostane vrijednosno neutralan i bez prisustva emocija i moralnih obaveza sudi o tako okrutnoj stvarnosti, koja se nedavno u BiH nametnula, u kojoj se bez ostatka rušilo sve, pa dakako i sve forme manifestnih ispoljavanja javnog mnijenja. Gotovo deceniju nakon kraja kataklizme, koja nas je zadesila 1992., i trajala do 1995., ljudi mniju o svemu pod utiskom onoga što su doživjeli. Pa, tako i o javnosti u čemu ni mi nismo izuzetak. A kada je o ovom fenomenu riječ ono što predstavlja najveću teškoću je činjenica da mnoge zaključke o javnosti Bosne i Hercegovine ne možemo sasvim validnim argumentima poduprijeti, pa čak ni u horizontu fenomenologije ili uz pomoć epistemologije. Zbog toga ih moramo djelomice izvoditi i *ad libitum*, prema slobodnoj ocjeni, o kojima, ipak, po našem uvjerenju nema spora. A ako bi, pak, željeli da u lapidarnoj formi, izvedemo precizne zaključke i naše sudove o javnosti u BiH, pa, naravno, i u njenom glavnom gradu, oni bi se sveli na slijedeće:

Prvo, Bosna i Hercegovina je, u svojoj dugoj povijesti, dugo bila pod spoljnom ili unutarnjom okupacijom. Kao zajednica *sui generis*, u konstantnim geografskim, povijesnim granicama, borila se za svoju identifikaciju, entitet, za nezavisnost i suverenost, i vječno se boreći trošila materijalne i društvene energije, u tom krugu djelatnosti.

Zbog toga, nikada Bosna i Hercegovina nije imala ni elementarne pretpostavke ili mogućnosti da konstituira svoj model javnosti, koji bi odgovarao prirodi multikulturalne i složene (nacionalno i vjerski) zajednice.

S obzirom na višestoljetnu odvojenost i nepostojanje mogućnosti za komuniciranje sa Evropom, Bosna i Hercegovina nije ni konstituirala bilo kakav model javnosti prema oblicima i standardima građanske javnosti.

Feudalna vladavina Osmanlija, puna četiri stoljeća, nije konstituirala feudalnu elitu, bogatu i izdvojenu u poseban stratum ukupne strukture. Mali krug ulema, koji su profilirali javnost, zatim begova, aga i visokih činovnika, nisu konstituirali svoju feudalnu reprezentativnu javnost, po uzoru na druge kulture i feudalne zajednice. Njihovo izdvajanje se odnosilo, isključivo, na veličinu zemaljskih površina, bez drugih pretpostavki za izdvajanje u gornju klasu ili sloj.

Drugo, razumljivo historiju pišu povjesničari, ali nije nepoznat čuveni slogan po kojem povijest pišu i pobjednici. Tu opasnu zamku nije, posigurno, mogla izbjeći ni Bosna i Hercegovina. Međutim, naš zadatak nije da valoriziramo povijesne tekstove, osim ukoliko se ne odnose na problem konstitucije demokratske javnosti. Za nas je čvrsta zaključna konstanta da u uvjetima okupacije nije bilo moguće izgrađivati ni pretpostavke ni mogućnosti za demokratsku javnost. Također, nije sporna činjenica da se Bosna i Hercegovina nalazila kroz cijelu svoju historiju na raskrižju između triju civilizacija, tri konfesije ili na samom njegovom "limesu" (granici) i da su sve te okolnosti objektivno morale odlučujuće uticati na formiranje javnosti. Bosanskohercegovačka javnost je u svojoj "ugušenosti" djelovala isključivo u neutralnim sferama. Inače, kada je u pitanju srednje stoljetna Bosna i Hercegovina i socijalna zbilja tog vremena, ona ni do danas nije do kraja rasvijetljena. Čitav sindrom vladavine Osmanlija se raščlanjuje na dva dijela, zavisno od autora koji pišu historiju. Između Osmanlija i Muslimana Bošnjaka najčešće stavlja se znak jednakosti i tako Muslimani Bošnjaci postaju "sukcesori" negativnog naslijeđa "braće po vjeri". Mržnja koja se decenijama manifestno iskazuje, preobražava se u stvaranje "javnog mnijenja" kod druga dva entiteta, u okrutni revanši zam, a u srpskoj mitologiji izrasta i svijest o istrebljenju. Dakle, javnost na tlu Bosne i Hercegovine nije univerzalna i oformljena kao zajednički model javnosti, specifičan za složenu zajednicu.

Ovdje želimo samo da napomenemo, a kasnije ćemo zaključak obrazložiti, da u Bosni i Hercegovini tek predstoji izvjesnost o formiranju demokratske države, samostalne i jedinstvene, te potpuno suverene (što ona formalno jeste), a čime se stvaraju realne mogućnosti i povijesne pretpostavke za izgrađivanje specifičnog modela javnosti inherentnog složenoj zajednici, po bitnim kriterijima.

Treće, naša tvrdnja uobličena u zaključak da Bosna i Hercegovina nije imala mogućnosti da konstituira demokratsku javnost, ni u kom slučaju ne znači i tvrdnju da u njoj nije postojala nikakva javnost, jer praktično ne postoji društvo bez javnosti, a raznolikost je uvjetovana mnoštvom čimbenika. Takva javnost (u tri kruga), u istoj zajednici, ne pripada nijednom nama znanom modelu javnosti, nego ima svoje specifično obilježje.

Razumijevanja radi druga dva kruga javnosti (katolički hrvatski i pravoslavni srpski) nisu mogli otići ništa dalje od formiranja javnosti u sakristijama i manastirima, na jednoj strani, a na drugoj, od stvaranja javnosti u vjerskoj zajednici i stvaranja mitološke i svojevrsne javnosti u ezoterijama, zavjereničkim i odmetničkim grupama, zapravo širenja mitološke legendarne javnosti. Bosna i Hercegovina ipak je konstituirala tri javnosti i tako se generalno bosanskohercegovačka javnost, izdvojila u zasebnost, koja se ne bi mogla (tipološki) svrstati ni u jednu standardnu i tradicionalnu. Bosanska tri entiteta (nacije i konfesije) ne bi se mogla svrstati ni u trivijalni oblik javnog ponašanja. Ovo zato što nema povijesnih pomena o tri plemenska kruga oni su stalno podijeljeni i stalno zajedno. Jedino što je jasno je diverzifikacija po vjerskim opredjeljenjima, a nacionalna identifikacija je dogradnja ili nadgradnja novijeg vremena.

Četvrto, pokušaj Habzburga da stvore integralnu, novu naciju, naciju “Bošnjaka”, a etimon “Bošnjak” promoviraju kao supstancijalni simbol sinteze svih onih koji žive na tom prostoru, bila je velika vještina i “izum”, jer ako “postoji Bosna”, zašto da ne postoji i kategorija sa nacionalnim atribucijama “Bošnjaci”. To je Kallay, u svojoj poznatoj ekvilibristici (afquus balansa jedna libra), vrlo mudro zamislio, ali rezultat znamo. Animozitet Srba i Hrvata (ortodoksa i katolika) u odnosu na Osmanlije bio je jačeg intenziteta od svih umnih i razumnih promišljanja. Nažalost, taj intenzitet animoziteta prema Osmanlijama, transplantirat će se na Muslimane i taj teret će oni nositi i do naših dana.

Dakle, u pogledu javnosti austrougarska (protektorska) vladavina, nije ništa doprinijela u pogledu konstitucije demokratske javnosti na tlu Bosne i Hercegovine, jer je svaka zajednica zadržala svoj model javnosti, kao i u vrijeme Osmanlija, s tim što je izumrla i ona mala mogućnost na uspjeh muslimanske javnosti, koja se odupirala Osmanlijama, ili što se borila za *status quo* iz vremena Osmanlija.

Peto, narodi Bosne i Hercegovine, nijedan od tri entiteta, bez obzira na simbol “trojednice”, ne poznaje velika načela *liberté, fraternité, egalité* (sloboda, bratstvo, jednakost), geslo Francuske buržoaske revolucije 1789. god. građanske demokracije, pa, dakako, ni građanske javnosti.

Osim političke javnosti, nakon “unutarnjeg” kolonijalizma iza Prvog svjetskog rata, kolektivni stavovi, koji se manifestiraju kao javnost, bili su ugašeni, nije bilo ni mogućnosti, niti bilo kakvih pretpostavki, za objedinjavanje subjektivne svijesti u zajednicu, jer zajednice nije ni bilo. Bosna je izgubila i onaj minimum, koji je u ranijim kolonijalnim i okupatorskim režimima imala, jednostavno je od “korpusa” političke zajednice postala parcijalizirana i partikularizirana administrativno podijeljena zemlja.

Nakon dekomponiranja Jugoslavije monarhijskog tipa i događaja u Drugom svjetskom ratu, probudile su se bile nade i inspirirale intelektualnu, kulturnu i političku elitu na akciju. Odluke AVNOJ a i ZAVNOBIH a, koje su otvarale perspektivu objedinjavanja tri etničke, kulturološke, vjerske i nacionalne zajednice, i čuvena parabola “bratstvo i jedinstvo”, kao etimon i simbol tog novog modela življenja, stajali su zajedno, uporedo, ili jedan kraj drugog, sa nabojima prikrivenog animoziteta i netrpeljivosti.

Dakle, od tranzicije iz stanja okupacije (spoljne ili unutarnje) očekivala se povijesna novina, u kojoj će demokratska javnost dobiti svoja obilježja kao zajednička.

Tek u Drugom svjetskom ratu narodi Bosne i Hercegovine nisu podijeljeni po konfesijama i etničkim podrijetlima, nego na fašiste i antifašiste, za novi vid okupacije ili za slobodu zajednice. To je prvi slučaj u povijesti da demokratska, ali i ona druga, destruktivna javnost Bosne i Hercegovine, iziđu iz historijske anonimnosti, iz imaginarnih dubina i ezoteričnih krugova, na javnu scenu. Javnost Bosne i Hercegovine je tek tada očitovala, ako ništa drugo svoju političku volju, a time je stvorena prva pretpostavka za konstituiranje političke javnosti iz koje će se razviti model bosanskohercegovačke javnosti. ZAVNOBIH je prva manifestacija koja je expresijom, legitimno, iskazala narodnu volju, a javnost je upravo u funkciji manifestiranja kolektivne volje.

Šesto, nažalost, javnost kakva se utemeljila na doktrini komunizma i na socijalističkom vrijednosnom sistemu, ponovo je Bosnu i Hercegovinu zadržavala u statusu minorne kvazi ravnopravne republike. Ni velike ideje o proleterskom internacionalizmu, ni komunistički univerzalizam, pa ni atribut samoupravni socijalizam u Jugoslaviji, nisu iskoračili iz zone diskriminacije prema Bosni i Hercegovini, a manifestacija tog minornog i diskriminirajućeg statusa se odrazila, prije svega i više od svega, na Muslimane Bošnjake. Trebalo je čekati i preko demokratske javnosti se uporno boriti tri decenije da bi Muslimani Bošnjaci dobili bar minimalno pravo da se preko javnosti identificiraju kao zasebnost, a ne vjerska zajednica, koja bezimeno slijedi druge nacije ili etnose. Javnost iz kruga Muslimana se odredila, kako u ratu tako i u svim fazama razvoja SFRJ, za zajednicu i suživot u razlikama, život utemeljen na principima i filozofiji tolerancije. Međutim, tek što je učinjen prvi korak ka tom cilju, nastupila je socijalna kriza, koja će prerasti u najokrutniji zločin genocidne forme.

Metodološki nam se činilo nezaobilaznim da skiciramo prednju panoramu i razvojnu liniju javnosti Bosne i Hercegovine u različitim fazama, ali sve u namjeri da dođemo do završnog zaključka, koji se ne odnosi na prošlost, pa čak ni na sadašnju poratnu zbilju, nego je bila i jeste naša nakana da ukažemo na budućnost demokratske javnosti. Naravno, to spada u sferu futurologije i anticipacije. Mi, *ad libitum*, sudimo i misaono promišljamo da demokratska i istinska javnost u Bosni i Hercegovini tek debitira nakon dugih stoljeća i borbi u tim stoljećima. Tek kada su svi narodi, a time i Muslimani Bošnjaci dobili status ravnopravnih i jednakih građana, iskrsla je zastrašujuća agresija na Bosnu i Hercegovinu i time se pokazalo da javnost egzistira, ali se uslijed represije ne oglašava, dakle, nema pretpostavki i uvjeta za expresiju i djelovanje u praksi.

Javnost je izišla na javnu pozornicu, evidentnije na javnu pozornicu Bosne i Hercegovine, kada su se stekli uvjeti za manifestiranje njene kolektivne volje, čime je demistificirana i ona druga (fašistička) destruktivna javnost. To je vrijeme čiji smo bili svjedoci, u kome je svaki obrazac javnosti pokazao, ali i danas pokazuje svoje pravo lice, izlazeći iz stanja imaginarne moći u aktivnu funkciju.

Ako je dopustivo predviđanje u ovim okolnostima, mi smo uvjereni da će novi model demokratskog društva, kakav se konstituira u Bosni i Hercegovini, usprkos surovosti minulog rata, otvoriti perspektive demokratskoj javnosti, koja će biti i podloga demokraciji, ali i korektiv društvene prakse, koja uvijek divergira od zamišljenih ideja, doktrina i sistema.

Ratne godine u BiH su prošle. Bilo je za očekivati da će se u njima u ime efikasnosti i funkcionalnosti vladanja i upravljanja u ratnim uvjetima, prostori demokratske javnosti sužavati, pa čak i ukidati. Međutim, snage “mlade demokracije” i akteri artikulacije kolektivne volje nisu pribjegli diktaturi ili represivnim mjerama radi rata ili očuvanja vladavine. Naprotiv, prostori demokracije su se širili, a institucije u funkciji ispoljavanja javnog mnijenja umnožavale.

Klasični ratovi dvije međusobno frontalno suprotstavljene vojske ne podrazumijevaju rat civilnog stanovništva. Pa, ipak se u svakom ratu ograničavaju slobode i prava građana do krajnjih granica. Nedavni rat, čiji smo bili svjedoci, rat fašističke forme i sadržine, upravo je i, prije svega, bio rat protiv nezaštićenog civilnog dijela strukture društva u ruralnim i urbanim naseljima. Međutim, struktura legalne i legitimne vlasti u zonama koje je kontrolirala, nije učinila ništa što bi značilo totalnu ili djelomičnu redukciju sloboda i prava građana, osim, naravno, aktivnosti koje se odnose na zaštitu stanovništva.

Mada računamo na rizik zbog toga što se bavimo predviđanjima budućnosti, naša predviđanja nisu zasnovana na proročanstvima, vračanjima i maštovitim vizijama, bez utemeljenja. Ono što je moguće uočavati izravno u tekućoj društvenoj zbilji, nama služi kao argument ili oslonac da će taj trend demokracije, u sadašnjim i budućim uvjetima mira, biti ne samo još intenzivnije nastavljen, nego da će svojim intenzitetom i nadoknaditi izgu bljeno u prošlosti. Mogli bismo sačiniti čitavu listu novih, sadašnjih i sve prisutnijih demokratskih i slobodarskih tekovina i novina, koje Bosna i Hercegovina u svojoj društvenoj tradiciji nije poznavala tokom minulih stoljeća. Više radi primjera nego namjere da čitavu lepezu rasvjetljavamo i dokazujemo, u čemu su se sastojale krupne demokratske novine, u tako surovim uvjetima, ukazaćemo samo na neke od njih.

Prije svega, tokom čitavog, troipogodišnjeg rata, koji je trajao u Bosni i Hercegovini, djelovale su političke stranke sa različitim programima, jednako one koje su debitirale na vlasti (državotvorne), kao i oporbene partije, različitih ideoloških i političkih profila.

Odmah zatim, empirijska je činjenica da na slobodnim teritorijama suvremene međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine, nije bilo zabranjeno ni jedno glasilo mas medija, koji nije bio unison sa opredjeljenjima i programima partija na vlasti. Naprotiv, broj slobodnih i nezavisnih glasila se stalno umnožavao i ona su bez zapreka realizirala svoje programe, namijenjene unutarnjoj, jednako kao i međunarodnoj javnosti. Odsustvo cenzure, koja ni u ratnim uvjetima nije uvedena u Bosni i Hercegovini, što je rijetkost u svijetu, ("Cenzure nema i cenzure neće biti": dr. H. Silajdžić), značajno je uticalo da se broj glasila stalno povećavao. Tako su u periodu od 6. aprila 1992. godine do 20. februara 1995. godine registrirani 171 dnevno i periodično glasilo i 52 radio i TV stanice. Među nezavisnim listovima su bila i dva republička dnevnika. Gotovo da je presedan u historiji ratova da legalna vlast u Republici Bosni i Hercegovini nije ni na koji način zabranjivala kretanje građana, kako u okvirima slobodnih teritorija, tako i u inozemstvo. Nije riječ o raseljenim i izbjeglim licima, nego i o onima koji su se, prema subjektivnom opredjeljenju, kretala sasvim slobodno i bez posebnih represivnih ili kontrolirajućih instrumenata, kakvi se primjenjuju u ratovima, a među kojima su najbrojniji kulturni i javni radnici, a posebno novinari.

U ratovima uopće, a pogotovo u posljednjem ratu u BiH, koji se može definirati i kao agresija na jednu suverenu državu, članicu UN, poznato je djelovanje "pete kolone", čiji se pripadnici (u pravilu) onemogućavaju na različite načine. Međutim, u našim uvjetima i ta represivna aktivnost nije ispoljavana, dakako, osim prema onima koji su predstavljali konkretnu opasnost za građane, odnosno one koji su se bavili zločinačkom djelatnosti. Nije suvišno pomenuti i činjenicu da je legalna vlast energično, u najtežim okolnostima, izvela u Sarajevu i obračun sa pojedincima i grupama, unutar vojnih formacija, koji su ugrožavali slobode građana i bavili se terorom prema ličnoj volji.

Tokom čitavog rata (agresije) sasvim slobodno, čak i bez proceduralnih odobrenja, u glavnom, ali i u drugim gradovima BiH, održavani su skupovi, sastanci, predavanja i razgovori, različitih sadržaja i sa različitim političkim, ideološkim i stranačkim ciljevima. Nema potrebe napominjati da se u ratovima, osim oficijalnih skupova, koje organizira legalna vlast, bez obzira na namjeru i cilj, zabranjuju bez ostatka svi ostali, a ovdje, u našim uvjetima, *ex officio*, nijedan skup nije bio zabranjen i formalno ili neformalno onemogućen. Naprotiv, građanske, ljudske slobode, dostigle su zavidnu razinu, a posebno sloboda javne riječi, bez ijedne presude izrečene za verbalni delikt (delikt mišljenja), ne samo u krivičnom nego ni u prekršajnom postupku.

Osim toga legalna vlast nije čak proglasila moratorij ili zamrzavanje provođenja ustava ili zakona. Naprotiv, usred ratne drame proglasila je federalno uređenje i sukladno tome donijela demokratski Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Na osnovu svega iznesenog, osnovano se može zaključiti i očekivati da će se proces demokracije i u uvjetima mira, još snažnije razvijati na čemu je plodonosno angažirana i međunarodna zajednica. Time će se otvoriti prostor i za stvaranje respektabilne demokratske javnosti, jer međusobna zavisnost demokracije i javnosti je uzročno posljedična.

Sa ovih nekoliko napomena, odnosno konstatacija i zaključaka, izvedenih promišljanjem o stanju duha i prakse sada, moguće je naslućivati ljepšu budućnost, bez obzira na rizik što naše tvrdnje izvodimo u obličju pretpostavke iako ne sasvim *ex capita* (napamet iz glave) ili iz čistog uma. Sada kada više povratka na okupacije i diktature ne može biti i kada se stvara nova civilizacija uopće, pa i na evropskom kontinentu, civilizacija koja pretpostavlja vraćanje otuđenih prirodnih i humanih prava i sloboda čovjeka, duboko smo uvjereni da taj titanski proces u punom obimu neće ovog puta zaobići ni našu domovinu.

Na temelju vlastitog sveukupnog saznanja iz povijesti i aktualnosti, mi se usuđujemo ustvrditi da će Bosna i Hercegovina uskoro biti konsti tuirana kao moderna, demokratska zajednica naroda, tipa složene države, prema obrascima i standardima građanske demokratske tradicije.

Tek nakon toga, moguće je očekivati konstituciju demokratske javnosti u cijeloj Bosni i Hercegovini, profilirane onako kako se ona konstituirala i učvrstila u zemljama demokratskog duha i prakse, kakvom i čemu i naša domovina teži, a što iz dana u dan postaje sve očiglednije. Dakle, mogućnosti i društvene pretpostavke konstitucije demokratske javnosti u Bosni i Hercegovini postaju sve realniji.

To bi bila *quintessenza* naših spoznaja, zaključak i promišljanje o temi ovog izlaganja, koja je bila i predmet dugogodišnjeg društvenog istraživanja, interpretiranog u objavljenoj knjizi ovog autora.[1]

---

[1] Dr. Enver Demirović, JAVNOST PRETPOSTAVKE KONSTITUIRANJA OVOG FENOMENA U BOSNI I HERCEGOVINI, "Avicena", Sarajevo, januar 2005. godine.

Prof. dr. Ismet Dizdarević

PSIHOSOCIJALNI PREDUVJETI DUGOROČNOG PAMĆENJA DOGAĐAJA I LIČNOSTI IZ ODBRANE SARAJEVA

Svijest o vrijednosti vlastitog identiteta Sarajlija značajno je povezano sa jačinom i dužinom sjećanja na događaje i ličnosti iz bliske, ali i trnovite i sudbonosne, prošlosti grada Sarajeva. U Sarajevu su se, u danima otpora oružano i vojnički nadmoćnom agresoru odvijala zbivanja koja su, i po toku i ishodu, bila bremenita, dramatična i neizvjesna. Pružiti odlučni otpor dobro naoružanim, odjevenim, sitim i «genocidnim pobudama opijenim» soldatima koji su, ušančeni na okolnim brdima i planinama Sarajeva, svakodnevno sijali smrt, su mogli samo oni građani koji su *shvatili i emotivno prihvatili da je odlučni otpor jedino rješenje.* U dobrim udžbenicima povijesti se mogu naći podaci o životu građana u gradovima koji su vojnički bili opsjednuti. Podaci govore o poteškoćama i problemima tih gradova, ali u usporedbi sa onim što se dešavalo i kako se živjelo u Sarajevu, oni su daleko manje dramatični, daleko manje bezizlazni i pogibeljni. Oni takođe više govore o duhovnoj umrtvljenosti, emocionalnoj ispražnjenosti i paranoidnoj rezistentnosti prema sapatnicima. Ponašanje građana Sarajeva je govorilo o snažnom duhovnom otporu, o pravednom prkosu hordama zla, o dubokom uvjerenju u pobjedu.

Još uvijek nije sve izrečeno o onom što se dešavalo u danima agresije u Sarajevu. Napisano je nekoliko vrsnih knjiga, mnogi pjesnici i slikari su izrekli svoje dojmove o tim danima, izrežirani su i prikazivani neki filmovi o «čudu bosanskog otpora» u Sarajevu, izgrađeni su i spomenici ili urezana imena poginulih na mjestima gdje su ubijeni. Iako je izrečeno mnogo važnog, ipak smo još uvijek daleko od potpunog saznanja o svemu onome što se stvarno odigralo u danima otpora u Sarajevu. Očito je da Sarajlije, a pogotovo mlađe generacije, malo znaju o događajima i akterima događaja. *Oni malo znaju o načinima biološkog preživljavanja u velikim životnim oskudicama, o karakteru i djelovanju raznovrsnih vidova otpora*

Sarajlija, o sudbinama hrabrih momaka iz sarajevskih mahala, o hrabrosti i moralu ratnika, o otporu umjetnika riječju, zvukom i slikom, o stvaralačkim sposobnostima onih pojedinaca koji su izrađivali oružja iz raznovrsnih dijelova, o velikom udjelu žena u otporu i o drugim, mnogobrojnim vidovima otpora koji se ispoljio u tim sudbonosnim danima Sarajeva.

Istiniti detalji u razumnim cjelinama

Trajnost pamćenja percipiranog uveliko zavisi od **bogatstva detalja koji čine jednu cjelinu.** Mozaik istinitih detalja o događajima i ličnostima koji su se odigravali u srcu grada koji je, više od tri godine, bio lišen svega onoga što omogućava da njegovo životno bilo traje. Agresor je, u mjerama surovosti i sadizma, našao rješenje za svoje unaprijed pripremljene planove. Planovi su bili jasni: *Sarajevo treba da umre, ali ne odmah, već dozirano, u strahu, u mukama, u bezizlazu. Građanima Sarajeva treba uskratiti sve što život čini životom: i hranu i vodu i san i struju i informaciju i komunikaciju i.....*

Očigledno je, da je dobro smišljena strategija pritiska, ali, za planere agresije, kako se na kraju pokazalo, ishod je bio izrazito loš. Građani nisu tražili milost, kako su očekivali oni koji su spremali smrtnu omču Gradu, već su očuvali ljudski ponos i dostojanstvo. Nisu se plašili smrtonosnih granata ni mitraljeskih rafala, održavali su koncerte kada se oko njih rušilo, pjevali su uz tupe zvuke gelera, slikari su slikali, a fotografi snimali svakodnevne prizore strahota na ulicama Sarajeva.

Mnogo je detalja o načinu života i otporu Sarajeva nepoznato. Cjelovitija prezentacija je danas izvanredno značajna, jer kako vrijeme ispunjeno novim situacijama i novim zbivanjima odmiče, **sve su više vidljivi pokazatelji zaborava stvarnih, povjesnih detalja zbivanja.** Sudovi koji se sada izriču nisu, onoliko koliko bi trebali i mogli biti, sudovi o detaljima izvornih zbivanja, već su više rekonstrukcije, logički dodaci u općoj strukturi stava ili pogleda na zbivanja i ličnosti Sarajeva. Kako se sve više udaljavamo od dana otpora Sarajeva agresoru sve se više u iskazima očevidaca događaja zapažaju **iskrivljavanja i dograđivanja upamćenih zbivanja.** U knjigama koje su do sada napisane, u izgovorenim riječima prilikom jubileja, u pričama očevidaca mnogo je podataka o nastojanjima autora da pokažu koliko su dani sarajevskog otpora povezani sa općim planovima i namjerama agresora (što je nesumnjivo tačno), a daleko manje onih životnih, *«sitnih» događaja, «malih» podviga običnih, nepoznatih ljudi, detalja koji su mogli biti presudni u odlučujućim vojničkim ili, za ishod otpora, važnim nevojničkim aktivnostima.* Istiniti detalji se dublje urezuju u svijest onih kojima se prezentiraju opisi događaja i ličnosti iz vojnički opsjednutog Sarajeva, važne sastojnice cjelovitog pogleda.

Očito je da je naglašeno interesovanje za oživljavanjem i trajnim čuvanjem sjećanja i na «krupna» i «sitna» zbivanja koja su duboko utkana u tokove istrajne odbrane Sarajeva u uvjetima praktičnog bezizlaza iz dvostrukog obruča, utemeljeno na spoznaji procesa individualnog i kolektivnog pamćenja. *Prikupljanje, sortiranje i interpretiranje faktografskih podataka je prva, u nizu važnih psiholoških etapa, dubljeg i trajnijeg pamćenja događaja, karaktera raznovrsnih situacija i osobenosti ponašanja žitelja Sarajeva.* Jedino na temelju brojnih, istinitih detalja je moguće otkriti glavne smjerove zbivanja, razloge za ovog a ne onog puta ili rješenja, snagu okolnosti koje su, u tadašnjim uvjetima, tretirani «za» ili «protiv» donošenja neke od prelomnih odluka kao i ljudsku cijenu izvojevanih bitaka.

Razumijevanje poruka spomenika

Nije sporno da li treba ili ne treba obilježavati značajne događaje, datume i ličnosti iz perioda odbrane Sarajeva. Od pamtivijeka je čovjek nastojao da važne događaje iz svoje, državne, nacionalne ili vjerske povijesti, očuva izgradnjom spomenika. Ulice, institucije pa čak i gradovi su, u znak poštovanja i visoko ocijenjenih zasluga određenih pojedinaca, imenovana njihovim imenima. Neki davno izgrađeni spomenici su ostali neokrnjeni stoljećima, a neki su, nakon promjena jednog režima ili društvenog uređenja rušeni. Razloga zašto su neki spomenici «preživjeli» razne epohe, a drugi su, u kratkim vremenskim razmacima, nestajali, ima više. Jedan, neosporno je, ideološki. Rušenjem spomenika je dokazivana prednost jedne ideologije nad drugom. U svijesti novih ideologa živi uvjerenje da s njima počinje novi svijet i da podsjećanje na ono što oni nazivaju «staro», «prohujalo», «nazadno», je kočnica ostvarivanju njihove «napredne misije». Spomenici su simbol ranijeg, «nazadnog» i «nehumanog» i zato ih treba srušiti. Rušeni su spomenici ne samo državnika i politički važnih ličnosti, već i ličnosti iz umjetnosti (posebno iz književnosti) koji su, zbog svojih «društveno opasnih» djela, proglašavani nepoželjnim.

Neki spomenici i sada postoje iako, svojom estetskom formom i nefunkcionalnošću, izazivaju reakcije protivljenja, pa čak i gađenja. Vjerovatno su pokretači i graditelji takvih spomenika zanemarili ili nisu poznavali umjetničku dimenziju spomenika i karakter fizikalnog i socijalnog ambijenta na kojem su građeni. Iako postoje oni stvarno ne postoje. Oni se ne percipiraju i, shodno tome, i ne memoriraju. Austrijski književnik Robert Muzli je davno ukazao na jednu važnu psihološku činjenicu vezanu za proces neviđenja onoga što je izgrađeno da se vidi. *Rekao je da ne može ništa biti tako nevidljivo kao što mogu biti spomenici.*

U izreci Roberta Muzlija je, ustvari, ukazano na važnost dviju sastojnica spomenika: na njihovu izvornost i bogatstvo sadržine i na njihovu racionalnu i emocionalnu djelotvornost. To je moguće postići dobrim poznavanjem događaja ili ličnosti kojima se podiže spomenik, ispoljenim umjetničkim darom graditelja i spoznajom koliko će oni, kojima je spomenik namijenjen, prihvatiti spomenik kao «svoj», a ne kao nešto što je neko drugi, «država», «stranka», «vlast» izgradila u «ime nas». Razumijevanje poruka spomenika i njeno trajno pamćenje uveliko zavisi od prilagođenosti spomenika svim ovim zahtjevima.

Sadržina kolektivnog sjećanja: putevi otpora Sarajeva

Sve ono što se dešavalo u Sarajevu, u periodu od 1992. do 1995., nužno je dublje i svestranije sagledati. **U tim danima se vodila bitka za opstanak Sarajeva i nezavisne države BiH, vodila se bitka između ljudskosti i neljudskosti, između istine i laži, između dobra i zla.** Zlo, nahranjeno genocidnim namjerama opijenih soldata i izrazitom oružanom moći, ušančeno na planinama i visovima oko Sarajeva se radovalo umiranjem nevinih na ulicama Sarajeva, uživalo u patnjama građana lišenih minimalnih uvjeta za preživljavanje i čekalo da Sarajevo klekne skrušeno pred silom. Zlo je bilo veliko, ali građani Sarajeva nošeni osjećanjem pravednog otpora su ga nadvladali. Nadvladali su ga ne samo hrabrošću oskudno naoružanih vojnika Armije RBiH, već i umjetnošću, entuzijazmom i uzvišenom duhovnošću.

Kako bogatstvo zbivanja obilježiti na prihvatljiv način? Kako stradanja djece opkoljenog Sarajeva predstaviti na način koji će, u generacijama mladih, buditi *osjećanje osude zla i potrebu trajnog mira*? Kojim umjetničkim jezikom, kojom simbolikom i kojim riječima je moguće izraziti poštovanje i zahvalnost junacima koji su *izgubili mlade živote na obroncima Žuči*? Šta utkati u prostorima u kojima je predviđena izgradnja centralnog spomen obilježja svim živim i mrtvim braniteljima opkoljenog Sarajeva? Sličnih pitanja ima više. Na njih treba odgovoriti. *Vrlo je važno prethodno svestrano razmotriti sadržinu, načine oblikovanja i očekivane vidove komuniciranja predviđenih u dobro koncipiranim projektima obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrane Sarajeva.*

Ko može najbolje odgovoriti potrebi unošenja istinitog, sveobuhvatnog i komunikativnog sadržaja u projekte obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda odbrane Sarajeva? Prvi su, neosporno je, akteri tih zbivanja. Osim njih, naučnici raznog profila (posebno historičari, psiholozi, pedagozi i sociolozi), umjetnici iz različitih stvaralačkih područja (književnici, muzičari, slikari) i novinari mogu svojim spoznajama, idejama i ostvarenjima uveliko doprinijeti da se najprihvatljivijim oblicima obilježavanja događaja, datuma i ličnosti postignu, individualno i društveno, najpoželjniji efekti. U ovim, početnim etapama ostvarivanja konstruktivnih zamisli o potrebi obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda otpora Sarajeva, organizatori i realizatori projekata potrebno je da iznađu najbolje puteve motiviranja svih potencijalnih autora projekata da oni, u pogodnim uvjetima, iskažu svoje zamisli, rješenja i prijedloge.

Obilježavanje značajnih događaja, datuma i ličnosti je, u psihološkom poimanju, sadržano u potrebi formiranja i održavanja kolekti

vnog (društvenog) sjećanja. I individualno sjećanje ima karakter socijalnog sjećanja. Socijalnost individualnog sjećanja rezultira iz uticaja društva na kodiranje, vraćanje i održavanje memorije u svijesti pojedinca. Individualno sjećanje se «socijalizira», jer pojedinac saopštava drugima svoja iskustva i usvaja mišljenja i stavove drugih. U analizi individualnih sjećanja treba voditi računa *mehanizmima nivelacije* (individualni opisi aktera događaja ukazuju da se detalji simplificiraju i kondenziraju), *akcentuacije* (neki se događaji pamte, a drugi odbacuju), *asimilacije* (neka zbivanja se naglašavaju s ciljem da se asimiliraju u grupi), *elaboracije* (doživljene situacije akteri događaja nastoje da usklade sa općim, važećim gledištima o tim zbivanjima), *konvencionalizacije* (prilagođavanje sjećanja važećim običajima, vrijednostima, stereotipima i drugim društvenim normama), *selektivno izostavljanje činjenica i preuveličavanje i uljepšavanje.*

U napisanim romanima i filmovima se zapažaju isti mehanizmi. Autori pišu o izdvojenim događajima, umanjuju ili uveličavaju njihov značaj, izostavljaju ono što se ne uklapa u autorovu zamisao i smatraju da su izrekli potpunu istinu o cjelini određenih povijesnih zbivanja. Djela književnog i filmskog oblikovanja zbivanja u danima otpora u Sarajevu su, nesumnjivo je, vrlo važni. U evociranju sjećanja i prenosu osjećanja filmska slika i literarna riječ ostavlja duboke tragove u dušama gledatelja ili slušatelja. Međutim i u takvim situacijama ne treba **zanemariti naučnu istinu.** *Naučna istina djeluje svojom autentičnom uvjerljivošću i logičkoj utemeljenosti. Realni, obuhvatni i nepristrasni opis i objektivnu interpretaciju svega onoga što se zbivalo u danima otpora u Sarajevu mogu ostvariti naučnici primjenom odgovarajućih metoda i tehnika.* ***Naučni podatak koji je shvaćen i intimno prihvaćen urezuje se duboko u memoriji pojedinca i najvjerovatnije da će, naučnim putem, dobijeni podatak biti uskladišten u dugoročnom pamćenju.***

Umjesto zaključka

Prošlo je više od devet godina od prestanka bombardiranja Sarajeva i nevolja koje su pratile građane Sarajeva od početka agresije (april 1992.).

Agresor je planirao da ne samo granatama, već i mjerama biološkog, socijalnog i psihološkog uskraćivanja pobije, obogalji i (ili) unesreći mirne žitelje grada. Svestrani otpor vojnika i civila, muškaraca, žena pa, čak, i djece, urodio je plodom pobjede. Ono što se dešavalo u tim danima nije opisano onoliko koliko je trebalo i koliko se moglo. *Proticanje vremena uticalo je na zaborav detalja, bez kojih će biti teško rekonstruisati cjelovitost ratnih zbivanja.* Naravno da je vrijeme učinilo svoje, ali da se i danas može mnogo toga reći o onom što se zbivalo. Inicijativa o potrebi obilježavanja važnih događaja, datuma i ličnosti iz vremena odbrane Sarajeva dolazi u pravo vrijeme.

U sadržaju predviđenih projekata treba utkati ne samo sjećanja aktera događaja, *već i ideje, ocjene i prijedloge istaknutih naučnika i umjetnika*. Riječi književnika i filmovi istaknutih reditelja omogućavaju snažnije evociranje uspomena na dane otpora. U buđenju i prenosu osjećanja njihova ostvarenja su vrlo podsticajna. *Snagu stiha, slike i muzike smo svi, više puta, neposredno doživljavali.* Međutim, naučne spoznaje (posebno spoznaje historičara, psihologa, pedagoga, sociologa i drugih) djeluju snagom izvorne **istine i logikom argumenata**. U analizi prirode društvenog sjećanja udio psiholoških spoznaja je zaista važan. Psihološke analize mogu značajno pomoći u otkrivanju psiholoških mehanizama (nivelacija, akcentuacija, asimilacija...) u sjećanjima očevidaca koji osporavaju autentičnost njihovog percipiranog ili osobno doživljenog događaja. Psiholog, u saradnji sa drugim naučnicima i umjetnicima, može doprinijeti da spomenici ne postanu ono što su sada neki spomenici postali – izvor protivljenja, neukusa pa, čak, i gađenja, **već izvor trajnog sjećanja na događaje, datume i ličnosti iz dana otpora Sarajeva agresiji.**

Mr. sci. Smajo Halilović

O NEKIM ASPEKTIMA OBILJEŽAVANJA, ČUVANJA I NJEGOVANJA HISTORIJSKIH DOGAĐAJA I LIČNOSTI IZ PERIODA OPSADE I ODBRANE SARAJEVA (1992 1995.)

Uvod

Svi smo mi putnici kroz vrijeme koji mogu ići kroz prošlost unaprijed i unazad, preskakati neke periode, na neke se vraćati, ali je nerazumno bježati od istine, brisati tu istinu iz 1365 dana opsade i odbrane Sarajeva, bez vode, struje, hrane i ostalog.

Zašto šutimo? Potvrđeno je da i jedan brojčano mali i veoma slabo naoružan narod može da se suprotstavi nekoliko puta jačem agresoru, svjestan ciljeva za koje se borio i spreman da se žrtvuje da bi opstao, pa i u slučaju kada su agresiju iz Beograda i Zagreba podržavale i neke velike evropske sile. Nema objektivnog opravdanja da se ovakva herojska, nadljudska borba prešućuje, jer iskustva koja bi trebalo stjecati na njima mogu, i trebalo bi da budu primjer kako se, i u kakvim uvjetima uspješno vodila borba za opstanak države Bosne i Hercegovine, Sarajeva i Bošnjaka.

Sarajevo predstavlja zanimljiv primjer u našoj historigrafiji kako se do početka agresije na državu Bosnu i Hercegovinu minimizirala i negirala historija urbanizma, i cjelokupna kulturna historija ovog grada, u pogledu naziva ulica, trgova, parkova, mostova i drugih obilježja.

Pitanje naziva sarajevskih ulica u prošlosti pokušaji srbizacije Sarajeva

Dokumentarno zagarantirana starost mreže ulica i trgova Sarajeva je 554 godine, sa šest karakterističnih historijskih razdoblja, koji su značajno utjecali, svaki na svoj način, na izgradnju grada, ulica i trgova:

1. Osmansko razdoblje (1462 1878.→ 416 godina);
2. Austrougarsko razdoblje (1878 1918.→ 40 godina);
3. Stara Jugoslavija (1918 1941. → 22 godine);
4. Okupaciono razdoblje (1941 1945→ 4 godine);
5. Socijalistička Jugoslavija (1945 1992. → 47 godina);
6. Nezavisna država Bosna i Hercegovina (od 1992. godine).

Određivanje naziva ulica živi u svim civiliziranim gradskim naseljima svijeta i odvija se negdje po nepisanim, a negdje i po pisanim zakonima. U Sarajevu je poslije 1945. godine bila propisana djelatnost kao i obaveza regulirana zasebnim zakonskim aktima, a briga o nazivima ulica je bila u općinskim nadležnostima. Narodna skupština FNRJ je 1953. godine donijela Preporuku o davanju imena mjestima, ulicama, ustanovama i drugo. Prekinuto je s tradicijom davanja imena po živim ličnostima, osim imena Maršala Tita. Tako smo imali gradove: Titov Drvar, Titov Veles, Titovo Užice, Titograd, Titova Mitrovica, pa Titove rudnike, ulice, brodove, ostrva, avione, do naziva i države Titova Jugoslavija. Skupština SR Bosne i Hercegovine je prilagodila svoje zakonske odredbe iz 1948. godine, novim odredbama o nazivima ulica i mjesta iz 1964. godine.

Od 1970. godine nadležnosti o nazivu ulica i trgova od općina preuzima Skupština grada Sarajeva. Formiranjem Kantona Sarajevo 1996. godine, te nadležnosti preuzima Skupština Kantona Sarajevo, uz djelovanje općinskih komisija, odnosno kantonalne Komisije za obilježavanje i njegovanje historijskih događaja i ličnosti.

Ulice Sarajeva, od postanka grada do danas, predstavljaju bogat i zanimljiv materijal za historičare, etnologe, etnografe, sociologe, politologe i druge naučne discipline. Ulice svakoga grada su živo biće svoje vrste i rađaju se, razvijaju se, ali nikada potpuno ne umiru, ali se to dešavalo u Sarajevu, isključivo u ideološkim prilikama.

Vrijeme od prohujalih 544 godine je vrijeme ono isto, koje sve gradi i razgrađuje, koje je ovdje ipak danas, naredalo preko 1400 ulica i trgova. Nazivi ulica minulih epoha su trebali da predstavljaju spomenike autohtone jezične, etnološke i kulturne historije Sarajeva, da izazivaju poštovanje građana i da pobude brigu da se to očuva, a ne ideološki nazivi, posebno srpskog velikodržavlja s ekspanzionističkim interesima ka nestanku države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka.

Institucija naziva ulica i trgova je podložna procesu promjena u zavisnosti od ideoloških, socioloških uvjeta pojedinih historijskih epoha, odnosno društvenih i državnih uređenja. Analizom je utvrđeno, da je blizu jedna polovina ulica iz osmanskog razdoblja do početka srbocrnogorske agresije na Sarajevo 1992. godine, izgubila prvobitna, izvorna imena. Zanimljiv je i upadan podatak o velikom broju naziva koji su promijenjeni u razdoblju socijalističke Jugoslavije. Tada su ukinuti dotadašnji izvorni, stari nazivi i dati novi nazivi ulica, odnosno pristupilo se sistematskom «pokrštavanju» naziva ulica, trgova i parkova.

U tadašnjim nazivima po ličnostima dominirali su nazivi po nosiocima radničkog pokreta, učesnicima NOR a i slično, koji nisu iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Oni su bili zastupljeni oko 40% svih naziva ulica u Sarajevu. Broj kulturnih i znanstvenih radnika u nazivima ulica grada je bio zastupljen sa svega 6,40%. Još je poraznija činjenica da od ukupno 42 naziva ulica tek je 15 ličnosti sa polja kulture i znanosti bilo iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

U nazivima ulica i trgova u Sarajevu dominirali su srpska i crnogorska imena sa oko 50%. Socijalističko razdoblje Sarajeva, (koje je trajalo oko 47 godina), u odnosu na osmansko razdoblje (koje je trajalo 416 godina), predstavljeno je sa preko 40% naziva ukupnog broja ulica i trgova u Sarajevu.

Studioznom analizom naziva ulica i trgova u Sarajevu do 1992. godine, primjetno je minimiziranje i negiranje Sarajeva, Bosne, Bošnjaka i islama, i zato prezentiram te nazive:

1. Dobrovoljačka
2. Hajduk Veljka
3. Kosovska
4. Miloša Obilića
5. Nemanjina

6. Njegoševa
7. Vojvode Stepe Stepanovića
8. Stevana Sinđelića
9. Valjevska
10. Vuka Karadžića
11. Jovana Cvijića
12. Starine Novaka
13. Uskočka
14. Vojvode Radomira Putnika
15. Park cara Dušana
16. Veselina Masleše i druge.

Naša novija historija je potvrdila da su Bošnjaci mučeni, ubijani u logorima, zatvorima, u vlastitim domovima, na poslu, u školama, upravo od hajduka, vojvoda, uskoka, srbocrnogorskih dobrovoljaca i drugih. Naši susjedi su potvrdili da su nasljednici gore navedenih svojih predaka, da u njima inkvizicija živi, to je dokaz da se historija ponovila, jer su se, ustvari, ljudi ponovili.

U novijoj historiji promijenio se oblik inkvizicije, a suština je ostala ista. Agresori iz susjednih država prihvatili su ulogu inkvizitora, a Bošnjaci ulogu žrtava i ugnjetenih. Od srednjevjekovlja do danas, čini mi se, sve je ista pozorišna predstava, samo se kostimi mijenjaju (križari, hajduci, uskoci, četnici, ustaše...), samo su iste žrtve Bošnjani, Muslimani, Bošnjaci. Svijet i Evropa iz publike i dalje mirno gladaju, a Bošnjaci i na početku trećeg milenija, učeći na vlastitim greškama, utvrđuju lekcije iz vlastite historije.

Problem racionalnog sagledavanja historijskih događaja i ličnosti u opsadi i odbrani Sarajeva (1992 1995.)

Sarajevo je posebno važno danas kada su i poslije 13 godina genocida nad građanima prisutne manipulacije historijom, evidentne laži, neistine i drugo, kao npr. «stradanje 5.000 Srba u Sarajevu od strane Bošnjaka».

Nisu to samo pokušaji obrnutih teza ko je stradao u opsjednutom Sarajevu, to su pokušaji da se historija ispravi perom i državnom politikom iz Beograda, jer oni su to po tradiciji i prakticirali.

Na osnovu raspoložive dokumentacije različite provenijencije naučno je utvrđeno i dokazano da je izvršeno protjerivanje, egzodus i odiseja Bošnjaka na kraju XX stoljeća, ali je, nažalost, to još uvijek opijum za srpske historiografe o tzv. «četničkom herojstvu».

Svaka generacija, svako pokoljenje, ima svoj zadatak. I mi Bošnjaci imamo svoj zadatak, jer imamo naša mezarja, hiljade muhadžira, invalida, siročadi i udovica čija su naselja pretvorena u zgarišta, te danas bez krova nad glavom lutaju i traže hljeba.

Danas niko ne može bošnjačkom narodu negirati pravo na istinu i vlastitu historiju. Tokom brutalne srbo crnogorske agresije na državu Bosnu i Hercegovinu i opsade Sarajeva oko 1.365 dana agresor je, nakon pretrpljenih poraza od branioca Sarajeva, vršio odmazdu po civilnim ciljevima u Sarajevu i pri tome ubio oko 11.000 građana, a ranio oko 60.000 ljudi.

U «Bosanskoj knjizi mrtvih» (1998. godine) je evidentirana i nacionalna struktura ubijenih:

- Albanaca – 12
- Bošnjaka – 6.739
- Bosanskih Hrvata – 349
- Bosanskih Srba – 359
- Roma – 10
- Ostalih – 159

Ovdje je prepoznatljiv odgovor srpskim ideolozima i historiografima ko su bile najveće žrtve u opsjednutom Sarajevu. Opsada Sarajeva je trajala od 2. maja 1992. do 26. februara 1996. godine, i to je najduža opsada jednoga grada u novijoj historiji u čijem trajanju su građani mučeni glađu, nedostatkom vode za piće, hrane, odjeće, ogrjeva, struje i drugo.

Sarajevska mladost je skoro goloruka odbranila Sarajevo od tzv. JNA, srbo crnogorskih dobrovoljaca i domaćih kvislinga. Samo oni čiji su sinovi ili oni lično prošli golgote 1.365 dana opsade Sarajeva, od Žuči, Stupa, Dobrinje, Igmana, Bjelašnice, Treskavice i ostalih ratišta, proživjeli su i osjećaju postratne traume agresije.

Danas je nemoralno i nehumano da herojsku, istinsku odbranu Sarajeva izvrću «neki podrumaši», jer samo istina može pomoći da se to stravično zlo više ne ponovi. Neistina nije historija i mi nemamo pravo skrivati istinu zbog činjenica, smrtno stradalih, poginulih ili nestalih u Bosni i Hercegovini 278.800 ljudi, od toga:

- Bošnjaka – 140.800 ili 54%
- Bosanskih Srba – 97.300 ili 32,8%
- Bosanskih Hrvata – 28.400 ili 9,2%
- Ostalih – 12.300 ili 4%

Kao nestali se vodi 20.143 osobe. Najviše je nestalih Bošnjaka – 16.711, Srba – 2.481, Hrvata – 693, ostalih – 258.

Bitka za opstanak države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka još traje i vodi se kroz institucije, a naša je obaveza da to realiziramo i projektima: «Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi». Nažalost, mi ne vraćamo dug onima koji su nas tokom agresije sačuvali od istrebljenja i progona. Mi smo brzo zaboravili imena viteških i slavnih naših sinova, što potvrđuje i činjenica da u Sarajevu imamo svega 3,4% naziva ulica, spomen obilježja i drugo, što nas podsjeća na njihovo herojstvo, odbranu države Bosne i Hercegovine i Sarajeva (1992   1995.).

Inicijativa da se dio Titove ulice u centru Sarajeva dodijeli prvom predsjedniku Republike Bosne i Hercegovine i vrhovnom komandantu, rahmetli Aliji Izetbegoviću, dočekana je na nož, posebno od Bošnjaka. Ovo je dovoljan primjer kako se odnosimo prema našem narodnoodbrambenom i oslobodilačkom ratu (1992   1995.), prema tekovinama naše borbe. Ovo je primjer kako političari ne žele da ispune želju najmanje 80 posto Bošnjaka da se dio ulice Maršala Tita preimenuje u ime Alije Izetbegovića, i primjer odstupanja od tradicionalne historije, negiranje naše oslobodilačke borbe, identiteta i drugo.

Nije iznenađujuće što srpski političari iz Republike Srpske, kao npr. Nikola Špirić, traže ukidanje naziva ulica: Patriotske lige, Branilaca Grada, Zelenih beretki, Mladih Muslimana, Zlatnih ljiljana i drugih. Budimo istinski ponosni na navedene ulice, da nije bilo Patriotske lige, Zelenih beretki, Branilaca Grada i Zlatnih ljiljana ne bi bilo ni Bosne, ni Sarajeva, ni Bošnjaka...

Bošnjaci i drugi narodi moraju biti ponosni na naša spomen obilježja na Markalama, Ferhadiji, Žuči, Dobrinji, na nazive ulica naših vitezova: Safeta Hadžića, Envera Šehovića, Zaima Imamovića, ali i Dine Magode, Vinka Šamarlića, Čedomira Domuza, Ene Šakića, Ramiza Salčina, Fadile Žute Odžaković, Mehe Porobića, Smaila Šikala, Safeta Isovića, Safeta Zajke, Emira Čarlija Bogunića, Igora Pavlovića, Hašima Spahića, Mustafe Talijana Hajrulahovića, Kurta Šorka, Želimira Vidovića, naših intelektualaca Atifa Purivatre, Avde Sućeske, Ibrahima Tepića, Alije Isakovića, Muhsina Rizvića, Mehmedalije Bojića, Kasima Begića, Vitomira Lukića, i mnogih drugih zvučnih imena, do Davorina Popovića i Mirze Delibašića.

«Mi moramo kazati mnogo ispjevanog stvarnosti sličnog, a mi znamo također, kad hoćemo objaviti istinu». (Hesiod)

Hod po mukama historijska istina o odbrani Sarajeva i države Bosne i Hercegovine

Niko ne može bošnjačkom narodu negirati pravo na istinsku historiju. Samo postojanje Bošnjaka do danas, određuje mu i historijski razvoj. Mi smo svjesni da do danas «ni historija, ni kultura, ni običaji Bošnjaka u Bosni i Hercegovini nisu adekvatno obrađeni u našim udžbenicima». Još uvijek Bošnjaci u udžbenicima nemaju realan osnov za prepoznavanje i poistovjećivanje s vlastitom kulturom. Do početka agresije, 1992. godine, srednjoškolski udžbenici iz nacionalnih disciplina nisu pisani po bosanskohercegovačkim programima pa su se Bošnjaci suočavali sa pritiskom asimilacije i nacionaliziranja u Srbe i Hrvate. Nažalost, i danas je slična situacija u gradovima sa dominantnim srpskim ili hrvatskim stanovništvom, gdje su u upotrebi udžbenici iz susjednih država.

U prijeratnim čitankama za osnovne škole od prvog do četvrtog razreda, prezentirani podaci pokazuju zastupljenost Muslimana 2%, zastupljenost Hrvata 7%, zastupljenost Srba 62%. U imenima zastupljenost 4% muslimanska, 7% hrvatska i 52% srpska.

Danas svijet i Evropu u udžbenicima nacionalnih predmeta u Bosni i Hercegovini promoviraju demokratske vrijednosti i toleranciju na uštrb i štetu većinskog stanovništva Bošnjaka. Poznato je da naši učenici i studenti znaju mnogo više iz historije Francuske, Engleske ili Rusije nego što znaju o državi Bosni i Hercegovini. Postavlja se opravdano pitanje, zašto naša mladost mora više znati o Srbiji, Hrvatskoj ili Evropi nego o vlastitoj državi Bosni i Hercegovini?

Primiječen je sve veći interes mladih u Bosni i Hercegovini za osvjetljivanjem određenih aspekata naše najnovije historije, posebno perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992 1995.). Zašto Vijeće Evrope i OHR ne žele istinu u našim udžbenicima? Zašto se skriva istina skraja XX stoljeća, dokumenti, činjenice, iskazi očevidaca? Zašto se plaše istine? Evropa bježi od istine o Bosni i Hercegovini zbog svoje odgovornosti. Zašto se naša historija u udžbenicima završava s krajem Drugog svjetskog rata?

Genocid nad Bošnjacima, na kraju XX stoljeća, je najveći u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Agresor je pred očima te Evrope («koja nas uči historiji»), ubijao civile, silovao, klao, palio i drugo. Vjerujem da svijet i Evropa ne mogu izbrisati genocid i golgotu stradanja Bošnjaka iz memorije bošnjačkog čovjeka dok postoji...

Poznato je, da sve što se jednom desi ne mora se nikada ponoviti. Ali sve što se desi dva puta, desit će se sigurno i treći put. Razmislite Bošnjaci koliko smo mi puta genocide doživljavali!

Analizom udžbenika iz nacionalnih predmeta pisanih do početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, uočljivo je da je agresija na državu Bosnu i Hercegovinu i zločin izvršen nad Bošnjacima ne pripadaju sferi slučajnosti, presedanima ili produktima historijske stihije. Potvrđeno je da se može pratiti kontinuitet agresije Srbije na Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake od srednjovjekovlja do danas.

Uprkos pojavi svakovrsnih napisa o historiji Bosne i Hercegovine i Bošnjacima još uvijek nedostaje svjetlost na tamnim naslagama naše prošlosti, a posebno novije historije i razdoblja agresije (1992 1995.). Sve ono što se ne zapiše brzo se i zaboravi.

Istinu ne treba kriti

Tekovine naše narodnoodbrambene i oslobodilačke borbe protiv fašizma na kraju XX stoljeća moramo sprovoditi kroz obilježavanje značajnih događaja, datumima i ličnostima iz perioda opsade i odbrane Sarajeva (1992 1995.), kroz nastavne planove i programe iz nacionalnih predmeta našeg obrazovanja i drugo.

Postavlja se pitanje, zašto i dalje učimo historiju obmane, laži, licemjerstva i hipokrizije? Da li nas Vijeće Evrope i OHR sa našim trenutnim obrazovanjem uvode u nešto što je u prošlom sistemu propalo i uzrokovalo raspad SFR Jugoslavije?

Ukoliko ukinemo istinu o našoj herojskoj i oslobodilačkoj borbi za opstanak Sarajeva, Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, nastavnici, predavači i naučnici iz nacionalnih predmeta ne mogu našoj mladosti pričati o istini, pravdi, vjeri, moralu i ljubavi. Bošnjacima i našoj mladosti je dobro poznato iz prošlosti i sadašnjosti ko su četnici i ustaše, čija je krv natapala svaki grumen zemlje Bosne i Hercegovine, a to potvrđuju naši mezaristani, naše masovne grobnice, naši invalidi i spomen obilježja. Ne dozvolimo kroz nove nastavne planove i programe i udžbenike nacionalnih predmeta početak genocida poslije genocida nad Bošnjacima, drugim metodama i sredstvima.

Sudeći po trenutnom stanju, uspomene na branioce Sarajeva tokom agresije na državu Bosnu i Hercegovinu (1992 1995.), kroz nazive ulica, spomen obilježja, udžbenike nacionalnih predmeta, filmove, seminare, simpozije i posjete značajnim događajima, stanje je zabrinja vajuće. Bošnjaci se «teško odriču starog, a još teže prihvataju nešto novo». Uglavnom, gdje su oni većina u Federaciji Bosne i Hercegovine, tu ima i ulica i spomenika različitih historijskih epoha, konfesija i nacija, dok je u drugim dijelovima zemlje, gdje su Srbi i Hrvati dominantni, gotovo jednonacionalno i sve prijeratno izbrisano.

Ostaje i dalje otvoreno pitanje, poslije tolikih genocida nad Bošnjacima u minulim epohama, zar nismo zaslužili Muzej genocida nad Bošnjacima?

Zaključak

Komisija za obilježavanje historijskih događaja i ličnosti Skupštine Kantona Sarajevo daje jednoglasnu podršku Ministarstvu za boračka pitanja, na realizaciji projekta obilježavanja značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda opsade i odbrane Sarajeva (1992 1995.) godine, i sličnim aktivnostima koje imaju za cilj da afirmišu tekovine našeg narodnoodbrambenog i oslobodilačkog rata u borbi protiv fašizma na kraju XX stoljeća.

Sve aktivnosti u vezi s tim imaju zakonsku regulativu na osnovu Pravilnika Skupštine Kantona Sarajevo («Službene novine Kantona Sarajevo», broj: 6/00).

Prof. dr. Fatima Lačević

ULOGA ŽENE U ODBRANI SARAJEVA

Duhovno povijesne pretpostavke nezapamćenog otpora žene opsadi i čudu snage u odbrani Sarajeva

Govoriti i pisati o ulozi žene u odbrani Sarajeva je, s jedne strane, posao pred kojim je jedna izuzetna obilnost građe pa se zadatak može lahko ostvariti, s druge strane, baš zato što se radi o fenomenu uloge žene u odbrani Sarajeva, obilnost građe mora se respektirati po osobitosti samog fenomena kako njegove bitne značajke, duhovne, povijesne, moralne, humanističke, općevrijedni principi ljudskog bivstvovanja ne bi izmaknuli unutar mogućnosti da obimnost faktografije širine uloge žene u odbrani Sarajeva bude zapreka jednom razumijevanju osobitosti riječi ULOGA. Naravno, ne ustručavamo se priznati kako riječ o takvoj temi mora sama objaviti na početku da nema pred sobom jedan «znanstveni predmet» smisla oblasti koja se istražuje. Kako je upravo zadatak najvišeg stupnja promišljanja da se odrede bitne značajke samog pojma odbrane Sarajeva u kojoj je učesvovala žena, to nam mora biti uvijek na umu, da u povijesti ovog grada, u povijesti države Bosne i Hercegovine, živi čudesno raskriljenje mnogovrsnosti ženinog svjedočanstva sebe bića koje je, posigurno, i neizrecivo.

Dakle, tema nas obavezuje na jednu kako znanstvenu tako, ponajprije, ljudsku odgovornost iznalaženja umijeća da unutar stvarnih povijesnih činjenica veoma raznorodnih odgovora žene Sarajeva na agresiju i opsadu Sarajeva i činjenice da je ona kao žena sama sjedinila svoje suštinske karakteristike kao ženskog bića sa zadatkom koji je prelazio preko njenih naravnih moći, da iznađemo jednu jedinstvenu riječ u kojoj će biti iskazana baš ta začudnost sinteze svih dimenzija ljudskog bića u građanki, stanovnici Sarajeva u vrijeme opsade ovog grada. Ništa od takovrsnog pothvata nije pravedno i humano držati samo zapisano, samo će ono razumijevanje njene uloge u odbrani Sarajeva biti istinski povijesno koliko ulogu otkrijemo, spoznamo, i otvorimo u značenje jednog pleta i raspleta pitanja žene ne samo u našoj državi već kao jedno bitno planetarno pitanje.

Iz Sarajeva, iz Bosne i Hercegovine, progovorila je mudrost zabora vljenih orijentacija u životu i svijetu. Rekla sam na jednoj konferenciji da je Bosna zemlja koja danas još misli. Riječi nemaju značenje hvale i pohvale. Nijedna se pohvala danas ne može čuti od grmljavine hvalo spjeva neslućenim dostignućima civilizacije danas. Svaka riječ koja progovara o nečemu drugom nego je to moć vladanja nad svim i nad čovjekom podugo je zanijemila. Iz jednog najkraćeg portreta civilizacije na kom su zloslutni rascjepi između onog što se zna i nijemosti ljudskog govora izvodimo mogućnosti prohoda u razumijevanje petpostavki iz kojih je proizišla uloga žene u odbrani Sarajeva, imajući uvijek na umu da je njena uloga oživjela gotovo presahlo vrelo što je na ovim prostorima svakog napajalo blagodatima vrijednosti naše tajnovite zemlje i koje je vrelo zatrpavano otpacima najsurovijih zala čiji nosioci i pronosioci ne mogu podnijeti tajnu vode koja je sveti biljeg Bosne.

Dozvolite mi ovu «slobodu žene» iz značenja «licentia poetica» koje ne nosi pretenzija uljepšavanja već muka traganja za izvorištima koja su svagda ostala nepresušna i iz kojih je moguće misliti ovo do čega nam je stalo i spram čega nam je povijesna odgovornost.

Ukoliko se opredijelimo za jedan racionalani i znanstveni vokabular onda će iskazi o ulozi žene u odbrani Sarajeva započeti, kako je to i u podnaslovu napisano, sa kratkom analizom duhovno povijesnih orijentacija u život i svijet na kojima se mogla utemeljiti uloga žene u odbrani Sarajeva. Makar je Sarajevo svjedokom nužnosti konstante postojanja izražene u latinskom jeziku «tempora mutantur», vrijednosti čovjeku ljudskom biću primjerenog života, kad su i gažene, bile su na ovim prostorima kriterij i jedini kriterij razlikovanja unutar svega postojećeg, i kriterij razlikovanja ljudi.

Utemeljujuća vrednota, a ona je čovjekoljublje, izvornikom je razumijevanja osobitosti uloge žene u odbrani Sarajeva. Plemenitost je nadahnula sve njene angažmane i spram zornih primjera jednoumlja, genocidnih nakana i drugih izopačenosti i pomračenja uma koje su pronosile žene zaslijepljene ideologijom mržnje i uništenjem svega drugog i drukčijeg, žene Sarajeva su svoju odbranu Sarajeva poistovjetile sa odbranom same vrijednosti plemenitosti. One su mogle ponijeti i državničke zadatke, ali uvijek u cilju dobra, one su i oružje znale upotrijebiti da bi zaštitile život kao Dobro, one su za vrijeme rata i poučavale, i to su bile njihove dove za spas ljudskog dostojanstva, one su liječile, ponajprije visokomoralnim principima orijentirane u medicinu, uz nedostatak medicinskih sredstava ulagale posljednu snagu riječi koja se pretvarala u spasonosni lijek.

Mlada medicinska sestra je ostavila svoju djevojčicu od nekoliko mjeseci i otišla pomoći svojim saborcima na Bjelašnicu. Tu je završila svoj život na ovom svijetu dok je u njenim grudima bilo još mlijeka za njeno dijete.

Žene su čuvale djecu i nosile vodu kako bi čistota duše građana Sarajeva i čistoća odjeće njegovih ljudi zadržala sebe svjedokom da se grad i čovjek mora čist i čisto odbraniti.

Posmatrala sam mladu ženu koja je svako jutro vodila djevojčicu i dječaka u školu. Djevojčica je bila besprijekorno čista i lijepo odjevena sa puno ljupkih šnalica a dječak je imao posebno ozbiljno lice. Srela sam ih kako sa posudama napunjenim vodom hoće preći opasnu ulicu. Sestra je stajala iza brata. On je naredio da potrči.

Ponijela je posude i zanjihala se kao grančica behara, ali je izvršila naredbu.

Žena je otkrila u sebi toplo gnijezdo tradicije života u Sarajevu. Ljubav, altruizam i strpljenje našli su u ženi Sarajeva čuvaricu i zaštitnicu tradicije iz koje su zračili dani odbrane Sarajeva kao jedinstvo svega što je konstituiralo njegovo biće.

Žena u ulozi odbraniteljice Sarajeva otvorila je nove prostore sebe iskazivanja i postala pravim izazovom za nove uvide u naročitost veze modernog i tradicionalnog kad se ta veza utemeljuje na umnom prosuđivanju svakog čovjekovog djela i odluke. Stoga ćemo ustvrditi da je žena kao čuvarica vrijednosti porodice i vrijednosti odgojenog obrazovanja nosila u sebi one duhovno povijesne pretpostavke da u neslućenom vremenu odluke zlotvora da unište život raskošnog vrta različitosti, prepozna i osmisli svoju ulogu u odbrani Sarajeva.

Studentice postdiplomkinje na Muzičkoj akademiji u Sarajevu su zahtijevale da se nastavi sa nastavom. U predavaoni su me smjestile i «osigurale» u jednom kutu, a one su stavile papire na poklopac klavijature da bi pravile bilješke. Zna se da je Muzička akademija često granatirana. Kroz tunel su dolazili studenti da polažu ispite.

Makar su mentalnoj strukturi Sarajke nasilje, isključivost, genocid toliko disparatni pa se jedva može dovesti u vidokrug objašnjenja kako se tome suprostavila, nalazimo da je u svim vidovima svoje uloge odbrane Sarajeva pokazala jedno u porodici i obrazovanju najšireg značenja kultivirano promišljanje ovih sunovrata čovjeka u čovjeku. Nije to bila instinktom vođena odbrana života, već neizrecivom unutarnjom svetošću pronošenje na povijesno sudište protivnosti koje su se susrele kao ekstremi civilizacije danas općenito i protivnosti plemenitost i bezdušnost unutar opsade Sarajeva.

Ulogu u odbrani grada žena Sarajeva je sprovela i domislila do u značenje svojevrsnog natjecateljstva u kojem je odbrana univerzalnih vrijednosti i njeno svjedočanstvo bestijalnosti agresorskih nakana označilo jednu paradigmu, potkraj proteklog stoljeća, spram koje je danas jedino moguće saobražavati svaki pokušaj da se smisleno govori o mogućnosti i smislu života na ovoj planeti. Stoga, mogli bi reći, da je svojom ulogom u odbrani Sarajeva, njegova stanovnica uz generalnu podjelu svijeta na bogate i siromašne, obznanila istinu katastrofe jednog grada kao istinu svijeta u kojem su uvijek u pripravnosti širom svijeta prepune krletke zlokobnika kojima se sofisticirano odstranjuje svako osjetilo za lijepo i plemenito i svaka misao o sreći u poštovanju drugog. U svijetu se, doista, onoliko više gradi kuća patnje koliko manje i koliko se više ruši kuća molitve za spas čovječnosti u čovječanstvu danas.

Ulogu žene u odbrani Sarajeva suodređuje i dimenzija prevrednovanja onih načela života kojima se hrani «lijena pamet». Načela hedonizma, jednako vlasti i moći kao orijentiri u životu, ne pozivaju i ne obavezuju čovjeka pozicijom mislioca i tragaoca za razlozima i opravdanju svog bivstva na ovom svijetu.

Naravno, ovo je skiciranje širokog raskriljenja pitanja o dbrani Života i Dobra, o smislu egzistencije danas ovdje i u svijetu, o Moći koja se odgaja u vrijednost i formira suvremeni vrijednosni sustav. Sva ova pitanja su «progledala» iz smisla uloge žene u odbrani Sarajeva i to ne samo kao pitanja žene nego imaju težinu izvornog ljudskog prosuđivanja i djelovanja, pa je žena u odbrani Sarajeva odbranila ono najviše što Bosni neotuđivo pripada, da Misli.

Dozvolite da, uz priznanje najvećeg rizika što je nužan kad pravimo izbor iz svekolikosti fenomena odbrane Sarajeva, izgovorim neka sjećanja kojima sam se putila u ratnom Sarajevu i svjedočila muku razumijevanja Života i Smrti ali isto tako i danas se mukom putim u prohode čuda uloge žene u odbrani Sarajeva i u odbrani ljudskog dostojanstva same odbrane.

Jedna među prvim organizacijama koje su okupile žene u Sarajevu spočetka agresije i opsade Sarajeva je Fatma – asocijacija misionara plemenitosti koja pomaže u odgoju i obrazovanju djece šehida i poginulih boraca. To je bio naziv udruženja žena koje su uglavnom bile djelatnice u edukaciji, ali i sve druge žene koje su porodicu i obrazovanje vrednovale temeljem naše države i društva općenito. Ovo je udruženje prepoznalo da se u rušenju Doma porodice i obrazovnja pronašlo najubojitije sredstvo ubistva grada Sarajeva. Spasiti obrazovanje značilo je uključiti se u sudbinsko pitanje spašavanja porodice i upućivanje djece na pravi put. Građenje takvog puta žene ovog udruženja su utemeljile na svijesti o povijesno kulturnom zadatku nadošlog vremenu a nikako na motivu sažaljenja i na osjećanju žrtve.

I danas je to velika borba da našu djecu i sve nas niko ne sažaljeva i ne obilježava znakom žrtve.

Udruženje Sumejja je branilo Sarajevo koliko je sva djelatnost bila motivirana jednom, da kažem, nužno potrebnom demontažom «pokrivača» ispod kojeg je skriveno bilo blago žene ovog podneblja, njenog mentaliteta i kulture života koja je neutralizirana dugim razdobljem. Žene Sumejje su bile istinske braniteljice grada sabirući njegovu historiju u bitna značenja njegova prisustva u svijetu i otvorenosti za prisustvo suvremenog svijeta na ovim prostorima.

Udruženje žena Mak na poseban način je branilo grad afirmirajući one potencijale koje su akademski obrazovane žene mogle sa respektabilnim autoritetom ugraditi u odbranu grada i njegovih visokoobrazovnih i drugih institucija obrazovanja.

Mnoga su ženska udruženja, Bosančica, primjerice, branile Sarajevo podstičući sjećanja na bogatstvo sarajevskih sehara. Bila je to borba da se ne bi zaboravilo ono što je agresor upravo htio uništiti ljepota kulture i čestitost duše slikane na rukotvorinama.

Moramo reći, svugdje smo se morale boriti da dokažemo da mi jesmo u Sarajevu živi, da smo bogato iskustvo života, makar je nad nama stalno bilo iskreveljeno lice zlotvora i sa nama iznenađeni pogledi stranaca nad jednom nepoznatom kulturom koja zato što nije poznata nije marginalna ni po najstrožijim svjetskim mjerilima.

Moramo, pokatkad bar, priznati da smo se mogle boriti zato što smo postajale sve svjesnije da nismo neki novi sloj «femina» revolucionarki koje sve prošlo razgrađuju, već smo, preko svake fikcije u koju se najčešće upada u potrebi razumijevanja kriznih vremena, radile na odbrani konstanti vrijednosti gradskog života grada Sarajeva i njegova gospodstva komunikacije koje gospodstvo je ono bitno duhovne građevnosti Sarajeva. Uloga žene u odbrani Sarajeva je bila graditeljska što znači jedan vid prohoda kroz povijest koji je i građenje povijesti.

Mevlida Serdarević
Ajnija Omanić

ŽENE U OPKOLJENOM SARAJEVU[*]

Kada se govori o ratu i ratnim dešavanjima iz ugla žena, ova populacija se može generalno podijeliti u nekoliko osnovnih grupa:

Žene čiji su, prvenstveno sinovi, ali i očevi, muževi i braća na frontu,

Žene koje su i same uzele puške u ruke i

Žene koje su pomagale u odbrani i opstanku.

Sve one su na svoj način doprinijele očuvanju, kako Sarajeva, tako i BiH, afirmaciji žena generalno, ali posredno i nenamjerno ukazale na neke slabosti našeg društva kada je o potencijalu žena riječ.

U svakoj od ove tri kategorije, uključujući i one žene, najčešće majke, koje su iz bilo kog razloga napustile Sarajevo, nalazimo žene koje su ujedno prognanice, izbjeglice, ranjenice, odnosno one koje su izgubile svoje najdraže, one koje su izgubile sva ili gotovo sva svoja materijalna dobra, one koje su bile fizički i psihički zlostavljane, one koje se generalno svrstavaju u grupe stradalnika.

O stradanju žena, ne samo u Sarajevu, bilo je ili bit će riječi, uz napomenu da o tome treba govoriti stalno, nikada dovoljno. Ako je tačna tvrdnja da je stradanje žena posebno silovanje i proganjanje bilo jedan od ciljeva rata, onda tim više.

Ali o doprinosu žena odbrani opkoljenog Sarajeva i inače očuvanje BiH, također se ne govori dovoljno, bolje rečeno sve manje i manje. U pripremi ovog referata zatražena je pomoć, tačnije podaci mnogih udruženja iz Sarajeva, poput Udruženja šehidskih porodica, Udruženja žena boraca, Unije ŽAR, zasebnih udruženja Tere i Sarajke i sl, ali nažalost

---

[*] Ovaj rad je posvećen aktivnostima žena, prvenstveno onih koje su apsolutno volonterski na svoj način, ali i na način koji je sinonim za muškarce, stale u odbranu Sarajeva i kroz to, direktno ili indirektno, države BiH.

informacije nisu date, niti su se njihovi predstavnici, opravdano ili ne, uključili u pripremu ovog izlaganja. Slijedi da se o doprinosu žena odbrani nedovoljno i piše i govori, podaci se već sada zaboravljaju, nestaju, pa ukoliko se ne zabilježe validna sjećanja, ovaj segment odbrane Sarajeva, za očekivati je, bit će zanemaren ili još gore zaboravljen.

*

Žene čiji su najdraži na frontu, osjećaju se kao i sve ostale žene u ratu. Jedina, ali bitna razlika ili bolje specifičnost Sarajeva u odnosu na sve druge gradove i područja u svijetu zahvaćena ratom u uobičajenom smislu te riječi, je činjenica da sve druge žene ispratívši svoje mile na front, ostaju da čekaju vijest. Žene Sarajeva su svakog dana iznova ispraćale i svakog dana iznova dočekivale vijest… Taj četverogodišnji stres nemoguće je opisati.

Između tih i takvih iščekivanja i osluškivanja, svaka od njih je bila i domaćica i kuharica i pralja i švelja i njegovateljica, zatim majka i supruga, tetka i sestra, nana i punica, svekrva i snaha i komšinica…i gošća i domaćin, a većina uz to i zaposlenice na svom radnom mjestu. Jer kada sin i muž dođe, trebalo ga je nahraniti (sa onim što je u tom momentu dostupno iz humanitarne pomoći), oprati uniformu (a to je u prvo vrijeme bila *njegova* vindjaka i *njegove* teniske), poderano zakrpiti, rane previti. U svakodnevnom stresu trebalo je održati atmosferu u kući, ublažiti nedostatak svega i svačega, napraviti na malo ili nimalo vatre obrok, umanjiti tenzije, prilagoditi se novoj, usljed pritisaka, nasilu formiranoj zajednici itd. Kakav je to bio svakodnevni napor u opkoljenom gradu bez vode i struje, nije potrebno posebno opisivati. Koliki je to bio stalni svakodnevni stres, govori priča o profesorici Naidi iz jedne sarajevske osnovne škole, koja je doživjela infarkt na vijest da je njen sin izgubljen na Treskavici. Nakon tri dana momak se pojavio, a majka je doživjela novi udar i umrla.

Stoga nije čudo da su mnogi roditelji, prvenstveno očevi, vodili svoju djecu u rov zajedno sa sobom. Jednostavno, bilo je lakše da su tu pored, ma kako to izgledalo strašno. Poznata je priča o slikaru Šobi koji je rat proveo na liniji zajedno sa ocem. Ali je manje poznata priča o Aldi Omeragić, na početku opsade studentici, bolje brucošu Elektrotehničkog fakulteta, koja je zajedno sa ocem uzela pušku u ruke. Danas je ova sitna i vedra djevojka novinarka. Elektriku nije imala snage da nastavi, završila je drugi fakultet i danas prati zbivanja u gradu u koji je ugradila dio vlastite mladosti.

Poznata je priča o Halidi Bojadži, ženi koja je u jednom trenu u rovu izgubila oba sina. Pokušala je potom zamijeniti majku mnogim mladićima na frontu, a Svevišnji ju je nagradio, te je koncem rata dobila malog Muhameda. Danas je Halida demobilisani borac, nažalost podstanar. Jer njen dom je izgorio, iz svih privremenih smještaja je deložirana. Ako je to još uvijek tačno, a čini se da jeste, to je sramota svih nas.

Jer razlika između žena boraca i boraca muškaraca, nije u hrabrosti, koje nikada nije nedostajalo ni jednoj od ove dvije kategorije, već u tome, što niti jedna žena nije morala uzeti pušku u ruku, a većina od njih je mogla napustiti grad. Upravo ostanak žena i djece značilo je da Sarajevo nije vojni logor, već u najnemogućijim uslovima urbano naselje, što svim drugim aspektima rata i opsade daje određenu dimenziju.

Stoga one koje su ostale, a pogotovo one koje su uzele pušku u ruke, zaslužuju dvostruko priznanje i pažnju. Dženita Ljuca je mogla biti zapažen slikar, ali kao borac ostala je invalid. Nana Fata, umrla nakon svega što je prošla, nije morala golom rukom zgrabiti granatu, vratiti je i tako, ne samo spasiti svoje. Žuta, čije se pravo ime već zaboravlja, ostavila je nejako dijete iza sebe. To su samo neke od priča o ženama koje su na ovaj ili onaj način uzele direktnog fizičkog učešća u oružanoj odbrani Grada.

Kada je oktobra 1994. održana prva Osnivačka skupština udruženja žena BiH u Tuzli, a prisustvovalo je 38 organizacija sa svih, u tom momentu, slobodnih teritorija, posebno mjesto su imala udruženja žena boraca. Procjenjuje se da je u tom momentu bilo preko 3.000 žena sa puškom u ruci. (Čak je putem motorole stigla podrška sličnog udruženja iz Krajine, jer se predstavnice nisu mogle probiti kroz obruč.)

Udruženja žena boraca osnovana su da bi tražila, ništa posebno, već nekoliko malih sitnih “pogodnosti” kao što je prirodna potreba za nešto većom higijenom naprimjer. Jedna od najaktivnijih u tom smislu, ali i u organizovanju žena generalno, bila je Zuhra Brkić, visoka otvorena mlada žena, do rata sudija u Živinicama, u ratu borac sa puškom u ruci…(Poslije je postala advokat u Tuzli, usvojila jedno siroče iz Srebrenice, a kada je sve prošlo umrla. Jer stres ostavlja veoma snažne posljedice, a žene borci su toga prepune…) Zuhri nije bilo teško prolaziti kroz Tunel da bi se dogovarala sa nama u Sarajevu, prvenstveno oko slijedećeg sastanka u Zenici (a on je održan upravo na dan bitke na Vlašiću u rano proljeće 1995), ali i da bi se što bolje povezale naše aktivnosti, učiniti ih što efikasnijim.

Ovo je potrebno napomenuti jer su žene, bez razlike na obrazovanje, političko opredjeljenje i aktivnosti, u tim momentima jasno shvatale važnost odbrane Sarajeva, jednodušno prihvatale činjenicu da je Sarajevo glavni grad BiH i simbol otpora… Na skupštini u Tuzli nije bilo dileme da u Sarajevu treba skoncentrirati aktivnosti, bez obzira što su i žene Tuzle i žene Zenice i žene Živinica i Travnika i Bihaća i Konjica i svih drugih mjesta bile već 1994. organizovane u okviru posebnih udruženja raznih područja djelovanja, a ne samo u Sarajevu.

Naime, poznato je da je u sistemu koji je bio u BiH sve do prvih parlamentarnih izbora 1991. godine, organizovanje žena bilo u sklopu tzv. Socijalističkog saveza i manje ili više pod kontrolom vlasti. Stoga, ali i zbog našeg, bosanskog mentaliteta, ova udruženja ni među ženama, a među muškarcima pogotovo, nisu imala neki poseban kredibilitet.

Nakon prvih parlamentarnih izbora, krenule su promjene i u ovom segmentu. Osnivana su nova udruženja, transformirana postojeća. Tako su osnivana brojna udruženja Sumejja, ali nepovezano što je ostalo u dobroj mjeri i danas. Ova udruženja su okupljala veliki broj volontera iz raznih oblasti djelovanja, naročito ljekarki i dr.

Jedno vrijeme tokom opsade, sarajevska Sumejja je izdavala dobar i zapažen list istog imena. Nažalost, zbog nedostatka novca, ali i nedostatka timskog rada, ovaj list je prestao sa izlaženjem. Tek prije dvije tri godine tri udruženja Sumajje iz Tuzle, Živinica i Travnika, pokrenule su list Bosansku Sumejju koja, na posljednjoj stranici zalistka ovog ženskog časopisa, svaki put donose sliku i biografiju jednog šehida žene, borca iz BiH. Nažalost, ovaj list kuburi sa sredstvima, oni koji pomažu rad nevladinog sektora ni ne vide njegov značaj iako se prodaje i van granica BiH, svuda, najmanje u – Sarajevu. Ovo dovoljno govori o nama samima: u teškim trenucima veoma aktivne, složene i kreativne, bez obzira na poteškoće. Kada sve prođe – zaborav.

*

Začuđujuća je samoorganizovanost žena nakon početka rata, odnosno opsade, kako u Sarajevu, tako širom zemlje.

Udruženja žena su nicala iz dana u dan i sa najrazličitijim zadacima.

Među prvima je osnovano Udruženje “Suada Dilberović” u spomen i sjećanje na prvu žrtvu, apsolventicu Medicinskog fakulteta, mladu Suadu Dilberović. Suada je izašla na antiratne demonstracije vjerujući da se riječju može zaustaviti metak. Poginula je 5. aprila 1992. godine na Vrbanja mostu od snajperskog hica.

Ovo udruženje je imalo zadatak obrazovanje, odnosno okupljanje djece i omladine, kako bi zajedno izražavajući vlastiti kreativni svijet, manje mislili na strahote ratnog okruženja i koliko toliko sačuvali vlastiti mentalni sklop.

Slične zadatke, briga o djeci, imala je i Fatma, udruženje koje se razvilo tako da djeluje kao asocijacija niza sličnih u više gradova, a koje je sa radom počelo negdje 1993. godine u opkoljenom Sarajevu.

Udruženje „Bosančica”, odnosno “Sarajke”, okupljalo je žene sa jedinim zadatkom pomoć ranjenim u tzv. Vojnoj bolnici. Ove žene, koje su svakodnevno pješačile iz najudaljenijih dijelova grada, a da “ni teniske” nisu nikada dobile, realizirale su nekoliko hiljada sati dobrovoljnog rada u zgradi u kojoj je trebalo nanijeti vode na nekoliko desetaka spratova gdje ne radi lift, pomoći oko ranjenih, obaviti bezbroj raznih naoko sitnih poslova….Ovako radeći ove žene su ostvarile nekoliko hiljada dobro voljnih sati volonterskog rada.

Pred ovom zgradom, danas nazvanom Gradska bolnica, postavljen je bicikl, vjerovatno simbol tadašnjeg načina dolaska i odlaska svih zaposlenika… Nažalost, nema ni najmanje table koja bi podsjećala na ovo vrijeme i rad “Sarajki”.

Već maja 1992. počele su aktivnosti na spašavanju kulturnog nasljeđa i informiranju o posljedicama granatiranja Sarajeva. Okupljeni oko Asocijacije za interkulturne aktivnosti i spašavanje nasljeđa BiH / AIASN a (udruženja koje nije bilo i nije ni danas sa ženskim predznakom, ali koje okuplja žene), zvanično registrirano oktobra 1992, već tokom ljeta i kasnije prikupljane su informacije o uništavanju nasljeđa i slane gdje god je to bilo moguće… Okupljene u početku u prostorijama Općine Centar ili zgrade Kantona, kako god se ta zgrada zvala, u koju se nije ulazilo na vrata, već zaobilazno, kroz sporedne prostorije, u sobama koje su date na raspolaganje Međunarodnom centru za mir, a kasnije kojekuda. Dok je u okviru ovog Centra, jedna grupa žena prikupljala osmrtnice stradale djece i podatke o pogibiji brojnih građana, druga grupa koja će kasnije oformiti AIASN u prikupljala je podatke o stradanju baštine, slala informacije u svijet, tako da se zna da je jedna ovakva informacija poslužila našem predstavniku u Parizu da je prezentira kao prvu takvu pri UNESCO u.

AIASN a je još od oktobra počela raditi na određenim programima iz kulture. Već u februaru 1993. u DIPU Kliničko bolničkog centra je organizirano prvo savjetovanje “Historije zdravstvene i socijalne kulture BiH”. Bez obzira na hladnoću, prisustvo u sali je bilo veliko, interes i diskusije zavidan, referate su imali i ministri u tadašnjoj Vladi (Fehim Spaho, Munib Buljina i dr.)

Slijedeće savjetovanje na temu „Proučavanje historije obrazovnog razvitka u BiH“ organizirano je septembra iste godine u zgradi ANU BiH. Prisustvovali su mnogi pa i najveći dostojanstvenici – Katoličke crkve. Bilo je zadivljujuće čuti i vidjeti toliki broj, pored ostalih, časnih sestara koje su izlagale o njihovim aktivnostima u oblasti obrazovanja i edukacije, o školama koje su postojale ili postoje u okviru njihovih samostana. Ovo ne samo zbog zanimljivosti tema, koliko zbog činjenice da je u vrijeme sukoba Armije BiH i HVO, a to se upravo tada dešavalo, toliki broj žena, Hrvatica, odnosno katolkinja i po opredjeljenju i po odjeći, ostalo tu u Sarajevu, zajedno sa drugima.

Iduće 1994. godine ponovno je organiziran skup posvećen muzici. Tada su naše muzičke legende Zehra Deović, Beba Selimović i Emina Zećaj u ledenoj sali Kamernog teatra uz pratnju saza prof. dr. Mehmeda Gribajčevića izvodile svoje najljepše pjesme, sve to za dušu i bez ikakve nadoknade…(A rad o sevdalinci, tačnije rezime za budući rad, bio je posljednje što je dao rahmetli Zaim Imamović…)

Svaki od ovih simpozija je imao po jednu malu prigodnu izložbu koju su s ljubavlju pripremale kustosi Radmila Fabijanić i Muniba Spaho.

(Zanimljivo je da u izdanju Sarajevski memento 1992 1995. nema ni pomena o radu AIASN e i drugih ženskih udruženja, istinski aktivnih tih godina, a ovi skupovi i neki drugi koji nisu naznačeni, spominju se kao određeni rad pojedinih autora, zaposlenika pojedinih institucija ili kao aktivnosti institucija koje su bile suorganizatori, ali ne i pokretači, a pogotovo ne kompletni realizatori manifestacije... I inače u ovoj publikaciji pominju se žene pisci, žene pjesnici i sl., ali su tu tek usput u iznimno malom broju što daje nedovoljnu sliku o aktivnostima žena i potvrđuje naprijed iznesenu tezu o zaboravu.)

Već koncem 1992. godine počele su aktivnosti na organizovanju MAK Bosanke, udruženja koje je okupljalo akademski obrazovane žene. Ideja je bila artikulirati najvažnija trenutna pitanja, ne samo žena…. i danas su poznati stavovi MAK Bosanke o prihvatanju silovanih žena, o djeci silovanih majki kao o našoj, o stradanju žena, o pitanjima položaja žena itd. U okviru ovih aktivnosti, priređena je i prva izložba o stradanju žena i djece u BiH koju su radile Methija Maglajlić, Jasmina Musabegović i Mediha Halvo. Izložba je otvorena u Galeriji MAK, kasnije će otići za Sloveniju i tamo će joj se izgubiti trag.

U prostorijama KD Preporod, MAK Bosanka je okupljala brojne zainteresovane, a predavanja i odgovore na pitanja njenog članstva znali su održavati i uglednici kakav je reisu 1 ulema prof. dr. Mustafa ef. Cerić.

Kasnije će dr. Jasna Bakšić Muftić, jedna od članica, biti delegirana, ne kao predstavnik nevladinog sektora, već kao predstavnik države BiH na konferenciji posvećenoj pitanjima položaja žena, održanoj u ljeto 1995. u Pekingu.

(Delegaciju na pripremnoj Konferenciji zemalja Jugoistočne Evrope u Beču, činile su profesorice Sarajevskog univerziteta Tatjana Ljujić Mijatović, Emina Kečo, Ajnija Omanić, također aktivne u nevladinom sektoru.)

Ovakve konferencije se organiziraju svakih deset godina. To je bio prvi nastup države BiH u ovoj oblasti uopće. (Istina, svojevremeno je Zlata Grebo bila član delegacije žena na sličnoj konferenciji, ali ispred SFR Jugoslavije.) U ime nevladinog sektora, a to jasno govori o njegovoj rastućoj snazi, u Pekingu je nastupila Vesna Ferković, ljekarka iz Tuzle.

Jedan od zaključaka sa ove konferencije bio je da se u svakoj zemlji pokrene tzv. đender pitanje, pitanje jednakopravnosti polova i u tom smislu organizira posebna kancelarija… Pokušaji u zemlji su propali, premda se grupa okupljena oko Jasne Bakšić Muftić trudila ukazati na ovaj svjetski trend… Sasvim u skladu sa našim bosanskim mentalitetom, naša tada resorna ministarstva nisu razumjela potrebe, a poslije su neke druge žene i neka druga udruženja i neki drugi finansijeri pokrenuli ovu oblast.

*

Prvo AIASN a, a potom MAK Bosanka otpočeli su sa jednom nesvakidašnjom akcijom: organiziranjem predavanja u džamijama. Zapravo, predavanja su ponuđena svim vjerskim zajednicama, ali su primljena jedino od strane nekih džemata u okviru Odbora IZ Sarajevo.

Ovo je sasvim u skladu sa tadašnjom situacijom: Adventistička crkva je imala svoje predavače, pod motom “Malo za tijelo, malo za dušu” Katolička crkva svoje programe, Jevrejska općina je bila okupljena oko aktivnosti vlastite humanitarne organizacije i oko udruženja “Bohoreta”, koje je vodila Sonja Elezar itd. Ovim se ne umanjuje ogroman značaj humanitarnih aktivnosti crkvenih i drugih organizacija, ali one nisu bile prevashodno ženske, iako je bilo dosta žena uključenih u njihov rad, čak i onda kada je to bilo skopčano sa istinskim opasnostima. (Poznate su aktivnosti prof. dr. Šaze Dreca u Merhametu koja je sa nekolicinom žena konstantno otpremala hranu za borce na vatrenim linijama oko Sarajeva, Hedviga Heda Jirota u dubokoj starosti, od 85 godina, u okviru djelatnosti Adre i Adventističke crkve nesebično je pomagala Sarajlije, pa je za svoju djelatnost dobila i posebno priznanje. Posebna priznanja, kada je riječ o ženama, su, ipak, dosta rijetka…)

Predavanja koja su održavale žene, u pravilu poslije ikindije, odnosila su se na pitanja obrazovanja, kulture i zdravstva, nikako ne na oblast politike, niti teologije, a cilj je bio ne samo dodatno educirati prisutne, u pravilu samo žene, već i animirati, pomoći da se lakše podnesu trenutne tegobe. Predavale su žene raznih struka od književnica i profesorica do ljekarki i pravnica... Zanimljivo, da se jedno predavanje u džamiji koje je držala prof. dr. Naima Arslanagić odnosilo čak i na AIDS.

Predavanja su se organizirala krajnje profesionalno, prema unaprijed utvrđenom redoslijedu. Koliko profesionalno, najbolje govori činjenica da su u jednom momentu u Bakarevića džamiji, u istoimenom sokaku, bili samo predavač prof. dr. Ajnija Omanić i mutevelija džamije svi ostali su se sklonili usljed snažnog granatiranja….

(Ovom prilikom još uvijek se prepričava zanimljiva istinita anegdota: Mlada Amina Šiljak držala je predavanje o imenima u džamiji u Čekaluši ulici (ili kako smo u šali govorili “Nemanjinoj džamiji “, kako se tada zvala ulica u kojoj se nalazi ova džamija), kada je naišla kolegice Dževahira A. i ušla u prostoriju da posluša. Kako nije bila propisno pokrivena, intervenirao je mutevelija, te zatražio mišljenje predavača. Amina se brzo snašla i parafrazirala čuvenu priču o hodži Humi koji je u bjelašničkim selima puštao u džamiju džematlije u opancima. Na upit zašto to čini, spremno je odgovorio: ”Ja sam ih ućero, a ti ih izuvaj!”. Dževahira je tako i bez namazbeza saslušala predavanje naše kolegice…)

Fenomen predavača žena u džamiji je vjerujemo bio jedinstven u islamskom svijetu uopće, bar je tako (nezvanično) tvrdio organizatoru ovog programa, piscu ovih redova, rahmetli prof. Rizvić.

Uz to članice MAK Bosanke, doc. dr. Hamijeta Ibričević i Mevlida Serdarević učestvovale su i u aktivnostima oko reorganizacije IZ, a Mevlida je postala i prva žena član (Obnoviteljskog) Sabora IZ u njegovoj povijesti, što dodatno govori o afirmaciji žena u ratom opkoljenom Sarajevu, ali i šire.

Stoga je bio sasvim logičan slijed da se organizovanje oko Bosančice zadužene za obrazovanje, Sarajke, Žene BiH, Žene 21, Bisera, Sumejje i drugih, na inicijativu MAK Bosanke i Medike iz Zenice, pristupilo organizovanju žena na nivou BiH i formiranju Unije ženskih asocijacija Republike BiH (ŽAR). Ovaj prvi veliki skup održan je u Tuzli 8. oktobra 1994. godine.

Osnovni cilj udruživanja ovako velikog broja različitih organizacija bio je “Organizovano ostvarivanje jedinstvenih akcija zaštite i pomoći ženi, djeci i porodici, praćenje društvenog i materijalnog položaja žena, djece i porodice u gradu i selu, kao i raseljenih…, čuvanje i revitalizacija kulturno historijskog nasljeđa i specifičnih bosanskih vrijednosti, pokretanje inicijative za proglašenje silovanja genocidom silovanja …” i dr.

Nažalost, po povratku u grad, žene nisu naišle na potpuno razumijevanje vlastite ideje, a o potpori da se ni ne govori. Tako je ostalo zapamćeno da je čak i kabinet Predsjednika intervenirao ne bi li se dodijelio nekakav prostor za rad. Kažu da je izvjesni Nedim Lulo, tada glavni za poslovne prostore, zahtjev smatrao neozbiljnim, pa je u jednom momentu dodijeljen prostor na početku Čobanija ulice koji je bio potpuno devastiran, (Nešto kasnije će se pokrenuti novi ženski listovi, organizirati nova Prva konferencija žena BiH pod okriljem stranih donatora. Na konferenciji će se organizirati osnivanje ženske političke partije, a aktivnosti prvog ešalona udruženja žena iz rata postepeno zamrijeti ili se transformirati u novi način rada i poslovanja.)

*

Koja je bila snaga ovako organizovanih žena najbolje pokazuje primjer kada je za nepuna dva sata pripremljeno preko 260 obroka za borce, što iz vlastitih (materijalnih) rezervi svake pojedine žene, što iz dodijeljenog materijala (manje), te uz poseban poklon (kravatu i košulju) najmlađem borcu, odneseno na liniju. Jasmina Sadović i Zlata Hašimbegović lično su nosile ovako spremljenu hranu na linije oko Sarajeva, a kuhale su sve: od anonimnih domaćica do primadone Amile Bakšić.

A kada je tokom 1994. bibliotekarka Jelka Popović Trtak kao predsta vnica MAK Bosanke otputovala (nakratko) u Švedsku i tamo pričala o aktivnostima žena, o tome koje sve žene i kako učestvuju u aktivnostima u gradu, njena izlaganja su primana sa iznenađenjem, nevjericom i mimo očekivanja.

U junu 1995. na poziv žena iz Švedske i o njihovom trošku, otputovala je delegacija UNIJE ŽAR u Štokholm i Geteborg, gdje su je dočekale ne samo Šveđanke već i naše izbjeglice svih nacionalnosti. Prijem je bio izvanredan.

Na ovom putu također je zapamćena istinita priča koja pokazuje naš bosanski, nažalost, ne samo muški mentalitet.

Naime, domaćini su pokazivali njihove napore u sprečavanju nasilja nad ženama unutar porodice, a mi smo uporno tvrdile da toga kod nas nema. Kada su obrazlagale načine međusobnog komuniciranja iz kojih neminovno slijedi konflikt, mi smo prepričavale priču o ženi koja se tužila hodži da je muž maltretira, a on predložio da u tom momentu pihne vode, ali da je ne proguta, pa će sve biti u redu…

Jednostavno, u svim okolnostima ratnog stradanja, ali i usljed naših tradicionalnih odnosa unutar porodice i društva općenito, nismo vjerovale da postoji izraženo nasilje unutar naše svetinje zvane porodica. Danas, nakon rata, u općem siromaštvu, ali i usljed novih “kretanja” na općem planu, čini se da je nasilja u porodici sve više, ili se više o tome priča.

Ovom prilikom, vrijedno je spomenuti jedan susret predstavnika ženskih udruženja BiH i Udruženja Žene u crnom iz Beograda. Susret se desio u Španiji, na konferenciji posvećenoj miru, u jesen 1994. godine. Pa premda su Beograđanke (a njih je potrebno spomenuti, jer se radi o iznimno maloj grupi, njih tridesetak, veoma hrabrih žena) slale signale o osudi rata u BiH, sve do Španije, nismo se obazirali na njihove apele. A tu u Barceloni, nastupile smo složno, zajedno sa ženama poznatim kao Madre di Placa di Majo iz Čilea (udruženje žena koje traže svoju djecu stradalu za vrijeme Pinočeovog režima, koje zvanično nastupaju sa bijelim trokutastim maramama na glavi i koje su i pokrenule kampanju osude Pinočea) i usvojili zajedničku deklaraciju kojom se osuđuje napad na BiH i opsada Sarajeva.

Slično je bilo i na mnogim drugim mjestima, u Turskoj, gdje je naša delegacija imala poseban program na istambulskoj TV, posebno nastup pred brojnim novinarima itd.

Dakle, u okolnostima ratnog stradanja, žene su znale djelovati veoma odgovorno i u političkom smislu. Žene su razumjele da je veoma važno biti otvoren, kontaktirati, ne samo sa istim i sebi sličnim, već i sa onim za koje nam se čini da su “na drugoj strani”. Razgovor može samo da doprinese boljem razumijevanju, otvaranju vidika i u krajnjem uklanjaju prepreka… u tom smislu žene su bile ili su mogle biti dobri pokretači akcija. Koliko su to danas ostaje da se vidi.

*

Pored navedenih ženskih udruženja, u Sarajevu su djelovala i druga, poput “Budi moj prijatelj”, posvećena djeci sa posebnim potrebama, Pokret žena Sarajeva, brojne podružnice Crvenog križa i – novoformirani Savez izbjeglica i raseljenih lica…

Ovaj Savez, formiran također početkom rata, tražio je saradnju sa svim ženskim udruženjima, a koliko je zaista ova saradnja bila uspješna to samo oni znaju. Mirhunisa Komarica i danas na čelu ovog udruženja, istinski je pokušavala pomoći i ukazati na problem raseljenih i izbjeglih, koji je samo rastao i eskalirao.

Crveni križ ili krst je međunarodna društveno humanitarna organizacija osnovana 1864. sa zadatkom pružanja pomoći narodima zahvaćenim ratom i svih oblika vanrednih situacija. U tom smislu Crveni križ BiH ima dugu tradiciju. Iz više razloga u Sarajevu najveći broj podružnica ove organizacije vodile su žene i oni su imali i najveći broj aktivista. Najznačajniji doprinos Crvenog križa bio je u povezivanju porodica raseljenih i izbjeglih, pomoć unesrećenim i siromašnim, prikupljanje podataka o stradalim, nestalim i ubijenim itd.

Crveni križ je imao i vlastitu kuhinju, ovaj put ne samo za siromašne, već za sve građane. Centralna kuhinja u bivšoj Dobrovoljačkoj ulici pripremala je hranu za brojne punktove.

Ipak, najpoznatija bila je Merhametova kuhinja koju je vodila i danas čuvena tetka, Zilka Šeta. I onda i danas ona je umjela nahraniti gladne, pa dati pomoć i onima koji se iznenada pojave tražeći pomoć. Nije se nikada pitalo kako se tko zove i koje je nacionalnosti.

*

Ovdje su navedeni nastupi i aktivnosti žena koje nisu profesionalci u oblasti politike. Jer jedna Tatjana Ljujić Mijatović, profesionalac u politici u vrijeme opsade, jedno vrijeme član Predsjedništva BiH, bila je itekako značajna, ali isto toliko i hrabra… Nije jednostavno istupati javno u vrijeme kada se gine, posebno ako imaš porodicu, tačnije djecu… U tom periodu jedina članica parlamenta na nivou države bila je aktivista u MAK Bosanke, naš ambasador u Švedskoj, prof. dr. Meda Filipović.

Da su se žene snašle i u ovim okolnostima, najbolje govori podatak da je prvi guverner Kantona Sarajevo, odmah po okončanju sukoba, bila prof. dr. Sabira Hadžović, do tada dugogodišnji dekan Farmaceutskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, i ponovno članica MAK Bosanke. Zahvaljujući mnogima, ali prije svih prof. Hadžović i tadašnjem sekretaru

Skupštine Šuhreti Osmanović, organizacija i utemeljenje Kantona je prošlo bez problema (iako su neki od “uglednika” muškaraca davali ostavke, napuštali stranke itd. …)

A žena koja je vodila najvažniji punkt, ne u gradu, već u državi, u jednom periodu bila je Amila Omersoftić, osnivač Žene 21 i direktor TV BiH.

*

Važno je uočiti da su brojne žene bile istovremeno angažovane na profesionalnim zadacima i da su te zadatke obavljale izuzetno dobro.

U muzejima, galerijama, arhivima i drugim kulturnim institucijama, postepeno su ostajale ponajviše žene. A one su onda organizirale, kako rad, tako i izmještanje i spašavanje muzejskog, arhivskog, bibliotečkog i drugog blaga. Tako je u Zemaljskom muzeju od 60 zaposlenika, ostalo samo 18, mahom žena. A kada je reisu l ulema prof. dr. Cerić, negdje koncem 1993. posjetio muzej i svima podijelio jednaku novčanu pomoć, “zadovoljstvu nije bilo kraja, važnost u vlastitim očima je porasla”, kaže Svetlana Bajić, viši kustos ovog muzeja, koja je, upravo tokom rata organizirala i postavila više zapaženih manjih ili većih izložbi iz kulturne povijesti BiH, posebno iz ugla doprinosa žena njenom kulturnom identitetu.

Mr. Azra Begić, viši kustos Umjetničke galerije BiH, dr. Behija Zlatar, danas direktor Orijentalnog instituta i brojne druge, organizirali su spaša vanje pokretnosti, uključujući i pomoć oko sklanjanja GH Biblioteke i to u prvom momentu, u najtežim okolnostima u gradu.

U to vrijeme žene nisu bile na rukovodnim mjestima u institucijama kulture. Jedina žena rukovodilac bila je Dženana Gološ, direktor Zavoda za zaštitu kulturno historijskog i prirodnog nasljeđa Sarajeva. Dr. Lejla Gazić je to postala tek kada je Orijentalni institut potpuno stradao, a vremenom, poslije završetka opsade, na čelo brojnih institucija kulture došle su žene. Jedan od mogućih razloga jeste njihov istinski angažman u najtežim momentima.

Najviše se piše i govori o ženama u sektoru obrazovanja i zdravstva. S pravom, kada se zna u kakvim se uvjetima odvijao život u Sarajevu.

Škole su radile u podrumima, onako kako su mogle… Danas kada se zna reći kako je takvo obrazovanje nedovoljno, zaboravlja se na činjenicu da je upravo takvo obrazovanje sačuvalo djecu od stresa (ako su uopće mogla biti sačuvana) i ranjavanja, ako su se uopće na taj način mogla sačuvati.

Uostalom, da nije bilo takvih škola (a o aktivnosti obrazovanja na prvoj borbenoj liniji, napisao je posebnu knjigu jedan stranac!) šta bi bilo sa tom djecom… Jeste stradala učiteljica Fatima Gunić, ona i njena djeca... Ipak mnoge su takve učiteljice preživjele i danas svjedoče o tom vremenu, ne samo kao o strašnom, već i kao o vremenu prepunom pozitivne energije i emocija…

Mirjana Mićunović, izbjeglica iz Trebevićke ulice, organizirala je jednu takvu “školu” na samom početku opsade i naravno privremeno, u svom stanu u izbjegličkom neboderu. “Kada sam dobila kao nagradu cigaretu, ne kutiju cigara, već jednu jedinu cigaretu, bila sam neizmjerno ponosna. To je bilo priznanje moga rada i najveća nagrada za trud”, kaže Mirjana, danas nastavnica bosanskog jezika u jednoj srednjoj školi.

Uostalom o kvalitetu nastave govori podatak da su đaci Druge gimnazije, a na njenom čelu je bila Meliha Alić, predsjednica Parlamenta Kantona, upravo u toku opsade dobijala medalje na međunarodnim takmičenjima iz matematike i sl.

Angažman žena u sektoru obrazovanja bio je istinski ogroman. Samo na čelu brojnih fakulteta bilo je niz iznimno aktivnih i kreativnih žena: od već pomenute prof. dr. Hadžović, preko prodekana za nastavu prof. dr. Filipović na Stomatološkom fakultetu, prof. dr. Fatime Čustović Begović, dekana Više medicinske škole, prof. dr. Azre Konjičanin, dekana Fakulteta za fizičku kulturu i sport, prof. dr. Zehre Dizdarević, direktora jedne klinike u to vrijeme i dr. O srednjim i osnovnim školama da i ne govorimo. Uostalom, u ovom sektoru obrazovanja tradicionalno su najveći broj žena. Sve one ili gotovo sve okupljale su djecu, podučavale, ispitivale i pomagale u svakom pogledu. Uostalom, jedna Džemala Bakšić je “pod granatama” išla od kuće do kuće i za učenike njene Muzičke škole držala nastavu iz – muzičkog obrazovanja.

*

Iako se najviše spominju zasluge “heroja u bijelom” nedovoljno se ističe uloga žena u spašavanju ranjenika i uopće naših građana, boraca i dr.

Znana je Silva Rizvanbegović, mlada ljekarka i majka koja je u kolima Hitne pomoći smrtno pogođena rafalom iz kasarne „Maršal Tito“, odmah na samom početku opsade.

Neke ljekarke su stradale idući na posao, poput Gordane Varunek Vujović, pedijatrice, neke medicinske sestre, poput Šefike Hećo i Suade Kupus, stradale su na dežuri na Abdominalnoj hirurgiji Kliničkog centra, a mnoge dok su spašavale ranjenike.

Ipak, većina je živa i može svjedočiti kako su radile, kako su se dovijale i kako su obrađivale rane koje do tada nisu nikada ni vidjele.

Uostalom, dr. Aida Viloć praktično je otvorila ratnu bolnicu u Suhodolu i tamo ostala gotovo tri godine neprekidno (pod “otvorila” podrazumijeva se čišćenje zajedno sa ostalim ženama – dobrovoljcima, a pod ostajanjem podrazumijeva se rad oko ranjenih pa i izvođenje najtežih operacija). Uostalom, u jednom momentu, gotovo mjesec dana, bila je jedan jedini ljekar u ovoj bolnici. A ostat će zabilježeno da je zbrinula nekoliko vojnika Vojske R. Srpske koji su potom otišli u – razmjenu, a bukvalno spasila život jednom vojniku HVO nastradalom i zaboravljenom na liniji u sukobu sa Armijom BiH.

Dr. Merima Pašić je čitavo vrijeme od aprila 1992. do decembra 1995. bila član, odnosno načelnik saniteta 105. motorizovane dobrinjske brigade obilazeći Bjelašnicu, Treskavicu, Igman….

Prof. dr. Nada Zjuzin je prva pokrenula otvaranje Centra za paraple giju, još u vrijeme kada i nismo bili svjesni težine povreda, broja ovako povrijeđenih boraca i civila, ali i moći blagovremene rehabilitacije.

U gotovo svim ratnim ambulantama radile su žene   zdravstveni radnici.

*

Možda nije na odmet istaći da je ovako veliki angažman žena u opkoljenom Sarajevu omogućio ili obrnuto, rezultirao, izvanredno dobrom sveukupnom atmosferom u gradu. Ne samo da je postojala volja da se preživi, već i nastojanje da se nešto korisno uradi, nešto lijepo i dobro vidi i sazna, želja za druženjem i komunikacijom.

Nikada se, ni prije, ni poslije opsade, nije čulo toliko viceva. Mahom su to bili "crnjaci", u pravilu na vlastiti račun, ali uvijek novi ili prilagođeni novonastaloj situaciji, novim okolnostima preživljavanja.

To je bilo vrijeme bezbrojnih "izuzetno dobrih" recepata za preživlja vanje: pita od riže, hurmašica koje se ne peku, makarona koji se kuhaju samo tren, a potom ostavljaju da sami "nadođu"; vrijeme pranja u lončiću ili lončićanja, kada je to malo vode korišteno u nekoliko navrata: umivanje pomoću jedne malo nakvašene krpe, ili pranje, potom u istoj vodi pranje veša, pa onda poda, pa onda – klozeta. Pa ipak, Sarajke su u to vrijeme bile veoma uredne, lijepo odjevene i koliko je to moguće – dotjerane. Kosa se bojila "šihtom" sapunom, odjeća je bila ona najbolja… (A one koje su se porađale ili iz bilo kojih razloga dolazile da leže u bolnici, morale su sobom nositi naftu i vodu: prvo da se omogući rad agregata i tako dobije elektrika, a voda za ličnu higijenu…)

Upravo iz ovih razloga u Sarajevu se desio jedan fenomen: i pored četverogodišnje opsade, bez hrane, lijekova i energenata u gradu nije bilo epidemija. A žene su, dok idu na posao ili sastanak ili na neku izložbu, nosile sa sobom kanistere za vodu. To je također bio jedan važan segment otpora opsadi Sarajeva. Jer stranci koji su dolazili, prethodno vidjevši kolone izbjeglica, obično su očekivali da i mi u gradu izgledamo, blago rečeno – jadno. A dočekivale su ih žene znane, spremne na razgovor, dotjerane, uredne. TV spikerke Kurspahić, Selimović, Jurišić bile su osvježenje, naravno u vrijeme kada i ako se gledala TV; birana je i Mis opkoljenog Sarajeva, pripremane modne revije, a mlada Danijela Bojanić pripremila »kostime» od humanitarne unhacerove plastike.

Sve je to bio doprinos odbrani našeg grada, ali i naše države. Doprinos koji je nemjerljiv kako prema unutra, jer je stvarao i generirao pozitivnu energiju u opkoljenom Sarajevu, iznimno važnu za opstanak, ali i prema vani, jer je davao istinsku sliku BiH kao zemlje koja jeste dio Evrope, koja ima potencijal da to bude i koja nije “na kraj” svijeta, zatvorena i okrenuta samo sebi.

Taj doprinos još uvijek nije valoriziran i na tome treba raditi.

Danas su mnoge žene na rukovodnim mjestima, ne samo u institucijama kulture, već i obrazovanja, pa i u politici, što govori dvojako: o tome da su žene naročito tokom opsade pokazale šta i kako mogu, ali i o tome da se naš bosanski mentalitet, razumijevanje svih različitih potencijala žene mijenja …Koliko brzo, u kojim sve pravcima i do kog nivoa, ostaje za diskusiju.

Jer, žene u BiH su istinski snažne, aktivne i kreativne. Tradicionalno imaju mjesto u zajednici, čak su (bile) i jednako plaćene za svoj rad, ali na rukovodnim mjestima i mjestima odlučivanja nisu bile toliko zastupljene koliko bi bilo za očekivati. Nije tome jedini uzrok (za mnoge najvažnija) misija žene porodica i dijete, koja u jednom periodu zahtijeva njen kompletan angažman. U vrijeme kada je žena posvećena isključivo ili u najvećem dijelu porodici i odgoju djeteta, ona neminovno zaostaje u napredovanju, nema je na najodgovornijim mjestima, nema je na mjestima odlučivanja, osim kada se radi o vremenima opstajanja.

Rezime

Rad prezentira veliki dijapazom djelovanja žena u opkoljenom Sarajevu: od djelovanja u okvirima pojedinih nevladinih organizacija i u tom smislu organizovanja i samoorganizovanja žena do djelovanja u okviru vlastitih radnih zadataka unutar profesionalnog angažmana; od djelovanja kao boraca do djelovanja kao humanitaraca ili naprosto kao građanka Sarajeva koja pomaže u okvirima vlastitih mogućnosti.

Rad skreće pažnju na pojedince žene koje su se istakle u okviru svoje djelatnosti, a koje su manje poznate u javnosti, s tim da se fokusira više na žive svjedoke, uz naznaku da fenomenu doprinosa žena odbrani Sarajeva i države BiH nije poklonjena adekvatna pažnja. U tom smislu ističe aktivnosti žena boraca, zatim žena koje su pomagale ranjenim, djeci, informisanju, obrazovanju i kulturi, humanitarne aktivnosti, skreće pažnju na neke aktivnosti koje do vremena opsade nisu ni bile poznate u ovom kulturnom krugu, te naglašava pozitivnu atmosferu u gradu, koju su prvenstveno generirale žene.

Literatura:

Bilten UNIJE ŽAR br. 1 X/ XX 1994.

Bilten Soroptimist internacional Kluba br 4/003.

Zbornik rezimea simpozija “Historija zdravstvene i socijalne kulture BiH”, AIASN a, Sarajevo, februara 1993.

Zbornik rezimea simpozija “Prilog historiji kulturno obrazovnog razvitka BiH”, AIASN a, Sarajevo, septembra 1993.

Zbornik rezimea simpozija “Prilozi za proučavanje muzičke kulturne baštine BiH”, Sarajevo, februara, 1994.

Katalog Izložbe ”Vez i srmovez u Sarajevu” AIANS a BiH, Sarajevo,1997.

Katalog Izložbe “Tkanje i vez u Visokom” /Kratak pregled najvažnijih aktivnosti NGO AIASN e BiH, Sarajevo, 1998.

Prof. dr. Muhamed Šestanović

PISANA RIJEČ U FUNKCIJI DA SE NE ZABORAVI

Najurbaniji dio grada Sarajeva držan je skoro četiri godine u nepreki dnoj vojnoj opsadi. U historiji ratovanja agresor je od njega, u vremenskom pogledu, načinio najduži koncentracioni logor. Sama ta činjenica upućuje da Sarajevo i njegovi građani zaslužuju da sva događanja budu cjelovitije istražena i u raznim oblicima sačuvana. Cijenim važnost svih oblika obilježavanja i čuvanja u sjećanju ratnih događanja i njihovih posljedica, kao što su: muzeji, biste, značke, ploče, zastave itd. pisana riječ, ipak, ima posebnu važnost. Svako obilježje može biti pod historijskom metlom pometeno, ali pisana riječ nikada. Ona je trajna i neuništiva. U nastojanjima da se ne zaboravi, ne zato što želimo da pamtimo i podsjećamo se, već zato da opominje i nikada se više ne ponovi, pisana riječ ima posebno važnu ulogu. Mudar čovjek je davno izrekao svima nama sada poznatu misao: *...ono što nije zapisano nije se ni dogodilo.* Zato pisana riječ, pogotovo ako je izašla iz pera vrsnih istraživača, poznatih i priznatih publicista, nadarenih eseista i sl., trajnije podsjeća na ono što se dešavalo i desilo nego bilo koji i kakvi objekti. Objekti su uništivi, nastaju i nestaju, pisana riječ je neuništiva.

Sarajevo je doživjelo ogromna razaranja. U njemu su počinjeni brojni zločini. Svaka državna zajednica na koju je izvršena agresija dužna je da sva dešavanja bilansira i da iznose šteta, kada tada, potraži od agresora. U tu svrhu naučne studije, monografije, memoaristika, lirski i prozni tekstovi i druge publikacije koje su vezane za događaje iz vremena agresije na ovom prostoru treba podržati. Bile bi tu da svjedoče šta se dešavalo i da opominju da se više nikada ne ponovi. Takva vrsta tekstova bi se našla ne samo u vitrinama muzeja genocida već i u brojnim referentnim bibliotekama u svijetu.

Mnoge publikacije su do sada objavljene. Međutim, ima projekata i drugih vrsta tekstova koji su još u rukopisu. Navešću samo primjer naučno istraživačkog makro projekta, čiji je nosilac bila Armija RBiH, “Vojna iskustva iz rata u BiH 1992 1995.” Riječ je u makro istraživačkom projektu koji je rađen više godina i skoro je u cijelosti realiziran, a javnosti nepoznat. Pošto studije koje su nastale iz tih istraživanja, a ima ih oko dvadeset, nisu štampane njegova daljnja sudbina je neizvjesna. Vojna iskustva naše generacije o tome kako je “čudo bosanskohercegovačkog otpora” nastajalo, ako se ne potrudimo da ga napišemo bit će, kako naprijed citirah poznatu mudračku misao, jednog dana kao da se i nije dešavalo. U ovom projektu “Vojna iskustva Armije RBiH 1992 1995.” smo, pored ostalog, određenom istraživačkom metodologijom snimili sva borbena dejstva koja su vođena na cijelom prostoru BiH, pa prema tome i borbena dejstva vođena u i oko Sarajeva. Izvršena je operativno taktička analiza svih značajnijih dokumentacija i sl. u vezi sa snimanjem borbenih dejstava, koja su vođena u i oko Sarajeva, za svako borbeno dejstvo imamo sljedeće podatke i činjenice:

- Naziv borbenog dejstva i datum dešavanja,
- Jedinica koja je bila nosilac borbenog dejstva,
- Jedinice 1. korpusa koje su sadejstvovale u tom borbenom dejstvu,
- Jedinice agresora koje su učestvovale u tom borbenom dejstvu,
- Ocjena operativno taktičkog značaja borbenog dejstva,
- Bliža lokacija (rajon dejstva) gdje se izvodilo borbeno dejstvo,
- Atmosferski uvjeti pod kojima se izvodilo dotično borbeno dejstvo,
- Broj i jačina žive sile i borbenih sredstava koja su bila angažirana u tom borbenom dejstvu,
- Dokumenti koji su u vezi dotičnog borbenog dejstva,
- Rezultati/ishodi,
- Gubici,
- Upotreba vatrenih sredstava u vremenu kada nije bilo borbenih dejstava (granatiranja građana Sarajeva).

Sve su ovo izvanredno značajni podaci koji su istraženi, unešeni u odgovarajuće kartone, a kasnije i u računar. Međutim, zbog brojnih transformacija i reorganizacija Armije RBiH, koja je bila nosilac projekta, isti je ostao nedovršen pa je njegova sudbina, nakon višegodišnjeg istraživačkog rada, postala neizvjesna. Ogromni napori i izuzetno značajni rezultati do kojih se istraživanjima došlo bi mogli biti uzaludni ako dovršenje projekta, bar onog dijela koji se odnosi na 1. korpus, ne preuzmemo i ne uključimo u ovaj projekat o kojem raspravljamo na ovom okruglom stolu.

Pored popisa značajnih podataka i činjenica za svako borbeno dejstvo vođeno u vremenu vojne blokade Sarajeva, urađena je i značajna monografija u formi zbirke biografija svih komandanata i to od nivoa bataljona do vrhovne komande Armije RBiH. Zatim, sačinjena je evidencija i spiskovi poginulih, ubijenih i ranjenih boraca itd. Dakle, riječ je o ogromnoj istraživačkoj građi koja čeka da se finalizira i postane dostupna javnosti, a i da vječno čuva iskustva o tome kako se u uvjetima agresije stvarala oružana sila nazvana, zajedno sa narodom iz kojeg je ponikla, “čudom otpora”.

Pored navedenog projekta Armije RBiH, kojem treba finalizacija, postoji i naučno istraživački projekat Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu “Stradanje Sarajeva za vrijeme agresije na RBiH”. U okviru ovog projekta istražene su, pored ostalog, materijalne štete načinjene privredi i infrastrukturi na prostoru Kantona Sarajevo. Studija je skoro dovedena do objavljivanja. Također se, u okviru navedenog Institutovog projekta, u rukopisu nalaze tekstovi jedne opsežne studije o opsadi Sarajeva (pod kojim imenom se i održava ovaj okrugli sto). Sve su to dragocjeni materijali koji zaslužuju da se ovjekovječe, a to će biti moguće ako ih oblikujemo u odgovarajuće naučne studije i štampamo u obliku knjiga različitog karaktera.

Bilo bi značajno da ovjekovječimo i druge aspekte iskustava i posljedica agresije iz odbrambeno oslobodilačkog rata vođenog od 1992–1995. na ovim prostorima. Predlažem da se pokrenu istraživanja još na nekim važnim studijama, kao što su monografije općina koje su bile u sastavu grada Sarajeva. Potrebno je, također, po mom mišljenju, da se uradi studija o demografskom slomu Sarajeva, kao i još neke druge koje budu dogovorene na odgovarajućim organima projekta koji je predmet rasprave na ovom okruglom stolu. Zatim, bilo bi dragocjeno da se sakupe tekstovi koji su nastajali iz pera boraca i njihovih komandanata, a prije svega zbirke pjesama, anegdota, dnevnika i sl. Drugi korpus ARBiH je sakupio pjesme ispjevane od strane pripadnika ovog korpusa. U njima nema stihova koji šalju poruku “ubit ćemo, zaklat ćemo, ko sa nama neće”. To su značajna saznanja moralne vrijednosti Armije koja je branila narod i državu. Da nije bilo istraživačkih napora da se ti stihovi sakupe i analiziraju ne bismo imali tako vrijednih saznanja o moralnom karakteru boraca Armije RBiH. Takvu istraživačku aktivnost treba provesti i u zoni odgovornosti 1. korpusa.

Prijedlog organizacije realizacije projekta

Cjelokupan projekat “Opsada i odbrana Sarajeva” morao bi imati razvojni karakter. To znači da bi, od određenog vremena, trebao da produkuje profit. Upravljanje projektom, odnosno gazdovanje objektima projekta, bi trebalo povjeriti Muzeju grada Sarajeva koji bi, u saradnji sa Zavodom za izgradnju grada, u početku preuzeo ulogu Fonda projekta, kao tijelo Vlade Kantona Sarajeva, koje bi bilo odgovorno za realizaciju projekta. “Opsada i odbrana Sarajeva da se ne zaboravi i ne ponovi”.

Projekat “Opsada i odbrana Sarajeva da se ne zaboravi i ne ponovi” sastojao bi se od nekoliko potprojekata, među kojima bi bio i potprojekat “Pisana riječ i publikacije u funkciji da se ne zaboravi i ne ponovi”. Na čelu svakog potprojekta, pa prema tome i ovog, bio bi koordinator koji je entuzijast i stručnjak za oblast predmeta kojim se bavi projekat.

IV

SARAJEVO SE BRANILO I SPAŠAVANJEM KULTURNO HISTORIJSKOG NASLJEĐA

Snježana Mutapčić

ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA SA ASPEKTA KULTURNO–HISTORIJSKOG NASLJEĐA

U susret svjedocima događenog ponovo slažem faktografiju o događajima iz vremena kada je najrušilačkiji faktor bio agresor kao i ogromna destrukcija iznutra, i to na svim razinama sistema, zajedno upereni na uništavanje urbanog i kulturnog identiteta Sarajeva. Ovim izlaganjem, najkraćim putem, predočila bih vam ono što se uradilo na poprištu zaštite baštine u vrijeme naše odbrane Sarajeva, u čemu sam aktivno sudjelovala od 1992 1995. godine.

U složenom pojmovnom sklopu: civilizacijsko, urbano, estetsko, stilsko i kulturno (a koji nužno prati svaki ozbiljniji pristup razmatranja odnosa čovjek – epoha – grad), spomenička baština je nezaobilazan element. U dugom vremenskom slijedu, sama ljudska potreba da se iskaže trajanje i da se spomenikom ovjekovječi ovaj vitalni fenomen, rezultirat će u pojavu bezbrojnih ekspresivnih formi tog nastojanja. Samim time ostvarene su raznolike duhovne i, svakako, materijalne tvorevine izuzetno značajnih historijskih, antropoloških, filozofskih, kulturnih, estetičkih kodova. Potreba da se memorija uobliči i predstavi oku na razini likovnosti, potreba da se uspostavi izravna komunikacija između naših čula i trajne materije, proizvešće niz originalnih i tipskih modela služeći se pri tome maštovitim sredstvima iz domena vizualnih komunikacija, arhitekture i skulpture.

Historija, nažalost, nepobitno dokazuje da su spomenici, te duhovne zadužbine našeg postojanja, odvajkada meta razaranja i pljačke.

Dozvolite da ovo izlaganje započnem iskustvima službe zaštite spomenika na poprištu događaja uoči i tijekom rata 1992 1995. godine.

Naime, još prije početka rata, 1991. g. članovi DIUBIH a, u suradnji sa gradskim muzealcima i Društvom za antičke studije BiH, organizirali su razgovore na temu aktualnih problema i preventivne zaštite našeg blaga, upozoravajući Vladu i resorno Ministarstvo kulture na mogućnost izbijanja rata u BiH, a imajući u vidu ratna pustošenja u Hrvatskoj (Dubrovnik, Vukovar, Zadar, Šibenik i dr.). ali spomenuta inicijativa i upozorenja nisu podržani.[1] Pored ove, tijekom rata su se pojavile i kasnije nesuglasice u sistemu zaštite spomenika, koje su pokazale koliko smo bili nesinhronizirani i razjedinjeni, a i to da činovnici zaposleni u vladinim institucijama kulture najčešće nisu ni prisustvovali onim stručnim skupovima koji su razmatrali problematiku zaštite baštine tijekom rata. (O odgovornosti institucija i nadležnih organa vlasti više u citiranoj knjizi M. Serdarević). [2]

Onoga dana kada je počela agresija, 6. aprila 1992. g., u 9 sati ujutro, kancelariji UNESCO a je dostavljena informacija o opasnostima koje možemo dočekati, upućena naruke gospođe Pot.[3] Zavod je istovremeno upozoravao na agresiju i šta bi se moglo desiti u slučaju izbijanja rata.[4] Iza toga su uslijedili i drugi ozbiljni i važni apeli upućeni međunarodnim organizacijama za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara Evrope. (BiH je primljena u UNESCO 1993. godine, a 1995. godine je «Historijska cjelina Sarajeva« uvrštena na tzv. UNESCO vu nominativnu listu Svjetske baštine, čiju su kandidaturu priredili sarajevski zavodi).

Treba konstatirati da agresor planski, svjesno i žestoko atakuje na ciljane mete tijekom 1992. godine osobito radi uništenja pokretnog naslijeđa kao što je dokumentacija i knjižni fond Orijentalnog instituta i Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Vijećnici. Međunarodna konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba usvojena u Hagu, 14. 5. 1954. afirmira uvjerenje da štete nanijete kulturnoj baštini, bez obzira na to da li se radi o arhitekturi, skulpturama, slikarstvu, arheološkim lokalite tima, ili čak pojedinim fragmentima objekata univerzalne vrijednosti, kao i štete nanijete prirodnoj baštini, predstavljaju nenadoknadiv gubitak u okviru naslijeđa cijelog čovječanstva.[5] U skladu sa navedenim poimanjem, rad Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo (koji se tada zvao Gradski zavod), odvijao se u nenormalnim uvjetima, ali je vrijedno istaći da je Zavod blagovremeno obavio mikrofilmovanje najvrednije dokumentacije, i da je u cijelosti uspio sačuvati svoju dokumentaciju, arhivu i biblioteku, iako je silom prilika morao iseliti iz svoje zgrade, koja je ustupljena Turskoj ambasadi. Iseljen je u neuslovne prostorije prizemlja Vrhovnog suda, a potom u postanarski dio pomoćne zgrade Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, gdje se i sada nalazi. Spomenute perturbacije se događaju tijekom rata, i to jedino uz pomoć angažiranja svojih zaposlenih, zbog čega je došlo do izvjesnih poremećaja u funkcioniranju i rukovanju sredstvima rada Zavoda. Još veći problem je bio u nedostatku prostora za deponiranje pokretnog naslijeđa Sarajeva, koji se uglavnom rješavao u vidu provizornih depoa, privremenog karaktera. Odnosno, međunarodna zajednica nije uradila gotovo ništa na preventivnoj i efektivnoj zaštiti naslijeđa. Ovdje želimo naglasiti, da su na izmještanju, sada možemo potvrditi efikasno spašenog blaga, najviše uradile ekipe stručnjaka i volontera predvođene Komisijom za zaštitu baštine grada Sarajeva (u daljem tekstu Komisija)[6] uz veliki doprinos pojedinaca zaposlenih u objektima s pokretnim naslijeđem. Komisija je osnovana 14. 5. 1992. godine[7] i djeluje pri Savjetu povjerenika za grad Sarajevo, koji je postavljen na zahtjev Predsjedništva RBiH. O problematici u radu Komisije i Savjeta povjerenika za grad Sarajevo, kao i o Štabu za zaštitu institucija i ljudi koji rade u njima, više objašnjenja u citiranoj knjizi M. Serdarević.[8] Zavod je putem Republičkog javnog fonda za kulturu izradio zastave za obilježavanje objekata kulture, koje su postavljene u Sarajevu od maja/svibnja 1992. godine. Početkom 1993. godine Zavod sudjeluje u izmještanju zbirke Ilije i Julijane Buljovčić kao i u svim daljim aktivnostima na zaštiti ove ogromne zbirke. Tijekom rata, neposredno kontaktira sa imaocima i korisnicima spomenika kojima daje stručne upute, upozorenja i dr. u vezi pohranjivanja i čuvanja istih. Kontinuirano radi i na planskoj i razvojnoj urbanističkoj dokumentaciji, na evidentiranju šteta nastalih uslijed ratnih dejstava, i na drugim poslovima koji su bili usko vezani za tada pogibeljni terenski rad.

---

[1] Aktualne Konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iznose da je zaštita ovih dobara efikasna ukoliko je organizirana još za vrijeme mira i to, kako prema domaćim, tako i prema međunarodnim propisima i mjerama zaštite. Više o tome: Mevlida Serdarević, “Pravna zaštita kulturno–historijskog naslijeđa BiH“, Sarajevo, 1997. str. 117, napomena 144.

[2] Ibidem, str. 151 158. Odnosno, tadašnja kulturna politika predstavlja zasebni problem, koji nije obuhvaćen ovim izlaganjem.

[3] “Stanje kulturnog blaga Bosne i Hercegovine”, diskusije sa istoimenog Okruglog stola, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, biblioteka Arabeska, br. 6, Sarajevo , juni 1995, str. 19.

[4] Ibidem, str. 34 35, diskusija Dženane Gološ, direktorice Gradskog zavoda za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

---

[5] Naime, izvjesno je da su i narodi Bosne i Hercegovine, bez obzira na veličinu, geografsku pripadnost, epohu u kojoj su egzistirali dali stanovit doprinos svjetskoj kulturi. O razmjerama kulturocida tijekom rata 1992 1995., sa ocjenom stanja spomeničkog fonda, vidjeti u publikaciji: "Katalog obnove kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo, 1996 – 2000.", koju je objavio Kantonalni zavod za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

[6] M. Serdarević, ibidem, str. 119. "Na zahtjev za formiranje Kriznog štaba za zaštitu naslijeđa, u koji su trebali ući praktično svi raspoloživi stručni saradnici raznih službi zaštite grada, upućen Vladi RBiH 25.04.92. niti je udovoljeno, niti je bilo ko na njega odgovorio". Na osnovu člana 198. Statuta grada Sarajeva (Sl. novine grada Sarajeva br.3/82, 1/85, 28/85, 3/90, i 17/90) Predsjedništvo Skupštine grada Sarajeva, na sjednici od 1. juna 1992. godine donijelo je Naredbu izrađenu u tri jednako vrijedna originalna primjerka, broj: 01 012 70 28/92, koju je potpisao predsjednik Predsjedništva Skupštine grada Sarajeva, prof. Muhamed Kreševljaković, gradonačelnik i dugogodišnji stručnjak zaštite kulturno–historijskog naslijeđa. Spomenutu Naredbu i danas čuvam u originalu, kao svjedočanstvo legitimiteta za rad na terenu.

Znajući da su zbog ratnih uvjeta ponovo u upotrebi sarajevska groblja, zatvorena 1966. godine, kao i druga stara groblja koja posjeduju suštinske vrijednosti grobne arhitekture, skulpture i epigrafike, elaboriranje njihova stanja i predlaganje zaštite izvršeno je u nekoliko navrata, a naročito u dokumentaciji Zavoda za tzv. «Mrežu gradskih grobalja», iz 1994. g. Pored toga, radi zaštite autentičnih vrijednosti sarajevskih grobalja, Zavod organizira skup nadležnih institucija[9], koji je razmotrio aktualnu problematiku, ukazao na stihiju uništavanja grobljanske vegetacije i nadgrobnih spomenika, kada je naglašena i potreba za formiranjem institucije koja će se brinuti za buduća obilježja grobova šehida i boraca poginulih u ratu 1992 95. g.[10]

---

[7] Ibidem, str. 124. 125.

[8] Ibidem, str. 125., 128 129.

[9] Na ovom važnom sastanku održanom u Zavodu za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, aktivno učestvuju predstavnici zaštite spomenika, prostornog planiranja, komunalnih djelatnosti, vjerske zajednice i dr.

[10] Inicijator sastanka bila je Snježana Mutapčić, koja kasnije o tome piše "Kako urediti grad mrtvih", časopis "Republika", Sarajevo, februar 1995. str. 31. Ista je pripremala dokumentarnu izložbu "Groblja koševske doline", sa ciljem animiranja zaštite i upoznavanja šire javnosti o problematici zaštite grobalja u ratu, odnosno zaštite najvećeg memorijalnog kompleksa u BiH, na Koševu.

Sa gašenjem Komisije za zaštitu baštine grada Sarajeva, jedan broj njezinih članova osniva Asocijaciju za interkulturalne aktivnosti i spašavanje naslijeđa RBiH (skraćeno AIASN–a) kao nevladinu organizaciju koja, od osnivanja u oktobru 1992. do marta 1995. godine, prvenstveno radi na afirmiranju vrijednosti naše baštine pod motom “Podizanje svijesti o nama samima“. Treba istaći da AIASN a, zajedno sa Zavodom za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa RBiH, organizira prvo savjetovanje o uništavanju naslijeđa BiH u ratu 1992   1993., zatim da usko surađuje sa asocijacijom Bosna – Herzegovina Heritage Rescue u Londonu, čiji je osnivač i direktor bila pok. Merion Vencel, a što je rezultiralo i formiranjem sličnog nevladinog udruženja u Švedskoj pod nazivom Kulturno naslijeđe bez granica, u aprilu 1995. g

Osim već rečenog, tijekom rata, službe zaštite spomenika prvenstveno rade opserviranje nastalih oštećenja, uz sukcesivno vođenje dokumentacije, i uz nastojanje da se poduzme nešto u cilju njihovog ublažavanja i kasnije sanacije šteta. Po zaključku Vlade RBiH, a po nalogu Ministarstva za kulturu, fizičku kulturu i Ministarstva prostornog uređenja, građevinarstva i zaštite okoline, stručnjaci Zavoda BiH su izradili elaborate za najnužniju i najhitniju preventivnu zaštitu objekata kulturno–historijskog naslijeđa na teritoriji grada Sarajeva, na temelju kojih su odobrena sredstva od Vlade RBiH za fazu I i fazu II, dok je u realizaciji faze III dio objekata saniran od strane njihovih vlasnika pomoću materijala koje je obezbijedio Zavod BiH putem Skupštine grada Sarajeva. Spomenuti zaštitni radovi prvenstveno su se odnosili na pokrivanje krovova, prozora i otvora na uništenim i oštećenim dijelovima objekata.

Radi informiranja javnosti o kulturocidu i urbicidu, tijekom rata, Zavod je objavio nekoliko publikacija i stručnih radova, održao više referata, sudjelovao u izradi kapitalne “Bijele knjige” najvrednijeg naslijeđa Bosne i Hercegovine, čiji je pokrovitelj UNESCO (1994/1995. g.), a nosilac projekta Zavod BiH, koji je već ranije prikupio podatke o štetama naslijeđa, i publicirao ih u svom stručnom časopisu „Naše starine“ br. 21. Godine 1997. predstavnice oba zavoda, Snježana Mutapčić i Nermina Mujezinović, sudjeluju u polugodišnjem radu stručnog tima Federalnog ministarstva kulture i sporta, te Resornog ministarstva Republike Srpske, u cilju snimanja stanja i elaboracije najvrednijeg kult. hist. naslijeđa oštećenog u ratu na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, na bazi koje se pripremala donatorska konferencija Vijeća Evrope.

Rat usredsređen na kulturocid nanio je velike gubitke života, među kojima treba spomenuti i žrtve zaštitara spomenika Sarajeva: dr. Rizu Sijarića, direktora Zemaljskog muzeja BiH, i Fehima Dž. Spahu, sekretara za prosvjetu, nauku i kulturu Skupštine grada Sarajeva, kao i težak invaliditet naših preživjelih kolega iz oba zavoda, arhitektice Sande i supruga joj arheologa Svetozara Pudarića, te gospođe Raze Čolić koja je izgubila obje noge prilikom spašavanja filmske građe iz studija na Jagomiru. Svoje bezobzirno i uporno rušenje objekata naslijeđa agresor dopunjuje pljačkom, krađama i lažima koje plasira u medijima. U pitanju je izrazito anticivilizacijsko ponašanje koje je u očiglednoj suprotnosti sa propisima zaštite naslijeđa i sadržajem međunarodnih konvencija, koje je ratificirala i bivša SFRJ i RBiH.

Posljedice kulturocida, brutalnog napada agresora, i sada se očituju na ranama i na razvalinama spomenika Sarajeva. U ovo vrijeme kada živimo kulturni preobražaj, uporno se radi na očuvanju vrijednih ostataka, ali je veliki problem kako zaustaviti druge necivilizirane tokove destrukcije naslijeđa čiji su uzroci indiferentnost, nebriga, stihija osobnih interesa, korupcija, i kako vratiti ono što je silom i lopovlukom oduzeto? »Iz izjava izbjeglica i sredstava javnog informiranja, odnosno izjava razmijenjenih lica ranije nastanjenih na Grbavici, Ilidži, Lukavici itd. nedvojbeno se saznaje da je agresor potpuno opljačkao biblioteke, zbirke i drugi izuzetno vrijedni materijal sa Agronomskog, Šumarskog i Elektrotehničkog fakulteta“. Pored toga, na okupiranim dijelovima Sarajeva, sistematski su opljačkane i privatne biblioteke i zbirke.[11] Na inozemnom tržištu umjetnina, kako legalnom tako i ilegalnom, prodaje se bosanskohercegovačka i sarajevska baština, a na ovu važnu problematiku uporno nas upozorava prof. dr. Enver Imamović,[12] uz nastojanje da se održi stručna i meritorna javna rasprava na temu zaštite materijala i predmeta koji su već ukradeni. Pored toga, državna Komisija za očuvanje nacionalnih spome nika Bosne i Hercegovine utvrđuje pokretna dobra iz BiH koja se nalaze u drugim državama.[13] Ista komisija je uključena u dva međunarodna projekta sa ciljem zaštite ugroženog naslijeđa, a to su projekti (skraćeno) IRPP/SAAH.[14] Krajem 2002. godine započeto je formiranje nevladine asocijacije kulturnog naslijeđa pod nazivom "Bosna i Hercegovina Nostra".[15]

---

[11] Ibidem, str. 148 149.

[12] Prigodom Okruglog stola na temu «Stanje kulturnog blaga Bosne i Hercegovine», što je organiziralo Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Akademija likovnih umjetnosti u Sarajevu i AICA (međunarodna organizacija

Posmatrana iz znanstvenog aspekta kultura je povijesno promjenljiva i razvojna pojava. Vrlo usko je povezana sa napretkom i programom u društvu i može biti značajna komponenta ne samo društvenih kretanja, već i političkih. Opstanak baštine i sada najviše ovisi o službenim tijelima i njihovim odlukama, te o podršci javnosti i nevladinih organizacija u kojima su angažirani volonteri na zaštiti baštine.[16]

Sarajevo je odbranilo svoje naslijeđe pod uvjetima koji su ukratko opisani, ali treba naglasiti da je u poslijeratnom periodu, pa sve do sada,

---

likovnih kritičara sekcija za BiH), kada je istaknuto da se tokom ovoga rata u Evropi prodaju naše umjetnine, aukcijama se nudi naše opljačkano blago. Navedena publikacija Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, biblioteka Arabeska, br.6 , Sarajevo, juni 1995. str. 40, 14 15. Trenutno, prof. E. Imamović sa ekipom vodi projekt o traganju, identificiranju i povratu naše baštine. Spomenimo da se o problematici destrukcije naslijeđa ozbiljno govorilo još i na tribini "Zaštita i stradanje spomenika kulture u ratu", organiziranoj 1996. od Slovenskog kulturnog društva "Cankar".

[13] O tome više na veb sajtu: WWW.aneks8komisija.com.ba.

[14] Ibidem.

[15] O tome više na veb sajtu: WWW.ecmi.de

[16] Grupa autora: "Katalog obnove kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo, 1996. 2000.", izdanje Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, 2000. god., str. 143. Autorica ovog referata je prisustvovala Prvoj međunarodnoj konferenciji "Volonterske organizacije na polju kulturnog naslijeđa", u organizaciji Vijeća Evrope, vlade i organizacija zaštite kulturnog naslijeđa Norveške, koja je održana u Oslu, od 21 24. 9. 2000. god. sa 170 učesnika iz 33 zemlje Evrope i Amerike. Poslije održane konferencije, evropski ministri za kulturno naslijeđe, na konferenciji u Portorožu, u Sloveniji, održanoj od 6. 7. 4. 2001. godine, usvojili su Deklaraciju o radu volonterskih organizacija na polju zaštite kulturnog naslijeđa, koja čini sustavni dio Evropske kulturne konvencije.

učinjeno jako mnogo na konkretnoj obnovi porušene ili oštećene baštine, a da se ozbiljno radi i na planu legislative i njezine primjene u praksi.

Naša je osnovna uloga, i nadalje, da kao zaštitari radimo dokumentaciju baštine, koja predstavlja primarni identitet spomenika. Svakako da moramo imati u vidu da uništavanje sarajevske kulturno–historijske i prirodne baštine nije prestalo sa ratnim dejstvima, nego je uništavanje nastavljeno pod našom pažnjom, o čemu bi trebali govoriti ponovo, u okvirima najurgentnijih i najaktualnijih tema zaštite naslijeđa.[17] Iz tog razloga želimo upozoriti na učestala skrnavljenja i na devastacije sarajevskih grobalja u kojima počivaju naši preci, i koja itekako pokazuju divljaštvo počinioca čije su mete sakralni i sepulkralni spomenici. A velikim naporom i zalaganjem najšire društvene zajednice, odnosno struke i vladinih organizacija Kantona, Grada, i Federacije BiH, sarajevska groblja su uređena i time je, na sreću, u velikoj mjeri promijenjen njihov zapušteni, devastirani izgled.[18]

---

[17] Pogledati preporuke nakon opsežne rasprave vođene u julu 1997. godine, na okruglom stolu "Organizacija sustava institucija zaštite graditeljskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini", koji je organizirao Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, tijekom "Dana evropskog naslijeđa" u Sarejevu, jula 1997. g. Također i "Strategija obnove i razvoja Kantona Sarajevo do 2015. godine", Sarajevo mart/ožujak 1999. str. 20, 67 70. Ova Strategija daje ocjenu stanja spomeničkog fonda i strateške ciljeve obnove i razvoja istog. Vizija i ciljevi obnove i razvoja Kantona Sarajevo do 2015. godine stručno su verificirani na međunarodnoj konferenciji održanoj u Sarajevu 11. 12. 1997, te od 3. do 5. 9. 1998. godine. Krajem 2002. godine započeto je stvaranje nevladine Asocijacije kulturnog naslijeđa pod nazivom "Bosna i Hercegovina Nostra" čiji je inicijativni odbor uspostavljen 2003. godine.

[18] O tome više u dokumentaciji Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

Prof. dr. Enver Imamović[*]

ISKUSTVA ZEMALJSKOG MUZEJA BiH U RATU 1992   1995. GODINE

Rat koji je izbio 1992. i koji je trajao do 1995. godine, uz ogroman broj žrtava, razorenih gradova i drugih nesreća, imao je tragične posljedice i za kulturno historijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine, a posebno za Sarajevo. Ne pamti se da je igdje agresor tako brutalno, planski i bezdušno pljačkao, palio i uništavao spomeničku građu kako je to ovdje radio u proteklom ratu. Time je pogazio sve međunarodne konvencije o zaštiti spomenika kulture u ratnim uvjetima.

Ovakva vrsta nasilja nad kulturnim dobrima je dio fašističke politike kojoj je bio cilj razoriti i sravniti sa zemljom sve što ima patinu vremena i što pripada bosanskom kulturnom nasljeđu, da bi se potom bosanska zemlja, lišena svog historijskog i kulturnog identiteta, pripojila agresorskoj zemlji, to jest Srbiji. Posljedice te monstruozne politike su, preko dvjesto hiljada ubijenih, stotine hiljada osakaćenih, nestalih, prognanih i silovanih, 1.200 spaljenih i porušenih džamija, stotine crkava, samostana, grobalja, turbeta itd.

Agresor se za ovaj zločin godinama pripremao. Mnogo prije izbijanja rata bile su izrađene koordinate najznačajnijih kulturnih i naučnih institucija, muzeja, galerija i arhiva, koji su četiri godine granatirani sa okolnih brda. Na taj način je spaljena i potpuno nestala Nacionalna i univerzitetska biblioteka i Orijentalni institut u Sarajevu sa neprocjenjivim blagom, dok su ostale kulturne ustanove, muzeji i galerije, također doživjeli velika stradanja i oštećenja.

---

[*] Dr. Enver Imamović je bio ratni direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Godine 1995, još dok je trajao rat, izišao je iz opkoljenog Sarajeva da bi prisustvovao VI međunarodnom kongresu svjetske muzejske organizacije (ICOM) u Norveškoj. Tom prilikom je podnio referat o stanju i stradanju Zemaljskog muzeja u Sarajevu i patnjama njegovih zaposlenika koji su ulagali nadljudske napore da ga sačuvaju. Jezgro tog referata je sadržano u ovom prilogu.

Autor je po završetku rata napustio mjesto direktora muzeja i nastavio svoj rad na Univerzitetu (Filozofski fakultet, Sarajevo), ali nije prekinuo profesionalnu suradnju s muzejom. Bio je dugogodišnji predsjednik Nacionalnog komiteta asocijacije muzeja BiH. Inicijator je osnivanja Društva prijatelja Zemaljskog muzeja i njegov je prvi predsjednik. Cilj Društva je promoviranje i propagiranje kulturno historijskih i prirodnih vrijednosti Bosne i Hercegovine, te da stručno i materijalno pomaže ovu našu najstariju i najznačajniju kulturnu i naučnu instituciju.

Ono što je Zemaljski muzej u Sarajevu proživio tokom četiri godine rata nezabilježen je primjer u historiji muzeja. Njegovi zaposlenici, koji su mu ostali vjerni, stekli su iskustva koja će postati nezaobilazna građa u koncipiranju rada i zaštite muzeja u ratnim uvjetima do kojih bi moglo doći u ma kojem dijelu svijeta. Ono što su sarajevski muzealci proživjeli ne bi poželjeli nikome na svijetu, kao ni to da ijedan muzej na svijetu dođe u situaciju da primijeni naša ratna iskustva.

Muzej je u mirnodopsko doba brojio 120 zaposlenih. Izbijanjem rata njih je oko 90 napustilo radno mjesto i grad, svako iz svog razloga. Ostalo nas je svega 30 setak, koji smo na sebe preuzeli svu brigu za četiri muzejske zgrade i u njima oko 1.700.000 eksponata, te arhiv i biblioteku.

Muzejski kompleks, koji se sastoji od četiri zgrade, bio je pogođen s više od 400 artiljerijskih granata i s hiljade puščanih i protivavionskih metaka. Na samom početku rata zgrade su ostale bez krovova i prozora. Kiša je četiri godine prodirala do podruma gdje se nalaze depoi. Artiljerijski projektili su probijali zidove debele i preko 80 cm. Može se zamisliti šta se dešavalo sa vitrinama i eksponatima u njima. Muzej je gađan i zapaljivom municijom pa je nekoliko prostorija nestalo u plamenu.

Muzej je odmah na početku rata ostao bez telefonskih linija pa je četiri godine bio bez komunikacija sa vanjskim svijetom. Nije bilo ni struje, vode, grijanja. Ali bez obzira na to, preostalo osoblje je svakodnevno obavljalo svoje dužnosti mada su radne prostorije bile bez prozora, dok je zimi temperatura bila ispod nule.

Da bi se ilustriralo u kakvim je uvjetima muzej radio dovoljno je reći da se moj, direktorski ured zimi nalazio izvan zgrade, na otvorenom, u botaničkom vrtu, koji se nalazi između muzejskih zgrada. Vani je bilo toplije, na mrazu i snijegu, nego u zaleđenoj zgradi bez prozora i na propuhu.

Tu u vrtu, uz jedan stećak, obavljao sam sve svoje direktorske poslove, primao novinare i druge koji su dolazili da vide šta je s najvećim bosansko hercegovačkim muzejom. U ovakvim uvjetima i okolnostima radili su svi radnici muzeja, a posljedice toga se i danas vide na nama.

Ovo nabrojano je, međutim, bilo manje zlo koje nas je snašlo i šta smo podnosili. Dolazeći svakodnevno na posao, nijedan od nas nije bio siguran da će tamo živ stići, a isto tako da će se živ vratiti kući. Četvero godišnje danonoćno granatiranje i sijanje smrti snajperima, lišilo je života 12.000 Sarajlija, dok ih je 60.000 učinilo bogaljima. Među onima koji su izgubili život na radnom mjestu je i naš kolega, eminentni naučni radnik dr. Rizo Sijarić, kojeg sam naslijedio na direktorskom mjestu. Poginuo je od granate dok je bio na radnom zadatku. Još nekoliko radnika muzeja je izgubilo život ili su bili ranjeni.

Našto je ličio naš život, šta smo trpjeli, s kakvim smo opasnostima živjeli i obavljali svoje zadatke, uvjerio se mr. Leif Pareli, kustos Norsk Folkemuseuma u Oslu, i ms. Marian Wenzel, koja je bila na čelu Bosnia Herzegovina Heritige Rescue u Londonu. Oni su nas u tim teškim vremenima dolazili posjetiti. Sjećamo se, kada je došla prvi put Marian Wenzel, na sebi je imala neprobojni zaštitni prsluk i kacigu, kao i svi stranci koji su u to vrijeme dolazili u Sarajevo. Kada je vidjela s kakvom se indolencijom mi odnosimo prema mogućnosti da nas svaki tren pogodi snajper ili granata, kako patimo i s kakvim entuzijazmom obavljamo svoju profesionalnu dužnost ne mareći za živote, skinula je prsluk i nikada ga više nije stavila kada nas je posjećivala. Na taj način se s nama solidarisala i dala nam podršku za ono što činimo, mada je time i sama došla u opasnost da nastrada.

Zašto je muzej bio nepripremljen za rat

Zemaljski muzej u Sarajevu, kao i svaki drugi muzej u svijetu, imao je plan o evakuaciji u slučaju rata ili prirodnih katastrofa. Tačno se znalo šta u takvoj situaciji treba činiti i kako, ko je za što odgovoran itd. Ipak, rat nas je zatekao potpuno nepripremljene, kao uostalom i grad, i svu državu.

Tako je počelo bombardiranje grada, a da nijedan eksponat iz vitrina muzeja nije bio izmješten. Razlog tome je što se agresor tajno pripremao da ostvari svoje osvajačke ciljeve, i što je među bosanskim Srbima bilo mnogo pristalica agresorske politike. Mnogi od njih su, nažalost, imali ulogu pete kolone. Jasno, s takvima je bilo nemoguće bilo što učiniti, pa tako pripremiti muzej za moguće ratne okolnosti. Iz istih razloga su i vladine službe bile zatečene, i s prvim napadom sve je bilo paralizirano pa se s te strane nije ništa poduzimalo, mada je od pojedinaca i grupa bilo inicijativa.

Treba napomenuti da niko zdravog razuma nije mogao povjerovati u to da će grad i čitavu zemlju napasti do jučer zajednička nam Jugoslavenska armija, naše komšije, pa i kolege, potpomognuti paravojnim jedinicama i dobrovoljcima iz Srbije i Crne Gore, s najubojitijim naoružanjem koje im je stavila na raspolaganje Jugoslavenska narodna armija. Tako je došlo do najokrutnijeg, najkrvavijeg i najnemilosrdnijeg rata što ga je Bosna ikada imala u svojoj hiljadugodišnjoj historiji.

Muzej na milosti i nemilosti vojske

Neprijatelj je počeo napad na Sarajevo svim raspoloživim sredstvima s namjerom da ga zauzme za nekoliko sati. Iako goloruk, narod se samoinicijativno organizirao i pružio otpor. Bojeći se uličnih borbi, napadači su počeli tući grad s okolnih brda takvim intenzitetom da je u neke dane po zgradama, ulicama, trgovima i ljudima samo u jednom sahatu padalo na hiljade granata. Dok je neprijatelj pokušavao prodrijeti u pojedine dijelove grada, doslovno je sve gorjelo. To se spominje iz razloga što su se najžešće borbe vodile upravo u dijelu grada gdje se nalazi muzej. To su bili najteži trenuci u njegovom stoljetnom postojanju.

Bilo je dana kada je bilo nemoguće izići iz kuće, a kamoli zaposlenima doći u muzej. Tako se prvi put desilo od njegovog osnivanja, daleke 1888. godine, da se našao na milosti i nemilosti vojnika i nekontroliranih grupa i pojedinaca. U takvim okolnostima do njega nisu mogli doći i pomoći mu ni njegovi kustosi i drugi njegovi zaposlenici. Bilo je slučajeva da pojedini kustosi, zbog žestokog granatiranja, danima nisu mogli napustiti zgradu pa su tamo spavali i bili izloženi opasnostima kao i njihove zbirke.

Dodatni razlog što je muzej doživio veliko stradanje je taj što se u njegovoj neposrednoj blizini nalaze najvažnije državne zgrade Skupština i Vlada. Ako se tome doda da je od muzeja na 50 metara, s druge strane rijeke, bila neprijateljska vatrena linija, jasno je u kakvom se paklu našao muzej.

Spašavanje muzejskog blaga

Kako niko od poštenih i dobronamjernih ljudi nije očekivao rat, nije se ni pripremio za njega, pa ni Zemaljski muzej. Njegovi kustosi su bili primorani da spašavaju muzejsko blago tek kad su počele borbe. Prva evakuacija se izvodila u jeku žestokih borbi oko samih muzejskih zgrada, i u čitavom kvartu. Tom prilikom su izmješteni najvredniji eksponati muzeja, među kojima je bila Hagada, prethistorijski i antički nakit od plemenitog metala, najvredniji dio numizmatičke zbirke i dr. Inicijator i akter tog spašavanja je bio pisac ovih redova.

Iako u to vrijeme nisam bio niukakvom radnom odnosu sa muzejom, s jednim preparatorom iz muzeja (Hamom Karkeljom) i uz oružanu podršku nekoliko policajaca dobrovoljaca iz Centra državne sigurnosti grada, samoinicijativno sam, uz suglasnost tadašnjeg povjerenika za kulturu BiH (prof. dr. Juraja Martinovića), organizirao spašavanje najvrednijih stvari koje posjeduje muzej, za koje sam pretpostavio da bi bili prva meta vojnika i bandi koji bi prodrli u zgrade muzeja. Riječ je o eksponatima od zlata, vrijednim numizmatičkim primjercima, posmrtnim ostacima članova bosanske vladarske dinastije Kotromanića i čuvenoj sarajevskoj Hagadi, vjerskoj knjizi Jevreja iz 14. stoljeća. To smo sve iznijeli kroz vatru i metke, i pohranili na sigurno mjesto. Kada me i danas neko upita šta me navelo da se odlučim za tu akciju, a time da stavim život na kocku zajedno s onima koji su mi pomagali, kažem da u tim trenucima, kad je sav grad gorio i kad sam vidio u kakvoj je opasnosti milenijsko blago zemlje, prvo kao građanin, a onda kao čovjek od struke, to jest historičar i arheolog, nisam se ni trena dvoumio da to učinim, pa i po cijenu života, na što sam danas ponosan.

Kada je situacija u gradu postala koliko toliko snošljiva, muzejsko osoblje je počelo redovitije dolaziti i otklanjati učinjene štete unutar muzeja. Neki od kolega, iako su bili u gradu nisu mogli dolaziti u muzej iz objektivnih razloga. Takvi zbog intenzivnog granatiranja dijela grada u kojem su stanovali, i uz najbolju volju, nisu mogli izlaziti iz kuće. Pa ipak, i u takvim okolnostima svaki od nas je uz brigu da ostane živ i čitav, mislio na svoju profesiju, svoj muzej, i ono šta se s njim dešava u tom paklu, da bi sačekao prvu povoljnu priliku da dođe na radno mjesto i zbrinjava ranjene eksponate. U takvim okolnostima smo započeli totalnu evakuaciju eksponata iz vitrina i kabineta u podrume.

Zbog okolnosti kakve su bile, to je potrajalo dosta vremena jer nas je bilo malo a eksponata skoro dva milijuna. To se ne bi moglo izvesti bez pomoći pripadnika Patriotske lige koju je organizirao njen član Nihad Halilbegović, koji je u to vrijeme bio i sekretar Narodne odbrane općine Centar. S potrebnim ljudstvom i materijalom koji su stavljeni na raspolaganje muzeju, evakuacija je uspješno završena nakon mjesec dana svakodnevnog rada. Kakav je to bio pothvat govori podatak da je između ostaloga upotrebljeno 5000 vreća s pijeskom kojim su zaštićeni stećci i drugi kameni spomenici u vrtu muzeja, kao i preko stotinu prozora na sve četiri muzejske zgrade, da je iskopano i dopremljeno tone i tone šljunka kojim su se punile vreće, itd. Ta vrijedna i prijeko potrebna pomoć muzeju u tim teškim trenucima ostat će trajno zapisana u analima Zemaljskog muzeja.

Treba naglasiti da je evakuacija rađena pod neprestanom puščanom i artiljerijskom vatrom i u takvim okolnostima radilo se u uvjetima kakve je nalagala situacija. Nije bilo odgovarajućih kontejnera, ambalaže i drugih osnovnih uvjeta. Činilo se ono što se u takvim okolnostima moglo i moralo: skloniti eksponate od mogućeg uništenja i snijeti ih u podrume, bez obzira što ni tamo nisu bili apsolutno sigurni jer je bilo granata koje su probijale po tri zida, a da se ne govori o klimatskim neuvjetima i prisutnosti glodavaca.

Kako je tekla evakuacija eksponata

Evakuiranje eksponata se odvijalo na slijedeći način: Iz Arheološkog odjeljenja bilo je skoro sve prebačeno na sigurno mjesto. Iz prethistorijske zbirke nije bio izmješten prethistorijski čamac dug 13 metara, kojeg iz tehničkih razloga nije bilo moguće pomjeriti pa je za sve vrijeme rata ostao na svome mjestu. U dvorani u kojoj se nalazi s obje strane su prozori, a iznad je stakleni krov, koji je odmah na početku rata bio uništen, pa je četiri godine unutra prodirala kiša i snijeg. Čamac smo zaštitili tako što smo na vitrini iznad njega stavili nekoliko drvenih dasaka i preko toga prebacili najlonsku foliju, ali ni nje nije bilo dovoljno. To je bila sva zaštita tom unikatu našeg muzeja, kako od granata, zapaljivih metaka, tako i od vlage.

Iz Antičkog odjeljenja je uglavnom sve bilo sklonjeno izuzev velikih kamenih spomenika iz rimskog doba. Većina ih je bila fiksirana za pod, a i zbog težine nije bilo tehničkih uvjeta da ih se pomjera pa su i oni prepušteni sudbini. I ovdje je dvorana s velikim prozorima s obje strane, kroz koje su ulazile granate, pa su neki od spomenika oštećeni.

Iz Etnološkog odjeljenja uglavnom su svi eksponati evakuirani, izuzev pet dvorana s enterijerom koji sadrži duborez u orahovom drvetu. Radi se o stilskim sobama bosansko orijentalne kulture. Nismo imali stručnjaka ni tehničke uvjete da se demontiraju ovi vrijedni primjerci ručnog rada i snesu u podrume. Iako smo sve prozore zaštitili vrećama pijeska, geleri su pričinili znatnu štetu. Najviše smo strepjeli da ne uđe zapaljiva granata i sve izgori zajedno sa zgradom i onim što je u njoj.

Prirodnjačko odjeljenje je po pitanju zaštite u odnosu na ostala odjeljenja bilo u najnepovoljnijem položaju. Ta zgrada se nalazi na onoj strani muzejskog kompleksa koji je bio okrenut prema neprijateljskoj liniji, s druge strane rijeke, na udaljenosti svega 50 setak metara. To odjeljenje je iz tih razloga doživjelo najveća stradanja, kako zgrada tako i eksponati. Osim toga, zbog prirode eksponata, a radi se o hiljadama leptirića svih vrsta, insekata, beskičmenjaka, prepariranih kičmenjaka, herbarija, minerala itd., nije bilo tehničkih mogućnosti da se to sve izmjesti. To je zahtijevalo specijalno rukovanje, pakiranje, ambalažu i dr. čega nismo imali, a nije bilo ni dovoljnog prostora za sve to. Tako je oko 70% eksponata ostalo u vitrinama na milost i nemilost slučaju da bude sve uništeno.

Neke od granata koje su pogađale ovu zgradu bile su takvog kalibra da su probijale po dva zida debela po 0,80 m. Može se zamisliti šta je bilo sa vitrinama i eksponatima u tim dvoranama. I krovovi su bili srušeni pa su se kiša i snijeg za sve vrijeme rata slijevali niz katove. Tri kustosa, od kojih dvije žene, koji su preostali u ovom odjeljenju, ulagali su nadljudske napore da zaštite blago. Zbog iscrpljenosti, a i neuhranjenosti, padali su u nesvijest. Jedini biolog ornitolog, najveći dio vremena trošio je na premještanje vitrina da se na njih ne slijeva kiša kroz razrušeni krov. Najteže je bilo sa tzv. mokrim preparatima. Nije bilo dovoljno alkohola da se mijenja ili dosipa u boce sa preparatima, tako da su se mnogi raspali. Česte detonacije su porazbijale mnoge staklenke, ili su ostale bez čepova, pa je alkohol i na taj način ispario, a s njime su nestali mnogi preparati.

I oni eksponati koji su iz izložbenih dvorana bili izmješteni u podrume bili su u ekstremno lošim uvjetima. Podrumi puni vlage, prisutnost glodavaca, neadekvatno pakirani eksponati i drugo, dodatno je pogoršavalo njihovo stanje. Ne treba naglašavati šta je u takvim uvjetima i okolnostima bilo sa predmetima od drveta, tekstila, kože, metala ili kosti, od kojih su neki stari i po nekoliko hiljada godina. Zbog opsade grada nisu mogla biti dopremljena prijeko potrebna sredstva za muzej. Tek smo treću godinu rata dobili od zagrebačkih kolega izvjesnu količinu otrova protiv miševa i insekcid da zaštitimo najugroženije eksponate.

Bilo je za očekivati da nam inozemne srodne i prijateljske institucije ili kolege priskoče u pomoć i pošalju ono najnužnije za spas muzeja, ali i hranu za nas, jer je u Sarajevu vladala glad. Do toga nije došlo iz više razloga. Ne da nisu mislili na nas i da nisu htjeli. To nije moglo biti realizirano iz objektivnih razloga, zbog totalne blokade grada. Srpska vojska koja je držala opsadu, nije puštala ništa u grad, pa ni hranu za 400.000 napaćenih i izgladnjelih Sarajlija, a kamoli tehničku pomoć muzeju. Tek u četvrtoj godini rata, kada su međunarodne snage počele odlučnije djelovati, stvorene su minimalne mogućnosti da se uspostavi komunikacija s kolegama iz inozemstva.

Norsk Folkemuseum iz Osla nam je među prvima poslao prijeko potrebnu pomoć, potom Etnološki muzej iz Zagreba, a onda Svjetska organizacija muzeja (ICOM) iz Pariza itd. Ne možemo zaboraviti šta je za muzej značio dolazak mr. Jacquae Perota, predsjednika Svjetske organi zacije muzeja (ICOM a) i Elisabeth des Portes, sekretarice te organizacije. Tom prilikom su donijeli prijeko potrebnu opremu za muzej, od čega su nam bili najdragocjeniji aparati za izvlačenje vlage iz depoa. Donijeli su i druge aparate, zatim potrebne preparate, kemikalije i dr. Ta pomoć je sačuvala na hiljade najugroženijih eksponata.

Kada se podsjećamo na ove događaje ne smije se ne spomenuti ni pomoć koju nam je poslao švicarski Nacionalni muzej iz Ciriha. Sa njihovim novcima smo prvi put zakrpili porušene krovove, i osoblju podijelili skromni novčani iznos, koji je mnogo značio za sve nas, jer smo svi bili više gladni nego siti. Da bi se shvatila situacija u kojoj se to odvijalo spomenimo da je u to vrijeme u Sarajevu litar ulja stajao i do 100 DM, kilogram brašna 30 DM itd.

Muzej su pomagali i stanovnici Sarajeva, kako je ko mogao. To je činila i Armija RBiH, policija i dr. Muzej u tim teškim trenucima nije zaboravio ni Rijaset Islamske zajednice BiH na čelu s reisom dr. Mustafom ef. Cerićem. Uz sve svoje obaveze našao je vremena da s pratnjom dođe u muzej, upozna se s njegovim stanjem i materijalno pomogne muzej i njegovo osoblje.

Muzej u postratnom razdoblju

Iako je rat davno završen stanje muzeja se nije mnogo poboljšalo. Posljedice rata su takve i tolike da je krajnje neizvjesno kada će se konačno otkloniti. Iako su fasade obnovljene, unutrašnjost je u krajnje lošem stanju. Uništena je sva oprema, najveći dio vitrina je oštećen, preostala laboratorijska oprema skoro da nije uopće u funkciji itd. To je, međutim, manje zlo u odnosu na stanje eksponata. Tokom četverogodišnjeg neadekvatnog deponiranja u vlažnim podrumima mnogi od njih su nagriženi i potrebno je jedan po jedan pregledati i intervenirati.

I stanje sa stručnim kadrom je krajnje kritično. Zbog teške poratne ekonomske situacije u zemlji, slabi su izgledi da se muzej popuni potrebnim profilima. Kako u zemlji ne postoji studij arheologije, etnologije, muze ologije i drugih grana koje stvaraju kadrove potrebne muzeju, sve da i postoje materijalne pretpostavke njih nema, izuzev da se ne angažiraju iz drugih zemalja, što ne može predstavljati dugotrajno rješenje.

Zbog teškog materijalnog stanja zemlje Zemaljski muzej od 1992. godine nije dobio nikakva sredstva za terenska istraživanja, a i plaće zaposlenih su svaki mjesec krajnje neizvjesne. Ono što je do sada učinjeno na obnovi zgrada i opreme, treba zahvaliti našim prijateljima iz inozemstva, posebno iz Švedske. Jasno nam je, međutim, da to ne može vječno trajati. Kada o tome između sebe govorimo kažemo: bit će bolje, ne može biti gore nego je bilo ratnih 1992 1995.

Konvencije o zaštiti kulturno historijskog blaga u ratnim uvjetima i prirodnim katastrofama u iskustvu Zemaljskog muzeja

Iako postoje međunarodne konvencije o zaštiti spomenika, muzeja i kulturno umjetničkog blaga u ratnim uvjetima, koje su potpisnice sve zemlje članice Ujedinjenih naroda, u ratu koji se vodio u Bosni i Hercegovini pokazalo se da one ništa ne znače. Prvo zato što je rat koji se ovdje vodio, po karakteru izvan svake poznate i predvidive kategorije ratova za koje čovjek zna. Dovoljno je reći da su u ovom ratu porušeni i spaljeni spomenici stari 400 500 godina, što znači da su se sačuvali u svim dosadašnjim ratovima kojih je u ovom dijelu Evrope bilo kao nigdje u svijetu, ali ma kakvi da su bili, nijedan od njih nije bio onakav kakav je ovdje vođen od 1992 1995. godine, niti je stradalo ovoliko ljudi i bilo uništenih spomenika kao sada.

Agresorski porivi za takav vandalizam bili su prožeti političkim, nacionalističkim i vjerskim fanatizmom. Činjenica je da su najviše stradali spomenici bošnjačko islamske kulture, a rušile su ih formacije pripadnika druga dva naroda koji ovdje žive sa Bošnjacima: Srbi i Hrvati. To je činjenica i nema razloga da se to prešućuje. I jedni i drugi su nastojali ostvariti monstruozni nacionalistički projekat osmišljen u susjednim, matičnim državama, da između sebe podijele Bosnu. Da bi to ostvarili, trebalo je zbrisati sa zemlje Bošnjake i sve ono što su u svojoj zemlji stvarali hiljadama godina.

Ovo navodim da bi se vidjelo kako sudbina historijskog blaga u ratnim uvjetima zavisi i od faktora koji se u normalnim okolnostima ne mogu predvidjeti jer su izvan normalnog poimanja. Drugo, oni koji su to rušili, apsolutno se nisu pridržavali konvencija o zaštiti spomenika u ratnim uvjetima. Dapače, jedan od njihovih ratnih ciljeva je bilo rušenje i uništenje svega onoga što pripada bosanskom narodu i ovoj zemlji. Posljedica toga su 1.200 srušene džamije, mnoga turbeta, groblja, stari gradovi, arhivi, muzeji itd.

O situaciji kakva je bila po tom pitanju najbolje govori odnos agresora prema međunarodnom obilježju kojim se označavaju spomenici kulture u ratnim uvjetima, koji zaraćenim stranama govore da ih štiti međunarodna konvencija od ratnih djejstava. Iako su u čitavom gradu ta obilježja bila blagovremeno istaknuta na sve spomenike koji podliježu toj konvenciji (muzeji, galerije, arhivi, vjerski objekti i dr.), brzo su se morali skinuti jer ih je neprijatelj tada namjerno gađao, s obzirom da mu je to bio jedan od ratnih ciljeva.

Bilo je slučajeva da su naše kolege srpske nacionalnosti iz nekih institucija dali potrebne podatke agresoru pa su takve institucije, kakav je slučaj sa Orijentalnim institutom, gađane i zapaljene vođenim projektilima. To je jedinstven slučaj da su zaposleni pomagali agresora u namjeri da uništi instituciju u kojoj su radili godinama ili čitav životni vijek. Takve slučajeve, bez sumnje, postojeća konvencija o zaštiti spomenika ne predviđa.

Naša iskustva stečena u ratu govore da mirnodopski programi i planovi o zaštiti spomenika u ratnim okolnostima ne mogu predvidjeti sve ono šta može nametnuti situacija. Intenzitet ratnih djejstava može biti takav da naprosto onemogući bilo kakav kontakt zaposlenih sa svojom institucijom. Za to vrijeme muzej je na milosti i nemilosti bilo koga, a to znači da može biti ne samo uništen, nego temeljito opljačkan. U takvoj situaciji odanost njegovih zaposlenih ništa ne znači, jer tada čovjek gleda da spasi goli život i živote članova svoje porodice. Govorim o situaciji kakva je bila u Sarajevu spočetka rata, kad jedno vrijeme nije apsolutno funkcionirala nijedna državna institucija, policija, vojska ni drugo, kad su i muzeji, među kojima i Zemaljski, mogli biti opljačkani, kako se dešavalo u gradu, pogotovo prodavaonice i skladišta.

Teško je predočiti situaciju bilo kome ko nije bio ovdje tokom rata, i svojim očima vidio šta se dešava, odnosno kako situacija nalaže da se čovjek snalazi kako zna i umije. U takvim okolnostima i mi smo u muzeju probleme rješavali mimo svih konvencionalnih metoda, improvizirano, ad hoc, kako su nalagale okolnosti. Samo da spomenem jedan slučaj: u nedostatku otrova za miševe koji su bili totalno ugrozili pohranjene eksponate u podrumima, da bismo ih spasili, bili smo primorani da po gradu hvatamo mačke, i u vrećama ih donosimo u muzej, da bi ih zatvorili u depoe da hvataju miševe. Eto, i to je naše ratno iskustvo, koje u krajnjoj nevolji zlata vrijedi, jer smo na taj način spasili na hiljade eksponata.

Iskustvo stečeno čuvajući i brineći se za Zemaljki muzej tokom četverogodišnjeg rata učinilo nas je kompetentnim da svim muzealcima svijeta damo savjet kako ubuduće izbjeći eventualno ono što se nama desilo. Najdjelotvornija i najsigurnija metoda je da se maksimalno posveti pažnja edukaciji naraštaja. To znači da ljudima, već od dječjih nogu, posebno nama na Balkanu, treba usađivati u svijest da spomenici, ma čiji da su, bez obzira na rasnu, vjersku, nacionalnu ili regionalnu pripadnost, imaju univerzalnu vrijednost i da su opće ljudsko dobro. Da su tako bili educirani pojedinci, političari, vojnici ili oficiri koji su kod nas izdavali naredbu da se zapale i sa zemljom sravne spomenici stari po 300, 400 ili 500 godina, ne bismo ostali bez Narodne i univerzitetske biblioteke s fondom od preko milijun knjiga, ili bez Orijentalnog instituta sa rukopisima starih više stoljeća, džamije u Banjoj Luci, Foči ili Čajniću starih preko 400 godina, i još stotine drugih u ostalim mjestima. Isto tako ne bismo ostali bez Starog mosta u Mostaru, unikata osmanlijske arhitekture u ovom dijelu Evrope, kao i bez katoličkog samostana u Plehanima, pravoslavnog manastira u Žitomislićima itd.

Edukacija o potrebi zaštite spomeničke građe ne odnosi se samo na Bosnu i Hercegovinu. Ne opominje li nedavno rušenje Budinih statua u Afganistanu da se na edukaciji o vrijednosti i zaštiti spomeničke građe mora hitno prići na globalnom nivou. To su nenadoknadivi gubici koji ne mogu nikoga ostaviti ravnodušnim, a najmanje one koji se profesionalno brinu za kulturno historijsko nasljeđe.

Sažetak

Na samom početku rata veliki broj sarajevskih stanovnika je napustio grad, među njima i tri četvrtine osoblja Zemaljskog muzeja. Preostale kolege, njih tridesetak, su nadljudskim naporima spašavali eksponate. Muzej je bio udaljen od neprijateljske linije svega 50 metara. Na njegove zgrade palo je više od 400 granata, i na hiljade manjih projektila. Zgradu prirodnjačkog odjeljenja je u dva navrata zahvaćao požar. Sve četiri zgrade su tokom čitavog rata bile bez krovova, prozora i vrata.

Uz stalno granatiranje i razaranje, eksponati Arheološkog, Etnološkog i Prirodnjačkog odjeljenja, kao i biblioteka muzeja, propadali su i od vlage te najezde glodavaca. Kako je Sarajevo bilo pod hermetičkom opsadom, Muzej je ostao bez zaštitnih sredstava pa se osoblje snalazilo kako je znalo i umjelo. Kad su stvoreni uvjeti za to, naši prijatelji iz svijeta, prije svega Folkemuseum iz Osla i Nacionalni muzej iz Ciriha, priskočili su nam u pomoć i poslali potrebna sredstva otrove za miševe, naftalin za zaštitu tekstilnih eksponata, alkohol za mokre eksponate itd. Veliku materijalnu i moralnu pomoć pružila nam je i Svjetska organizacija muzeja (ICOM) iz Pariza.

Nakon što je dr. Imamović podnio referat na kongresu ICOM a u Stavangeru 1995. godine, počela je stizati veća pomoć. Zahvaljujući tome, Zemaljski muzej se počeo postepeno oporavljati. Cilj ovog napisa je da se muzejske kolege upoznaju s našim iskustvima stečenim u razdoblju četverogodišnjeg rata, uz kakve se žrtve, napore i vjernost profesiji, može učiniti mnogo.

Mevlida Serdarević[*]

SPAŠAVANJE BAŠTINE U UVJETIMA OPSADE SARAJEVA S POSEBNIM OSVRTOM NA SPAŠAVANJA MUZEJSKOG BLAGA

Da bi se razumjele sve okolnosti spašavanja baštine u uvjetima opsade Sarajeva, uspjesi i neuspjesi profesionalaca, ali i drugih, mogućnosti i nemogućnosti akcija i naročito veličina i okolnosti onoga što je učinjeno, da bi se shvatila važnost spašavanja baštine generalno, a posebno muzejskog i arhivskog materijala, da bi se razumio obim štete onoga što je zapaljeno i uništeno, potrebno je vratiti se unatrag i u najkraćim crtama dati vrijeme ekspanzije zaštite u najširem smislu, ukazujući na neke, uslovno rečeno, uzroke propusta, koji su imali direktnog ili indirektnog odraza na akcije i uspjehe zaštite u vrijeme opsade, pa i kasnije.

Ovaj rad ima za cilj da objasni neke aspekte ponašanja aktera unutar opkoljenog Sarajeva, ne ulazeći detaljnije u sve razloge djelovanja ili bolje rečeno određenog načina djelovanja strane ili strana koje su opsjedale Sarajevo i svojim akcijama prouzrokovali stradanje baštine, zatim da ukaže na neka zakonska rješenja koja mogućnosti i uspjeh spašavanja dobara u eventualnom slučaju budućih katastrofa, čini upitnim.

*

Poznato je da je Zemaljski muzej u Sarajevu utemeljen 1888. godine, dakle za vrijeme austrougarske uprave. To je institucija koja je generirala osnivanje svih drugih institucija u oblasti zaštite i prezentacije baštine, prvenstveno muzeje i zavode, ali i drugih.

---

[*] Podaci o autoru: Melvida Serdarević, dipl. pravnik, savjetnik za pravnu zaštitu kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa.

Autor monografije: PRAVNA ZAŠTITA KULTURNO HISTORIJSKOG NASLJEĐA BIH (nastajanje, razvoj i destrukcije), Sarajevo, IPC, 1999.

Koautor knjige Serdarević Omanić: BOŠNJAČKA KULTURA PONAŠANJA, Sarajevo, Svjetlost, 2001.

Radni vijek provela u sektoru naslijeđa, danas direktor Muzeja Sarajeva.

Zemaljski muzej je faktično utemeljio proces prikupljanja, čuvanja i obrade prikupljenog, od obrade terena do naučno istraživačkog rada i objavljivanja rezultata i saznanja i to ne samo na području Sarajeva i BiH, već i šire. Zemaljski muzej je bio nosilac aktivnosti spašavanja vrijednih predmeta: od stvaranja dokumentacije, konzervacije i prepariranja prikupljenih vrijednih eksponata, arheoloških iskopavanja, pa sve do iniciranja osnovnih postulata u valorizaciji baštine.

Uostalom, iz ove institucije ponikla je i tzv. posebna škola etnologije, u organizaciji ove kuće održan je Prvi kongres arheologa na ovim prostorima itd.

Ipak, samostalne institucije u raznim oblastima zaštite i promocije baštine, osim nekih cijenjenih privatnih institucija u oblasti bibliotekarstva, muzeologije, arhivistike i sl., iznikle su tek poslije Drugog svjetskog rata, doživjevši svoj procvat u drugoj polovini 20. stoljeća. Pri tome je najveći broj ovih kuća smješten upravo u Sarajevu: pet muzeja samo u Sarajevo, a ako bi se brojali depandansi kao samostalni muzeji onda devet, a devet u ostalim mjestima širom BiH, dva od ukupno pet i danas postojećih zavoda za zaštitu kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa u BiH, jedini u BiH Orijentalni institut, jedina Nacionalna i univerzitetska i jedna Gradska biblioteka, jedina Kinoteka, dva arhiva itd.

Kada se govori o spašavanju baštine, a posebno muzejskog blaga u Sarajevu, zapravo se govori o spašavanju blaga u BiH, odnosno blaga od iznimne važnosti za BiH.

Sve ove naznačene institucije imale su sjajne rezultete u svom trajanju od manje više pedeset godina neprekidnog rada. Neki od zavoda organizirali su čak i prenošenje čitavih građevina (Arslanagića most i manastir Dobričevo prenosio je Zavod BiH) što je rijetkost i u svjetskim razmjerama, da o uobičajenim sanacionim radovima i ne govorimo; tu je rađen prvi regulacioni plan jedne stare urbane cjeline (Baščaršija), prvi i iznimno uspjeli na nivou bivše nam domovine, organizirano spašavanje baštine nakon velikog zemljotresa u Banjoj Luci i dr.; muzejske izložbe su postavljane širom bivše Jugoslavije i u inostranstvu, muzeji su učestvovali u poznatim izložbama na temu umjetnosti u regionu, izdavali neke od najvažnijih referentnih publikacija koje su se razmjenjivale širom svijeta itd.

Istovremeno, sve ove brojne institucije, bez obzira na nesumnjive uspjehe, nosile su u sebi klicu izvjesnih slabosti, posljedicu u osnovi društveno političkog opredjeljenja koje je iniciralo, usmjeravalo, finansiralo i forsiralo njihov rad.

Ove slabosti se generalno mogu okarakterisati kao neadekvatna politika na planu edukacije kadrova koji je osnov svakog rada u svim službama zaštite, naročito u muzejima; prekid i nedostatak subordinacije među institucijama sličnih oblasti djelovanja i šire, te donekle nedostatak etike u profesionalnom radu. (Ovo potonje samo kada je riječ o stručnjacima koji su svjesno učestvovali u rastakanju institucija ili još uvijek zagovaraju podjelu, ne po vrstama i vrijednosti baštine, već prema kriterijima koji nemaju zajedničkog osnova sa strukom i naukom…)

Kada je riječ o edukaciji, nažalost, ova slabost nije otklonjena, čak štaviše. Kada je riječ o subordinaciji, stanje je danas mnogo gore nego ranije, te su u tom, pored ostalog, nedostaci u slučaju eventualnih budućih katastrofa, ako se pod katastrofama ne podrazumijeva samo ratno razaranje.

Naime, BiH nije nikada obezbijedila dovoljan broj kadrova iz vlastite sredine koji bi bili educirani za kvalitetan rad, napose u muzejima i dr. Razlog tome je nedostatak odgovarajućih katedri, ali i nedostatak sustavne politike stipendiranja mladih za nedostajuće struke, specijalizacija, osnivanje i razvoj radionica, snažnije potpomaganje izdavanja stručnih glasila, bez obzira na visok stručni i naučni nivo postojećih, i sl., što se manje više nastavlja i danas. Uostalom, još uvijek nemamo katedru za etnologiju na području Federacije BiH, iako danas na istom području djeluju ukupno tri dipl. etnologa: dva u Sarajevu i jedan u Tuzli; slično je ili gore sa preparatorima, konzervatorima, arhivistima itd.; tek je prošle godine otvorena Katedra za historiju umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a prije tri godine za arheologiju pri Sveučilištu u Mostaru.

A ako nemate stručnjake koji su obrazovani tako da razumiju sve specifičnosti ovog područja, ljepotu i vrijednost prožimanja raznih kulturnih i civilizacijskih tokova, ako nemate administraciju koja razumije i cijeni činjenicu prihvatanja međunarodnih normi i naročito obavezu njihovog provođenja, onda u kriznim momentima nije teško naći pojedince koji, ne samo da neće spašavati ugroženu baštinu, već će biti spremni da rade na trajnom izmještanju onoga što iz određenih razloga smatraju vrijednim i važnim, prepuštajući "ostalo" pljački, propadanju, pa i direktnom uništavanju, riječju ponašati se mimo uzusa struke.

Kada se govori o nedostatku subordinacije, ista je posljedica rješenja koja se uobičajeno nazivaju "samouprava".

Naime, samoupravljanje, izvorno usmjereno ka privredi, prenijelo se u BiH na javne ustanove u oblasti kulture i šire. Navedeno je dovelo dotle da su tzv. krovne institucije određenih oblasti djelovanja, čiji je zadatak bio da, pored ostalog, prikupljaju podatke, pružaju stručnu pomoć, vrše stručni nadzor, iniciraju provođenje zajedničke politike i rješavanje određenih problema, u biti pomažu srodnim institucijama nižeg ranga i manjih stručnih potencijala, izgubile ova svoja ovlaštenja i ovakav način djelovanja, a ako su i imale ovakve ovlasti, nije bilo nikakve sankcije ako se ne provode.

Tako je npr. Zavod za zaštitu kulturno historjskog i prirodnog naslijeđa BiH bio nadležan za izdavanje dozvola za arheološka iskopavanja, uz obavezu da se o ovim radovima podnesu izvještaji u propisanom roku. Svrha navedenog je bila prikupljanje podataka koji su od iznimnog značaja, imamo li u vidu činjenicu da je publikovanje rezultata arheoloških iskopavanja, bitno za ovu struku, nerijetko izostavljeno.

Mnoga arheološka istraživanja, zbog prirode samih nalaza i radova, istovremeno znače i uništavanje lokaliteta. Koncem osamdesetih godina bilo je institucija i pojedinaca koji se nisu pridržavali ovog zakonskog propisa, a da podnošenje izvještaja ne spominjemo. Slijedi da su izgubljena saznanja koja su važna ne samo pojedincu koji se interesuje za određeno pitanje ili problem.

Nažalost, danas je situacija mnogo gora, radovi se izvode čak i u organizaciji stranih istraživača, bez potrebnih saglasnosti, a kada je riječ o Kantonu Sarajevo, pitanje arheoloških istraživanja, tačnije rečeno izvođenje radova na području mogućih arheoloških nalaza nerijetko dobija i određenu političku konotaciju (put kroz Atmejdan, tekija na Bentbaši, Prešernov trg i sl.).

Ipak, najbolji ilustrator nedostatka subordinacije i saradnje je primjer otvaranja zajedničke izložbe o preživljavanju u vrijeme opsade Sarajeva (jesen 2004) koju su radila dva muzeja, dva neposredna susjeda: Zemaljski muzej i Historijski muzej, gdje je na otvaranju postavke rečeno da je to prva saradnja ove dvije kuće u posljednjih tridesetak i više godina, s obzirom da do tada seže sjećanje prisutnih autora postavke.

Premda je Zakon o zaštiti kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa iz tog perioda predvidio da se u postupak formalno pravne zaštite uključuju krovne institucije određenih oblasti djelovanja (među njima Zemaljski muzej, kada je riječ o muzejskoj djelatnosti), nema podataka da je Zemaljski muzej bio uključen u aktivnosti utvrđivanja kategorije pokretnosti, kom postupku prethodi stvaranje odgovarajuće dokumentacije, a ovoj obrada i valorizacija konkretnoga dobra i predlaganje predmeta ili zbirke za dobro baštine određenog značaja, sve ovo van vlastite kuće, odnosno u okviru drugih muzeja.

Ovo, naizgled manje važno pitanje, pitanje formalno pravnog spomeničkog statusa pojedinačnog dobra ili zbirke i njegove kategorije, postat će veoma važno kada se (i ako se) pokrene pitanje nadoknade štete za oštećeno, opljačkano i uništeno, krivične odgovornosti pojedinca, odgovornosti po principu komandne odgovornosti i dr.

Jer nije svejedno da li je uništeno dobro prethodno valorizirano (a to znači snimljeno, opisano, obrađeno i sl.) i zvanično utvrđeno kao dobro određene kategorije ili se to tvrdi na temelju znanja i saznanja na lokalnom nivou.

Dakle, kada je riječ o muzejima, ali i drugim srodnim institucijama, samoupravno odlučivanje, nerijetko i o stručnim pitanjima, tako snažno realizirano u BiH (koliko je poznato ne i u susjednim zemljama) uz forsiranje tzv. socijalnog momenta u tretiranju zaposlenika i dr., imalo je za rezultat sve veći nedostatak stručnih kadrova, naročito u manjim muzejima, manjak povezivanja i informisanja, prekid saradnje, riječju slabljenja poštivanja uzusa struke.

Ova praksa umnogome se nastavlja i danas.

Stoga, ako bi se danas desila neka katastrofa i bilo potrebno djelovanje shodno uputstvima ili naredbi institucija višeg ranga, vjerovatno bi u Sarajevu bilo problema. Muzej Sarajeva, dejtonskim ustavnim rješenjima matična kuća u oblasti muzeologije, djelovao bi po uputstvima resornog Ministarstva kulture i sporta Vlade Kantona ili bi sam, po principu mati čnosti, djelovao i davao naloge, ali kome?

Olimpijski muzej bi vjerovatno djelovao prema uputstvima Uprave Grada koja je njegov osnivač, Muzej historije i Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti, ako se trenutna situacija ne promijeni, vjerovatno prema uputstvima Federalnog ministarstva kulture i sporta, s obzirom da ih ovo ministarstvo djelomično finansira, Zemaljski muzej također, ili (sa velikim šansama) Vijeća ministara BiH, iz razloga što se još uvijek ne zna (?!) osnivač ovih kuća.

Kada se konačno bude utvrdio/utvrdili osnivači, javit će se tri resorna ministarstva finasija koja daju ekonomski input za radove, u ovim okolnostima hitne, potom će se postaviti pitanje nadležnosti kod privatnih muzejskih zbirki koju će utvrđivati jedan od zavoda, potom pitanje reda vrijednosti pojedinih eksponata i zbirki i s tim u vezi prioriteta kod spašavanja itd.

Navedena je samo skica mogućih nesporazuma u kriznim momentima koji (pod uvjetom da se ne primjenjuje Haška konvencija), bitno utiču na efikasnost svake akcije, a posebno u oblasti kakva je muzejska, gdje postoji i dodatni skriveni faktor interes profesionalnih pljačkaša koji unaprijed znaju šta je vrijedno i kako to neprimjetno "skloniti".

Navedeno je posljedica ustavnih rješenja sa jedne strane i još uvijek veoma snažne ideje podjele BiH, na određeni način, odnosno negiranja jedinstvenog prostora ove zemlje, ideje da je BiH umjetna tvorevina i da su centri i ishodišta nekih naroda u BiH van njenih granica.

Upravo su muzeji kuće koje ovo snažno i očigledno opovrgavaju, dokazuju kontinuitet ove zemlje hiljadama godina unatrag, ove države stotinama godina unatrag, pokazuju mogućnosti i načine življenja raznih religijskih zajednica na ovim prostorima, pokazuju iznimno veliku kulturu u svim segmentima društva itd. U tom je, pored ostalog, važnost i bit očuvanja muzejskog blaga. U tom je važnost akcija koje su tokom opsade Sarajeva poduzimali brojni pojedinci, institucije i oficijelna vlast tokom 1992 1995. godine, pa u izvjesnom smislu i danas.

Polovinom šezdesetih godina ukinut je pravni osnov zaštite baštine na nivou SFR Jugoslavije, a time i institucije koje su imale zadatak, pored ostalog, provođenje međunarodnih normi.[1]

Slijedi da nije postojao adekvatan ambijent, često ni mogućnost za provođenje Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine,[2] Konvencije o zaštiti dobara u slučaju oružanog sukoba tzv. Haške konvencije ratifikovane još 1955. godne, Konvencije o mjerama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa kulturnih dobara i sl., da o međunarodnim dokumentima nižeg ranga ne govorimo.

Pod pojmom provođenja podrazumijeva se, ne samo ugradnja međunarodne norme u vlastito zakonodavstvo, već i praćenje stanja, edukacija kadrova, informisanje o učinjenom, blagovremeno preduzimanje preventivnih mjera i dr.

Prevedeno na polje sukoba i s tim u vezi mogućeg stradanja baštine, navedeno je dovelo do toga, da se npr. Haška konvencija ne primjenjuje na područjima koja su pod kontrolom strane koja opsjeda Sarajevo, odnosno da se pripreme propisane ovom konvencijom obavljaju na potpuno različit način u različitim dijelovima bivše Jugoslavije, pa i same BiH.

---

[1] Ukinut je Osnovni Zakon o zaštiti spomenika kulture iz 1965. godine, a kasnije i Savezni Savjet za obrazovanje i kulturu i Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture, shodno amandmanima na Ustav iz 1971. godine Vladimir Brguljan, ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE NA SAMOUPRAVNOJ OSNOVI, Zbornik za zaštite spomenika kulture, knjiga XXV, 1975, Beograd, 1977, str. 49 55.

[2] Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine bila je u cijelosti ugrađena u lokalno (republičko) zakonodavstvo, ali su postojali, a danas pogotovo, nedostaci u pogledu ugradnje njenih odredbi u opću politiku u ovoj oblasti... Mevlida Serdarević, PRAVNA ZAŠTITA KULTURNO HISTORIJSKOG NASLJEĐA BIH (nastajanje, razvoj i destrukcija), Međunarodni centar za mir, Sarajevo, Biblioteka Baština, Sarajevo, 1997, str. 95 98.

Treba znati da Haška konvencija, pored obaveze zaštite, predviđa i obavezu "poštivanja" kulturnih dobara, uključujući i zgrade u kojima su smještena dobra (pod čime se, pored ostalog, podrazumijeva uzdržavanje od upotrebe dobara i njihove okoline u vojne svrhe), preduzimanje mjera sprečavanja krađe, pljačke i prisvajanja u bilo kom obliku, obavezu primjene ove konvencije u okviru vojnih vlasti, obezbjeđenje dovoljnog broja skloništa, poštivanje personala određenog za zaštitu, obilježavanje odgovarajućim znakom itd.

Nije na odmet napomenuti da je nekoliko godina prije otpočinjanja sukoba, rasprava o primjeni Haške konvencije u slučaju sukoba vođena u glavnim centrima bivše nam domovine Zagrebu, Beogradu, ali u BiH – nikada.

Već polovinom 1991. godine na području Hrvatske mogle su se uočiti određene pripremne radnje na tragu odredbi Haške konvencije: muzeji se zatvaraju za posjetioce, eksponati sklanjaju, plastika na zgradama oblaže…, dok se rušenje pojedinih spomenika od strane JNA zvanično, prema navodima njenih informativnih službi pravda korišćenjem ovih objekata u vojne svrhe.

U BiH, u kojoj još nije buknulo, takvo šta nije zabilježeno. Istina, u jesen 1991. godine već se javljaju pojedinci i grupe koji upozoravaju na potrebu preduzimanja mjera preventive, odnosno sklanjanja muzejskog materijala, bilo kolektivno, bilo onog što je najvrednije, neke kuće traže pro stor radi evakuacije i smještaja eksponata, što u pravilu nije odobreno. (Ovo potonje naročito, tvrde u Orijentalnom institutu, čije blago je bilo smješteno na gornjim etažama njihove poslovne zgrade, koje je odmah u prvim danima opsade gađano zapaljivim projektilima i uništeno u cijelosti!?)[3]

---

[3] Zahtjev Društva za antičke studije, iz oktobra 1991. godine, kojim se tražilo preduzimanje određenih preventivnih mjera, ne samo da nije prihvaćen na nivou ministarstva, već je i iskritikovan od nadležnog državnog činovnika koji je, kakav apsurd, na samom početku opsade napustio Sarajevo. Ibidem.

Očigledno da se resorno ministarstvo na nivou RBiH nije ni bavilo pitanjima provođenja Haške konvencije, a ni drugih. (Ovdje se misli na RBiH u sastavu SFR Jugoslavije formalno pravno do datuma međunarodnog priznavanja suvereniteta BiH, 6. aprila 1992. godine). Nisu davana uputstva, niti su tražene informacije koje bi mogle biti signal za preduzimanje preventivnih mjera.

Tim više je za divljenje organizovanje i samoorganizovanje institucija kulture u Sarajevu, posebno muzeja i zavoda za zaštitu kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa, odnosno onoga što su ove kuće sa veoma malim brojem zaposlenika preduzele i realizirale.

Naime, nakon priznavanja suvereniteta, a to je zapravo bilo tek mjesec prije potpune blokade Sarajeva, Zavod BiH je bio taj koji je počev od aprila 1992. inicirao određena pitanja, davao sugestije i slao informacije prema ministarstvu.

U prvom momentu tražena su uputstva za obilježavanje spomenika znakom Haške konvencije, jer se smatralo da je ova konvencija prihvaćena "u paketu" zajedno sa drugim međunarodnim dokumentima koje je ratificirala bivša Jugoslavija i to pod terminom "ostalo", što se pokazalo nepotrebnim.[4]

Istovremeno, strana koja je opsjedala grad nije se obazirala na odredbe konvencije, nije poštivala postavljene, jasno vidljive oznake, iako je sebe smatrala dijelom ili nasljednikom SFR Jugoslavije koja je usvojila i ratificirala ovu konvenciju.

Navedeno ne znači da nije postojalo određenog plana ili "reda" u akcijama uništavanja kulturnog naslijeđa tokom opsade Sarajeva. Naime, ako se zna da je na istoj zračnoj liniji npr. Vijećnica i bivša zgrada Muzeja Sarajeva, a da je prva zapaljena, a druga "samo" oštećena; da su na istoj zračnoj liniji Begova džamija i Sinagoga Muzej Jevreja BiH, a da je prva primila oko stotinu granata, a druga nije; da je Zemaljski muzej tik ispred kasarne „Maršal Tito", a Orijentalni institut "sakriven" među drugim, čak i većim objektima, a da je Muzej oštećen, a Orijentalni institut zapaljen, proizilazi da su postojala određena saznanja o načinima ponašanja predviđena međunarodnim normama u oblasti zaštite baštine, te su, grubo govoreći, “pošteđeni“ pojedini muzeji, iako se o stvarnoj brizi za njihovo očuvanje, ne može ni govoriti.

---

[4] Navedeno je objavljeno u Sl. listu RBiH br 6/92, što ne znači da je provedena i propisana procedura UNSECO a pristupanja ovom aktu.

Već u maju 1992. Zavod BiH (danas FBiH) traži pokretanje hitnog pristupanja Haškoj konvenciji i imenovanje zemlje zaštitnice, te predlaže da to bude Austrija, iz razloga historijski iznimno dobrih veza dvaju zemalja, posebno u oblasti zaštite naslijeđa (Austro Ugarska je 1888. godine osnovala Zemaljski muzej, a 1892. donijela Zakon u oblasti zaštite tzv. Naredbu Zemaljske vlade... “sa ciljem očuvanja onoga što je u naučnom smislu važno za svijet, a za Bosnu i Hercegovinu napose”, prvi takav zakon u regionu uopće, te bila pokretač istraživanja i zaštite naslijeđa u modernom smislu), urgira odgovor i informaciju. Ovo iz razloga što se nakon deponovanja akta notifikacije Konvencije pri Generalnom sekretarijatu UNESCO a, prihvatanje Konvencije smatra punovažnim i ona, s obzirom na činjenicu rata, stupa na snagu odmah. Samo pristupanje nekoj konvenciji, bez obzira na njeno objavljivanje u službenom glasilu neke zemlje, sa stajališta međunarodnog prava, ne mora biti i relevantno, jer je nužno poštivanje propisane procedure registracije, u šta spada i notifikacija.

Slijedi da je logična izvjesna, prema našim tadašnjim procjenama, inertnost međunarodnih institucija u pogledu preduzimanja akcija u oblasti sprečavanja uništavanja nepokretnosti, ali posebno sprečavanja uništavanja i pljačke muzejskog blaga i drugih vrijednih pokretnosti u državnoj ili privatnoj svojini, bez obzira na realne uspjehe neke takve akcije. Uostalom, verbalna osuda, a to je u datim okolnostima bilo jedino moguće, ne bi spriječila rušenje, ali akcije oko otkrivanja kanala iznošenja pokretnosti, a ovo nisu iznosili samo oni koji su okupirali grad, svakako bi imalo efekta.

Kako nisu vršene pripreme shodno Haškoj konvenciji, u momentu početka opsade nije bilo gotovih zastavica oznaka propisanih Konvencijom, te su ove zastavice uz ogoman napor Gradskog zavoda obezbijeđene tek početkom maja, nakon što su već stradali neki objekti, a Orijentalni institut potpuno izgorio. Ipak, njihovo postavljanje (Alipašina džamija npr.)

nije dalo apsolutno nikakve rezultate u gradu, a ni mnogo šire (Stari most u Mostaru i dr.). Olimpijski muzej je također izgorio, premda ne sa tako katastrofalnim posljedicama kao što je to slučaj sa Orijentalnim institutom i Vijećnicom, jer u ovoj kući eksponati su u najvećem dijelu evakuisani.

Nije bilo dovoljno podruma za spašavanje pokretnosti, jer su podrumi, zbog svih okolnosti opsade (enormnog broja izbjeglica naročito iz prigradskih naselja, iznenadnog granatiranja, snajperskih gnijezda i dr.) bili prepuni ljudima.

Naravno, nije bilo dovoljno velikih podruma za smještaj npr. ogromnog fundusa Nacionalne i univerzitetske biblioteke, ali određene pokretnosti su evakuirane i smještene na odgovarajuća mjesta: tako su kolekcija starog novca iz odgovarajuće zbirke Zemaljskog muzeja i čuvena Hagada smješteni u trezor Narodne banke, vjerovatno najsigurnije mjesto u tom momentu u gradu. Tu je smješteno i blago GH biblioteke, dok je Muzej Sarajeva svoje zbirke smjestio u vlastiti depandans – Muzej Jevreja BiH. Ostali muzeji, uključujući Zemaljski muzej, najvrednije su pohranjivali u vlastite podrume.

S druge strane, da su ispoštovani ratni planovi propalo bi mnogo više no što jeste. Tako npr. da je Zavod BiH vlastitu dokumentaciju, koja je danas faktično osnov rada Komisije za nacionalne spomenike, smjestio na planom predviđeno mjesto, a ne, na vlastitu inicijativu, u podrum Zemaljskog muzeja, osnovano se može pretpostaviti da istu više ne bi ni vidjeli.

Kada je o Hagadi riječ, zanimljivo je, da se u to vrijeme u inostranstvu pronijela vijest da je prodana kako bi Armija BiH za taj novac kupila oružje ili nešto tome slično!? Da je odnesena, ukradena, a postoje indicije o takvoj namjeri, tko bi dokazao suprotno! U svakom slučaju, u jeku opsade, Hagada je izvađena iz trezora da bi bila viđena i pored oštrog suprotstavljanja zaštitara, sve zbog straha od krađe ili uništenja realno mogućem u nesigurnim uvjetima života u gradu u tim vremenima.

Na prvi pogled, dešavanja vezana za kulturno naslijeđe smatraju se uobičajenom posljedicom ratnih razaranja. Ali ako se zna da je pred sami rat, potpuno nejasno na osnovu čije inicijative, rađen projekat izlaganja najvrednijih eksponata Zemaljskog muzeja, planirano u velikoj dvorani Colegiuma Artisticuma u Skenderiji, te se u tom smislu već pristupilo pripremi izrade popisa najvrednijeg(?); ako se zna da je pred rat tražen privremeni izvoz Hagade, koja se shodno važećim međunarodnim normama ne bi ni trebala vraćati u područje ratnih djelovanja; ako se ima u vidu naprijed nevedeni nedostatak priprema za slučaj rata, čak i u vrijeme početka i trajanja rata u Hrvatskoj i Sloveniji; ako se ima u vidu šta je spaljeno, šta oštećeno, šta dobro sklonjeno (poput ikona Stare pravoslavne crkve npr.), onda se dešavanja vezana za kulturno naslijeđe ne mogu smatrati slučajnim, a nikako uobičajenom posljedicom rata, ma kakav on bio.

Da se postojeće institucije, prvenstveno zavodi i muzeji (poput Historijskog muzeja smještenog na prvoj liniji i na udaru snajpera, čiji krov su popravljali, ne radnici, nego lično direktor i sekretar muzeja!) nisu veoma brzo uključile u konstantna privremena saniranja šteta, realne posljedice po pokretnosti smještene u takvim objektima bile bi mnogo veće. Uostalom, samo tokom 1992/93. Zavod BiH, prema vlastitoj evidenciji, zadužen za hitne spasilačke radove na ugroženim objektima dobrima naslijeđa svih vrsta u Sarajevu, utrošio je 18.220 m^2 i 14.440 m^2 krovne PVC folije dodijeljene iz međunarodne humanitarne pomoći.[5]

Da nisu npr. zaposlenici Zemaljskog muzeja, a njih je od ukupno 120 zaposlenih ostalo samo 18 (ali svih nacija i nivoa obrazovanja), na rukama prenijeli nevjerovatnu količinu, preko dva miliona pojedinačnih predmeta ili nekoliko hiljada ako se računaju kao male grupe zajednički prenošenih eksponata i to sa spratova u vlastite podrume, granata koja je probila i vanjski i unutrašnji zid, zasigurno bi uništila nešto od neprocjenjive vrijednosti.

Da zaposlenici Muzeja Sarajeva, a njih je od 25 zaposlenih ostalo samo tri osobe (također raznih nacionalnosti i stepena školske spreme), nisu organizirali prenos čitavog fundusa od oko 50 hiljada eksponata, sa jedne, odnosno tri lokacije, na novu, pa i teško kamenje iz Arheološke zbirke, zasigurno ne bi imali onako lijepu Stalnu postavku u Brusa bezistanu, otvorenu septembra 2005. godine. Jednostavno, ne bi bilo onog divnog veza, haljina, slika ili vaza starih nekoliko hiljada godina. Da kolekcija zlatnika i srebrenjaka, poklon privatnika iz Rogatice Muzeju Sarajeva u povodu olimpijade, nije sklonjena u trezor, ne bi bila danas izložena u novim prostorijama Olimpijskog muzeja.

---

[5] Dokumentacija Zavoda za zaštitu kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, Sarajevo.

Arhiv Grada "nije izgubio ni slova…", ostali muzeji također.

Ovo je bilo moguće, jer su mnoge od ovih kuća imale sjajne pojedince, profesionalce, te je zahvaljujući upravo njima, spašeno mnogo više pokretnosti (i preduprijedilo propadanje nepokretnosti) nego što bi se očekivalo. Jer u opkoljenom gradu dugo nije bilo energenata, a recimo papir, knjige i dokumentacija, izvanredno gori i grije. Granate probijaju krovove i zidove, poslije toga dolazi kiša i snijeg, šta to znači za eksponate, nije potrebno govoriti.[6]

Angažman je bio nesebičan, bez obzira na linije fronta, koje su, kada je riječ o nekim institucijama, posebno Zemaljskom muzeju i Muzeju historije, bile čitavo vrijeme gotovo do samih zgrada. U ovim akcijama, direktor (novoimenovani) Zemaljskog muzeja dr. Rizo Sijarić je poginuo, bio je krenuo ka Zavodu BiH da obezbijedi potrebnu količinu plastičnih folija za zaštitu svog Muzeja, kada je pao pogođen; službenica Sutjeska filma, Raza Čolić, izgubila obje noge hitajući da spasi preostali materijal ove kuće smješten na Jagomiru. Mnogi su bili uplašeni, svi su se mrzli od hladnoće, neki su bili ranjeni, ali svi su dolazili uredno na posao, bez obzira na opasnosti, stalna granatiranja, snajpere. Pri tome treba znati da za svoj rad nisu dobivali plaću (jer je niko drugi u gradu nije dobivao).

Naravno, ovim sjajnim pojedincima pružali su pomoć brojni dobrovo ljci, direktno ili indirektno, organizovani oko Komisije za spašavanje baštine grada ili drugih grupa, ili potpuno neorganizovano, samoinicijativno.

---

[6] Važnost entuzijazma kod angažmana pojedinaca, u pravilu profesionalaca, dodatno dolazi do izražaja ako se zna da je u ovom periodu direktor Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti prešao "na drugu stranu" te se u medijima pojavljivao kao direktor buduće Srpske nacionalne biblioteke (kasnije je pao u zaborav); direktori Narodne i univerzitetske biblioteke i Zemaljskog muzeja su, vjerovatno zbog bolesti, napustili Sarajevo, a direktor Gradske biblioteke Miron Džekić umro itd.

Uz to pružana je pomoć i od strane drugih institucija čiji je osnovni zadatak bio u sasvim drugim oblastima života i rada u Sarajevu, a koje su također bile iznimno važne. Tako je kutije i materijal za pakovanje knjiga GH biblioteke obezbijedio jedan general, da bi se tek kasnije saznalo da je to bila Patriotska liga; Vijećnik Skupštine Avdija Hadrović (a to znači institucije grada) obezbijedio je dva kamiona za prenos eksponata sa Jagomira; CSB posebne propusnice za nesmetan obilazak prostora van muzeja ili depoa itd. U uvjetima strahovite nestašice vozila u gradu i ogromnih potreba civila po svim osnovama, ovo su bili iznimni napori i stoga zaslužuju da budu zabilježeni.

Kada se već zna da je od konca marta, a napose u aprilu, bio evidentan odlazak stanovnika Sarajeva, što je stvaralo specifičnu atmosferu, da su već u aprilu postojali snajperisti i brojni poginuli, da je granatiranje bilo stalno i neselektivno, da su tv informacije bile dostupne, uključujući i veoma snažnu informativnu kampanju različitih sadržaja, idejnih osnova i cilja (u Sarajevu se, ako i kad je bilo elektrike, jasno vidjela i TV Pale i dr.), da je grad počev od 2. maja 92. bio potpuno paraliziran, dakle u tim okolnostima se postavlja pitanje: kojeg profila su bili ovi volonteri i zašto su se uopće angažirali?

Detaljnija analiza pokazuje da su to bili mahom profesionalci iz raznih institucija zaštite, sa fakulteta, studenti, ali i drugi, koji su samo našli formu da se organizuju i samoorganizuju i da pomognu oko pokretanja, kako vlastitih tako i srodnih kuća. Tako je zabilježeno da su pojedinci okupljeni oko Međunarodnog centra za mir, već 14. 5. 92, dakle, prije paljenja Orijentalnog instituta, uputili javni poziv za okupljanje direktora ovih kuća, kao i za pomoć u spašavanju. Odziv je bio enormno veliki.

I inače, ovaj centar je bio punkt gdje su se u prvo vrijeme sakupljali podaci o stradanju baštine i slali u svijet.

Također se postavlja dodatno, veoma važno pitanje: zašto nisu izvršene bolje pripreme za slučaj rata i da li je i šta rađeno kasnije u tom pravcu?

Ako se zna:

- da pripreme za slučaj rata shodno Haškoj konvenciji nisu vršene, o čemu je naprijed bilo riječi,
- da su prvi višestranački izbori obavljeni takoreći uoči samog sukoba, da su onih par mjeseci prije početka agresije protekli u pregovorima ne bi li se spriječio sukob (čuveni prijedlog Izetbegović Gligorov), a da novoizabrana vlast nije ni mogla pokazati javno eventualne pripreme za slučaj rata, jer bi time pokazala da ne vjeruje u pregovore, s jedne strane,
- da iz istih razloga nije bilo vremena za bilo kakva kadrovska pomjeranja ni u drugim pa ni u institucijama kulture, što znači da su se na mnogim mjestima nalazili zaposlenici koji su imali drugačiju viziju BiH i Sarajeva, i napose
- činjenica da su brojni rukovodioci, navikli na inicijativu "odozgo" čekali instrukcije i uputstva, onda je jasno da i nije moglo biti bolje pripreme za slučaj rata.

Uostalom, ovu tezu najbolje potvrđuje i danas neriješeni status Zemaljskog muzeja, jer očigledno da, makar ne oficijelno i danas postoje različiti koncepti uređenja naše zemlje, pa i samog Sarajeva, koje je, upravo zbog "koncepta" do prije par mjeseci, imalo "brata blizanca" Srpsko Sarajevo, naprimjer.

Međutim, zaboravlja se nešto što je organizirala Armija BiH, što je, koliko mi je poznato, prava rijetkost i u mnogo širim razmjerama.

Naime, Armija BiH organizirala je posebne seminare za vojnike o potrebi prikupljanja vlastitih eksponata u cilju budućeg formiranja muzeja odgovarajućeg sadržaja i načinu, potrebi i obavezi čuvanja baštine bilo kojeg porijekla, o zabrani uništavanja i pljačkanja pokretnosti itd. Ovo je najbolji primjer prihvatanja (i provođenja) Haške konvencije i to u istinski nemogućim uvjetima.

Prilikom jednog predavanja, kojom prilikom je autorica ovih redaka iznosila tezu da dotadašnji (ratni) odnos prema spomenicima nije posljedica merhameta, kako se uobičajeno govorilo, već činjenice da je muslimanima shodno vjerskim propisima, zabranjeno rušenje tuđih bogomolja (ovo iz razloga priznavanja ostalih monoteističkih religija), što je ostalo “zabilježeno“ u svijesti i kulturi ponašanja Bošnjaka, vojnici su iznosili primjere čuvanja vjerskih obilježja na terenu.

Dakle, u vrijeme ratnih razaranja, insistiralo se na činjenici da je potrebno raditi na zaštiti baštine, bez obzira na vrijednost, vrstu, porijeklo, vlasništvo, kulturni krug kome pojedino dobro pripada, bez obzira na odnos ostalih strana u sukobu na terenu.

Slijedi da se, paralelno na spašavanju pokretnosti smještenih u muzejima, ali i privatnim kolekcijama, na saniranju, u granicama mogućnosti, šteta na spomenicima, radi i na općoj edukaciji o potrebi čuvanja dobara, zabrani uništavanja i skrnavljenja, kao i jačanja svijesti o činjenici da su to vrijednosti od značaja za sve, dio naše i svjetske kulturne baštine. Jedan od rezultata ovakvog načina rada i razmišljanja opipljiv i danas, jeste da u vrijeme najžešće opsade Sarajeva, nije bilo slučajeva oštećenja, skrnavljenja ili devastacije objekata/dobara baštine unutar grada od strane njegovih građana ili pripadnika Armije BiH.

Čak ni na objektima koji su bili poznati kao reprezent kulture naroda čiji su vojnici opsjedali grad, poput Despića kuće, nije zabilježen niti jedan uvredljiv grafit, o oštećenju da se i ne govori, a sva drvenarija, odnosno rezbarija u enterijeru i pored nestašice drveta, je spašena in situ.

Na kraju, umjesto zaključka, potrebno je naglasiti činjenicu da su Sarajevo i njegovi građani, Vlada koja je tokom opsade upravljala gradom, bolje područjem koje je bilo pod njenom kontrolom, Armija BiH i svi oni dijelovi iz kojih je ona nastala, nedovoljno svjesni učinjenog u oblasti spašavanja baštine, posebno muzejskog blaga. Ako su ovi ljudi bili u stanju u vrijeme najžešćeg granatiranja spašavati umjetnine iz zapaljenog Eparhijskog dvora u Štrosmajerovoj ulici, o spašavanju vlastitih eksponata da ni ne govorimo, ako ni na jednom spomeniku kulture, ma čiji bio, nije bilo ni pokušaja devastacije, ako su se usred opkoljenog Sarajeva slali apeli za čuvanje naslijeđa na terenu ma čije ono bilo, ako su tokom četiri godine znali priređivati ne samo izložbe i koncerte, već i organizirati i posebna savjetovanja na temu određenih fenomena u oblasti naslijeđa, onda je kultura ponašanja bila na iznimnom nivou, a profesionalna svijest ljudi u institucijama kulture potpuno u skladu sa svjetskim standardima.

Naravno, u ovakvim ekstremno teškim uvjetima, postoje uvijek pojedinci koji nastoje pribaviti neku korist, koji iz postojeće bijede (a siromaštvo i nedostatak svega bilo je više nego evidentno tokom ovih godina) nastoje izvući što više, tako da je realno postojanje krađe i iznošenja, posebno privatnih kolekcija, ali u ovom izlaganju je riječ o profesionalcima na svim nivoima vlasti i upravljanja. Ako su i postojale ovakve neželjene pojave, one su se, uslovno rečeno, razvijale, tek nakon prestanka opsade, sa otvaranjem granica i dolaskom brojnih stranih institucija i organizacija. Upravo zbog toga, jer ono što je najvrednije još uvijek je ovdje u Sarajevu, potrebno je sa više napora istrajavati da se konačno riješi status institucija kulture, naročito muzeja, ali i da se utemelje oni muzeji koji će čuvati i prezentirati ovaj najteži i ujedno najsvjetliji dio povijesti Sarajeva. Jer, zaborav znači pristajanje na ponavljanje, a to niko ne želi.

V

SARAJEVO SE BRANILO I SVOJOM KULTUROM I CIVILIZIRANOSTI

Prof. dr. Salih Fočo

ULOGA I ZNAČAJ UNIVERZITETA U SARAJEVU U PERIODU OPSADE I ODBRANE SARAJEVA /1992 1995. GODINE/

Uvod/historijski prikaz obrazovanja u Bosni i Hercegovini

U vrijeme austrougarske uprave po prvi se put u Bosni javljaju državne škole, koje osniva i izdržava sama država.

Srednje škole u doba austrougarske uprave otvaraju se po austrijskim uzorima. Uglavnom su to bile gimnazije i trgovačke, tzv. građanske škole. Gimnazija u Sarajevu, otvorena 1879. godine, radila je po uzoru na klasične škole u Monarhiji.

Gimnazije se otvaraju i u drugim većim mjestima – Realna gimnazija u Banjoj Luci, 1895. godine, Velika gimnazija u Tuzli 1899. godine, a potom i drugdje. To su bile škole koje nisu imale nacionalna obilježja.

Istovremeno se otvaraju i privatne katoličke gimnazije, trgovačke škole, više djevojačke škole, kao i Pravoslavna bogoslovija u Reljevu 1882., Katolička bogoslovija u Sarajevu također 1882. i Šerijatsko sudačka škola u Sarajevu 1887. godine.

Austrougarska uprava otvorila je svega šest punih gimnazija, a u cijelosti je finansirala i Pravoslavnu bogosloviju, Katoličku bogosloviju, te Šerijatsko sudačku školu.

Ni Kraljevina SHS, kasnije Kraljevina Jugoslavije, stvorena 1918. godine, nije pokazala interes za otvaranje visokoškolskih institucija u Bosni i Hercegovini. Tek 27. januara 1941. godine dolazi do otvaranja Poljoprivredno šumarskog fakulteta u Sarajevu, na koji se u prvoj godini upisalo 127 studenata, među kojima više od 20% djevojaka. Nažalost, zbog izbijanja Drugog svjetskog rata, prva generacija prvog modernog sarajevskog fakulteta nije uspjela završiti ni prvu godinu.

Ni drugi oblici školovanja u periodu između dva rata nisu imali očeki vani zamah, usprkos tome što je do početka II svjetskog rata postojala 1.181 osnovna škola i što su djelovale i privatne konfesionalne škole. Ni osnivanje novih srednjih škola – gimnazija i srednjih građanskih škola – nije moglo izmijeniti činjenicu da je Bosna i Hercegovina dočekala II svjetski rat s najvećim brojem nepismenih u versajskoj Jugoslaviji.

Nastanak Univerziteta u Sarajevu

Tek poslije II svjetskog rata razvoj obrazovanja u Bosni i Hercegovini i izgradnja obrazovnog sistema na svim nivoima dobija snažan uzmah.

Narodna skupština Bosne i Hercegovine kao jedan od svojih prvih akata donosi 22. novembra 1945. godine Zakon o Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu, koja počinje s radom 29. aprila 1946. godine. Otvaranjem Više pedagoške škole, zapravo, i počinje kontinuirani i ubrzani razvoj visokog školstva u Bosni i Hercegovini. Njen prvi dekan bio je prof. Ilija Kecmanović.

Iste godine, donošenjem Zakona o Medicinskom fakultetu (Službeni list, br. 42/1946. godine), osniva se Medicinski fakultet, koji počinje sa radom 11. novembra 1946. godine. Prvi dekan ovog fakulteta bio je Aleksandar Sabovljev.

Svečano je otvoren 6. februara 1947. godine Pravni fakultet, koji je također osnovan na temelju Zakona o Pravnom fakultetu, što ga je donijela Skupština NRBiH 1946. godine, još prije donošenja Zakona o osnivanju Medicinskog fakulteta. Za njegovog prvog dekana izabran je naučnik svjetskog glasa, medijavelist i bizantolog, prvi profesor historije države i prava Jugoslavije, dr. Aleksandar Solovjev.

U novembru 1947. godine počinje sa radom i Savezna visoka poljo privredna škola za planinsko gazdovanje, osnovana Uredbom Vlade FNRJ, koja će godinu dana kasnije prerasti u Poljoprivredno šumarski fakultet. Prvi dekan Visoke škole bio je prof. dr. Dragomir Ćosić.

U proljeće 1949. godine, Uredbom Vlade NRBiH od 24. aprila iste godine, osnovan je u Sarajevu i Tehnički fakultet s dva odsjeka – arhitektonskim i građevinskim, s prof ing. Aleksandrom Trumićem kao prvim dekanom. Fakultet je svečano otvoren 24. oktobra 1949. godine.

Osnivanjem ova četiri fakulteta, na koje je već školske 1948/49. godine bilo upisano 1.400 studenata, stvaralo se plodno tlo i neophodni uvjeti i za formiranje Univerziteta u Sarajevu.

Univerzitet u Sarajevu, prvi bosanskohercegovački i peti jugoslavenski univerzitet po hronološkom redu osnivanja, utemeljen je Zakonom o Univezitetu, što ga je Skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine donijela 11. novembra 1949. godine. Na Skupštini Univerziteta održanoj 2. decembra iste godine u zgradi stare gradske Vijećnice, u čijem su radu uzeli učešća i rektor Beogradskog univeziteta dr. Stevan Jakovljević, rektor Univerziteta u Ljubljani dr. Anton Melik, prorektor Univerziteta u Skoplju dr. Marin Katalinić, predsjednik Saveza književnika i poslanik u Skupštini NRBiH Ivo Andrić, kao i mnogi drugi kulturni i javni radnici, tajnim su glasanjem izabrani prvi rektor – dr. Vaso Butozan, profesor Veterinarskog fakulteta, i prvi prorektor – dr. Drago Krndija, profesor Pravnog fakulteta.

Osnivanje Univerziteta u Sarajevu predstavljalo je ne samo prvorazredan događaj i svjedočanstvo opće društvene i kulturne emancipacije Bosne i Hercegovine nego i jednu veoma bitnu konstantu njene državnosti i njenog razvoja. Studenti koji su na dan zasjedanja Skupštine Univerziteta održali veliki miting u znak podrške “smjelom koraku republičke vlade” ocijenili su da 2. decembar 1949. “predstavlja jedan od najznačajnijih datuma u kulturnoj istoriji naroda Bosne i Hercegovine”.

Teološke visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini imale su, nakon Drugog svjetskog rata, pravo rada prema tadašnjem shvaćanju načela odvojenosti škole i vjerskih zajednica u socijalističkoj državi, kako je to bio odredio Ustav SFRJ iz godine 1946. i Zakon o vjerskim zajednicama iz godine 1953.

Upravo u ovo vrijeme Univerzitet u Sarajevu je utvrdio prijedlog kojim se teološkim fakultetima daje mogućnost da budu ravnopravne članice Univerziteta, jer se svo visoko obrazovanje smatra jednom zajednicom.

Novi iskorak u razvoju Univerziteta mogao bi se vezati za 1954. godinu, kada je na saveznom nivou donesen Opći zakon o univerzitetima. Na osnovu toga zakona Skupština Bosne i Hercegovine donijela je Zakon o visokom školstvu i zakone o osnivanju pojedinih visokoškolskih organizacija.

Širenje visokoškolske mreže i naglo povećanje broja studenata, kao i proces reforme nastave zasnovan na izmijenjenim planovima i programima, osnovne su karakteristike tog iskoraka.

Na fakultetima Sarajevskog univerziteta studira školske 1959/60. godine oko 6.000 studenata, dok se u redovima nastavnika i saradnika nalazi oko 530 visokokvalificiranih stručnjaka, koji čine intelektualnu snagu u oblasti naučnoistraživačke djelatnosti u Bosni i Hercegovini.

Pored fakulteta te visokih i viših škola, osnivaju se i novi naučni instituti i istraživačkorazvojni centri, koji ulaze u sastav Univerziteta. Time se stvaraju i uvjeti za prerastanje Naučnog društva u Akademiju nauka i umjetnosti, koja je i osnovana 1966. godine. Osnivanje Akademije, kao najviše naučne i umjetničke institucije u Bosni i Hercegovini, koju su od prvog dana sačinjavali, u najvećem dijelu, profesori Sarajevskog univerziteta, proširene su mogućnosti za dalji procvat naučnoistraživačke i kreativne misli u Republici.

Napokon, nezaustavljivi rast mreže visokoškolskih ustanova u cijeloj Republici doveo je i do osnivanja, pored Sarajevskog, i univerziteta u još nekoliko bosanskohercegovačkih gradova – Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, što je ionako ograničena sredstva Zajednice za visoko obrazovanje učinilo nedostatnim čak i za “pokrivanje” samo njegove pedagoške funkcije.

Tek od polovine osamdesetih, kada broj studenata na Sarajevskom univerzitetu dostiže svoju kulminaciju (38.272 studenta na 24 visokoškolske ustanove u školskoj 1975/76. godini), počinju se snažnije očitovati i rezultati reforme visokog obrazovanja, posebno na planu jačanja naučnoistraživačkih instituta, donošenja novih nastavnih planova i programa, usklađivanja upisne politike, podizanja kvaliteta obrazovnog procesa, rješavanja pitanja studentskog standarda, međuuniverzitetskog dogovaranja i saradnje u zemlji i inozemstvu.

Početkom devedesetih Sarajevski je univerzitet u svom sastavu imao 24 visokoškolske organizacije, a udruživao je i 12 naučnoistraživačkih instituta iz oblasti privrede. Na samom Univerzitetu bilo je u stalnom radnom odnosu angažirano preko 1.500 nastavnika i saradnika.

Univerzitet u Sarajevu u periodu 1992 1995. godine

Agresija na Bosnu i Hercegovinu imala je karakter i svojevrsnog kulturocida. U etničkom čišćenju teritorija "čistila" se i kulturna baština naroda kojem je ona pripadala. Tako je veliki broj sakralnih i svjetovnih remek djela visoke kulturne i umjetničke vrijednosti, koja se spominju i u hronici kratke historije Bosne i Hercegovine, razoren i uništen (Ferhadija džamija u Banjoj Luci, Aladža džamija u Foči, Stari most u Mostaru…). Agresija na Bosnu i Hercegovinu "zatekla" je Sarajevski univerzitet upravo u času otvaranja procesa njegove transformacije u duhu savremenih dostignuća nauke i tehnologije, inoviranja nastavnih sadržaja, osavremenjivanja planova i programa nastave, te iznalaženja i uvođenja efikasnijih organizacionih oblika upravljanja. Četverogodišnja opsada i razaranje Sarajeva ne samo da su te procese zaustavili, nego su cjelokupnu materijalnu bazu Univerziteta, stvaranu više od četrdeset godina, desetkovali i u dobroj mjeri uništili. Univerzitetski objekti, oprema, bibliotečki fond nestali su u plamenu, ili su otuđeni, devastirani i razoreni. Od dvadeset dvije visokoškolske ustanove Univerziteta koje se nalaze u Sarajevu, četiri su ostale bez svoje zgrade (Poljoprivredni, Šumarski, Saobraćajni i Elektrotehnički fakultet). Filozofski, Prirodno matematički, Mašinski, te Fakultet za fizičku kulturu veoma su teško oštećeni i devastirani. I ostale visokoškolske ustanove, praktično sve, pretrpjele su znatna oštećenja kako objekata tako i opreme. Stradao je i značajan dio opreme namijenjene za realizaciju Programa kompjuterizacije ustanova i Univerziteta, koji je upravo pred rat bio realiziran.

Zapaljena je i izgorjela i Univerzitetska biblioteka sa svojim bogatim bibliotečkim fondom, koja je bila smještena u historijskom spomeniku, zgradi izgrađenoj u pseudomaurskom stilu krajem 19. stoljeća, glasovitoj

Vijećnici, odakle je 1949. godine i “krenuo” Sarajevski univerzitet. Izgorio je i Orijentalni institut, koji je čuvao memoriju veoma velikog i značajnog dijela povijesti Bosne i Hercegovine, posebno bošnjačkog naroda. Potpuno su uništeni studentski domovi u naselju “Bratstvo i jedinstvo”, s kompletnim smještajnim i pratećim kapacitetima, kao i dio namještaja u naselju “Mahmut Bušatlija” i domu “Mladen Stojanović”. Teško su stradali i studentski restorani i bifei, u kojima se hranilo oko tri hiljade studenata, a njihova oprema gotovo u cijelosti uništena. Klinički centar Univerziteta, te Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata, pretrpjeli su značajna oštećenja. Ukupna, gruba procjena vrijednosti oštećenja zgrada, namještaja i laboratorijske opreme iznosi cca 90.000.000 US$, od čega:

a) zgrada	63.000.000 US$
b) školskog namještaja	5.000.000 US$
c) laboratorijske opreme	22.000.000 US$

Desetkovana je i kadrovska baza Univerziteta, također decenijama stvarana. Od 1.447 nastavnika i saradnika iz predratnog perioda na Univerzitetu je ostalo njih 786, a taj se broj u toku rata i dalje smanjivao. Nažalost, u toku rata poginulo je devet nastavnika, pet saradnika i 73 radnika iz reda vannastavnog osoblja članica Univerziteta, a ranjeno 19 nastavnika, 8 saradnika i 59 ostalih radnika.

Ipak, bez obzira na ogromna razaranja, sigurnosne, kadrovske, prostorne, laboratorijske, bibliotečke, dokumentacijske i druge poteškoće, Univezitet i visokoškolske ustanove unutar njega, kao i ostale članice Univerziteta, praktično nisu prestajale s radom. U školskoj 1992/93. godini oko dvije trećine, a u školskoj 1993/94. i 1994/95. godini sve visokoškolske ustanove organizirale su nastavu i održavale nastavno naučni proces. Istina, broj studenata na Sarajevskom univerzitetu drastično je smanjen od 32.000 u školskoj 1991/92. godini na blizu 9.000 u školskoj 1994/95. godini. Formirane su i dvije nove visokoškolske ustanove – Kriminalistički fakultet i Pedagoška akademija u Zenici, a pokrenuti su i novi nastavno naučni programi za postdiplomski studij na više fakulteta.

Ako se imaju u vidu samo ovi grubo naznačeni podaci, kao i činjenica da je Univerzitet, uostalom kao i cijeli grad, bio blokiran za naučnu komunikaciju i pristup literaturi, stručnim časopisima i najnovijim naučnim rezultatima postignutim u svijetu, što je jedna od bitnih pretpostavki ostvarivanja njegove funkcije, može se stvoriti stvarna slika o tome u kakvim je sve okolnostima Univerzitet sa svojim članicama uspio sačuvati svoju funkciju i dignitet nastavno naučnog procesa i istraživačkog rada. Nastavnici, saradnici i ostali radnici koji su ostali u Sarajevu, prije svega, svojim izuzetnim zalaganjem i radom, baziranim isključivo na entuzijazmu i patriotizmu, uspjeli su u ovim veoma teškim uvjetima održati visokoškolske ustanove, a onda i Univerzitet u cjelini.

Uporedo s naporima na obnovi devastirane i razorene materijalne osnove i desetkovane kadrovske strukture na Sarajevskom univerzitetu pokrenuti su i procesi njegovog osavremenjivanja i daljeg koncepcijskog profiliranja u cilju dostizanja najvišeg stepena naučnoistraživačkog i obrazovnog rada uz maksimalno efikasnu organizaciju Univerziteta, primjerenu savremenim standardima u Evropi i svijetu, ali i potrebama Bosne i Hercegovine. U ostvarivanju tog zadatka od posebnog je značaja podizanje kvaliteta obrazovnog, naučnoistraživačkog, stručnog i umjetničkog procesa, fleksibilnost izbora studija i oblika naučnoistraživačkog, stručnog i umjetničkog rada, unapređenje organizacije fakulteta, osiguranje i preciziranje statusa i autonomije Univerziteta, definiranje i osiguranje ekonomske cijene studija i načina njegovog finansiranja. Slijedeći temeljne principe Velike povelje evropskih univerziteta, koji polaze od toga da je univerzitet autonomna institucija koja na kritički način stvara i prenosi kulturu putem istraživanja i nastave, pri čemu je moralna i naučna nezavisnost istraživanja i nastave pretpostavka ostvarivanja ovog zadatka, da je didaktička aktivnost na univerzitetu nerazdvojna od naučnoistraživačke, budući da jedino tako nastava može pratiti razvoj potreba društva i razvoj naučnih spoznaja, da je univerzitet zbog svoje brige, da se stalno dosežu univerzalna znanja na temeljnom principu u životu univerziteta – slobodi istraživanja, nastave i obrazovanja, direktno suprotstavljen svakom vidu netrpeljivosti i zatvaranja te da on odbacuje sve geografske i političke granice i potvrđuje prijeku potrebu međusobnog upoznavanja i interakcijske kulture.

Univerzitet u Sarajevu danas

Danas je na Univerzitetu zaposleno ukupno 1.640 nastavnika i saradnika (902 nastavnika i 738 saradnika) i 893 neakademskog osoblja. Na Univerzitetu u školskoj 2004/05. godini studira 54.000 studenata. Ukupan broj diplomiranih studenata na Univerzitetu iznosi 116.134, naučni stepen magistra nauka do danas je steklo 2.563 magistranta, a naučni stepen doktora nauka – 2.014 doktoranta iz 43 naučne oblasti.

Ono čemu Univerzitet u Sarajevu danas teži je postati moderan univerzitet i član evropske akademske zajednice. Bolonjski proces o kojem danas svi jako puno govorimo sigurno stvara i podržava ambijent u kojem možemo učiniti sve reformske korake koji će nam omogućiti da postanemo konkurentan dio evropskog akademskog prostora.

Za Univerzitet u Sarajevu modernizacija znači realizaciju niza planiranih strateških zadataka na usaglašavnju obrazovnih sadržaja sa evropskim, prilagođavanju režima studija, uvođenju lako prepoznatljivih i uporedivih stepena u dodiplomskom i postdiplomskom studiju, implementiranje ECTS a, a kao konačnicu evropska i svjetska validnost naših diploma.

Prof. dr. Faris Gavrankapetanović

ULOGA ZDRAVSTVA U PERIODU OPSADE I ODBRANE SARAJEVA

«Nema boljeg svjedoka od napisane riječi»

Grad Sarajevo je 1992. godine postao mjesto neočekivanog žrtvovanja, pri tome i ne znajući dubinu zla koja će ga pogoditi. Čudna je to priča, toliko čudna da je ne može razumjeti niko ko nije bio ovdje. Kako je sve to počelo? Kog je dana sve postalo tako strašno?

1. mart 1992. godine, na Referendumu građani su se izjasnili za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu. Tog dana hiljade ljudi je izašlo na ulice, da kažu i pokažu da žele samo jedno mir. I tada su nepoznati maskirani ljudi zapucali, i to je bila svakodnevica Sarajeva naredne četiri godine.

U periodu od 6. 4. 1992. do 31. 12. 1994. godine u Kliničkom centru Univerziteta u Sarajevu je pregledano 65.000 povrijeđenih, od čega je hospitalizirano 19.878.

Procjenjuje se da je oko 10.000 ljudi ubijeno ili nestalo u gradu. Ovaj broj uključuje i 1.585 djece, a ranjeno ih je 14.888. Od ukupnog broja ranjene djece, 3.378 su teško ranjena djeca, a među njima je 355 sa trajnim invaliditetom.

Civilne žrtve

Kronologiju koja sadrži žrtve prijavljene kumulativno objavio je Institut za javno zdravstvo Bosne i Hercegovine. U njoj su, također, sadržane žrtve koje je prijavio UNPROFOR i drugi izvori. Prema ovom izvještaju, sa 15. novembrom 1993. godine, 9.539 osoba bilo je ubijeno, umrlo od neishranjenosti i zime, ili nestalo u gradu. Ovaj broj uključuje 1.525 djece. Uz ovo, 55.801 osoba je ranjena, uključujući 14.538 djece.

Potrebno je naglasiti da je stvarni broj žrtava, vjerojatno znatno veći nego ovaj objavljen u kronologiji. Razlog ovome je što su na različitim mjestima u gradu gdje su se evidentirale žrtve nisu uključivane i one koje su odvožene direktno u mrtvačnice ili klinike.

Opsada nije poštedila niti jednu oblast Sarajeva, niti bilo koju populaciju. UNICEF je objavio kako je oko 65.000 80.000 djece bilo u gradu. Barem 40% bilo je izravno gađano snajperima. 51% djece je pretrpjelo gubitak poznate osobe, 39% je pretrpjelo gubitak jednog ili više članova familije, 19% je vidjelo masakr, 73% djece je pretrpjelo granatiranje ili napad na svoj dom, 89% je živjelo u podzemnim skloništima. Vjerojatno će psihološka trauma nanesena djeci tokom opsade grada značajno utjecati na njihove živote i u godinama koje dolaze.

Kao rezultat velikog broja žrtava u ratu, pojavila su se nova ili preuređivana stara, već dugo nekorištena groblja u gradu i njegovoj okolini. Parkovi, atletski tereni i drugi otvoreni prostori korišteni su kao groblja. Jedan takav kompleks bio je ranije borilište Zimskih olimpijskih igara.

Opsada je imala duboke efekte na psihu i budućnost populacije u gradu. Vlada Bosne i Hercegovine je objavila porast broja suicida u gradu, skoro podvostručenje broja abortusa, i 50% pad u natalitetu od početka agresije.

Infrastrukturne štete u Sarajevu kao rezultat agresije i opsade, uključivale su i specifične, zaštićene ciljeve kao što su bolnice, medicinski kompleksi, medicinske ustanove (uključujući i ambulante), kao i medicinsko osoblje, ali i kulturna dobra. Nadalje, permanentno su napadani i civilni ciljevi i imovina čije uništenje nikako nije moglo biti opravdano vojnom potrebom, i jednako je zabranjeno konvencijama ratnog prava.

U svom izvještaju, Savjet Europske zajednice za obrazovanje i kulturu osvrnuo se na infrastrukturna oštećenja grada.

Komitet tvrdi:

Jasno je kako je Sarajevo jako oštećeno od strane agresora. Osim očitih ljudskih žrtava u kontinuiranim teškoćama i patnjama svakodnevnog života, načinjena je ozbiljna šteta urbanom izgledu. Infrastruktura grada (kanalizacija, električna mreža, telefoni, itd.) je jako oštećena. Građevine koje su na neki način bile simbol i zaštitini znak, znak prepoznavanja grada Sarajeva kao Vijećnica, Orijentalni institut, Olimpijski muzej, stadion Zetra, su potpuno uništeni. A mnogi značajni objekti su toliko oštećeni da su se sami srušili. U kronologiju su zabilježena granatiranja:

- Bolnice i medicinski kompleksi: (Klinički centar Sarajevo na Koševu, Vojna bolnica, Klinika za ginekologiju i akušerstvo «Dr. Zehra Muidović», Institut za fizikalnu medicinu i terapiju na Ilidži, Bolnica «Ernest Grin»),
- Medijski i komunikacijski centri,
- Civilni i industrijski ciljevi,
- Zgrade Vlade, Predsjedništva, Suda
- Civilni i vojni centri Ujedinjenih nacija. Aerodrom, objekti UNHCR a, UNPROFORa...

Sistemsko granatiranje specifičnih ciljeva

Sistematičnost u ciljanju, posebno zgrada u krugu Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu, vidimo iz 298 direktnih pogodaka, koji su odnijeli 53 života radnika Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu. Ranjenih i povrijeđenih u jednom danu je bilo i preko 100; 1993. godine dnevni prosjek je bio 68 ranjenih i povrijeđenih, te Markale, kada smo primili u jednom danu 127 ranjenih i povrijeđenih. Nikada nije zabilježeno u historiji da je bolnička ustanova tipa KCUS bila na prvoj borbenoj liniji. Nije postojalo razgraničenje fronta i pozadine, sve je bilo u zoni vatrenog djelovanja. Usljed svih ovih granatiranja, snajperskih pogodaka i opće nesigurnosti, u uslovima apsolutne fizičke ugroženosti, rad se odvijao i u improviziranim prostorima, visokostručni kadar je bio insuficijentan, nedostajalo je i srednjeg medicinskog kadra, potpuna ovisnost o humani tarnoj pomoći u materijalnim sredstvima, i uz sve to stalni nedostatak električne energije i vode, znatno je otežavalo rad u KCUS. Usprkos svemu KCUS je svo vrijeme agresije radio.

Metoda slučajnog granatiranja Sarajeva od strane agresora

Pregled incidenata u kronologiji, također ukazuje na proces slučajnog granatiranja civilnih područja grada. Granatiralo se u svako doba dana, nije bilo neke posebnosti u svemu tome, nije bilo načina da se civilno stanovništvo na neki način «čuva». Posebno su ciljane škole, tržnice, ulice, parkovi, igrališta, groblja, redovi za hljeb i vodu, čak i djeca u kolicima.

Snajperska aktivnost agresora

Snajperska aktivnost agresora bila je namjerna i precizna, usmjerena na civilne žrtve, često djecu. Agresorski snajperisti su namjerno gađali civilne i neborbene ciljeve. Ova gađanja nemaju nikakvu svrhu ili opravdanje. Žrtve su obično gađane u glavu ili srce, nažalost na Sarajevo ni jedna granata nije pala «uzalud», svaka je ostavila «crvenu ružu» u nečijem srcu. Bili su locirani na pozicijama oko grada i kretali su se u timovima. Često su zabilježena gađanja abmulantnih kola, vatrogasaca, humanitarnih radnika, i onih koji su pomagali već pogođenim.

Veza između agresorskog granatiranja i političkih događaja

Teška granatiranja grada javljala su se u brojnim prilikama prije i tokom mirovnih konferencija što ukazuje na političke ciljeve napada. Očita je povezanost snižavanja i povišenja granatiranja vezano za pregovore, sastanke, pripreme za pregovore, očvrsnuće ili omekšanje javnih pozicija međunarodnih i lokalnih lidera. Pojava je relevantna za postavljanje komandne odgovornosti kao i odgovornosti političkih lidera uključenih u proces odlučivanja, a vezano za granatiranje.

Korištenje energenata kao oružja u ratu

Tokom opsade, struja, plin, telefon i voda korišteni su kao oružje protiv stanovnika Sarajeva. Samo tokom prve godine opsade, 18 vodovodnih tehničara je ubijeno dok su pokušavali popraviti oštećene instalacije. Pitka voda u gradu ovisila je o snabdijevanju strujom na pumpnim stanicama. Električni vodovi su bili često prekidani čime su bili korišteni kao oružje protiv civila. Agresori su u više navrata prekidali dovod vode u grad i odbijali dopustiti osoblju da popravi i zamijeni sisteme pročišćavanja vode, a njen nedostatak je stvarao duge redove. Redovi su gađani snajperima i granatirani što je rezultiralo u velikim civilnim žrtvama. Civili su bili gađani i kada su nosili kanistere sa vodom nekada i kilometrima daleko. Zimski uvjeti su dovodili stanovništvo grada u opasnost od smrzavanja i gladovanja. Usljed nedostatka goriva za grijanje, većina gradskog drveća je bila posječena. Nestale su tako mnoge vrijedne biblioteke, namještaj, i sve drugo što je moglo gorjeti, jer trebalo se ugrijati i preživjeti.

Decentralizacija zdravstvenog sistema

Kako se situacija pod opsadom grada usložnjavala postajalo je jasno da prijeratna organizacija zdravstvenih usluga postaje nedovoljna. Bila je potrebna alternativa. Ministarstvo zdravstva nije bilo u stanju odgovoriti na posljedice razorne agresije ili preuzeti vođstvo u reorganizaciji medicinskih sistema i njihovom prilagođenju. Gradske vlasti nisu uspjele koncentrirati organizaciju zdravstvene skrbi radi nedostatka vode, hrane, goriva i struje kao i transporta. Većina zdravstvenih institucija bila je ostavljena sama sebi da se organizira i prilagodi novim uvjetima. Zdravstvene sisteme je pogodio i prekid vitalnih gradskih servisa.

Krizni komitet za zdravstvo

Čak i prije izbijanja rata, republički Institut za javno zdravstvo, predvidjevši tešku situaciju i mogućnost rata, organizirao je "Krizni komitet za zdravstvo". Komitet se sastajao svakodnevno od početka rata u cilju održavanja zdravstvenog sistema i usluga stanovnicima grada. Direktori klinika, bolnica i zdravstvenih centara, sudjelujući u njegovom radu, razvijali su strategiju odgovora na ovu situaciju. Komitet je postao nadzorno tijelo Ministarstva zdravstva BiH.

Bolnice u Sarajevu tokom opsade

Hospitalni kapaciteti u Sarajevu tokom opsade uključivali su: Klinički centar Univerziteta u Sarajevu, Državnu bolnicu i Ratnu bolnicu Dobrinja. Ove ustanove bile su angažirane na pružanju usluga za oko 400.000 ljudi pod opsadom. Stavljanjem u funkciju “Objekta D B Tunela ispod aerodroma, povećana je fluktuacija ljudi, kako vojnika tako i civila, te su usluge bile pružane za veću gravitirajuću populaciju.

Glavni ratnomedicinski izazovi tokom opsade grada:

- Masovnost povređivanja vojnika i civila uz nedovoljno razvijenu ratnu doktrinu.
- Opsežnost povreda politraume izazvane granatiranjem, te minsko eksplozivnim sredstvima velike razorne moći Sarajevo je napadano minobacačkim i tenkovskim granatama, te je najveći broj ratnih povreda bio projektilima visoke energije i snažnog efekta na tkiva.
- Nepostojanje klasičnog fronta i pozadine same zdravstvene ustanove bile su na nekoliko stotina metara od linije bojišnice, izložene napadima agresora, te istovremeno zbrinjavanje civila i vojnika. Principi urgencije su nekada zanemarivani kada su u pitanju bila djeca!!
- Odsustvo faznog zbrinjavanja kao posljedica opsade.
- Nedostatak sanitetskog materijala i lijekova, posebno hirurškog materijala.
- Veliki odliv kadrova svih profila.
- Rad bez energenata (gorivo, voda, hrana, struja, plin, ulje).
- Razvijanje ratnomedicinske doktrine do sada jedinstvene u historiji ratovanja.

Kako, u ratnim uvjetima, razviti nefazno (urbano) zbrinjavanje ozlijeđene populacije, nepoznato do sada, sa minimalnim brojem osoblja i bez ratnog iskustva?

U uvjetima maksimalne izloženosti ozljedama, posebno u slučajevima masivnih trauma, politrauma, multiplih trauma i drugim kritičnim situacijama sistem zbrinjavanja je morao zadovoljiti:

- Cjelovitost
- Funkcionalnost
- Propulzivno funkcioniranje
- Racionalnost
- Kvalitet

Epidemiološki podaci o povredama:

- **46.776** pacijenata liječeno na Klinici za ortopediju i traumatologiju
- **17.932** podvrgnuto operacijama
  - **8.544** pacijenata sa politraumama
  - **90%** pacijenata sa ozljedama projektilima visoke kinetike
  - **10%** tupe traume
- MUŠKARCI/ŽENE omjer 2,2:1
- CIVILI/VOJNICI omjer 1,04:1
- Populacija ispod 40 godina starosti 70%
- Populacija starosti 21   40 godina 54%

Vodeće ozljede pacijenata:

- Ekstremiteti (kominucije kosti, destrukcija mekih tkiva) 68%
- Glava 8,5%

Vrat	0,5%
Toraks	6%
Abdomen	8,5%
Torakoabdominalne povrede	3%
Retroperitoneum	3%
Kičmena moždina	0,5%
Brahiotorakalne povrede	0,5%
Femuro pelvične povrede	1%

Prosuđivanje liječnika

Proces donošenja odluka u medicini je vezan za znanje, vještine i spregnute napore u postizanju najboljih rezultata za pacijente da se život produži i umanji patnja. Ovaj cilj ostaje nepromijenjen još od antičkog vremena.

Prosuđivanje i odlučivanje liječnika značajno se razlikuje u ratnim i mirnodopskim uvjetima. Koja osnovna pitanja sebi postavlja liječnik u ratnim situacijama:

1. Da li sam sposoban pružiti dovoljnu zaštitu svom pacijentu?
2. Da li sam ja siguran i zaštićen?

Usprkos najvećim naporima, teško i problematično okruženje stvoreno agresijom i brojni problemi sa kojima su se suočili zdravstveni radnici imali su utjecaja na zdravstvenu skrb, posebno hirurško liječenje u tim godinama.

Po svemu što je već navedeno, agresija na BiH i opsada Sarajeva predstavljaju jedinstveno iskustvo modernog doba, posebno sa aspekta medicinske prakse i hirurgije.

Stalna izloženost napadima morala je utjecati na liječnike, osobito hirurge. Bilo je teško održavati u stalnom fokusu potrebe pacijenta. Hirurški protokoli su mijenjani prema prirodi ratnih ozljeda, mnogih viđenih po prvi put, te prema okolnostima operativnog rada. Nekada su te modifikacije rađene “na licu mjesta”.

Slijedeći značajan problem: kako prevazići nedostatak energenata i vode u operacionoj sali kada nema generatora i ostale opreme? Kako klasificirati urgencije u tretmanu?

Da li smo emocionalno i psihološki dovoljno snažni da ostanemo objektivni i ostavimo po strani naš osobni bol i predrasude?

Koja je najbolja praksa u operacionoj sali pod stalnim uvjetima urgencije?

Koji vid uvježbavanja i iskustva jeste neophodan da se pripreme liječnici za optimalna postignuća u ratnom okruženju?

U toku naših hirurških intervencija, bili smo često granatirani. U jednom granatiranju, tri sestre instrumentarke su bile povrijeđene u opera cionoj sali. Ironično, doveli smo pacijenta u operacionu salu da mu spasimo život, a to je moglo biti mjesto naše zajedničke smrti.

Mnogo tipova ozljeda bilo je viđeno po prvi put. Nedostatak medi cinske opreme kompenziran je improvizacijama: vanjska fiksacija izvedena “sarajevofixom“, sačinjenim od različitih materijala, nekada čak i bez ranijeg kliničkog testiranja. Dva puta smo provodili amputaciju noge skupa sa carskim rezom. Samo jedna beba je rođena živa. Propisivali smo antibiotike sa proteklim datumom upotrebe (na sreću najčešće sa dobrim kliničkim efektom). U dugim zimskim noćima osoblje i pacijenti su se smrzavali skupa. Hirurške intervencije su se provodile pod svijećom ili uljnim svjetiljkama, te je bilo teško klemovati krvareći krvni sud ili još teže reponirati fragmente kosti. Bili smo u velikoj potrebi za vodom. Nekada su nam je dovozili iz grada, ali rijetko, i uglavnom, po danu.

Trajan problem sa kojim smo se suočavali bila je klasifikacija prioriteta, kako su novi pacijenti stalno pristizali. Primjena principa urgencije nekada je bila prekršena u korist ranjene djece. Stoga bi preporuka mogla biti: «djeca prvo!»

Upitno je da li neka osoba može biti dovoljno jaka da svoje emocije, osjećanja, psihološke stresove ostavi po strani i ne uključuje se osobno u takvu situaciju.

Pokušali smo rotirati nekoliko hirurških timova i održati njihovu koncentraciju i snagu. Niti jedan test ili vježba ne može pripremiti liječnika za takvu situaciju. Stoga je najbolja priprema formalni hirurški trening u ratnoj hirurgiji kao standardni dio medicinskog uvježbavanja.

Još jedno značajno osjećanje koje smo iskusili bio je strah. Strah sa zabrinutosti je dio rada svakog hirurga ali smo iskusili iracionalni strah od nerazumijevanja problema sa kojim smo suočeni. Dodatni strahovi u toku rata bili su: strah za sopstvenu obitelj i strah za osobni život.

Novi hirurški pristupi koje smo tokom rata razvili bili su zasnovani na postojećim medicinskim principima i znanju kao i novim tehnikama koje su razvijene "na licu mjesta" bez ranijeg plana i pripreme. Koinci dentalne tehnike, otkrića i pragmatizam igrali su značajnu ulogu u našem radu, iako su novi pristupi samo bili dodaci hirurškom prosuđivanju, nikako njihova zamjena.

Hirurška i medicinska prosudba bile su ishod fizičkih, emocionalnih, intelektualnih i moralnih sposobnosti liječnika koji je eventualno odbacivao strah za sebe i svoju obitelj. Ukoliko su ove sposobnosti bile održane i hirurg operirao dok su se zidovi operacione sale tresli i urušavali pod vatrom, može se kazati da je pokazana dobra prosudba u uvjetima rata.

Ako bi se usudili reći historijska je činjenica da ratovi unapređuju hiruršku nauku, ali, možemo slobodno zaključiti da smo i mi – liječnici i ostalo medicinsko osoblje zajedno sa građanima Sarajeva u ovom ratnom periodu naučili da se odupremo teretu prošlosti, onoj vječnoj igri dobra i zla.

LITERATURA

- Gavrankapetanović F. i saradnici, POLITRAUMA, Sarajevo, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS, 2004.
- NATO HANDBOOK: EMERGENCY WAR SURGERY. 1988.
- Blaisdell FW. Medical Advances During the Civil War. Arch Surg 1988; 123: 1045 1050.
- Gavrankapetanović I. Wartime surgical judgement. EFORT BULLETIN, 2003 > 14.
- Dufour D, Kromann JS, Owen Smith M, Salmela J, Stening GF, Zetterstrom B. Surgery for Victim of war. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1990.
- Šišić F. i saradnici, PRINCIPI RATNE HIRURŠKE DOKTRINE, Sarajevo, Avicena, 1993.
- Prvi kongres hirurga Bosne i Hercegovine sa međunarodnim učešćem, Zbornik sažetaka, Sarajevo, Print M, 1996.
- Stojanović V, RATNA HIRURGIJA, Beograd, BIGZ, 1978.

Gradimir Gojer

ULOGA I ZNAČAJ KULTURE U PERIODU OPSADE I ODBRANE SARAJEVA

Činjenica da je odbrana grada Sarajeva podrazumijevala multikomponentnu gamu različitih dejstava, od čisto oružanih u kojima je fizički branjen grad zvjerski napadnut i svakodnevno devastiran u vitalno ljudskom, gospodarstvenom, stambenom i svim ostalim aspektima, do obrambenih aktivnosti, koje su podrazumijevale uspostavu logističke mreže, poradi trajnog zbrinjavanja građana u zdravstvenom, duhovnom, kulturnom pogledu, očuvanju gradskosti i općeg duha i tonusa razvojnosti, a ne stagnacije grada i u takvim okolnostima.

Obrana Sarajeva od prvih dana, što smatram strategijskom odlukom komandnih struktura, imala je aktivan odnos prema očuvanju duhovnog i kulturnog bića u gradu Sarajevu, tijekom svih ratnih dešavanja.

U pogledu dejstva kulture u opkoljenom gradu napisane su stotine tekstova, sada već i knjiga, rade se magisterijski i doktorantski radovi.

Kada bi čovjek sintetizirao sve što je do sada napisano o ulozi kulture u obrambenim aspektima grada pod opsadom bilo bi moguće uspostaviti, tek grubu sliku o dubinskim dimenzijama koju je kulturno biće grada tokom agresije na Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu emaniralo u ono što se zove obrambeni i oslobodilački aspekt života u Sarajevu u periodu 1992 1995.

Od prve granate i snajperskih hitaca upućenih prema Sarajevu, do varljivog i dobrim dijelom nepravičnog dejtonskog mira, odvijala se, što je najznačajnije naglasiti, kontinuirana djelatnost brojnih strukturnih segmenata grada podno Trebevića.

Kako sistematizirati, kako sustavno postaviti cjelokupnu sliku o ulozi kulture u obrani grada Sarajeva.

To je složena i teška zadaća.

Na toj temi ocrtavat će se brojni individualni i pojedinačni odnosi prema ratu u Sarajevu.

Ali, metod koji uzimam za predmet ovog mog skromnog doprinosa radu ovog Okruglog stola podrazumijeva maksimalno osoban stav prema brojnim događanjima u kulturi pod opsadom, kojima sam i sam osobno svjedočio, čijim sam sudionikom bio, riječ je ovdje o procesima koje sam velikim dijelom i moderirao tokom rata.

Sve procese mogu podijeliti na dvije skupine kulturnih djelatnosti tijekom obrambenog rata.

Prvu skupinu procesa čine **kolektivni** doprinosi pokretu duho vnog otpora.

U drugoj, pak, skupini su oni procesi u kojima su pojedinci u kulturi i umjetnosti, ili širem stvaralaštvu, davali doprinos održavanju duha i kulturne tenzije u gradu pod opsadom.

Ne želeći, ni najmanje, u ovakvoj vrsti izlaganja da valoriziram, ili postavljam kriterije, glede kolektivnih i pojedinačnih interesa, ipak prisiljen sam kazati nekolike činjenice: doprinos Sarajevskog ratnog teatra – SARTR a, Kamernog teatra 55 poglavito, a potom i Narodnog pozorišta Sarajevo, Pozorišta mladih Sarajevo, dali su najkrupniji doprinos u oblasti scenske djelatnosti.

Činjenica govori i jedan frapantan podatak, dok su se obično u drugim zemljama koje su se našle u sličnoj poziciji, scenske djelatnosti uglavnom gasile za vrijeme ratnih sukoba paradoksalna činjenica je da su se u Sarajevu stvorili «uvjeti» za nastanak još jednog teatra.

Sarajevo je u rat ušlo sa profesionalnim teatarskim kućama Narodno pozorište Sarajevo (Drama, Opera, Balet), Kamerni teatar 55 i Pozorište madih.

U ratu je nastao novi teatar – SARTR.

Međutim, brižljivom analizom svih aspekata djelovanja teatarskih kuća luče se tri komponente koje su uistinu zajedničke za repertoar, način izvedbe i doprinos obrambenom ratu:

a/ U repertoarnom smislu sarajevske teatarske kuće nisu niti jednog trenutka gajile agitru kao sustav kulturne oponencije agresoru.

Ni jednog trenutka na repertoar nisu dolazila djela, čak niti direktne angažiranosti, a kamoli, ne daj Bože, djela koja bi mogla biti isključiva prema drugom i drugačijem mišljenju.

U svjetskoj razmjeri je nezabilježena činjenica da glumci i redatelji u gradovima i državama obuhvaćenim ratom svoj odnos prema aktu agresije ispoljavaju jednim kozmopolitskim repertoarom široko pozicioniranim od Mrožeka do Beketa.

I onda kada su igrani uvjetno govoreći «nacionalni» komadi činilo se to preko potvrđenih dramskih tekstova kakvi su oni Admeda Muratbegovića (npr. *Majka* i *Husein kapetan Gradaščević*).

U Sarajevu je prosto nevjerojatno, ali istinito, nastao jedan od najautentičnijih pogleda na najbolji dramski komad XX stoljeća *Čekajući Godoa* Samuela Beketa.

Gledateljstvo, u tom periodu, pored nestanka vode i hrane, zasuto granatama i snajperima, ima prigodu gledati komade Joneska, Dostojevskog, Čehova...

Igraju se i predstave temeljene na tekstovima pisaca iz susjednih zemalja, pa i onih za koje se tvrdilo da su agresorske u svojim temeljnim nakanama prema Bosni i Hercegovini.

Osobno se sjećam prve scenske priredbe u opkoljenom gradu.

Bio je to svojevrstan recital poezije Tina Ujevića priređen od strane glumca Miodraga Trifunova, u tadašnjim prostorima Vrhbosanske katoličke teologije, odnosno HKD Napredak.

Nije ni prilika, ni mjesto da se govori o brojkama izvedbi raznih dramskih komada, ali jeste prilika da se kaže da je broj i opseg, pa i repertoarna širina bila fascinantna za prilike u kojima je produkcija nastajala.

b/ Izvedbeni aspekt u nekim je slučajevima iskazao i bolje rezultate od predratnog «igrajućeg» repertoara.

Situacija je bila takva da se, zapravo, činilo da u gradu postoji jedan ansambl: praktično su se sjedinile sve teatarske snage i moći Sarajeva, svi glumci, svi scenografi, svi redatelji činili su u stvari Teatar pokreta duhovnog otpora.

Naravski, da pod takvim nazivom nije djelovao nikakav teatar, ali gledajući metaforički to je bilo tako.

Izvedbeni aspekt je podrazumijevao igranje u svim mogućim prostorima, koji su relativno bili zaštićeni i koji su dozvoljavali minimum pri izvedbi scenskog djela.

Igralo se u školama, društvenim prostorima, najrazličitije namjene, pa i u teatrima, odnosno teatarskim dvoranama.

Sredstva rasvjete bila su svedena na prvobitni oblik primitivno civilizacijskog tipa, na svjetlo voštanice, ili kakovog drugog «alternativnog» sredstva, s obzirom na nedostatak električne energije u gradu.

U zvučnom smislu bila je isključena svaka vrsta pomagala i zvučne protetike.

Sve se odvijalo «uživo», sve je bilo potpuno autentično i autohtono.

Izvedbeni aspekti su podrazumijevali uglavnom dvije forme iskaza: monodramsku formu i formu skupnog teatra nekonvencionalnog repertoarnog tipa.

Treba kazati i činjenicu da je jedna od prvih scenskih izvedbi u opkoljenom Sarajevu bila interpretacija čuvenog mjuzikla *Kosa* sa jasnom antiratnom angažiranošću.

c/ Ukupan doprinos duhovnom otporu agresiji postizan je i postignut je najrazličitijim žanrovskim oblicima djelovanja kulture, od recitala, preko hepeninga u ratu specifične forme pragmatički stvorene teatarske «molitve za mir», do predstava i koncerata.

O muzičkom životu u tom periodu, do danas, nije napisan ni jedan sintetski rad, koji bi relevantno i sveobuhvatno dao adekvatnu sliku dešavanja o Sarajevu.

U crkvama, drugim vjerskim objektima, školama, domovima kulture, ali i po haustorima i u skloništima, sve do dvorana Kamernog teatra 55 i Narodnog pozorišta Sarajevo interpretirana je europska muzika.

Čuvari europske muzike u tom periodu bili su nekoliko horova, među kojima se posebno istakao hor HKD Napredak i oktet Preporod, Barokni trio, a iznad svega i prije svega Sarajevski gudački kvartet pod vođstvom Dževada Šabanagića, koji je tih ratnih godišta djelovao «pod kapom» Kamernog teatra 55.

Brojni solistički recitali, široka gama interpretiranja europske muzike, sve je to bila jedna velika, antiratna pjesma, jedna ozbiljna glazbena oponencija zlu.

Tako će upravo na dan velikog masakra na Markalama Sarajevski gudački kvartet održati svoj 100. koncert u ratu, posvećem uspomeni na prvu civilnu žrtvu rata Suadu Dilberović, u zgradi Predsjedništva BiH.

Kada bi se ispitala i do kraja istražila repertoarna osnovica patriotske pjesme, ozbiljne europske muzike, pa čak i festivalskih manifestacija u ratnom Sarajevu, mogla bi se sagledati širina i dubina repertoarne interpretativne game glazbenog života toga doba.

Posebno zanimljiv aspekt duhovnog otpora agresiji predstavlja onaj koji su učinili pisci već početkom rata, formirajući novo, multietničko Društvo pisaca BiH, na temelju programske deklaracije, kojom su instalirali multietničnost kao jedan od kriterija ovog značajnog društva.

Prisustvo pisaca u najširem obimu, od književnih večeri, do njihovih istupa u novinama i časopisima tog doba, pa i do izdavačke djelatnosti gdje moram istaći jednog izdavača koji je relativno kratko trajao, ali je ostavio trag – Bosansku knjigu, literarni je udar na agresora bio snažan.

Ako je netko tijekom agresije na BiH bio snažan ambasador artističkog bića i artističkog žića toga doba u BiH onda su to bili likovni djelatnici.

Individualni ateljei, ali i ateljei ALU postali su mjesta emanacije duha, bosanskohercegovačke domoljubnosti i rijetkog angažiranja.

Posebno valja istaći grupu – projekat *Svjedoci postojanja* koja je na svojevrstan način autentičnom i suvremenom likovnom lingvom «tumačila» svijetu ono što se zove Bosna i Hercegovina i bosanskohercegovački kulturni identitet, u trenutku sveopćeg udara na njega...

Brojne likovne izložbe, opet pozicionirano od skloništa, do likovnih galerija, svjedoče o neugaslom duhu i misli slikara, kipara, grafičara toga doba.

Poseban doprinos kulturnom dejstvu dala su ovdašnja nacionalna kulturna društva: Preporod, Napredak, Prosvjeta, La benevolencija.

Svako od tih društava, tih je godišta, vodilo angažiran repertoarni i interpretativni boj za autentične vrijednosti kulture na ovom tlu.

Treba pomenuti da je odnos vojnih i civilnih vlasti u opkoljenom i napadnutom Sarajevu bio ne samo benevolentan prema duhovnom otporu, već iznad svega postičući, sa tendencom da se kulturna djelatnost razvija, a nikada ne ugasi.

Vojni i gospodarski subjekti, pa i njihovi resursi podsticali su ovu vrstu djelatnosti, a posebno djelatan doprinos dalo je Ministarstvo unutarnjih poslova BiH i tadašnji ministri policije koji su se maksimalno aktivno uključili u stvaranje jednog duhovnog olakšanja za sve građane u opkoljenom gradu.

To je period kad nastaju neka temeljna djela za artističko razumijevanje agresije kakve su, na primjer, grafičke mape *Svjedoci postojanja*.

Sve to ranije pobrojano govori da je Sarajevo u tim godištima živjelo intenzivnim kulturnim životom koji je bio aktivna prepreka prodoru fašizma i fašizacije u gradu.

Prof. dr. Franjo Topić

HKD NAPREDAK U RATNIM GODINAMA

Obnova Napretka

Hrvatsko kulturno društvo Napredak osnovano je 1902. s tim da je bilo ukinuto od bivše komunističke vlasti 1949., kad mu je zabranjen rad, imovina nacionalizirana i konfiscirana, a prvi ljudi već 1945. zatvoreni na čelu s tadašnjim predsjednikom prečasnim Antom Alaupovićem. No, očito je da program, ciljevi i uopće Napretkova ideja nije bila potrošena i nije nestala jer ga ne bi bilo moguće ni obnoviti. A Napredak je obnovljen 29. rujna 1990. čim su zapuhali prvi demokratski vjetrovi na bivšem komunističkom Istoku Europe. Valja istaknuti da je Napredak obnovljen prije prvih demokratskih izbora u Bosni i Hercegovini koji su održani 18. studenog 1990.

Posao je bio težak jer je trebalo svladati mnoge prepreke: neriješeno i vrlo osjetljivo nacionalno pitanje u drugoj Jugoslaviji, međusobno nepoznavanje hrvatskih intelektualaca, strah od odlazeće vlasti, nesigurnost za budućnost itd. Poseban problem je bio što su samo rijetki i čuli, a kamoli nešto znali o Napretku koji je davno bio ukinut. Obnovu je pratila duga i često oštra i mučna rasprava tko je bio kakav Hrvat i vjernik u bivšem režimu. Koliko je bilo osjetljivo pitanje oživljavanja jednog nacionalnog društva pokazuje i činjenica da nije bilo moguće dobiti nijednu državnu ili društvenu dvoranu za održavanje prve javne tribine o Napretku nego je ona održana u Vrhbosanskoj bogosloviji 1. rujna 1990. Okupilo se oko stotinu intelektualaca i uglednih ljudi, što je mnoge iznenadilo. Isto je tako zanimljivo da se tadašnja uprava poduzeća Forum nije usudila dati dopuštenje za održavanje obnoviteljske skupštine u dvorani kina *Imperijal* (bivša *Romanija*). Stoga je Skupština održana u dvorani kina *Dubrovnik*. U prvoj godini postojanja Napredak je okupio veliki broj ljudi raznih uvjerenja i mišljenja, koji je premašio sva naša očekivanja. Razlog tomu možemo pronaći u našem stavu da se ne bavimo pitanjima kakav je bio tko u prošlom sustavu, osim zla, nego koliko je tko vrijedan, kvalitetan i sposoban da doprinese boljem sutra. Da smo bili uskogrudni vjerojatno bismo ostali jedna omanja družina samozadovoljnih istomišljenika. Tako smo pokazali iznimnu širinu koju su neki ponekad i teško razumjeli. No, valja jasno kazati da naša širina ne znači da nismo imali i da nemamo kriterije.

Prva godina rada

Četiri godine, od 29. rujna 1990. kada je održana naša obnoviteljska Skupština, počevši odmah nakon obnove, bolno je obilježio rat. Smrt, patnja, progoni i rušenja neprolaznom su tugom obojili i ona ostvarenja koja bi u neka druga „normalna“ vremena bila povod za radovanje. Usprkos ratu, Napredak niti jednog trenutka nije prestao s radom pouzdavajući se u snagu našeg čovjeka i u pomoć Božiju.

U istoj obnoviteljskoj godini obnovljen je mješoviti pjevački zbor *Trebević,* te izdan Napretkov narodni kalendar za 1991. i dvanaestolisni zidni kalendar s reprodukcijama uglednog bosanskohercegovačkog i hrvatskog slikara Gabrijela Jurkića, Napretkova stipendiste. Već u studenom 1990. Napredak je upriličio veličanstveni koncert Zagrebačke filharmonije s Ivanom Cerovcem na čelu. Uz mnogo truda priređen je i reprint Napretkove *Povijesti Bosne i Hercegovine* iz 1942. u nakladi od 2.500 primjeraka. Uz Središnjicu Napretka u Sarajevu brojne raznolike kulturne manifestacije organizirale su i obnovljene podružnice diljem države.

Sredinom 1991. buknuo je domovinski rat u Hrvatskoj i u dobroj mjeri usporio i dijelom preusmjerio djelatnost Napretka. Međutim, Središnja uprava Napretka zajedno s podružnicama odmah organizira prikupljanje i slanje pomoći za krajeve postradale u ratu, navješćujući novu dimenziju Napretkova djelovanja, koja će istom doći do punog izražaja u ratnom požaru koji se nakon prethodnog ravnanja (1991.) Ravnog od strane Jugoslavenske narodne armije i srpskih postrojbi razbuktao početkom travnja 1992. i u Sarajevu i cijeloj BiH. To je došlo osobito do izražaja u opkoljenom Sarajevu gdje je Središnja uprava djelovala cijelo vrijeme rata, nekada tako da se činilo kao da ju je rat još više poticao i inspirirao na rad.

Prvi vjesnik rata za Napredak bio je teroristički napad srpskih fanatika na prostorije podružnice u Odžaku krajem veljače 1992. Tada su prostorije Napretka gotovo potpuno razorene podmetnutim eksplozivom uz teže i lakše ranjavanje više članova Napretka, a Tihomir Dujaković je i preminuo. U Sarajevu je u ožujku bila pripremljena Napretkova pokladna zabava s bogatim umjetničkim programom i balom pod maskama, ali održavanje bala spriječio je *bal pod maskama* srpskih jedinica i jugoslavenske armije, čiji su pripadnici postavili u gradu barikade s maskiranim i naoružanim spodobama s čarapama na glavi. Počeo je razarajući i dugi rat u BiH s nesmiljenim napadima, razaranjima, ubijanjima i svim strahotama koje rat donosi sa sobom.

I u nemogućim uvjetima nemilosrdnog rata u cijeloj BiH, a posebno u opsjednutom Sarajevu, Napredak nije zapustio svoju kulturnu, prosvjetnu i humanitarnu misiju. Za njega nije vrijedila latinska izreka *inter arma musae silent* kad oružje govori umjetnost šuti. Dok su mnogi kukali i snebivali se nad ratnim strahotama, napretkovci su se nastojali oduprijeti radom, dobrotom i istinom zlu koje je poprimalo opće razmjere. Svima su govorili kako u ratnom vihoru treba više raditi, čuvati vrednote i suzbijati ratno zlo kulturnim radom i dobrotom. I zaista, redali su se rezultati kao u neka mirna i bogata vremena. Geslo Napretka nema nemogućih uvjeta, postoje samo teži i lakši, ubrzo je zahvatilo mnoge.

Rat u Sarajevu

Premda je 1949. Napredak u Sarajevu imao više od 15.000 m^2 svojih prostora, prvih godina djelovanja nakon obnove, a to su i godine rata, nije imao svoje prostorije, nego je bio smješten i djelovao u podrumskoj prostoriji od 8 m^2 Vrhbosanske teologije zahvaljujući razumijevanju nadbiskupa Vinka kardinala Puljića i tadašnjeg rektora Bogoslovije biskupa dr. Pere Sudara. Nakon definitivnog odlaska Teologije u Bol na Braču u studenom 1992. Napredak preuzima cijelu Bogosloviju na korištenje i čuvanje. Brojni sarajevski intelektualci, javni radnici, i strani diplomati bili su Napretkovi svakodnevni gosti, gdje su osim zanimljivog društva našli i duševnu i tjelesnu okrepu. Iako su već dosta toga rekli o Napretku i Bogosloviji u svojim zapisima, Željko Ivanković, Dragan Marijanović, Zdravko Milošević, Mirko Marjanović, Zoran Filipović, Alija Isaković i dr., mislim kako bi se moglo napisati više knjiga o onom što se događalo u Napretku i Bogosloviji tih godina. Pejo Gašparović napisao je da je to bio parlament bosanskohercegovačkih Hrvata.

Početkom lipnja 1992. održana je prva ratna kulturna manifestacija u umirućem Sarajevu u podrumu Bogoslovije i to baš u organizaciji Napretka na koju su mnogi došli samo da vide je li to uopće moguće. Neumorni glumac Miki Trifunov govorio je stihove Tina Ujevića i drugih pjesnika, a svirao je poznati Vedran Smajlović. U studenom 1992., dok Sarajevom bjesne ratni požari i dok na grad dnevno pada više tisuća granata, Napredak organizira i sjajno izvodi proslavu 90. obljetnice osnivanja Društva. Svečanoj akademiji prisustvovalo je preko 600 ljudi, od predsjednika vlade i nadbiskupa, gradonačelnika, međunarodnih predstavnika pa dalje. Napredak se kulturom života bori protiv sile napadača i pozdravom koji će ubrzo postati Napretkov zaštitni znak: *Hvala i preživjeli!*

Ovdje nije moguće malo šire i detaljnije opisati i analizirati sav rad Napretka u ratu, ali je nužno barem ukratko pobrojati što je sve učinjeno i to u jedva zamislivo teškim uvjetima. Onima koji to nisu proživjeli nemoguće je to predočiti. A i onima koji su to preživjeli ponekad se čine sami sebi pomalo neuvjerljivi jer sjećanja blijede.

Udruge

Shvaćajući težinu rata, situaciju ljudi koji su ostali bez posla i svakodnevnog angažmana, što je za većinu ljudi teško, i želeći učiniti nešto dobroga za čovjeka, Napredak kreće u osnivanje svojih **strukovnih udruga.** U njima je bilo okupljeno oko 1.800 osoba. Kad su ostali bez radnih mjesta, bez mnogih institucija, kad je vladala glad i strah za goli život, ljudi su osjećali da ih samo zajednička djelatnost i okupljanje može održati na životu. Tako je tijekom gotovo četiri godine rata osnovano i uspješno djelovalo više Napretkovih strukovnih udruga o kojima donosimo samo elementarne podatke i sumaran pregled rada.[1]

Zdravstvena udruga tijekom rata imala je 198 članova od kojih 92 liječnika, 59 medicinskih sestara i drugih zdravstvenih radnika. Dala je značajan doprinos u zdravstvenoj pomoći gradu u kojem je ranjeno više tisuća i poginulo oko 10.000 osoba, a rad udruge kasnije je usmjeren na Caritasov zdravstveni centar kod sestara milosrdnica. U Bogosloviji je djelovala apoteka koju je vodila s. Marcijana Kristić. Napredak je s Bogoslovijom podijelio u ratnom vremenu u Sarajevu i drugim mjestima lijekova u vrijednosti od oko dva milijuna tadašnjih njemačkih maraka (milijun eura).

Glazbena udruga okupljala je oko 150 članova, a predsjednici su bili prof. Josip Magdić i prof. Vinko Krajtmajer. Udruga je s mješovitim pjevačkim zborom *Trebević* (75 članova) održala u tri i po godine rata, uz pomoć Središnjice, 80 koncerata, matineja i drugih glazbenih nastupa; za svaki mjesec rata po dva. Valja napomenuti kako je u ratu pri Napretku djelovao i komorni simfonijski orkestar. Uz mnoge koncerte ostat će zapamćen Božićni koncert u sarajevskoj Katedrali 1993. u nazočnosti mnogih uglednika i posebno, pariškog nadbiskupa kardinala Jeana Lustigera.[2] Prva violina Sarajevske filharmonije Dževad Šabanagić tada je napisao: *Prvi muzički događaj   recital pijanistice Esme Pašić, (op. F.T.)   priređuje HKD Napredak, koje u ratnim godinama prednjači u organizaciji svih kulturnih zbivanja u gradu.*[3] Napredak je podržavao i Gudački kvartet Kamernog teatra 55 koji je češće nastupao na različitim Napretkovim manifestacijama.

---

[1] O povijesti i radu udruga vidi opširnije u: HRVATSKI NARODNI GODIŠNJAK 1997., HKD Napredak, Sarajevo 1997, 186 287; svi rezultati Napretkova rada doneseni su pojedinačno u: H. Šapina (prir.) NAPREDAK. DESETLJEĆE 1990. 2000.; HKD Napredak, Sarajevo 2001, 71 311., H. Šapina, STOLJETNICA NAPRETKA, HKD Napredak, Sarajevo 2002.

[2] Vidi popis koncerata s datumima, mjestima i izvođačima, H. Šapina, STOLJETNICA NAPRETKA…, 243 250.

[3] SARAJEVSKI MEMENTO 1992 1995., Sarajevo 1997., 92. U ovoj knjizi koju je izdao Sarajevski kanton o kulturi u ratnom Sarajevu ima i pregled pojedinih Napretkovih manifestacija; 197 208.

Vrhunac uspjeha Napretkova ratnog glazbenog djelovanja bila je turneja zbora *Trebevića* s orguljašem maestrom Josipom Magdićem po Francuskoj s 32 koncerta i završnim nastupom u Rimu na audijenciji kod pape Ivana Pavla II i pred punom Papinom dvoranom. Poznata tvrtka Sony tom je prigodom snimila Trebevićevu audiokazetu i compact disk: *Sarajevo, les voix de l'oubli* (Sarajevo, glasovi zaborava).[4] Sam izlazak zbora bio je „nemoguća misija." O ovoj turneji Abdulah Sidran napisao je i scenarij za film koji bi trebao snimiti.

U Novom Sarajevu, Napretkovo **povjereništvo** 1993. godine koje je vodio Teodor Samek pa sada ing. Blago Mikulić u najtežim uvjetima obnavlja djelatnost, formira Mješoviti pjevački zbor, Mandolinski ansambl i održava prvi Božićni koncert na Veterinarskom fakultetu, kojeg su organizirali Teodor Samek, Ivan Šurbek i Srećko Katavić. U ratnom periodu održali su kontinuitet u radu i održavanju koncerata i glazbom pružali moralnu potporu pučanstvu da lakše izdrže ratne strahote.

Povjereništvo u Novom Gradu i Dobrinji djeluje od prosinca 1992. i organizira različite kulturne manifestacije, a koje vodi Mara Ljubić. Povjereništvo Stari Grad i Centar također je obavljalo različite aktivnosti u ratno doba.

Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost (HDZU) imalo je 91 člana, istaknutih znanstvenika, sveučilišnih profesora i priznatih umjetnika. Prvi predsjednik bio je prof. dr. Franko Cetinić. HDZU je izdavao znanstveni časopis *Radovi* te organizirao kontinuirano znanstvena predavanja svojih članova i drugih intelektualaca. Krajem 2005. izišla je monografija HDZU a u kojoj je iscrpnije opisan nastanak i djelovanje ove udruge.[5]

Likovni umjetnici i graditelji imali su svoju udrugu koja se ponosi s 37 ratnih izložbi i s 56 članova koji su uz to sudjelovali u prikupljanju podataka o oštećenim i uništenim umjetničkim djelima tijekom rata u BiH. Predsjednica je bila prof. dr. Vlasta Žuljić. Utemeljena je i umjetnička zbirka s preko 180 eksponata u Sarajevu i 27 u Splitu koje su umjetnici darovali Napretku. To su djela najeminentnijih suvremenih slikara i kipara iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Izložbe su redovno bile praćene katalozima i brojnom publikom.[6]

---

[4] Vidi šire, HRVATSKI NARODNI GODIŠNJAK, 1997., 267 287.

[5] Vidi V. Žuljić Z. Milošević, PROJEKTI NA DUGU STAZU, u: Hrvatski narodni…, 186 190.

Pri Napretku je utemeljena i udruga **Obrazovnih i odgojnih djelatnika** koja je imala 396 članova zaposlenih u predškolskim, pučkoškolskim, srednjim i visokim školama, odnosno fakultetima. Na čelu joj je bio akademik Zdravko Pujić, a dala je značajan doprinos osnivanju Katoličkog školskog centra s pučkom školom te gimnazijom i medicinskom školom. Organizirala je, između ostalog, i tečaj stranih jezika po suvremenim metodama bez obzira na materijalnu oskudicu.[7]

Na tragu nekada velike i uspješne *Napretkove zadruge*, a čitajući znakove vremena, Napredak je osnovao već u studenom 1992. **Hrvatsku gospodarsku zbornicu** koja je okupljala 850 gospodarstvenika, a prvi je predsjednik bio mr. Tvrtko Nevjestić. Napredak je bio pokretač i suosnivač i institucija gospodarskog karaktera i to u vrijeme kad je o tome i govor često izgledao kao iluzija i samozavaravanje.[8] Između brojnih drugih značajnijih pothvata valja istaknuti kako je Napredak bio organizator i domaćin prvom velikom dolasku stranih gospodarstvenika izvan Sarajeva. U ožujku 1996. Sarajevo je posjetilo 105 direktora i predstavnika najvećih tvrtki iz Hrvatske na čelu s predsjednikom **Hrvatske gospodarske komore** Nadanom Vidoševićem. Tom su prigodom potpisani sporazumi između Privredne komore BiH i HGK. Značajno je istaknuti kako je avion kojim su gospodarstvenici došli u Sarajevo bio prvi civilni avion koji je sletio u sarajevsku zračnu luku nakon rata. Ovaj posjet bio je povod da se u Sarajevu otvori predstavništvo HGK, a bio je i početak bitno veće suradnje privreda dviju susjednih država.

---

[6] Vidi popis izložbi s imenima umjetnika, datumima i mjestima izlaganja u H. Šapina, STOLJETNICA NAPRETKA…, 251 262., također Hrvatski narodni…, 194 202.

[7] Vidi Z. Pujić, OKRENUTOST NARAŠTAJIMA, u: Hrvatski narodni…, 191 193.

[8] Usp. Hrvatski narodni…, 245 263.

Udruga **pravnika** brojala je 80 članova i pružala je besplatne pravne usluge kako članovima Napretka tako i svima onima koji su takve usluge zatražili, a vodio ju je poznati sarajevski odvjetnik Martin Raguz.[9]

Najmlađa udruga **Sportsko društvo Napredak** je utemeljena je 1994. Prvi predsjednik bio je Krešimir Zubak. Imala je u ratnom periodu 74 člana te nogometni, šahovski, džudo i plesni klub. Osnovan je i auto moto klub koji nije mogao u datim okolnostima puno učiniti. Napredak od 1992. organizira svake godine *Božični malonogometni turnir* na kojem su nastupali između ostalih prvoligaši Sarajevo, Željo, a poslije rata i zagrebački Dinamo, N. K. Osijek, N. K. Zagreb i drugi. Također od 1992. Šahovski klub Napredak organizira *Božični* i *Uskrsni šahovski turnir* na kojem su sudjelovali najbolji bh. šahisti velemajstori Kurajica, Sokolov, Nikolić i mnogi strani šahovski velemajstori. Napretkov judo klub osvojio je na međunarodnom turniru u Udinama najviše odličje. I ova sportska društva bjelodano su i vrlo konkretno pokazivala kako mogu zajedno raditi, nastupati i živjeti ljudi različitih nacija i vjera jer u svim našim timovima i na svim turnirima uvijek su bili značajno prisutni i pripadnici naših drugih naroda. Napredak je prvi doveo u Sarajevo još 1997. Dinamo i Široki Brijeg što se u to doba ne bi nitko usudio, kao što ne bi smjelo Dinamo ili Široki dovesti Želju i Sarajevo u Zagreb ili Široki Brijeg. Time je Napredak, po sudu sportske javnosti, pomogao stvaranje zajedničke nogometne pa i druge sportske lige. Prigodom desete obljetnice osnivanja Sportskog društva Napredak izišla je 2006. monografija o njemu.

Ovako razgranata djelatnost nužno je zahtijevala i organizirane vlastite **medije**. Zato je zajedno s Vrhbosanskom nadbiskupijom osnovana na Uskrs 11. travnja 1993. *Radiopostaja Vrhbosna*. Uspješno djeluje sve do danas te svakodnevno emitira 12 sati raznovrsnog programa koji obuhvaća glazbene, kulturne, vjerske, dječje i političke emisije. U ratu je imala i do 23 djelatnika, radila je često bez struje na agregat iako je litra nafte koštala tadašnjih 25 DEM (=12,5 €), dok je odašiljač jedva unijet kroz famozni Tunel. Napredak je kao osnivač i nakladnik pokrenuo

---

[9] Vidi K. Mandić, TISUĆE BESPLATNIH SAVJETA, u: Hrvatski narodni…, 218 220.

1. siječnja 1994. i mjesečni list za kulturu i društvena pitanja *Stećak* za koji je papir dolazio kroz Tunel. Urednici su bili Mirko Marjanović, Planinka Mikulić i Srećko Paponja. *Stećak* je dobio dvije prestižne međunarodne nagrade. Osim u Sarajevu, Napredak je izdavao u ratu i mjesečnik *Hrvatski Glasnik* u Tuzli, *Ognjište* u Zenici i tromjesečnik *Bobovac* zajedno s Općinskim vijećem u Varešu.

Izdavačka djelatnost Napretka djelovala je kontinuirano bez obzira na ratne neprilike i nedostatak repromaterijala. U ratu su izašle 34 edicije znanstvenih djela, pjesama, proze i drugih sadržaja koje su jasno potvrđivale namjeru Napretka da i na ovaj način pomaže kako neke bitne društvene i ljudske vrednote ne propadnu u ratnoj katastrofi.

Treba istaknuti da je Napretkov kalendar *Hrvatski narodni godišnjak* izlazio cijelo vrijeme rata kao i da su tiskani zidni kalendari koji su ulazili u Sarajevo preko Igmana i kroz tunel. U tome je Središnjici posebno pomagala splitska podružnica jer je preko Splita u ratu sve išlo iz i u Bosnu i Hercegovinu. Napredak je među rijetkima iz BiH bio predstavnik BiH na Frankfurtskom sajmu knjiga u listopadu 1994. Na sajmu je priređen i okrugli stol na kojem su bili brojni gosti okruženi Napretkovim izdanjima a govorili su, između ostalih, i tadašnji član Predsjedništva BiH Ivo Komšić i sam direktor sajma.[10]

To kulturno djelovanje ogleda se i u nabavci više od 6.000 novih knjiga tijekom rata. Ulazi u velike pothvate da je Napredak iz zapaljene knjižnice u Vijećnici spasio desetak tisuća svojih knjiga koje se sada nalaze u Napretkovoj knjižnici a što su vodili Ognjen Tvrtković i drugi. Snimljen je i kratkometražni film *Crkve Sarajeva* po scenariju Darka Lukića i Dubravka Lovrenovića.

Napredak je i u ratu **stipendirao** đake i studente, što i jest njegova najvažnija djelatnost i prvotni razlog osnivanja. To su bila najčešće kumstva koja su donirana iz inozemstva od hrvatskih katoličkih misija (Stuttgart, Mannheim, Essen...) i drugih inozemnih organizacija kao npr. *Adotta la pace* (Usvoji mir) iz Bologne. Vjerojatno je najveći projekt ove vrste osiguranje kompletnog školovanja za dvadeset srednjoškolaca od 1995. u elitnim školama za ugostiteljstvo i hortikulturu u Clusoneu i Vertemate Minoprio u sjevernoj Italiji što je donirala Vlada pokrajine Lombardije na čelu s predsjednikom Robertom Formigonijem. „...Naglasio sam im da budu dobri, ambasadori samih sebe, svojih obitelji te obitelji Napretka i Vlade u Sarajevu i u Milanu.“[11] Uz ovo valja spomenuti kako je Napredak bio suorganizator trotjednog boravka 110 srednjoškolaca iz BiH u Vareseu u ljeto 1996. što je također financirala Vlada Lombardije.

---

[10] F. Topić, SVJEDOK NADE, Kronopis, HKD Napredak, Sarajevo 2004., 23.

Humanitarni rad

Život u Bogosloviji

Nastavljajući tradiciju iz I i II svjetskog rata Napredak se i tijekom ovog rata angažirao i na **humanitarnom** polju držeći da ljudima prvo treba dati komad kruha i ruha, a onda im nuditi i kulturne programe. Kako Vrhbosanska teologija nije mogla nastaviti rad u akademskoj godini 1992/3. u Sarajevu i preselila se u Bol na Braču, tako je Napredak od studenog 1992. g. u dogovoru s nadbiskupom Vinkom Puljićem i rektorom Perom Sudarom ušao u Bogosloviju, koristio se njome i brinuo se za nju. Valja kazati da je Napredak već i prije praktično od početka rata velikim dijelom koristio Bogosloviju. Napredak je posredovao u otpremi i prijemu više tisuća pismenih pošiljki. Obavljeno je posredovanje u izmještanju djece, starih, iznemoglih i oboljelih osoba, vodeći pri tome aktivnost na zaštiti njihove pokretne i nepokretne imovine. To je rađeno za nužne slučajeve, a Napredak je zastupao i zastupa kako svi trebaju ostati na ovim prostorima.

Napredak je sudjelovao, između ostalog, sa Židovskom općinom u jednom konvoju izvođenja starijih i bolesnih osoba iz Sarajeva, a što je imalo dramatične posljedice jer su jednog putnika srpske vojne jedinice ubile na kontrolnoj točki u Kasindolskoj ulici.

---

[11] Isto, 62.

Početkom rata u Hrvatskoj Napredak je prikupljao i slao prema svojim ograničenim mogućnostima pomoć u Istočnu Slavoniju, Dubrovnik, posebno ističemo Ravno, zatim Zenicu, Vareš i druga mjesta. Na kraju smo bili mi oni kojima je bila potrebita pomoć, a koja je stizala u grad načinima koji iz ove perspektive izgledaju „nevjerojatni." Kad se rat preselio i u Bosnu i Hercegovinu, Napredak se registrirao i kao humanitarna organizacija. Bio je proglašen i kao organizacija od državnog značenja. Svi radnici i suradnici imali su Napretkove papire koji su im u ratu priznavani kao radna obaveza te su bili oslobođeni od vojničkog angažmana. Oni su se humanitarnim, kulturnim i duhovnim radom borili za obranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Već na početku rata u Sarajevu 1992. Napredak je kupio više tona brašna i makarona u Klasu i podijelio ih građanima. Samo u Sarajevu Napredak je podijelio preko 488 tona hrane, a uz to zajedno s Vrhbosanskom bogoslovijom podijelio je 403.000 obroka. Ostat će malo čudo da u potpuno opkoljenom Sarajevu, koje je mjesecima bilo bez struje, plina, a mala vrećica drva koštala i 25 DEM, samo jedan dan nije kuhano u Bogosloviji. U tome su velike zasluge kuharica s. Adeline Bošković, Marice Marić i drugih. Dnevno je u Bogosloviji objedovalo preko stotinu osoba, a toliko je obroka davano i izvan Bogoslovije. Pomoć su primali ne samo Hrvati nego i drugi naši sugrađani.[12] U Bogosloviji je djelovala i ambulanta s apotekom koju je vodila s. Marcijana Krištić. Napredak je podijelio zajedno s Bogoslovijom lijekova u vrijednosti oko dva milijuna DEM.

Uvoz paketa 1993/4.

Jesen 1993. zbog očekivanja još jedne zime bez hrane, grijanja, bila je još teža i izazivala je još veći strah. Ljudi su već pravo gladni, a mnogi su izgubili i po trideset do četrdeset kilograma. Humanitarna pomoć je minimalna i dolazi svakih desetak dana, a nekad je bila samo dvjesto grama riže. Tada je jedna litra ulja koštala 50 DEM, kilogram šećera 60 DEM. Situacija je izgledala beznadna. Još 1992. i početkom 1993. nadalo se kako će se rat brzo završiti, da će doći neki *deus ex machina*, no, kraja ratu nije bio na vidiku. Gledajući ovu turobnu situaciju Napredak se upustio uz druge smionosti, a moglo bi se reći i ludosti, u uvoz obiteljskih paketa. Organizirano je s jednom zagrebačkom bankom i firmom tako što su ljudi u Napretkovim podružnicama u Zagrebu i Splitu uplaćivali po 50 ili 60 DEM, a s druge strane uplatnice bio je točan sastav paketa od petnaestak kilograma. Prije akcije obavili smo razgovore oko prijevoza i svih mogućih dozvola s UNHCR om, UNPROFOR om, međunarodnim Caritasom i francuskom vojskom koja je kontrolirala Sarajevo. Paketi su krenuli za Sarajevo početkom prosinca 1993., zaustavljeni su na putu, vraćeni na polazište u Split. Trebalo je skladište, utovar, istovar. Onda je počela prava drama i beskrajni pregovori. Trajalo je to sve oko pet mjeseci do Uskrsa. Beskrajni pregovori, intervencije, dopisi. A svi pošiljatelji zovu naše podružnice u Zagrebu i Splitu, a sarajevski primatelji zovu Napredak u Sarajevu. Možda je nabolje da prenesem jednu od mojih zabilješki iz toga vremena.

---

[12] Vidi šire o Napretkovom humanitarnom radu s tabelama H. Šapina (prir.), DESETLJEĆE…, 66 68.

„U Napretku je gužva neviđena, iako nismo trebali raditi za uskrsne blagdane, a u međuvremenu je stiglo 4.000 obiteljskih paketa i dijele se. Puca glava svim suradnicima. Blagajnik Ljubo (Batinić) i njegova ekipa na poslu su od jutra do sutra. To je najljepša uskrsna čestitka, a i pao nam je velik kamen sa srca. Ovo je bio ogroman posao. Ljudi su uplaćivali 50 ili 60 DM u Splitu i Zagrebu, a onda su naše podružnice pakirale i spremile za Sarajevo paket, ali uvoz u Sarajevo bio je prava kalvarija. Koliko god smo znali da je to komplicirano, ipak je premašilo sve granice. Trajalo je 4 mjeseca. Pisma, telefoni u Ženevu (sjedište UN a), UNPROFOR a, UNHCR a ništa. A ljudi zovu u Zagreb, Split, Sarajevo, prava ludnica; blokiralo nam sav rad. Ljudi su prirodno počeli sumnjati kako su paketi nestali, da ih nećemo uvesti, da smo ih prodali. Naravno, tko može uopće predočiti težinu blokade Sarajeva i ulaska u Sarajevo? Ne dao Bog da to svatko mora iskusiti na vlastitoj koži. Ima ponovno velikih potražnji da organiziramo novi uvoz, no zasad nećemo. Previše nas je ovo koštalo živaca, truda, rizika za ime i ugled Napretka a i novaca (prijevoz je koštao 25.650 DM, a Napredak nije uzeo ni marke od primatelja) kako bi se upustili ponovno... Ne možemo svakome zainteresiranom u Zagrebu, Splitu i Sarajevu to objasniti. Nekome ispadne iz paketa jedna konzerva i za njega kao da ništa nije došlo. Čovjek dođe u napast da mu kaže: idi pa je traži usput. Naravno, većina, pa i oštećenih, beskrajno je zahvalna.“[13]

Kakva je bila atmosfera u gradu govori i činjenica da smo morali zvati specijalce sa psima da štite istovar sa šlepera jer su gladni ljudi počeli otimati pakete, što potvrđuje onu poslovicu kako glad nema očiju. Bit će zanimljivo za ovu našu sredinu i za ono vrijeme navesti da je sastav primatelja paketa bio: 56% Muslimana, 24% Hrvata, 18% Srba i drugih.

Jedna od brojnih akcija koja spada u humanitarni rad jest i rad kafića Bogoslovije gdje su mnogi našli tjelesnu i duševnu okrepu. Prvih mjeseci u Sarajevu jedva je radilo par kafića i restorana tako da je bila sreća moći negdje izaći popiti kavu (a kila kave koštala je i do 120 DEM) i naći se s prijateljima te izmijeniti koju riječ i naći malo snage za daljnje preživljavanje. Tu su svakodnevno boravili i razgovarali brojni sarajevski intelektualci, novinari i drugi kao npr. Mirko Marjanović, Željko Ivanković, Ivan Lovrenović, Alija Isaković, Miljenko Jergović, pokojni Anto Kovačić, akademik Marko Šunjić, pokojni predsjednik ANUBiH Seid Huković, pokojni Nusret Šišić, Tvrtko Nevjestić, Nikola Grabovac, Senad Avdić, Senad Pećanin, Ognjen Tvrtković, Slavko Rako, Pejo Gašparović, Vladimir Srebrov i stotine drugih.

Iako je teško govoriti o cigaretama u okviru humanitarnog djelovanja u ratu su za mnoge pušače bile važnije cigarete od kruha i kad su bili gladni. Napredak je podijelio samo 1993. preko 12.000 kutija cigareta u čemu mu je veliku pomoć davala i Fabrika duhana Sarajevo, a dio je uvozio izvana.

Bilo bi manjkavo ne spomenuti da je Napredak sve ovo, humanitarnu pomoć, koncerte, izložbe i drugo radio bez ikakvih stalnih **financijskih** sredstava. Sredstva su stjecana od stranih i domaćih donatora i sponzora zahvaljujući kvaliteti programa, očitosti rezultata, korektnosti u trošenju sredstava te ogromnom i neumornom trudu, ali upornosti, često i do tvrdoglavosti, ustrajne Središnje uprave.

---

[13] Stećak, 5/1994., 6 7.

Tijekom rata u Napretku je puno **osoba** radilo profesionalno i često preko vremena pod svijećama, a ponekad je korišten agregat. Zahvaljujući razumijevanju nadležne vlasti koja je znala cijeniti rad Napretka i Bogoslovije, od ono malo struje i plina koje je ponekad stizalo u grad, dobivali smo struju i plin. Policija i vojska su pazili na Bogosloviju i bili na usluzi kad je god trebalo. Napredak i Bogosloviju su uvažavali svi nivoi vlasti od predsjednika Predsjedništva Alije Izetbegovića i članova Predsjedništva, do gradonačelnika Muhameda Kreševljakovića i dogradonačelnika Ante Zelića, kasnije prof. dr. Tarika Kupusovića i predsjednika općina Enesa Čengića, Abida Jusića, predsjednika općinskog vijeća prof. dr. Huseina Kulenovića i drugih.

Mnogi su Napretkovi djelatnici i stanovali u Bogosloviji. Puno radno vrijeme radili su dopredsjednik prof. dr. Zdravko Milošević, glavni tajnik mr. Dubravko Lovrenović, tajnik a kasnije i glavni tajnik Tomislav Batinić, blagajnik pokojni Ljubo Batinić, poslovni tajnik Ljupko Lukić, član Središnje uprave Darko Lukić, zatim Stanko Dodig, Mijo Nikolić, Ivanka Bošnjak, Krunoslav Miketek, Ivica Pandžić, Hrvoje Šapina, Dario Đopa, Tihomir Anđelić. Kafić Bogoslovije su vodile Ivanka Vukašinović, Sandra Vukašinović, Marijana Miočević, zatim su radili Mario Miočević, Vedran Vuković. Autor ovih redaka bio je i upravitelj Bogoslovije a ekonomi Bogoslovije su bili svećenici Franjo Tomić, Pero Iljkić i Jozo Batinić koji su dali velik doprinos u radu Bogoslovije kao i Napretka. U Bogosloviji je stanovao i p. Tomislav Slokar kao i sestre služavke Malog Isusa s. Liberija Filipović, s. Doloroza Dadić, s. Joakima Ilić, te s. Marijana Kustura, s. Niceta Rajković, s. Lucija Blažević. Mnogi su od radnika svaki dan pod granatama dolazili više kilometara pješice na rad u Napredak. Valja kazati da su za uspjeh u radu sarajevske Središnjice golem doprinos dali Napretkove podružnice u Splitu i Zagrebu. Smatramo korisnim i dopunjujućim da donesemo tabelarni pregled rada i rezultata Napretka u prvih pet godina od obnove koje su stvarno četiri godine s obzirom da je Napredak obnovljen, kako smo već istakli, pri kraju godine 29. rujna 1990. godine.

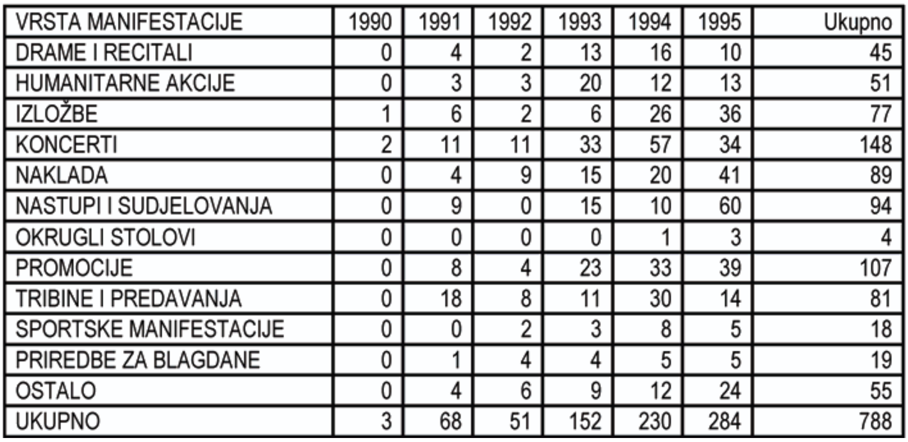

VRSTA MANIFESTACIJE	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ukupno
DRAME I RECITALI	0	4	2	13	16	10	45
HUMANITARNE AKCIJE	0	3	3	20	12	13	51
IZLOŽBE	1	6	2	6	26	36	77
KONCERTI	2	11	11	33	57	34	148
NAKLADA	0	4	9	15	20	41	89
NASTUPI I SUDJELOVANJA	0	9	0	15	10	60	94
OKRUGLI STOLOVI	0	0	0	0	1	3	4
PROMOCIJE	0	8	4	23	33	39	107
TRIBINE I PREDAVANJA	0	18	8	11	30	14	81
SPORTSKE MANIFESTACIJE	0	0	2	3	8	5	18
PRIREDBE ZA BLAGDANE	0	1	4	4	5	5	19
OSTALO	0	4	6	9	12	24	55
UKUPNO	3	68	51	152	230	284	788

Nešto o ulozi Napretka u rješavanju bh. krize

1. Razgovori s utjecajnim osobama

Napredak je na njemu razne primjerene načine bio uključen u rješavanju bosanskohercegovačke krize i u profiliranju hrvatskih općih nacionalnih interesa. U tim turobnim vremenima imali smo tešku i mučnu borbu oko ne samo različitih nego i suprotstavljenih pogleda glede stanja i budućnosti BiH. Premda nam neki spotiču kako nismo dovoljno često i dovoljno glasno izvikivali naše stavove činjenica je kako je Napredak bio aktivan i dao znatni doprinos i na ovom području, a koji je nedovoljno poznat. S ponosom Napredak može istaknuti kako su njegova stajališta o Bosni i Hercegovini, o njezinom uređenju bila podudarna s orijentacijom i politikom Ujedinjenih naroda, vrhovnog svjetskog predstavničkog tijela, Europske unije, kao zbirne imenice moderne ujedinjene Europe, Sjedinjenih Američkih Država, najveće svjetske velesile i Vatikana, najvišeg moralnog autoriteta. Nije bez značenja da smo za ove stavove imali javni ili prešutni konsenzus svih naših članova i simpatizera, a što nam nisu mogli zamjeriti ni naši osporavatelji. U ovoj zemlji gdje puno stanovnika ima vlastitu koncepciju o njezinom uređenju ističemo da smo imali iste stavove o svim ključnim pitanjima u BiH, ali i u Hrvatskoj, i to od 1990. do 1995. koja su validna *mutatis mutandis* i danas.

Napredak je primio i brojne goste iz inozemstva, ministre, razne poslanike, vjerske predstavnike i intelektualce koji su posjetili opkoljeno Sarajevo, ili u njemu boravili. Između ostalih možemo nabrojati one najpo znatije: kardinali Franjo Kuharić iz Zagreba, Roger Etchegeray, Camillo Ruini i Crescenzio Sepe iz Rima, Jean Lustiger iz Pariza, Miloslav Vlk iz Praga; brojni biskupi (domaći i strani), književnici Susan Sontag i Tomislav Durbešić; filozofi Alain Finkelkraut i Vlado Gotovac; političari Stjepan Mesić, Vaclav Havel, Sergio de Mello, opunomoćenik UN za ex Jugosla viju Tadeusz Mazowiecki, Mika Tripalo i drugi, zapovjednici Unprofora generali Briquemont, Soubirou i drugi. Brojni domaći novinari su boravili u Napretku, a također i strani od Christiane Amanpour pa dalje. Brojne su televizijske i radijske kuće davale priloge o Napretku, a također i novine, od talijanskog najvećeg dnevnika *Corriere della serra* i vatikanskog *L'Osservatore romano* pa dalje. Svi nadležni domaći ministri i dužnosnici višekratno su posjećivali Napredak kao i mnogi drugi visoki politički, vojni, vjerski i kulturni djelatnici ili bi se susretali s Napretkovim dužnosnicima na drugim mjestima. Radi značenja i uloge za ono vrijeme u rješavanju bosanskohercegovačkog gordijskog čvora, u Napretku su obavljali redovne prosječno mjesečne konzultacije prvi američki ambasador u BiH Viktor Jakovich, kao predstavnik jedine svjetske velesile i francuski ambasador Henry Jacolin radi toga što su francuski vojnici u sklopu UNPROFOR a kontrolirali Sarajevo i sarajevsku zračnu luku. Također i drugi utjecajni diplomati imali su redovne kontakte s dužnosnicima Napretka kao npr. njemački veleposlanik Preisinger, talijanski Pennarola, vatikanski nuncij mons. Francesco Monterisi, turski veleposlanik Şukru Tufan i drugi.

Predsjednik Napretka putovao je po svijetu i obavio brojne razgovore s predsjednicima država i drugim visokim dužnosnicima papom Ivanom Pavlom II, Franjom Tuđmanom, češkim predsjednikom Havelom, predsje dnikom talijanske vlade Romanom Prodijem, premijerima Hrvatske Nikicom Valentićem, Franjom Gregurićem i Zlatkom Matešom, Ottom von Habsburgom, ministrom Matom Granićem, austrijskim ministrom vanjskih poslova Aloisom Mockom, Richardom Holbrookeom, dopredsje dnikom Europskog parlamenta Stewart Clarkom i drugima.[14]

---

[14] Vidi o ovoj temi opširnije u: F. Topić, n. dj.

2. Hrvatski koordinacioni odbor i Sabor Hrvata 1994.

Kako se situacija u Sarajevu i Federaciji sve više komplicirala sukobom Hrvatskog vijeća obrane i Armije BiH to su sarajevske hrvatske i katoličke organizacije radile na suzbijanju sukoba koji je bio na pomolu i na rješavanju otvorenih pitanja. Tijekom kolovoza 1993. pristupilo se osnivanju koordinacijskog tijela hrvatskih stranaka, Crkve i Napretka. Tako je nakon više sastanaka 10. rujna 1993. ustrojen **Hrvatski koordinacioni odbor** (HKO) kojeg su činile Vrhbosanska nadbiskupija, Franjevačka provincija, Caritas, Hrvatska demokratska zajednica grada Sarajeva, Hrvatska seljačka stranka, Hrvatsko vijeće obrane iz Sarajeva, HKD Napredak i Napretkova Hrvatska gospodarska zbornica, a za predsjednika je izabran mr. Tvrtko Nevjestić, predsjednik zbornice. Dopredsjednik je bio autor ovih redaka, a tajnik Hrvoje Ištuk. HKO je bio stvarni i ovlašteni predstavnik svih članica što je fenomen za dublje proučavanje. Zasjedalo se često, a nekada svakodnevno. Obavljeni su razgovori sa svim važnim državnim, stranim i humanitarnim čimbenicima.[15] HKO je, prema mom uvidu u stvari, odlučujuće utjecao da ne dođe do sukoba Armije i HVO u Sarajevu, a neki su to željeli i radili na tome. Da je došlo do sukoba, mnoge bi stvari bile teže i kompliciranije ne samo u Sarajevu kao glavnom gradu nego i u cijeloj BiH. Napredak je bio domaćin gotovo svih sjednica HKO a. HKO je bio organizator **Sabora Hrvata BiH** u Sarajevu 6. veljače 1994. godine. Napredak je osigurao većinu logistike za ovaj sabor. Prije su održani u Hrvatskoj sabori Hrvata Posavine, srednje i zapadne Bosne, pa je ovaj sabor bio zbirni rezultat ostalih sabora. Na njega i njegove rezultate s nestrpljenjem su čekali mnogi domaći i strani političari.[16] Zagrebački političar i publicist Slavko Goldstein napisao je kako je ovaj sabor unio u hrvatsku javnost „dašak već gotovo zaboravljenog optimizma.“[17] A političarka dr. Vesna Pusić je napisala kako je „inicijativa Sabora Hrvata Bosne i Hercegovine bila jednim od glavnih pokretača promjena koje su se (samo šest tjedana ranije) činile nemogućim i iluzornim i koje su možda početak kraja rata na ovim prostorima.“[18] Peter Galbraith, tadašnji američki veleposlanik u Hrvatskoj, ustvrdio je: „Također je važno bilo to što se pojavila skupina Hrvata koja je predložila drukčije ideje... Dakle, Sabor u Sarajevu bio je vrlo važan... Također za raspravu o zemljovidima, posebno su bile važne njihove ideje o tome. Bili su osnova (za raspravu). Također su pridali značaj pitanju (Bosanske) Posavine što u dotadašnjim raspravama nije bio slučaj.“[19] Na ovom saboru je izabrano Hrvatsko narodno vijeće koje je nastavilo ostvarivati slične ciljeve i zadatke HKO a, ali u kojem više nisu bile ranije službeno spomenute organizacije i institucije već pojedinci.

---

[15] Vidi T. Nevjestić, ISJEČAK NAŠEG VREMENA, u: Hrvatski narodni…, 372 376., također I. Markešić, KAKO SMO SAČUVALI BIH, Sarajevo Zagreb 2004.

[16] Vidi I. Markešić, op. cit., 102 181

[17] HRVATSKA POSLIJE SPORAZUMA, u: Erasmus 6./1994, 20.

Zaključne misli

Ostavljamo povjesničarima da donesu što objektivniju prosudbu i ocjenu rada i djelovanja kao i idejna usmjerenja Napretka. No, i oni moraju raspolagati s činjenicama, poznavati konkretne okolnosti, jer nije svejedno ni nama koji smo to proživjeli nekad i danas razgovarati i razmišljati o onim ratnim događajima. Nikada se neće moći neki budući povjesničar uživjeti u situaciju što znači godinu dana biti bez struje, vode, biti gladan kao što su to mnoge Sarajlije bile.

Napredak je pokazao kako jedno malo društvo građana, i to zaboravljeno i tek obnovljeno, može puno učiniti i to u najtežim okolnostima. Djelima je opravdao maksimu kako nema nemogućih uvjeta, te kako postoje samo teži i lakši. Napredak nije kukao nad hudom sudbinom i nad nevoljama nego je radio. Jest da su okolnosti bile stravične, ali ipak se nije nad njima kukalo nego se pokušavalo u datim okolnostima činiti što je moguće. Samo i bez rada neće ništa nastati ni u najboljim okolnostima. Za stvaranje potpunije slike o radu i plodovima Napretka možda bi bilo korisno postaviti pitanje: Što bi sve nedostajalo u ovom gradu Sarajevu, Bosni i Hercegovini, pa i šire da nije bilo i da nema Napretka?

---

[18] FEDERACIJA BOSNA I HERCEGOVINA, u: Erasmus 6/1994., 2.

[19] Erasmus 6/1994., 14 15.

Napredak je pomogao da Sarajevo bude viđeno i shvaćeno od sugrađana i posebno od stranaca kao multietničko što su isticali i najviši bošnjački dužnosnici. Svaki naš koncert, izložba, tribina doprinosili su, prema ocjeni stručnjaka, smanjenju napetosti u gradu, pogotovo u vrijeme sukoba Armije i HVO a. Bez Srba koji su ostali u Sarajevu, ali koji su imali malo važnih organizacija i Hrvata koji su imali razvijene i aktivne organizacije kao što je Caritas,[20] većim dijelom sarajevski HVO, gradski HDZ i kasnije novoosnovani HSS, Radio Vrhbosna, Stećak i Napredak, a onda prisutnost i djelovanje Crkve na čelu s nadbiskupom Vinkom Puljićem, koji je bio vjerojatno u ratnom Sarajevu najpopularniji čovjek,[21] ovaj grad, a ni cijela BiH ne bi imao takav ugled u svijetu i prema našem mišljenju ne bi dobivao toliku pomoć. Vrlo je važno napomenuti s obzirom na komplicirane bh. međunacionalne odnose i na ratnu situaciju kad radikalizmi svih vrsta naglo rastu, da je u svim Napretkovim udrugama bilo kao što i danas ima i pripadnika drugih naših naroda. Često su Napredak i njegove različite podorganizacije i udruge multietničnije nego neke državne organizacije i institucije.

Smatrali smo i smatramo kako je zajednički život moguć. Prema našem mišljenju kriv je bio model komunističkog „bratstva i jedinstva“, a kriva je i teza o etnički čistim prostorima. Bosnu i Hercegovinu treba graditi po **modelu prijateljstva i zajedništva**. To znači da svatko bude ono što jest i što želi biti i da prihvaća bez ograda i bez zadnjih primisli druge onakve kakvi jesu s njihovim identitetom.

Bosna i Hercegovina ne može opstati ako se ne riješi na jedan izbalansiran način nacionalno pitanje. Ovdje nije problem vjerska pripadnost, to nije čak ni za bivše komuniste i ateiste. Dapače, mnogi se političari pa i bivši komunisti natječu u dodvoravanju vjerskim zajednicama. Ovdje je ključni problem nacionalno pitanje, iako se na našim prostorima stjecajem okolnosti često nacionalno i vjersko isprepliću jer se uglavnom podudaraju. Naime, svi ili gotovo svi Hrvati su katolici, Srbi su pravoslavni ili se tako barem osjećaju bez obzira jesu li čak i kršteni, a Bošnjaci su muslimani ili tako sebe vide.

---

[20] I danas će vam mnogi nekatolici reći da su više pomoći dobili od Caritasa nego od svojih matičnih humanitarnih organizacija....

[21] „Svakako, bilo kako da su ga zvali, ljudi su u to ugrađivali dio vlastite intime, simpatija, prisnosti s čovjekom koga su doživljavali kao svoga...Posebno je bilo u razgovorima važno reći da se bilo kod monsinjora, da on misli tako i tako, da je rekao ovo ili ono, i svaka bi stvar dobila na značenju. Posebno je, međutim, zanimljivo kako to zvuči muslimanima koji ne znaju izreći ni titule svojih vjerskih vođa, ali su htjeli iskazati svoje simpatije za čovjeka čiju su postojanost i hrabrost cijenili... Za sve zasluge monsinjor je najposlije postao kardinal: 'Ovo nam je naša borba dala/ jedan narod, a dva kardinala'. Sad i Muslimani kažu: 'Naš kardinal'“, Ž. Ivanković, TKO JE UPALIO MRAK? Sarajevski pojmovnik, Zagreb 1995, 79.

Napredak je, makar simbolički, a simboli su izuzetno važni, dao bitan doprinos u rješavanju zamršenog nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini. To je zamijetio i dr. Kasim Trnka, nekadašnji veleposlanik BiH u Hrvatskoj: „… Napredak u BiH, a sada i širom svijeta, pokazuje da je kultura Hrvata kultura vrijedna svakog poštovanja, kultura koja zna cijeniti suživot, koja zna voljeti svoje, ali isto tako i uvažavati druge. Napredak je upravo u najvećoj kataklizmi ovoga rata pokazao da se rat i agresija savladavaju borbom za prave nacionalne kulturne vrijednosti, i zbog toga sam uvjeren da je misija ovoga kulturnog društva izuzetno značajna i u reintegraciji BiH i očuvanju ukupnog nacionalnog identiteta hrvatskog naroda.“[22]

U ratu se uz ubijanje ljudi, rušenje zgrada, također, razaraju mnoge temeljne vrednote. Napredak je nastojao čuvati upravo temeljne vrednote i u ta potamnjena vremena o čemu svjedoči i vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić: „Napredak je često bio istinska svjetlost koja je obasjavala čovjeka. Osvjetljavala je čovjeka koji je najveća vrijednost na zemlji... Dok su mnogi dijelili ljude na one i ove, mi i oni, i toliko je netko vrijedan koliko je protiv drugih – Napredak se izdigao iznad tih mjerila i gledao čovjeka, vrednovao život, uljudbu, druženje i borbu protiv mržnje, gradeći mostove među ljudima. On nosi pridjev – hrvatski, ali nitko zbog toga pridjeva nije zanijekan nego je iz tog identiteta svatko vrednovan u svojem bitku i žitku.“[23]

Ovu skicu Napretkova djelovanja i njegovih stavova u ratnom Sarajevu završit ćemo riječima pape Ivana Pavla II i tadašnjeg veleposlanika BiH u Zagrebu Zlatka Dizdarevića, koji je na simpoziju o stoljetnici Napretka u Zagrebu 2002., čiji su radovi u tisku, rekao između ostalog i slijedeće: „…Pozdravljam kao ambasador države u kojoj se decenijima i vijekovima vapi za pravim vrijednostima, za pravim vertikalama i za onim što je neophodno da bismo takvi kakvi smo mogli opstati. Napredak je apsolutno prava vrijednost koja je ugrađena u Bosnu i Hercegovinu i bez koje, ako hoćete, ja bih bio slobodan reći, Bosna i Hercegovina ni kao ideja ni kao stvarnost ne bi mogla postojati. Nije riječ samo o Napretku kao hrvatskom društvu, nego o Napretku koji je, mi smo se uvjerili stotine puta, vrijednost cijele Bosne i Hercegovine i svih njenih građana i naroda.

---

[22] Hrvatski narodni..., 361.

[23] H. Šapina (prir.), DESETLJEĆE…, 52.

Ja sam sretan kao otac što je postojao Napredak, što postoji i što će postojati Napredak. Malo je društava i organizacija koje su tako dostojno nosile svoje ime kao što ga nosi Napredak i tako dostojno očuvale svoju vertikalu...

…Moje osjećanje je posebno i kao osjećanje Sarajlije, dakle čovjeka koji je imao sreću minulih deset godina pored svih onih ranije biti u Sarajevu i biti s Napretkom. Ja znam iz te perspektive, perspektive čovjeka Sarajlije što je značilo promicati dobro u okruženju totalnog zla. To su mogli samo veliki, to su mogli samo oni koji su nadrasli neke standarde ljudskih vrijednosti. Napredak je bio organizacija, društvo, sinonim dobra, filozofija dobra koja je nadrasla i nadrasla zlo u danima kada je zlo, činilo se, pobjeđivao na sve strane. Ja to kao čovjek neću zaboraviti nikada.“ (**Zlatko Dizdarević, veleposlanik BiH u Zagrebu, 2002.)**

Papa Ivan Pavao Drugi je više puta primao u posebne audijencije napretkovce iz Sarajeva, Zagreba, Splita i drugih mjesta. Uz osobne pozdrave Ivan Pavao II slijedećim riječima je 30. travnja 2003. na hrvatskom jeziku oslovio predstavnike Središnjice i nekih podružnica:

„Srdačno pozdravljam čelnike i članove Hrvatskoga kulturnog društva Napredak iz Zagreba, Sarajeva i dugih mjesta Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Predragi, potičući vas da velikodušno nastavite raznovrsnu kulturnu djelatnost svojega velezaslužnog društva, koje je nedavno proslavilo stotu obljetnicu osnutka i koje upravo danas slavi svoj dan, zazivam na vas Božji blagoslov.“ **(L’Osservatore Romano, 1. 5. 2003.)**

Mirsada Baljić[*]

ULOGA I ZNAČAJ UMJETNIKA U OKVIRU OS RBiH U PERIODU OPSADE I ODBRANE SARAJEVA

U međuprostoru jednog vremena počele su se događati stvari van ljudskog uma i mimo našeg htijenja. Nešto što pomućuje razum i ostavlja bezbroj neodgovorenih pitanja. Zatočeni smo u svojoj svakodnevnici, sve se događalo kao na filmskom platnu, tu pored nas na ulici, na ugašenom semaforu. April, u zraku je visila zlokobna tišina, dok smo odbijali stvarnost. U ambijentu gradskog Radija 99 dok pričamo o kulturi i modi, druga gošća i ja čujemo glas tonca, koji nam saopštava: “Rat je počeo”! Nijemi pogledi, nevjerica uz “ne može se to kod nas desiti“. Iskre pred očima, sjetih se Dubrovnika januara ’92. doimao se nestvarno gledajući “zavoje“ od dasaka na kulturno istorijskim spomenicima i objektima, ljudsko bezumlje i vandalizam. Zašto?! što je do danas ostalo bez odgovora. Umjetnici su dali već svoju podršku. Već se zamagljivala slika Dubrovnika gledajući šta se događa ovdje. Dok su odjekivali snajperski hici i granate. Započinjao je urbicid, kulturocid, genocid, sa olimpijskih planina. Nestvarna slika, gledajući otvorene rane svekolikog razaranja, “ranjavanja“ i ubijanja do tada znanog; prisnog nam postojećeg svijeta, života grada.

U trenutku kad se u beznađu bira između poniženja i dostojanstva, uvijek dostojanstvo. Svi smo bili svjedoci opstajanja Sarajeva, njegovih stanovnika. Spontano u takvom ozračju događao se duhovni otpor, naspram zla. Počelo je pružanje odbrane ulica, grada i države. Stvara se armija, stvaraju se jedinice odbrane grada. Mnogi umjetnici uzimaju oružje da odbrane svoje porodice, ulice i grad. Znajući da je i kulturni čin važan dio odbrane. Nisu time prestali sa radom, bez obzira na nepostojanje adekvatnih uslova, institucije kao i kulturni centri, pozorišta i galerije. Počele su prve ratne predstave, izložbe i koncerti. Čist nadrealizam, za ostatak svijeta.

---

[*] Rukovodilac likovnog dijela "Umjetničke čete" A RBiH u periodu 1992 1995. godine.

Zahvaljujući razumijevanju ratnog komandanta opkoljenog Sarajeva, Mustafe Hajrulahovića Talijana, oko kojeg su se okupili brojni značajni intelektualci, realizovana je ideja o formiranju “Umjetničke čete“. Sastavljena od muzičara, pjevača zabavne i narodne muzike, dramskih i likovnih stvaralaca. Umjetnička četa je organizovana pri sektoru za moral Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo. Od samog početka kao pomoćnik komandanta svoj veliki doprinos dao je i Dervo Harbinja, te čitava komanda.

Članovi čete položili su zakletvu ARBiH 16. 7. 1992. godine u Holiday innu. Na samom početku bilo je oko 50 umjetnika, većinom pjevača, muzičara, glumaca. Prvi komandir čete je bio Pavle Pavlović, a poslije Kemo Monteno, Ekrem Čizmić, Nazif Gljiva, Davorin Popović.

Održani su brojni koncerti po jedinicama i brigadama. Obilježena je svaka zakletva prigodnim koncertom, a održane su i mnoge kulturne manifestacije grada. Svako pojavljivanje umjetnika među borcima sa prvih linija stvarao je pozitivan duh, svako stradanje civila po gradu, kao i boraca samo je učvršćivalo i stvaralo osjećaj prkosa. Sam rad umjetnika, onih koji su bili dio estrade, pjevači, muzičari, činili su da za trenutak zaboravimo zlo, patnju. Uz Azmira Karišika sekretara čete, Harisa Sadikovića, Vlade Podania, Mučeta i ostalih, nastale su i mnoge pjesme. Pjevači, muzičari koji su činili veći dio čete bili su: Kemo Monteno, Davorin Popović, Safet Isović, Hanka Paldum, Selma Muhedinović, Amra Daka i Amir, Rizo Hamidović, Omer Livnjak, Meho Puzić, Mladen Vojičić Tifa, Zlatan Fazlić Fazla, Edo i Adi Mulahalilović, Nazif Gljiva, Dino Merlin, Mirsad Sijerčić, Zlatan Arslanagić, Omar Mehmedbašić, Mirsad Asotić, braća Ćeremida, Alen Mustafić, kao i mnogi drugi.

Dramskom dijelu pripadali su članovi “Nadrealista“, koji su pripremali poseban program za TVBiH. Imali su i zapažene nastupe van naše zemlje. U tom posebnom vremenu, u izuzetno teškim uslovima, neobičan motiv, patriotizam, nosio je umjetnike i objedinio ih. Upravo zbog ove agresije i nasilničkog vandalizma neprijatelja, umjetnici su prolazili kroz teške faze, ali nisu klonuli duhom. Ignorisali su strahote i granate, glad, hladnoću. Svoje stvaralačke mogućnosti i u nemogućim uslovima uspjeli su izdići se iznad situacije.

Izuzetan doprinos svojom pisanom riječju, likovnom kritikom i osvrtom na umjetnost u opkoljenom gradu dali su istoričari umjetnosti, prof. dr. Muhamed Karamehmedović, ALU, Azra Begić, Nermina Zildžo iz galerije BiH. Šaljući istinu u svijet svojim kolegama. Kao i likovni kritičari, Vefik Hadžismajlović, Vojo Vujanović, pjesnici: Ilija Ladin, Ljubica Ostojić, Bisera Alikadić i drugi.

Likovni dio "Umjetničke čete", sačinjen je od rukovodioca Mirsada Baljić i jednog aktivnog člana Stjepo Gavrić. Ostali članovi su bili u drugim jedinicama, a za potrebe likovnog dijela, angažovani su bili u nadležnosti umjetničke čete "takozvana otkomanda". Članovi iz drugih jedinica, za likovni dio Umjetničke čete bili su angažovani na mnogim predstavama i izložbama. Najznačajniji projekat je "Umjetnici Sarajeva za slobodnu BiH". Ujedno i prva aktivnost likovnog dijela umjetničke čete bila je ta izložba održana 25. 10. 1992. godine u Kamernom teatru 55. Prvi put poslije više mjeseci susreli su se mnogi na izložbi, a pozdrav mogao je biti i oproštaj, jer smo mi bili pokretne mete, osuđeni na puko preživljavanje.

Ali nismo ostali u podrumima, već smo pokazali svoje opredjeljenje, dali svu svoju podršku braniocima grada, države, podršku javnosti i svijetu s namjerom da istrajemo u borbi za slobodu. Dogodilo se to da su prvi put u istoriji umjetnici dali svoja djela (slike, grafike, skulpture) za kupovinu oružja. Za unapređenje borbe (odbrane) jedne armije. Svjesni trenutka u kojem se rađa jedna nova država BiH, željeli smo svijetu pokazati svu svoju duhovnu snagu i moral. Saradnici na izložbi su bili: Ana Kovač, ak. kipar, Sead Čizmić, ak. slikar, Dino Malović, ak. grafičar, Alma Suljević, ak. kipar, Renata Karamatić, ak. slikar.

"Umjetnička četa" likovni dio imala je dobru saradnju sa medijima, pisanim i elektronskim. Sve aktivnosti pratio je Suad Hadžiomerović, novinar Radio BiH. Na svojstven način prenosio je aktivnosti i značaj rada umjetnika. Jasmin Duraković od prvog dana imao je izuzetan značaj u organizaciji likovnih aktivnosti i medijsku promociju. Ulaskom čete u tek formiran 1. korpus Armije BiH, počeo je značajan period u njenim aktivnostima. Saradnja je počela sa Dinom Mustafićem, Pres centrom, Nerzukom Ćurkom i drugim članovima komande Korpusa. Uz komandanta

Talijana tu su bili Dervo Harbinja, Rasema Isaković, Birno Tufik Vidra, Salem Bajramović, Alija Šabanović, Osman Gadžo i mnogi drugi.

“Posve je jasno da će prikupljena (materijalna) sredstva biti nedovoljna za kupovinu “ozbiljnijeg“ naoružanja, ali u ovoj akciji bitne su druge stvari. Prva je da je ona potpuno dobrovoljna: dakle, da su umjetnici raznih estetskih i umjetničkih opredjeljenja reagirali na sada gotovo elementarni poziv da budu od neke koristi za nešto što se ovih dana nametnulo kao sudbinski, važno. A to je odbrana svih vrijednosti života pa i umjetničkog stvaranja kao njegovog vrhunaravnog oljuđenog izraza.“

“Kao nosilac tog principa odbrane prepoznata je novoformirana Armija BiH. Mada u djelovanju svake vojne formacije pa i ove o kojoj je riječ u osnovi stoji sila, oružje, dakle kategorije koje su primarno strane umjetnosti, ipak, a to su razumjeli i svi likovni umjetnici okupljeni ovom izložbom, sila koja kani i već upotrebljava ARBiH jeste ona snaga koja brani, želi da čuva, spašava.“

(Nermina Kurspahić, iz predgovora za katalog “Umjetnici Sarajeva za slobodu BiH”, oktobar 1992. Sarajevo)

Planirali smo da naša izložba izađe i van granica i da to bude svojevrsni dijalog sa svijetom. Uspjeli smo uz velike napore, iako smo imali opstrukciju naše ideje.

Organizacijski odbor činili su: Mirsada Baljić, slikar, Edin Numankadić, slikar, akademik Dževad Hozo prof. ALU, Rasema Isaković, dipl. pravnik, Štab vrhovne komande, Alma Suljević, ak. kipar. Pored vojnih imali smo podršku i civilnih institucija, od gradonačelnika Muhameda Kreševljakovića, iz Ministarstva odbrane, generala Arifa Pašalića, iz MVP, Sulejmana Brace Suljića i Osmana Topčagića, komandanta ARBiH, Rasima Delića, gen. Sule Vranja, Ivana Brigića, i posebna podrška premijera Harisa Silajdžića. Važno je angažovanje Mirse Muhovića i Zekerijaha Smajića u ugovaranju izložbe u Ljubljani.

Pored umjetnika boraca u jedinicama ARBiH, angažovani su i profesori na Srednjoj školi primijenjenih umjetnosti, kao i profesori na ALU, od kojih su u međuvremenu neki demobilisani. Mustafa Skopljak, ak. kipar, Esad Muftić, ak. slikar, Waldeg Peter, ak. gr., Nusret Pašić, ak.

slikar, Dževad Hozo ak. gr., Seid Hasanefendić ak. slikar, Avdo Žiga, ak. gr., Salim Obralić, ak. sl., Hasan Sućeska, ak. sl., akademik Affan Ramić, Edin Numankadić, slikar, Mehmed Zaimović, slikar, Dragan Čulić, ak. gr., Nedžad Ibrišimović, pisac i slikar, Adnan Begić, Renata Karamatić, ak. sl., Saida Mujezinović, ak. gr., Irfan Hozo, ak. gr., Amer Bakšić, ak. gr., Elma Vrana, dizajner i drugi.

Sve su to umjetnici koji su svojim učešćem u izložbi "Umjetnici Sarajeva za slobodnu BiH" dali značajan doprinos samom projektu. Izložba je promijenila namjenu, slike nisu prodate već su ostale u kolekciji kao vrijedna zbirka nastala u vremenu značajnom za našu istoriju. Zbirka od 67 djela 42 autora postavljena je u Narodnoj galeriji Slovenije, u Ljubljani, 22. decembra '94. i 2. feb. '95. u Gradskoj galeriji u Mariboru. Izložbu u Ljubljani je otvorio predsjednik Milan Kučan. A direktor galerije Andrej Smrekar sa svojim saradnicima učinio je da izložba ima i dobije veliki značaj, što je nama bila izuzetna čast. Po završetku izložbe u Sloveniji djela su vraćena u Sarajevo i deponovana u Domu armije. Iako su bila preko "Umjetničke čete" likovni dio, našim prelaskom u Štab vrhovne komande, ona su pripala komandi 1. korpusa jer je to i bio krajnji cilj. Kao autor projekta voljela bih da naš trud i vrijednost izložbe imaju svoje mjesto, da se ne zaboravi.

"*Strukture i oblici, likovi i unakažena priroda, tragovi zločina i rata motivi su ovih slobodno i ratom ujedinjenih stvaralaca iz tri generacije u destruiranom Sarajevu od kojih neki više nisu u životu. Raznovrsnost tema i motiva izražajnih sredstava, redukcije i analize stilski i emotivno čini ovu izložbu zanimljivijom, jer svi radovi proizilaze iz prividnih apsolutnih shvatanja vrijednosti sintetičke slike i skulpture i likovno metaforičkih podsticaja i iskaza o ovoj infernalnoj svakidašnjici. To su složene vertikale ljudskih osobina koje u ovoj atmosferi strave i užasa dostižu neobične razmjene, a kreativna ideja uskrsava u trenutku identifikacije sa trenutkom događaja.*"

Prof. dr. Muhamed Karamehmedović, istoričar umjetnosti

(Iz predgovora kataloga "Umjetnici Sarajeva za slobodnu BiH", juni 1994, Sarajevo.)

Značajne aktivnosti Umjetničke čete: Odlazak na turneju 6. septembra 1993. god. van grada, na slobodnu teritoriju. U dva mjeseca održali su niz koncerata.

Izuzetno poštovanje prema svom komandantu Talijanu iskazali smo prijavljujući se na “*dobrovoljno kopanje rovova*“. Postrojili smo se pred komandom 1. korpusa, dana 30. juna 1993. god. i krenuli na prve linije.

Bilo je izuzetno opasno, a ujedno i posebno iskustvo. Vladala je neobična atmosfera. Prvi put sam na trenutak vidjela tišinu, osjetila zvuk metaka, čula glasove iz agresorskih rovova, osjetila jezu. Nisu izostali ni sporadični dijalozi preko ničije zemlje.

Odlazak pješke do Mostara, oktobar ‘93. bio je dio projekta Ureda za raseljena lica, a uz dozvolu vojnih i civilnih vlasti pošli smo pješke iz Sarajeva. Sa Muharemom Ajanićem i Sejom Ibrulj, preko Igmana, Jablanice, Prenja do Mostara.

Stari most onako ranjen, u zavoju od dasaka i guma, stajao je nijemo, imala sam zaleđen pogled, suze, neopisivu bol, nad nečim što nas je zadesilo. U galeriji „Mak“, 27. januara 1994. god., otvorena je izložba fotografija “Urbicid Mostara“, autori: Jakub Hadžić i Mirsada Baljić, koju je otvorio gen. Arif Pašalić i Osman Pirija. U galeriji “Mak” su održane i samostalne izložbe Hamzalije Muhića, Samira Bišćevića, Hamdije Pašića, Enesa Sivca. Imali smo dobru saradnju sa direktorom galerije Acom Ljiljkom.

Dana 14. aprila 1994. god. u galeriji Mak otvorena je izložba “Borci slikaju”. Izložba je održana povodom obilježavanja Dana Armije, koju je lično otvorio komandant Rasim Delić, što je umjetnicima bilo veliko priznanje. Nije izostala podrška niti komandanata brigada, generala Nedžada Ajnadžića, Esada Pelke Brzog, Dževada Rađe i drugih.

Umjetnici koji su učestvovali na izložbi:

Stjepo Gavrić Umjetnička četa ŠVK,

Mirsada Baljić Umjetnička četa ŠVK,

Alma Suljević saradnik Umjetničke čete ŠVK,

Samir Biščević 105. mot. br.,

Željko Filipović 105. mot. br.,
Hamzalija Muhić 101. mot. br.,
Samir Sućeska 101. mot. br.,
Halim Koro 101. mot. br.,
Smail Ćar 105. mot. br.,
Marko Bakavić 105. mot. br.,
Mirza Ibahimpašić 102. mot. br.,
Fikret Lukač 102. mot. br.,
Jasmin Pehlivanović 102. mot. br.,
Fikret Libovac Samostalni bataljon,
Enes Sivac Bataljon vojne policije,
Amir Ajkunić 4. mot. br.

Umjetnička četa sarađivala je uspješno sa Dinom Mustafićem, Šemsudinom Gegićem, Hadžemom Hajdarevićem, Nerzukom Ćurkom, Jasminom Durakovićem. Tim povodom su obilježeni na prigodan način značajni datumi, održane manifestacije i predstave, gdje smo radili scenografiju i kostime.

Značajna je i saradnja sa dječijim teatrom "Djeca igraju Šekspira", gdje je reditelj i pedagog bila Olivera Marković, a asistent Aleksandra Marković, kostimograf Saša Glušac, scenografija Mirsada Baljić. Tako je 2. jula 1994. god. u Narodnom pozorištu, mala sala, prikazana predstava "Romeo i Julija", a u Pozorištu mladih "San ljetne noći" i "Ukroćena goropadica". Zahvaljujući Oliveri Marković djeca su sklonjena sa ulice i u njenom stanu su učili i radili na pripremi predstava. Filmska kuća SAGA, Ademir Kenović, Nedžad Begović, i ostali članovi, kao i Sarajevski ratni teatar na čelu sa Dubravkom Bibanovićem i Safetom Plakalom dali su ogroman doprinos kulturnim događajima u gradu.

Umjetnici su imali veliki značaj u okviru OS BiH. Svojim aktivnostima i nesebičnim radom pomogli su da usred teških ratnih uslova, ipak, za trenutak pobjegnemo iz surove realnosti. Rečenica iz zbirke Semezdina Mehmedinovića Sarajevo bluz, “Harune sine ulazi u kuću, padaju granate!”, oslikava svu surovost zbilje u ratnom Sarajevu.

Neki umjetnici su ranjeni, a neki poginuli ili umrli tokom rata, a to su: Alija Kučakalić, Ismet Rizvić, Hasan Sućeska, Mustafa Ibrulj, Nedim Arifović, Ibrahim Ljubović.

Značajni projekti u ratnom Sarajevu su i “Mapa grafika“, Međunarodni centar za mir i ALU i “Svjedoci postojanja“, Obala art centar, koji su od izuzetnog značaja za grad i državu, naišli su na veliki prijem u svijetu. U ovim izložbama učestvovali su već pomenuti umjetnici.

Izložba “Umjetnici Sarajeva za slobodnu BiH“, dar je umjetnika, onih njihovih djela koja su se zatekla, u tom periodu, u njihovim ateljeima. Želja autora projekta i ostalih umjetnika je da se zbirka sačuva na propisan način da se ne bi oštetila. Ponovnom postavkom bi napravili omaž onima koji sada nisu među nama. Mi koji smo još tu možemo učiniti da ostane sjećanje njima zaustavljenim u vremenu. Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi.

Danas, toliko godina poslije, još uvijek zjapi nad bezbrojnim grobnicama otvoreno pitanje: “Zašto?!”

Ako nismo u stanju odgovoriti, moguće da smo još sposobni boriti se da to pitanje više ne postoji, da se ne ponavlja.

Ostalo je život i umjetnost.

VI

VJERSKE ZAJEDNICE U OPSJEDNUTOM SARAJEVU

Ismail Smajlović

FUNKCIONIRANJE ISLAMSKE ZAJEDNICE U OKOLNOSTIMA OPSADE SARAJEVA

Uvod

U određenim društvenim prilikama, kakve pamte građani Bosne i Hercegovine, moglo bi se postaviti pitanje *´zašto se razmatra uloga vjerske zajednice u kontekstu oružane borbe´*. Faktor vjerskog u društvenom poretku prepoznat je u društvu, a posebno uređen u obrazovanju, odbrambenom sistemu, centrima za liječenje i rehabilitaciju itd. Ove modele bosanskohercegovačko društvo preuzima iz razvijenih zemalja Evrope i Amerike i postepeno primjenjuje u aktuelnim procesima reformi.

Dakle, razumijevanje značaja vjere u društvenom životu potvrđuje vrijednosti autoriteta sa pozitivnim odnosom prema ljudima koji njeguju vjersku tradiciju univerzalnih vrijednosti vjerskih principa u svakodnevnom životu ili čak uvažavanjem realne činjenice o brojnosti vjernika sa značajnim procentom ukupne populacije ljudske vrste na zemlji.

Izbjegavajući poopćavanje trendom globalizacije u koju se može uklapati razmatranje ove teme, treba izraziti poštovanje organizatoru ovog skupa koji se odvažio suočiti sa implikacijama otvaranja razgovora i suočavanja mogućih različitosti.

Značaj vjerskog opredjeljenja i ulogu Islamske zajednice u ratu na prostoru bivše Jugoslavije tretirali su mnogi znanstvenici i eksperti i objavljivali svoje zaključke. Postojalo je nametanje stavova, isključivosti i netrpeljivosti prema različitostima u kontekstu života muslimana, što nije spojivo sa načelima koja treba da uređuju život ljudi spram izvornog učenja Kur´ana i Sunneta. Nužno je proučavanje izvora islama, posebno stav prema ratu, i dokumenata o radu Islamske zajednica u Bosni i Hercegovini radi definiranja uloge Islamske zajednice u ratu. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je definirala svoj stav prema ratu u Bosni i Hercegovini: *«Rat 1992 1995. je po svojoj naravi bio jednostrana,* *a jedno vrijeme dvostrana agresija sa elementima građanskog rata koji je potpaljen iz susjednih zemalja. Rat su izazvali velikodržavni projekti političkih elita susjednih zemalja čiji su zagovornici među političarima, vojnicima, akademskim, univerzitetskim i kulturnim radnicima, te novinarima i vjerskim službenicima javnosti dobro poznati. U ovom ratu vjera jeste bila zloupotrebljavana ali rat nije bio vjerski jer on nije vođen radi provjeravanja već radi uništenja prije svega muslimana».* (Platforma, II/a).

Na temu „Vjera i Armija“, određeni autori su analizirali ulogu Islamske zajednice i uleme i primijetili da ´na općem planu Islamska zajednica je odnos prema ratu ispoljila dvojako: kao organizirana institucija putem svojih zvaničnika i individualno preko imama, učenika medrese i studenata FIN a, muderisa i profesora.´ (Latić Ramić, 1994)[1]

I
Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini

Austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine prekinuta je veza muslimana Bosne i Hercegovine sa vjerskim autoritetima u Carigradu i tada je nametnuta potreba ustrojstva Islamske zajednice. Zahtjev muslimana prema vlastima u Beču naišao je na razumijevanje i 9. februara 1882. godine je Porta iz Carigrada imenovala Hilmi ef. Omerovića za vrhovnog vjerskog autoriteta u Bosni i Hercegovini koji će imenovati svoje izaslanike po pripadajućim okruzima i kotarima. Carskom uredbom je 17. oktobra 1882. godine iz Beča potvrđeno imenovanje Hilmi ef. Omerovića koji postaje prvi reisu l ulema muslimana Bosne i Hercegovine. Reisu l ulema je imenovao muftije 1883. godine po regijama u Mostaru, Banjaluci, Doboju, Tuzli, Bihaću i vlada je za njihove poslove izdvajala potrebna sredstva iz budžeta.

Značajniju reformu Islamska zajednica u BiH je imala u okviru Kraljevine SHS 1918. godine, koja je trajala do zavođenja diktature 1929. godine. Raspadom Kraljevine i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, aprila 1941. godine, Islamska zajednica u BiH je četvrti put bila na udaru reformi. Peta reforma Islamske zajednice je bila 1946. godine u okviru FNR Jugoslavije koja je trajala do raspada komunističke Jugoslavije. Sadašnja struktura Islamske zajednice je ustanovljena restitucijom započetom 28. aprila 1993. godine u Sarajevu.

---

[1] Preporod, br. 562, str. 11.

U vremenu od 1882. godine do danas na mjesto reisu l uleme imenovano je 12 (dvanaest) uglednih alima:

1.	Mustafa Hilmi ef. Hadžiomerović	1882. 1893.
2.	Mehmed Teufik ef. Azapagić	1893. 1909.
3.	Hfz. Sulejman ef. Šarac	1910. 1912.
4.	Mehmed Džemaludin ef. Čaušević	1913. 1930.
5.	Hfz. Ibrahim Maglajlić	1930. 1936.
6.	Fehim ef. Spaho	1938. 1942.[2]
7.	Ibrahim ef. Fejić	1947. 1957.
8.	Sulejman ef. Kemura	1957. 1975.
9.	Naim ef. Hadžiabdić	1975. 1987.
10.	Hfz. Husein Mujić	1987. 1989.[3]
11.	Jakub ef. Selimoski	1991. 1992.
12.	Dr. Mustafa Cerić	1993.

Strukturu Islamske zajednice sa organima i institucijama uspostavljalo je najviše zakonodavno tijelo uz verifikaciju organa vlasti primjereno društvenim potrebama. Današnja struktura Islamske zajednice u BiH je reformirana u ratnom periodu u okolnostima okruženog glavnog grada Sarajeva.[4]

---

[2] Salih Safvet Bašić, v.d. reisu l ulema prvi naib, od 1942. 1947. godine.

[3] Ferhat ef. Šeta, v.d., reisu l ulema drugi naib, od 1989. 1991. godine.

[4] Omer Nakičević, Istorijski razvoj institucije Rijaseta, Sarajevo, 1996. godine.

II

Paradigma muslimanskog vojevanja

Potrebno je razmotriti osnovne principe koji definiraju odnos muslimana u okolnostima koje mogu dovesti do rata:

1. Islam definira model života ljudi u miru

«O vjernici, živite svi u miru i ne idite stopama šejtanovim; on vam je, zaista, neprijatelj otvoreni». (Kur´an 2:208)

2. Smutnja je gora od ubijanja

«...smutnja je teža od ubijanja.» (Kur´an 2:191) ili:

«Zbog toga smo Mi propisali sinovima Israilovim: ako neko ubije nekoga ko nije ubio nikoga, ili onoga koji na Zemlji nered ne čini kao da je sve ljude poubijao; a ako neko bude uzrok da se nečiji život sačuva, kao da je svim ljudima život sačuvao. Naši poslanici su nam jasne dokaze donosili, ali su mnogi od njih, i poslije toga, na Zemlji sve granice zla prelazili». (Kur´an 5:32)

3. Muslimani ne smiju otpočinjati borbu

«I borite se na Allahovom putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali vi ne otpočinjite borbu! – Allah, doista, ne voli one koji zapovijedaju kavgu.» (Kur´an 2:190)

4. Odgovarajuća priprema sredstava za borbu

«I protiv njih pripremite koliko god možete snage i konja za boj, da biste time zaplašili Allahove i vaše neprijatelje, i druge osim njih – vi ih ne poznajete, Allah ih zna. Sve što na Allahovom putu potrošite naknađeno će vam biti, neće vam se nepravda učiniti.» (Kur´an 8:60)

5. Pravedan odnos u svim pa i ratnim okolnostima

«Allah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašeg ne izgone – Allah, zaista, voli one koji su pravični.» (Kur´an 60:8)

6. Princip mira u ratnim okolnostima

«Ako oni budu skloni miru, budi i ti sklon i pouzdaj se u Allaha, jer On, uistinu, sve čuje i sve zna.» (Kur´an 8:61)

Izvori islama, Kur´an i Sunnet, obrađuju područja koja definira učešće muslimana u društvenom životu a time i u ratu. Poslanikov, a.s., odnos prema vojsci kao važnom segmentu društva može biti opisan primjerom savjeta koji daje svome vojskovođi:

Enes b. Malik prenosi da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: *«Pođite s ´Bismillom´ i radi Allaha Uzvišenog kao pripadnici ´Ummeta´ Allahova Poslanika, a.s. Ne ubijajte starce nemoćne*[5]*, djecu, malodobne i žene. Nemojte uzimati ratni plijen tajno, prije razdiobe, nego sakupite sav ratni plijen radi podjele. Vaš cilj je da popravljate i uljepšavate a Allah, zaista, voli dobročinitelje.»* (Davud, 2247)

Na tom primjeru Omer, r.a., kao halifa temelji smjernice koje daje vojskovođi Sad b. Ebi Vekasu[6]:

«Upozoravam tebe i tvoje vojnike na bogobojaznost u svim prilikama. Bogobojaznost je najjače oružje protiv neprijatelja i najmudrija taktika u ratu. Tražim od tebe i tvojih vojnika da se pazite grijeha više nego neprijatelja, jer grijesi koje vojnici mogu počiniti opasniji su za njih od neprijatelja... Nemojte nasilje uzimati za sredstvo protiv neprijatelja!»

U povijesti su zabilježene činjenice pozitivnog odnosa muslimanske vojske prema protivniku. Od Muhammedova, a.s., odnosa prema zarobljenicima bitke na Bedru, Omerovog, r.a., ulaska i Jerusallem 638. godine, Salahudinova odnosa prema križarima, Sultan Fatiha prema nemuslimanima kada je došao u Bosnu do otpora muslimana u sastavu Armije Bosne i Hercegovine tokom agresije na domovinu 1992 1995. godine. Muslimani su imali obavezu da učešćem u borbi očuvaju dostojanstvo vjernika tolerirajući različitosti i respektirajući protivnika.

---

[5] U arapskom jeziku kada je riječ upotrijebljena bez određenog člana kao u ovom slučaju onda obuhvata sve u označenoj kategoriji: šejhan fanijen – starac nemoćni; tiflen – dijete; sagiren maloljetnik; imre'eten žena, što je upotrijebljeno u ovom hadisu, itd.

[6] Vidi: Futuhu š Šam, Ebu Abdullah b. Amr el Vakidi, 2/210; El Muntezamu fi tarihi l muluki ve l umemi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el Dževzi Ebu l ferdž, 4/161; Suverun min hajati s sahabeti, dr. Abdurrahman Ra.fat el Baša, str. 200.

Islamska zajednica sa posebnim pijetetom ukazuje na Bošnjake koji su poneseni idejom islama bili okosnica otpora agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Sa poštovanjem treba primijetiti i istaći da je određen broj nemuslimana bio rame uz rame sa muslimanima u sastavu odbrambenih snaga bosanskog otpora. Oni su prepoznali i čuvali univerzalne principe moralnih vrijednosti i u ratnim okolnostima.

III

Ratne okolnosti spram stava uleme i aktivnosti organa Islamske zajednice sa ciljem očuvanja dostojanstva ljudi

Napadi na muslimanska naselja (džemate), pucanja i granatiranja džamija i drugih vjerskih objekata (Trebinje, Bosanski Brod, Tuzla i dr.) zatekao je muslimansku populaciju uopće nespremnu na agresivne odgovore oružanim otporom. Rat u Bosni i Hercegovini muslimani nisu željeli. Prema tome, govori i hutbe zvaničnika Islamske zajednice bili su upozorenja na provokacije i poziv muslimanima na oprez prema opijenim ratnicima koji gađaju minarete džamija i pucaju po naseljima muslimana kako bi kontrolirali odbrambeni nagon u sebi spram ratno huškačkih tenzija koje bi mogle ugroziti mir u domovini.

Autoriteti Islamske zajednice i administracija su temeljili principe mira u Bosni i Hercegovini u svim segmentima djelovanja. Dokumenti u arhivu Rijaseta, kao i natpisi u zvaničnim glasilima Islamske zajednice, imaju jasno prepoznatljiv miroljubiv i upozoravajući sadržaj preporuka muslimanskoj populaciji. Poruke zvaničnika i naslovi u publikacijama bili su sljedeći: *Ratna situacija ugrožava i vjerska prava; Bosna i Hercegovina je nedjeljiva; Duh tolerancije vlada Bosnom; Valja graditi istinu; itd.* Nema niti jedan naslov ili dokument koji bi aludirao na poticanje rata među građanima Bosne i Hercegovine (*Preporod*, januar 1992.)

Muslimani širom Bosne i Hercegovine, dakle i u Sarajevu, svakodnevno su slušali informacije o ubistvima, zlostavljanjima i napadima na islamske vrijednosti u rubnim područjima. Zabilježeni su i dokumentovani događaji koji objašnjavaju opću zabrinutost muslimanske populacije u Bosni i Hercegovini. Učestalost smrtnih slučajeva muslimana koji su služili JA zabrinjavali su roditelje i podgrijavale strah u muslimanskoj populaciji koja sve češće sluša ratne parole. Zvaničnici JA nisu objašnjavali okolnosti stradanja muslimana i pod velom tajne otac poginulog Hasana Rožajca je izjavio kako sumnja da je njegov sin ubijen. Gotovo identičana situacija se desila i u Turbetu kod Travnika kada je reisu l ulema klanjao dženazu Memsudinu Šakiću ubijenom regrutu u kasarni Logorište kod Karlovca, potom, ubistvo Kenana Demirovića u Sarajevu 2. marta 1992. godine na Kobiljoj Glavi.

(*Informacija,* P., br: 415 /25)

Dodatno je podgrijavalo kompleksnu situaciju otvoreno gađanje iz vatrenog oružja po vjerskim objektima Islamske zajednice i kućama musli mana. Evidentirano je oštećenje džamije u Prnjavoru u novembru 1991. godine, a potom, Osman pašine džamije i Careve džamije u Trebinju, džamija u Banjaluci, Arnaudije, Ferhadije i drugih, a također i džamija u Derventi, Bosanskoj Kostajnici, Bosanskom Brodu i stara Alije Đerzeleza u Gerzovu kod Šipova. Također, dana 26. februara 1992. godine, bačena je bomba na Ferhat pašino turbe u Banjaluci. Rijaset Islamske zajednice je pored navedenih ubistava primio i informacije o napadima na imame i imovinu IZ e, pa je 8. januara 1992. godine u 23,30 sati grupa naoružanih vojnika eksplozivom uništila automobil imama u Pljevljima, Orhana ef. Mahmutovića. Auto je potpuno uništeno, a muslimani Pljevlja zabrinuti traže objašnjenje i podršku Rijaseta. (*Dopis*, P., br: 513/26).

Početak ramazana 5. marta 1992. godine je započeo barikadama u Sarajevu. Džamije u Sarajevu bile su slabije posjećene, a učenici medrese nisu otišli u džemate nego su zadržani bliže rodnim mjestima zbog oružanih prijetnji lica na barikadama u Sarajevu, odnosno, širom Bosne i Hercego vine. (*Informacija*, P., br: 517/10) Mešihat IZ e u BiH je dao saopćenje osuđujući napade i pozvao vlasti da pronađu odgovorne i zaštite vjernike od nasilnika. (*Saopćenje,* P., br: 516/2).

Ubistva muslimana i materijalna oštećenja vjerskih objekata Islamske zajednice nametnula su odgovornim autoritetima u strukturi Islamske zajednice i administracije da pruže informaciju muslimanima i zaštite imovinu Islamske zajednice. Dokumentovane informacije potvrđuju da su autoriteti Islamske zajednice upozoravali na opasnost od rata i pozivali muslimane na strpljenje i razboritost.

Aktivnosti organa Islamske zajednice u zaštiti muslimana

Vjerski autoriteti muslimana nastojali su pokazati razumijevanje za društvene tokove prema kojima su reagirali u svojim javnim istupima. Na različitim nivoima organi IZ e reagirali su na događaje ukazujući na nužnu potrebu razboritosti u okolnostima kada se povređuje svetosti. Sa ciljem afirmiranja takvog stava odgovorni u strukturi Islamske zajednice su bili aktivni sudionici manifestacija koje su doprinosile miru. Dana 26. marta 1992. godine u molitvi za mir u Bosanskom Brodu učestvovao je Salih ef. Čolaković, predsjednik[7] Mešihata Bosne i Hercegovine, zajedno sa Vinkom Puljićem, nadbiskupom vrhbosanskim i Vasilijem Kačavendom, vladikom zvorničko tuzlanskog područja. (*Informacija*, P., br. 518., str. 11.) Aktivnosti vjerskih autoriteta nisu imale javni publicitet, posebno u drža vnim medijima, i nisu polučile značajniji rezultat u zaustavljanju zločina nad muslimanima u graničnim naseljima Bosne i Hercegovine. Krajem marta i početkom aprila Arkanove jedinice su napale muslimane Bijeljine i potom Zvornika, u vezi čega je reisu l ulema uputio apel patrijarhu Pavlu da pruži konkretniji doprinos u sprečavanju zločina. (*Dokument*, P., br. 519, str. 2.) Nastavljeni napadi na muslimane uzrokuju migraciju u više pravaca. S obzirom da nije bilo moguće predvidjeti napade tako i kretanja prognanika nisu bila usmjeravana. U Sarajevo je pristigao značajan broj prognanika koji su zatražili podršku organa Islamske zajednice.

---

[7] Predsjednik Mešihata BiH je najodgovorniji vjerski autoritet u Bosni i Hercegovini kao dio strukture Islamske zajednice Jugoslavije koja je trajala do restitucije, koja je započela 28. aprila 1993. godine kada je postavljena aktuelna struktura Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U Gazi Husrev begovu medresu je smješteno nekoliko stotina prognanika (muhadžira) kojima je pružen smještaj, ishrana i edukativni programi sa aktuelnim informacijama značajnim za razumijevanje novonastalih prilika u društvu. Gazi Husrev begova medresa je umjesto đaka u domu primila prognanike sa područja sarajevskih naselja, Gornji Kotorac, Jarčedoli, Pale, Širokača, Grbavica, potom iz istočne Bosne i drugih mjesta. Za muhadžire je organizirana ishrana, pouka i predavanja koja realiziraju službenice IZ e, Suada Srna i Abaz Amira. Uprava medrese je i u uvjetima blokade uspjela organizirati klanje 650 kurbana i smjestiti u hladnjače na području Visokog i Zenice, a potom staviti na raspolaganje javnim kuhinjama za ugrožene. (*Informacija*, P., br. 525 6/4) U kompleksu hotela na Ilidži smješteni su prognanici iz istočne Bosne kojima su muslimani džemata Hrasnica, Kovači i Sokolović Kolonija pod nadzorom džematskih odbora donosili nužne stvari, odjeću, svježe mlijeko za djecu i slično, a o njima su kasnije preuzeli brigu Merhamet i druge humanitarne organizacije. U domu na Bjelavama je smješteno oko hiljadu prognanika iz istočne Bosne sa kojima su bili prognani imami i njih su povremeno obilazili službenici Islamske zajednice. Protjerivanje muslimana iz džemata potvrđuje svjedočenje imama u Palama, Kasim ef. Borovine, koji je, 2. jula 1992. godine, na prvi dan Hidžretske nove godine 1423. uspio doći u slobodni dio Sarajeva, dok Rasim ef. Sućeska, imam u džematu Prača, nije uspio proći do Sarajeva pa je priveden i zatočen u logoru Kula[8] kod Sarajeva i nakon razmjene ponudio je informacije o zlostavljanju muslimana na okupiranim područjima i u logoru Kula.

Prihvatom konvoja žena iz Brčkog i Brezovog Polja koji je stigao u Tuzlu dostavljena je informacija u Rijasetu IZ e o gravidnosti žena koje su trpjele zločin silovanja. Znanstvenici su pristupili analizi ovog problema i proučavanju šerijatsko pravnog statusa ovih žena o čemu je donesen zaključak i data preporuka za tretman svih posljedica zločina silovanja. Urađeno je više dokumenata, službenih pisama, članaka, tekstova, intervjua i TV emisija. (M. Omerdić, 2002, 106 110). Životne namirnice su pristizale iz mnogih krajeva. Značajna pomoć je stizala iz susjednih zemalja, Hrvatske, Slovenije i evropskih zemalja. U određenim artiklima muslimani su primi jetili sadržaj svinjskog mesa i drugih sastojaka koji su zabranjeni u ishrani, tako je vjersko opredjeljenje muslimana (*Dokumenti,* P., br 531 532/ 2)

---

[8] Imam Rasim ef. Sućeska je bio zatočen u logoru Kula kod Sarajeva od 22. maja do 22. septembra 1992. godine. Izjavio je da su ga vodili na kopanje rovova i druge nepristojne poslove, te zlostavljali udarcima različitim predmetima itd.

Islamska zajednica je trpjela težak udar u prvoj fazi rata u kome je ispoljila nemoć spram intenziteta udara agresorskih snaga na vjerske autoritete i materijalne vrijednosti. Preventivno djelovanje sa ciljem zaštite muslimana i materijalnih vrijednosti Islamske zajednice nije moglo pratiti intenzitet ratnih događanja. Raspoloživi dokumenti i informacije ukazuju da su organi Islamske zajednice funkcionalno rješavali posljedice ratnih događanja. Organiziranje obreda, prije svega džume petkom, postalo je opasno jer su učestala granatiranja lokacija na kojima su se okupljali ljudi u gradu Sarajevu i šire. Tako su muslimani obavljali džumu u manjim grupama po naseljima a u određenim sarajevskim džamijama je otkazano okupljanje muslimana radi džume ili je izmješteno u sklonište (Breka, Alipašino i sl.), odnosno, sklonitija mjesta (Gorica, Dobrinja i sl.), a džuma iz Begove džamije je obavljena u Hanikahu, u dvorištu medrese. Administracija u organima Islamske zajednice organizirana je na principu dežurstva zbog zaustavljanja javnog prevoza i, uopće, rizika kretanja ulicama od dejstva snajperista i granatiranja. Vjerski život muslimana i rad organa Islamske zajednice limitirale su okolnosti koje su ugrožavale živote ljudi i oni su svoje aktivnosti primjerili novonastalim prilikama.

Rad organa Islamske zajednice u vanrednim okolnostima

Tokom 1992. godine zvaničnici Islamske zajednice su istrajavali na obustavljanju sukoba, ubijanja, rušenja, protjerivanja i slično, tražeći načina za mir na prostoru Bosne i Hercegovine. Institucija Islamske zajednice, organi, službe i radno angažirani pojedinci su bili okosnica koja je definirala ulogu Islamske zajednice u ratnim okolnostima. Reisu l ulema je pokušavao razviti djelatnost koja bi imala smisao zaustavljanja stradanja ljudi i zaštitu muslimana od zlostavljanja agresora koji povećava intenzitet borbenog djelovanja gotovo u svim dijelovima Bosne i Hercegovine. Ratna dešavanja su definirala intenzitet rada službi

Rijaseta i imama u džematima, a u svim poslovima pokušavala se pružiti podrška ugroženim građanima Sarajeva i drugih područja u Bosni i Hercegovini. Preporuke i instrukcije stručnih službi i neposredno učešće imama u jedinicama Oružanih snaga BiH bili su moralna snaga koja je stabilizirajuće djelovala na sve pripadnike. Donesena je Odluka o radu organa Islamske zajednice u vanrednim uslovima (*Dokument,* P., br. 520/2).

Odbor Islamske zajednice Sarajevo je oglasio da će dana 10. aprila 1992. godine, na groblju Kovači, danas Šehitluku, organizirati dženazu za 8 (osam) šehida.[9] Vjersko prosvjetna služba Rijaseta je izradila Uputstvo kako opremiti tijelo šehida. (*Dokument,* P., br. 520/14) Sulejman ef. Ćerimović, imam u džematu Ašikovac, je uz redovni rad u mektebu i džamiji radio i u gasulhani Bakije gdje je opremio oko 2000 dženaza u toku protekle dvije godine rata. (*Informacija*, P., br. 566/7) Dana 13. juna 1992. godine poginuo je prvi imam u odbrani grada Sarajeva, Ismet ef. Šljivo, imam džamije na Gorici. (*Informacija*, P. br. 522/10), zatim, Hajrudin ef. Dupovac, imam u Hadžićima (*Informacija,* P., br. 565/21), Asim ef. Stupar je poginuo na Stupu, (*Informacija*, P., br. 527 8/7), Abdullah ef. Čelebić, profesor Gazi Husrev begove medrese je poginuo na Vratniku, a dana 29. avgusta 1992. godine granatom je pogođena zgrada Rijaseta i stan reisu l uleme. Tom prilikom je poginuo profesor FIN a mr. Nijaz ef. Šukrić, njegov sin Muhamed, Tenzila Hadžiabdić, službenica, Edina Hadžiabdić i Nermina Karović. Teško su ranjeni Hadžiabdić Mehmed, supruga Aida i kćerka Amina i Remzija Pitić, student FIN a. (*Informacija*, P., br. 524/3), dana 22. marta 1993. godine je poginuo Ćerim ef. Hrustanbegović, službenik Rijaseta itd.

Kada je 15. juna 1993. godine na groblju Budakovići poginulo nekoliko prisutnih na dženazi Vjersko prosvjetna služba IZ e u BiH je uputila Preporuku za organiziranje obreda dženaze primjereno ratnim okolnostima.(*Dokument,* P., br. 548 9/2) Predsjednik Mešihata u BiH je dao instrukciju o djelovanju organa IZ e u ratnim uvjetima. *(Dokument*, P. br. 519/2) Vjersko prosvjetna služba Rijaseta je dala obavijest kako klanjati namaz u uvjetima rata. (*Dokument*, P., br. 520/7) Stav Rijaseta o kurbanskom mesu *(Dokument,* P., br. 521/2) i dopis o načinu organizacije Kurban bajrama u ratnim uvjetima svim organima IZ e u BiH. (*Dokument*, P. br. 546 7/2 3) Mešihat Islamske zajednice u BiH je ustanovio ratnu šemu organizacije i rada službi. (*Dokument,* P., br. 523/2) Dana 29. jula 1992. godine je donesena Platforma za rad Mešihata u ratnim uvjetima. (*Dokument,* br. 811/92) Objavljen je stav IZ e da se muslimani trebaju aktivno uključiti u borbu za odbranu domovine i povratak na svoje ognjište. (*Dokument,* P. br. 524/2)

---

[9] Dženazu je imamio reisu l ulema za osam šehida: Kadić Jasminu, Muhić Reufu, Fisović Seadu, Krasnić Safetu, Karović Sabitu, Hasanović Jusufu, Gušo Esadu i Omerbegoviću Avdi.

Stradanja u Sarajevu i informacije o napadima na gradove u rubnim područjima tokom 1992. godine ukazivala su na pojačavanje intenziteta ratnih stradanja, ubijanja, progona i rušenja imovine. Sa ciljem zaustavljanja rata i stradanja muslimana, reisu l ulema je boravio u Vatikanu 26. maja 1992. godine, a prije toga 25. maja u Zagrebu, Beču, Bosanskom Brodu, Derventi i Doboju 23. maja *(Informacija,* P., br. 521/2) Također, dana 9. juna 1992. godine Alija Izetbegović je primio predstavnike vjerskih zajednica. Islamsku zajednicu je predstavljao Muharem ef. Omerdić i zatražio od organa vlasti da oslobodi zatočene muslimane u logorima[10] među kojima su i službenici Islamske zajednice, imami. Sastanku su prisustvovali mns. Vinko Puljić, nadbiskup, gosp., Dušan Jovanović, proto namjesnik i gosp. Ivica Čerešnješ. *(Informacija*, P., br. 521/7) Dana 6. novembra 1992. godine, vjerski poglavari muslimana i katolika su uputili apel za međusobno povjerenje i toleranciju. (*Dokument*, P., br. 531 2/2)

Imami i službenici Islamske zajednice ulagali su napor u saniranju ratnih trauma koje su preživljavali muslimani intenziviranjem prisustva u obredima i vjerskim manifestacijama. Ukupna dinamika rada upućuje na činjenicu da su ratna stradanja muslimana ugrozili egzistenciju u okrilju porodice i društvenih institucija koje bi mogle da brinu o statusu svih građana. Muslimani su očekivali konkretniju ulogu Islamske zajednice i zahtijevali su dinamičnije djelovanje u pravcu zaštite muslimana na prostoru Bosne i Hercegovine.

---

[10] Rijaset je dao informaciju o logorima muslimana na području BiH. Rukovodilac Vjersko prosvjetne službe Rijaseta, sačinio je pregledan dokument o pozicijama logora, objektima i procjeni broja zatvorenika. (Dokument, P., br. 523/2).

IV

Restitucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Muslimani u sastavu jedinica za odbranu Bosne i Hercegovine ispoljavali su privrženost simbolima islamske tradicije. U polasku iz porodičnog doma učili su dove a na odjeći su često bile zakačene hamajlije, tespihi i drugi simboli muslimanske tradicije. Preporuke Vjersko prosvjetne službe imamima da se uči ´Dova za spas domovine´ ukazivala je na pasivnu ulogu Islamske zajednice u odnosu na sve obimnija ratna dejstva agresorskih jedinica. Podaci o 16 ubijenih imama i 42 nestala u oktobru 1992. godine, potom 613 oštećenih i porušenih objekata Islamske zajednice na prostoru Bosne i Hercegovine u 1992./93. godini zahtijevali su konkretniju ulogu administracije i odgovornih autoriteta Islamske zajednice.

Aktivnosti administracije Islamske zajednice spram obima stradanja muslimana trpjela su kritike, posebno zbog odsustva reisu l uleme Jakuba ef. Selimoskog iz Sarajeva i izmještanja administracije Mešihata Bosne i Hercegovine iz glavnog grada Sarajeva u Zenicu. Inicijativa muslimanskih organizacija i nacionalnih institucija Bošnjaka podržana je kod određene uleme u Sarajevu koja podržava proces restitucije Islamske zajednice u BiH sa ciljem aktivnije uloge u zaštiti muslimana i imovine Islamske zajednice od sve jačih napada na Bosnu i Hercegovinu, a posebno Sarajevo kao glavni grad. Ugledni muslimani su kritizirali izmještanje administracije iz Sarajeva u Zenicu i ulogu autoriteta i rukovodilaca u strukturi Islamske zajednice ocjenjuju pasivnom u odnosu na zahtjeve državnog aparata koji je pod pritiskom agresije. (*Dokument*, P., br. 538 39/12)

Restitucija Islamske zajednice započela je 28. aprila 1993. godine zvaničnim početkom rada Obnoviteljskog sabora za čijeg predsjednika je izabran dr. Jusuf Žiga. (*Dokument,* P., br. 563712) Potrebu reorganizacije su prepoznale institucije i organi tadašnje Islamske zajednice kao i najznačajnije nacionalne institucije Bošnjaka, koje su zahtijevale dinamičniji rad Islamske zajednice u ratnim uvjetima. Stoga su u Obnoviteljski sabor delegirani predstavnici organa i institucija Islamske zajednice u BiH. (*Dokument*, P., br. 544 5/2 3) U procesima reorganizacije strukture Islamske zajednice postavlja se funkcionalna veza sa institucijama države i muslimana o kojima treba da brine administracija i zaposleni unutar organa i institucija Islamske zajednice. ´Prema odredbama Ustavne odluke Obnoviteljski sabor je na prvom zasjedanju izabrao dr. Mustafu Cerića za naibu reisa i hfz. Ismeta ef. Spahića za zamjenika naibu reisa.´ *(O. Nakičević*, 1996., 183) Postavljenim kadrovskim rješenjima i definiranjem funkcionalne uloge autoriteta i rukovodilaca Islamska zajednica ostvaruje ulogu institucije koja više brine o muslimanima i imovini Islamske zajednice i pruža podršku odbrambenim snagama u očuvanju vrijednosti čovjeka i znamenja bosanskohercegovačkog prostora.

Struktura

Uporedo sa nizom značajnih poslova koji su stavljeni pred odgovorne u strukturi zajednice ocijenjeno je i nužnim definiranje efikasne strukture Islamske zajednice koja bi konkretnije doprinosila odbrani domovine i zaštiti muslimana u okviru društvene strukture. Tako je na zasjedanje Obnoviteljskog sabora IZ e, 20. oktobra 1993. godine, usvojen prijedlog o imenovanju muftija. (*Informacija*, P., br. 554 5/4) Sjednica je održavana u ratnim uvjetima kada je primljena informacija o novim zločinima nad muslimanima te je na istoj sjednici osuđeno zlostavljanje muslimana na području muftiluka banjalučkog i muftije Ibrahima ef. Halilovića i rušenju 198 džamija na području muftiluka. Bila je to značajna poruka odaslana iz sjedišta Islamske zajednice u Sarajevu, odnosno, najvišeg organa Islamske zajednice u BiH   Sabora IZ e. Zakonodavni organ Islamske zajednice svojim radom i odlukama stabilizira strukturu Islamske zajednice i muslimanima daje oslonac u ostvarivanju njihovih prava na prostoru BiH. Rijaset IZ e je održao konstituirajuću sjednicu dana 29.   30. januara 1994. godine kojom je predsjedavao dr. Mustafa Cerić, reisu l ulema, a početak rada je pozdravio Alija Izetbegović, predsjedavajući Predsjedništva BiH. Na sjednici su doneseni zaključci koji su od značaja za kvalitetno funkcioniranje Rijaseta. (*Informacija*, P., br. 560 172) Za neposrednije i konkretnije djelovanje među muslimanima pokrenuta je inicijativa na zasjedanju održanom 28. aprila 1994. godine u Sarajevu na kojem je razmatran nacrt Platforme o strukturi IZ e u BiH. (*Informacija*,

P. br: 564/16) Potom je na zasjedanju 27. jula 1994. godine, Obnoviteljski sabor na prijedlog Rijaseta, donio odluku da proširi broj sabornika na cijelo područje IZ e u BiH. Postupak izbora treba završiti najkasnije do kraja avgusta, a Saboru dostaviti najkasnije do 7. septembra. (*Dokument,* P., br. 567/7) Definiranjem strukture odgovorni rukovodioci i autoriteti Islamske zajednice bili su u prilici da pruže značajnu podršku nosiocima otpora agresiji i zaštiti muslimana.

Javnost rada

Uporedo sa brojnim aktivnostima u službama Islamske zajednice prikupljanjem podataka o stanju bosanskih Muslimana bilo je nužno pružiti informaciju o ratnim dešavanjima svim relevantnim faktorima u svijetu i domovini. Tako je iz kabineta reisu l uleme upućeno pismo učesnicima Ženevske konferencije o ratu u BiH *(Dokument,* O., br. 550 1/16)*,* potom, Konferenciji islamskih zemalja 24. jula 1993. godine sa apelom za zaustavljanje rata u BiH i stradanja nevinih ljudi. (*Dokument,* P., br. 550/1 16) Dana 1. 3. oktobra u velikoj sali hotela Holiday inna održana je međuvjerska manifestacija pod nazivom: ´Međureligijska molitva i dijalog o miru u BiH´ kojoj su prisustvovali pored domaćina, članova Predsjedništva BiH, Alije Izetbegovića, Tatjane Ljujić Mijatović, Mirka Pejanovića, Ejupa Ganića, reisu l ulema, dr. Mustafa Cerić, Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski, Frančesko Monterici, papski nuncij u BiH i drugi. (*Informacija,* P., br. 552 3/3)

Reisu l ulema je u okviru vlastitog angažmana za mir i informiranje javnosti o stradanjima u BiH dobio podršku međunarodnih faktora i nosilaca vlasti u BiH da otputuje iz okruženog Sarajeva u druge zemlje. Na zasjedanju Obnoviteljskog sabora 19. januara 1994. godine razmatran je izvještaj reisu l uleme o posjeti 15. 11. 1993. Maleziji, 9. 15. 12. 1993. Iranu, Turskoj, 29. 11. 1993. Sudanu, 26. 28. 11. 1993. UAE i Egiptu, te bošnjačkim džematima u iseljeništvu. (*Informacija,* P., br. 560 1/5*)* Sabor je primio informaciju da su porušene posljednje dvije džamije[11] u Banjaluci kako je izvijestila Alenka Lisinski, glasnogovornik visokog sekretarijata za izbjeglice u Zagrebu. Obnoviteljski sabor je osudio taj barbarski čin i izrazio zabrinutost za sudbinu muslimana u Banjaluci. Sabor je osudio rušenje džamija i ubijanje imama. (*Informacija*, P., br. 558 9/4) Dana 5. oktobra 1993. godine dr. Mustafa Cerić je sa saradnicima iz Sarajeva otputovao u Bosansku krajinu i sagledao vrlo kompleksnu situaciju muslimana koji su bili u potpunom okruženju. (*Informacija,* P., br. 552 3/5*)*

---

[11] Džamije su porušene 14. decembra 1993. godine.

Građani Bosne i Hercegovine, posebno područja koja su bila u okruženju poput Sarajeva, Srebrenice, Goražda i drugih mjesta, trpjeli su teška iskušenja rata koja su bila na rubu podnošljivosti. Muslimani su osjećali potrebu jače povezanosti svih faktora kako bi sami pružili doprinos boljoj organizaciji za raspodjelu tereta koji je nametnuo rat. Radi bližeg sagledavanja stanja muslimana, reisu l ulema je sa saradnicima često obilazio džemate u skloništa gdje su imami organizirali vjerski život. Tako je dana 25. jula 1993. godine dr. Mustafa Cerić govorio muslimanima okupljenim na otvorenju novog mesdžida na Alipašinom Polju. (*Informacija*, P., br: 550 1/4) Iako vidno oštećena, Begova džamija je 30. avgusta 1993. godine bila mjesto u kojem su se muslimani okupili da bi proučili mevlud. Kako se u takvim okolnostima dogodilo okupljanje muslimana u centralnoj džamiji u Sarajevu, širom BiH su organizirani mevludski programi sa brojnim prisustvom muslimana. *(Informacija*, P., br. 550 1/5) Takve aktivnosti su nametnule intenzivniji obilazak slobodnih teritorija u BiH koje je dr. Mustafa Cerić, reisu l ulema, upriličio sa saradnicima u vremenu od 19. do 27. avgusta 1993. godine. (*Informacija*, P., br. 550 1/2) Muslimani su pokazivali zadovoljstvo u prakticiranju vjerskog života i rado su učestvovali u obredima i vjerskim manifestacijama. Brojne su aktivnosti poput hafiske dove mladih Edinu Bukvi iz Visokog organizirane dana 18. avgusta 1994. godine, *(Informacija,* P. br. 568/6) mevludski program sa muslimanima u vojsci smještenim u kompleksu studentskih domova na Bjelavama koje je tom prilikom posjetio hfz. Ismet ef. Spahić, zamjenik reisu l uleme, (*Informacija*, P., br. 568/21) potom su reisu l ulema i zamjenik sa članom Predsjedništva bili na iftaru sa vojnicima u bataljonu Vojne policije 17. noći ramazana 1994. godine. (*Informacija,* P., br. 562/24)

Hfz. Ismet ef. Spahić, zamjenik reisu l uleme u intervjuu za ´Preporod´ nakon prvog izlaska iz opkoljenog Sarajeva u Zenici je rekao: ´Ponosim se što nijedna katolička crkva nije porušena. Dva župnika u Varešu armijskim vozilom obilaze vjernike´. (*Informacija,* P., br. 556 7/9) Sabor Islamske zajednice je osudio zločin nad muslimanima u Stupnom Dolu kod Vareša koji su počinili pripadnici HVO a. *(Informacija,* P., br. 554 5/4) Poglavaru Katoličke crkve, papi Vojtili, 21. avgusta 1993. godine, iz kabineta reisu l uleme je upućeno pismo sa sadržajem o stradanjima muslimana u Bosni i Hercegovini, a potom se, 10. novembra 1993. godine, dr. Mustafa Cerić, reisu l ulema, susreo sa kardinalom Kuharićem u Zagrebu kada su pozvali sukobljene strane u BiH, posebno u Hercegovini, da zaustave sve ratne aktivnosti. (*Informacija*, P., br. 556 7/5*)* Dana 14. septembra 1994. godine reisu l ulema je obišao pristigle prognanike sa okupiranih područja apelirajući da se prestane sa progonom iz rodnih krajeva. (*Informacija*, P., br. 568/3) Dana 29. marta 1994. godine reisu l ulema je primio generalpukovnika Antu Rosu, zapovjednika Glavnog stožera HVO a. Prijemu su prisustvovali general Rasim Delić i zamjenik reisu l uleme. (*Informacija*, P., br. 563/5) Dana 5. aprila 1994. godine delegacija Rijaseta je posjetila Harisa Silajdžića, premijera Vlade BiH. (*Informacija*, P., br. 563/6) Prijemi ambasadora i stranih diplomata, predstavnika muslimana iz dijaspore itd. (*Informacija*, P., br. 563/8)

Dakle, aktivnosti zaposlenih u strukturi Islamske zajednice doprinosile su stabiliziranju prilika u Bosni i Hercegovini i ratne okolnosti muslimanima činili podnošljivim. Izvršavanje propisanih dužnosti u ratnim okolnostima krunisano je organizacijom odlaska na hadž zainteresiranih muslimana kada je 7. aprila 1994. godine dr. Mustafa Cerić, reisu l ulema, boravio u Saudijskoj Arabiji i tom prilikom potpisao Protokol o ustanovljenju osnova i plana za hadž u 1994. godini. (*Informacija*, P., br. 564/5) Uslijedila je Inicijativa za uređenje mezarja šehida. (*Dokument,* P., br. 550 1/14) Kao fetva o dženazi u odsutnosti umrlog *(salatu l dženazeti l gaibi) – Fetva br. 2,* bila je odgovarajuća potvrda funkcionalne uloge uleme i odgovornih u strukturi Islamske zajednice za vjerski život muslimana Bosne i Hercegovine. Nezaobilazno je istaći značaj Sarajevskog tunela koji je bio veza iz okruženja sa slobodnim teritorijama, kojim su se đaci i studenti vratili u školske klupe Gazi Husrev begove medrese.

Obrazovni sistem

Među najznačajnije poslove administracije i uleme Islamske zajednice jeste kontinuitet obrazovnog procesa je u ratnim oklonostima. U Sarajevu, glavnom gradu, odgojno obrazovni proces se odvijao kontinuirano. Mektepska nastava se organizirala u skloništima, privatnim kućama i džamijskim prostorima koji su imali potrebne uvjete. U obrazovnim istitucijama je skraćena školska godina 1991/92., a potom je nastava za narednu školsku godinu organizirana primjerno uvjetima rata. U oktobru 1992. godine FIN u Sarajevu oglašava spremnost za rad u ratnim uvjetima. (*Oglas*, P., br. 529 30/2). FIN je obavijestio da će izvršiti prijem i upis studenata u akademskoj 1992/93. godini. (*Oglas*, P., br. 531 2/2).

U procesima reforme Islamske zajednice Sabor IZ e je razmatrao stanje u obrazovnim institucijama Bosne i Hercegovine na sjednici 22. septembra 1993. godine (*Informacija,* P., br. 552 3/5), a potom 22. decembra 1993. godine je organizirano tematsko savjetovanje na temu *„Vjera, odgoj i obrazovanje“*, na kojem su prisustvovali članovi Rijaseta sa predstavnicima državnih institucija. Podneseni su referati i doneseni zaključci (*Informacija,* P., br. 560 1/5). Na temelju donesenih zaključaka pokrenuta je incijativa za reformu obrazovnog sistema Islamske zajednice u BiH podrškom vjeronauke u školstvu, reaktiviranjem ukinutih medresa i podršci u radu Gazi Husrev begove medrese u Sarajevu, te Fakulteta islamskih nauka.

Reformom Islamske zajednice obrazovni proces je dobio odgovarajuće okvire za dinamičniji rad u kojem su muslimani uzeli puno učešće aktivirajući potencijale i resurse potrebne za obrazovni sistem.

Islamska zajednica u BiH dijeli sudbinu svoga naroda

Kada je dr. Mustafa Cerić, reisu l ulema službeno posjetio Hrvatsku 1993. godine, nakon protokolarnih susreta, imamio je džumu u Zagrebačkoj džamiji i u govoru hutbe je rekao: “Islamska zajednica u BiH dijeli sudbinu svoga naroda“! (*Informacija*, P., br. 556 7/8). Prisustvo imama u džematima i dolazak iz okupiranih u slobodna područja definirao je takav stav odgovornih u Islamskoj zajednici. U okviru reorganizacije Islamske zajednice određeni kadrovi nisu bili angažirani, tako je Rijaset IZ e uputio poruku imamima da se jave organima IZ e u BiH, a izvan domovine da se jave DKP najkasnije do 20. februara 1994. godine radi ažuriranja evidencije o kadrovima u reformiranoj strukturi Islamske zajednice. *(Dokument,* P., br. 560 1/4)

Rad imama u ratnim okolnostima imao je poseban značaj za muslimane koji su često dijelili istu sudbinu stradanja u džematima. Vjerske aktivnosti u Sarajevu bile su podržavane i posjećene od muslimana gotovo u kontinuitetu tokom rata. Na odgovarajući način su organizirani i obilježeni Ramazanski bajram, Kurban bajram i drugo, a povodom odabrane noći – Lejletu l regaib organiziran je odgovarajući program 31. decembra 1992. godine u džematima na području opkoljenog Sarajeva. *(Informacija,* P., br. 533 35/2) Povodom Jevmiašure, 30. juna 1993. godine, u Bijeloj džamiji na Vratniku je organiziran mevlud koji su proučili polaznici mekteba. Džamija je ranije pogođena granatom i minaret je porušen. *(Informacija,* P., br. 548 9/15) Primjer Rasima ef. Sućeske koji je nakon izlaska iz logora (22. maja do 22. septembra 1993. godine u Kuli) nastavio sa radom na pouci u mektebima Toka, Nateguša i Mala Berkuša, gdje pouku pohađa oko 350 učenika. *(Informacija*, P., br. 550 1/13) U dvorani BKC a organizirano je 6. juna 1993. godine takmičenje polaznika mekteba, a mekteb iz džemata Sedrenik je osvojio prvo mjesto. *(Informacija,* P., br. 548 9/10) Radi zaštite života djece organi IZ e su organizirali mektepsku pouku u skloništima. (*Informacija*, P., br. 533 33/9) Rezultati mektepske nastave su imali posebnu vrijednost zato što su ostvarena u ratnom uvjetima. Gazi Husrev begova medresa je zbrinula oko 250 prognanika. Oko 200 učenika medrese je bilo prinuđeno na dvogodišnju pauzu, odnosno, za njih je nastava organizirana na slobodnim područjima u isturenim odjeljenjima u Zenici i Konjicu. U septembru 1994. godine počinje školska godina u zgradi Gazi Husrev begove medrese u Sarajevu sa 70 novih đaka u prvom razredu, 10 u drugom, 12 u trećem i 7 u četvrtom razredu. Gazi Husrev begova medresa će primiti 280 učenika u 1994/95. godini. *(Informacija,* P., br. 568/4)

Pod pritiskom svakodnevne smrti građana Sarajeva polaznici mekteba i nastave u Gazi Husrev begovoj medresi bili su redovni i marljivi đaci. Činjenica da se 5. februara 1994. godine dogodio zločin na Markalama u kojem je granatom ubijeno 68 a ranjeno oko 200 sugrađana, reisu l ulema je osudio zločin i tim povodom uputio pismo velikodostojnicima muslimanskih zemalja sa informacijom o novim i teškim stradanjima u Sarajevu *(Informacija*, P., br: 560 1/4) Reisu l ulema je posjetio Državnu komisiju za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima. Tom prilikom Bekir Gavrankapetanović, predsjednik, i Mirsad Tokača, sekretar, upoznali su reisu l ulemu o važnosti poslova Komisije i o teškim uvjetima u kojima radi područje Muftiluka tuzlanskog i tom prilikom reisu l ulema se susreo sa zvaničnicima organa vlasti i vojske na tom području. *(Informacija,* P., br. 565/4 5) Sa ciljem sveukupne brige za vjerski život muslimana reisu l ulema je dao fetvu o obaveznosti pridržavanja propisa hanefijskog mezhaba u načinu vršenja vjerskih obreda u džamijama, mesdžidima i tekijama u BiH. *(Fetva,* P., br. 558 9&16)

Dana 15. maja 1994. godine reisu l ulema je uputio pismo Alekseju, patrijarhu moskovskom koji je tražio susret sa njim na Sarajevskom aerodromu. Reisu l ulema je izrazio stav «da podržava inicijativu ali nema susreta sa patrijarhom dok SPC i patrijarh ne osude zločine počinjene nad bošnjačko muslimanskim narodom». (*Pismo,* P., br. 564/24) Dana 18. maja 1994. godine reisu l ulema sa saradnicima je primio u Sarajevu kardinala Kuharića. *(Informacija, P. br: 565/7)* Od 8. do 10. maja 1994. godine reisu l ulema je boravio u Londonu na poziv kršćanskih lidera radi uspostave bolje saradnje na nivou vjerskih institucija. *(Informacija,* P., br. 565/8) Reisu l ulema je na drugom zasjedanju Bošnjačkog sabora uputio poruku: ´Mir svakome i mir za svakoga´! *(Informacija*, P., br. 56671) Rijaset IZ e je uputio apel Tadeušu Mazovjeckom, specijalnom izaslaniku UN a u BiH, tražeći da se zauzme za oslobađanje zatočenih u logorima i tom prilikom je upoznat sa imenima imama koji su dijelili sudbinu svojih džamija u logorima. *(Informacija,* P., br. 566/24)

Pored teških izazova rata odgovorni u Islamskoj zajednici su nalazili načina da organiziraju obredne dužnosti muslimana poput hadža u 1994.

godini, kada je u organizaciji Rijaseta hadž obavilo 359 hadžija iz Sarajeva, a 140 muhadžira se pridružilo iz Zagreba. Oko 500 hadžija iz BiH su toplo dočekani u Medini i u Mekki. Glavni vodič je bio zamjenik reisu l uleme, hfz. Ismet ef. Spahić. *(Informacija,* P., br. 565/12) Bila je to prilika da muslimani Bosne i Hercegovine budu dio svjetske zajednice muslimana koja se okuplja u vrijeme hadža u Mekki. Dakle, okupljanja muslimana u ratnim uvjetima u Bosni i Hercegovini postala su uobičajena. Gotovo naviknuti na stradanja, smrti i različita zlostavljanja, muslimani su nalazili mir učešćem u obredima i vjerskim manifestacijama poput Akademije za svršenike[12] Gazi Husrev begove medrese, organizirane 2. jula 1994. godine u Carevoj džamiji. Mnogi od maturanata su uporedo bili aktivni sudionici u jedinicama za odbranu domovine kao i hfz. Muhamed Čajlaković, koji je 23. avgusta 1993. godine diplomirao na FIN a. *(Doku ment,* P., br. 566/7) Učešćem u jedinicama za odbranu domovine, predava njima u obrazovnim institucijama, ulema je radila i na pisanju udžbenika i knjiga potrebnih za afirmiranje islamske misli u BiH. U BKC u je u junu 1994. godine promovirana knjiga Mustafe ef. Spahića, profesora u Gazi Husrev begovoj medresi, ´Sociologija – udžbenik za srednje škole´. *(Informacija*, P., br. 566717) a 18. jula 1994. godine je u amfiteatru GH medrese promovirana knjiga ´Islam u Bosni´, autora dr. Mustafe Cerića, reisu l uleme IZ e u BiH. *(Informacija,* P., br. 566/17)

Islamska zajednica u svim segmentima rada pokazuje privrženost patriotskom frontu koji brani domovinu i brigom o vjerskom životu muslimana daje doprinos uspostavi mira. Imami su sa džematlijama stali u borbeni poredak dobrovoljnim prijavljivanjem u jedinicu. Struktura jedinica je bila ogledalo grada. Sudionici otpora kazuju da su zajedno u jedinici bili muslimani i nemuslimani, Srbi i Hrvati sa istim ciljem: Odbrana glavnog grada i domovine.

---

[12] Tom prilikom je Gazi Husrev begovu medresu završilo 6 maturanata.

V

Islamska zajednica je bila oslonac građanima Sarajeva, patriotima koji su branili domovinu

Izvještaji sa terena su davali predstavu da je vjerski život organiziran primjereno ratnim uvjetima. Informacija džamijskog odbora iz Dobrinje govori da su se džematlije dobrovoljno uključili u odbranu domovine. *(Informacija*, P., br. 523/6) Sa muslimanima iz džemata stajali su i njihovi imami bez obzira na nacionalnu strukturu i vjersko opredjeljenje pripadnika jedinica koje su imale odbrambenu ulogu kako u Dobrinji tako i u drugim dijelovima grada. Novinar lista *Oslobođenje* Đ. Kozar piše o jedinici u kojoj je imam zajedno sa nemuslimanima stao u odbranu grada Sarajeva. *(Oslobođenje, 1992.)* Imami su uglavnom ostajali uz muslimane džemata u kojem su službovali. Neki su uspjeli pronaći put do slobodnih teritorija kada su se zatekli u okruženju ili je postojala prijetnja za privođenje u logore ili drugi vid zlostavljanja. Imam Kasim ef. Borovina je 2. jula na prvi dan Hidžretske 1423. godine uspio sa džematlijama Pala doći kroz obruč Sarajeva u slobodni dio grada. (*Informacija,* P., br. 523/9) Rušid ef. Nurković je ostao na prvoj liniji odbrane – Jarčedoli sa ostalim građanima u tom naselju. *(Informacija,* P., br. 531 2/10)

Islamska zajednica je definirala svoju poziciju institucije koja će pružiti podršku faktorima otpora kvalitetnim organizovanjem vjerskog života u uvjetima rata iako nikada u dokumentima nije postojala pretpostavka mogućeg rata na prostorima BiH, odnosno, rada organa i institucija Islamske zajednice u uvjetima rata. Reorganizacija Islamske zajednice i imenovanje dr. Mustafe Cerića na mjesto vjerskog lidera muslimana je osnažilo ulogu Islamske zajednice u društvu. Kompleksnost uloge Islamske zajednice i vjerskih autoriteta muslimana, uleme, određivala je činjenica da su agresorske snage svojom kampanjom nastojale rat u Bosni i Hercegovini okarakterizirati građanskim ratom nacionalnih i vjerskih grupacija koje egzistiraju na prostoru Bosne i Hercegovine. Takvu tezu demantira tradicija suživota na prostoru Bosne i Hercegovine, pa i šire, i aktuelna spremnost autoriteta Islamske zajednice i uleme na saradnju vjerskih zajednica i crkava u Bosni i Hercegovini u općem pokretu za saradnju i razumijevanje etničkih i, prije svega, vjerskih posebnosti. Autoritivan nastup prema organima vlasti, podrška snagama odbrane i koordinacija sa predstavnicima crkava i vjerskih zajednica, nametala je Islamskoj zajednici važnu ulogu u odbrani.

Građani Bosne i Hercegovine imaju poštovanje i respekt prema organima i institucijama Islamske zajednice u BiH, a time i vjerskim autoritetima što unapređuje pozitivne tokove u bh. društvu. Svijest o znanosti koja nema granica, kako piše dr. E. Pelidija, *´doprinosila je da ugled vjerskih službenika u Bosni i Hercegovini bude na zavidnom nivou o kome su vlasti morale da vode računa, isto onako kao što su imami (hodže) imali razumijevanja za bosansku specifičnost u svakodnevnom životu. Time je bila obezbijeđena povezanost uleme i naroda... U kriznim trenucima hodže su se stavljale u službu naroda, na stranu svojih džematlija. Tako je bilo sa Abdulvehabom Ilhamijom koji se suprotstavio travničkom veziru Dželal paši, Muhamedu Hadžijamakoviću, Abdullah ef. Kaukčija, Mehmed Nuri ef. Šemsekadić, poznati pljevaljski muftija i drugi koji su bili u službi narodnog otpora...´* (Dr. E. Pelidija, 1997, str. 58) U tom smislu, iznesen je stav Islamske zajednice koja sa posebnim poštovanjem ukazuje na Bošnjake koji su poneseni idejom islama bili okosnica otpora agresiji na Bosnu i Hercegovinu i zajedno sa nemuslimanima u sastavu Armije BiH ostvarili uspjeh i u okolnostima okruženja glavnog grada Sarajeva i drugim okolnostima očuvali dostojanstvo čovjeka na ovim prostorima.

Literatura:

1. Korkut, Besim (1991) PREVOD ZNAČENJA KUR´ANA, Isla mska zajednica u BiH ´El kalem´, Sarajevo, 1991.
2. Abū at Tajib Muhammed šemsu al Hakki al ‘Azizi Abādi, Avnu al ma būd, Šerh Sunen Ebī Dāvūd me a šerhi Ibn Kajjim El Džezvije, Bejrut, 1979., III izdanje.
3. Latić, Nedžad i Ramić, Ibnel (1994), IZMEĐU PUŠKE I AHME DIJE*,* Sarajevo, Preporod br. 3/562, 1994, str. 11.

4. El Vakidi, Ebu Abdullah b. Amr, *Futuhu š Šam, 2/210;*
5. Nakičević, Omer, (1996), ISTORIJSKI RAZVOJ INSTITUCIJE RIJASETA, Rijaset IZ e u Bosni i Hercegovini – El Kalem, Sarajevo, 1996.
6. Pelidija, dr. Enes, ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI, Takvim 1997, Sarajevo, 1997.
7. Halilbegović, Nihad, (2002), MAMA, MORAM IM GLAVU DATI – STRADANJE VOJNIKA REGRUTA U BIVŠOJ JNA I NJIHOVO SPAŠAVANJE, Rijaset IZ e u Bosni i Hercegovini – El Kalem, Sarajevo, 2002.
8. Tokača, Mirsad, (2002), POKIDANI PUPOLJCI (Zbornik radova međunarodne konferencije održane u Sarajevu, 10. i 11. septembra 2001. godine pod nazivom Djeca – žrtve rata i mira), Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2002.
9. Olbina, Dane, (2002, DANI I GODINE OPSADE, Istorijski arhiv, Sarajevo, 2002.
10. Omerdić, Muharem, (1999), PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA 1992 1995., Rijaset IZ e u Bosni i Hercegovini – El Kalem, Sarajevo, 1999.
11. Salkić, Muhamed, (2001), USTAVI ISLAMSKE ZAJEDNICE, Rijaset IZ e u Bosni i Hercegovini El Kalem, Sarajevo, 2001.
12. Karavelić, Vahid, (2004), AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU – SJEVEROISTOČNA BOSNA 1991. do 1992., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.
13. Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (Muharem ef. Omerdić – Vjersko prosvjetna služba; Muharem ef. Hasanbegović Kabinet reisu l uleme; Aziz ef. Kadribegović – Redakcija lista Preporod i dr.).

VII

HUMANITARNE ORGANIZACIJE U OPSJEDNUTOM SARAJEVU

Namik Hodžić

ZNAČAJ I ULOGA CRVENOG KRIŽA BOSNE I HERCEGOVINE U PERIODU OPSADE I ODBRANE SARAJEVA

Uvod

Crveni križ Bosne i Hercegovine osnovan je pred početak I svjetskog rata, odnosno 1914. godine. Uoči agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine, Crveni križ Bosne i Hercegovine se sastojao od devet regionalnih, jedne gradske (**Crveni križ Grada Sarajeva**) i 109 općinskih organizacija Crvenog križa. U svojoj strukturi imao je blizu milion članova, oko 10.000 aktivnih volontera i preko 200 profesionalno uposlenih.

Bosanskohercegovački Crveni križ je agresiju na našu državu, kao i mnoge državne i društvene institucije, dočekao u izuzetno teškim uslovima. Agresor je već 12. maja 1992. godine granatiranjem uništio zgradu Crvenog križa BiH u Kranjčevićevoj ulici sa kojom je nestala i sva dokumentacija i arhiva, a još nekoliko objekata Crvenog križa u Sarajevu i širom slobodne teritorije je djelomično ili u potpunosti uništeno.

Nakon stradanja jednog pripadnika Međunarodnog komiteta Crvenog križa na Vratničkoj kapiji, 18. maja 1992. godine, kada je granatiran humanitarni konvoj, delegacija MKCK napušta Sarajevo i svoju misiju obavlja posredstvom delegacije u Beogradu. To je bio presedan u historiji međunarodnog pokreta CK i CP kao neprimjeren gest predstavnika MKCK koji su na taj način mnoge građane Sarajeva ostavili bez ikakvih sredstava za preživljavanje.

Rad i djelovanje Ratnog predsjedništva Crvenog križa BiH

Dvadeset devetog jula 1992. godine održana je prva sjednica Ratnog predsjedništva Crvenog križa BiH koje je, shodno odredbama važećeg statuta, preuzelo ulogu Skupštine Crvenog križa, na kojoj su utvrđeni pravci djelovanja Crvenog križa u vrijeme agresije na BiH. Po hitnom postupku, usvojen je novi Statut Crvenog križa BiH, te prema Vladi BiH upućen prijedlog za donošenje neophodnih uredbi za djelovanje Crvenog križa u vrijeme agresije na BiH.

Kratko nakon toga, predsjednik Predsjedništva Republike BiH, gosp. Alija Izetbegović, kao i Vlada RBiH, donijeli su Uredbu sa zakonskom snagom o položaju i ovlaštenjima Crvenog križa BiH i Uredbu sa zakonskom snagom o upotrebi i zaštiti znaka Crvenog križa BiH, čime smo bili priznati od vlasti BiH kao samostalno nacionalno društvo BiH.

Nakon priznanja od države BiH, Crveni križ BiH je uputio zahtjev Međunarodnom komitetu Crvenog križa u Ženevi za priznanje Crvenog križa BiH kao samostalnog nacionalnog društva Republike BiH, a u skladu sa članom 4. tačka 5. stav 2b Statuta Međunarodnog pokreta Crvenog križa i Crvenog polumjeseca.

U cilju ostvarivanja komunikacije sa organizacijama Crvenog križa širom slobodne teritorije, a zbog stalne blokade grada Sarajeva, Ratno predsjedništvo Crvenog križa BiH je donijelo odluku o formiranju Koordinacionog tijela Crvenog križa BiH sa sjedištem u Zenici. Isto tako, formiran je i Ured Crvenog križa BiH u Zagrebu koji je imao ulogu prikupljanja i dotura humanitarne pomoći za BiH, a formirani su i logistički centri u Fojnici i Sarajevu.

Krajem augusta 1992. godine donesen je Pravilnik i Uputstvo o radu Službe traženja Crvenog križa BiH, kojima su utvrđeni pravci djelovanja ove službe u vrijeme oružanih sukoba, a usvojeno je i Uputstvo o radu Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika, osoba lišenih slobode, ranjenih i nestalih osoba, te tijela poginulih. Ova uloga Crvenog križa je predviđena Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata iz 1949. i njenim dopunskim protokolima iz 1977. godine.

U cilju slobodnog prolaza humanitarnih roba širom BiH, potpisan je i djelimično primjenjivan (objektivne barijere) Protokol o slobodnom prolazu lijekova, sanitetskog materijala, hrane, odjeće, higijenskih sredstava, pisama i konvoja i delegacija pod zaštitnim znakom Crvenog križa, dok je uz posredovanje MKCK održan sastanak sa predstavnicima Crvenog križa Jugoslavije u cilju realizacije Protokola i Sporazuma iz Ženeve o oslobađanju ratnih zarobljenika.

Pored aktivnosti na pružanju humanitarne pomoći građanima u blokiranom i opkoljenom Sarajevu, te poslova Službe traženja (razmjena poruka lične prirode), kao osnovnog zadatka koji je Crveni križ imao u početnim danima agresije na našu zemlju, moralo se hitno raditi i na formalno pravnom ustroju Crvenog križa BiH kao i njegovom osamostaljivanju u odnosu na Crveni krst Jugoslavije čiji je bio član do agresije na BiH, zatim lobiranju međunarodnih humanitarnih organizacija za pružanje pomoći BiH, kao i, u okviru mogućnosti, uvezivanju i koordiniranju organizacija Crvenog križa širom slobodne teritorije. Ostvarivana je saradnja sa domaćim i međunarodnim humanitarnih organizacijama, državnim, socijalnim, zdravstvenim i obrazovnim institucijama, organima Civilne zaštite, kao i sa policijom i oružanim snagama.

Aktivnosti gradske organizacije Crvenog križa Sarajevo

I – Socijalno humanitarna djelatnost

Prioritetan zadatak u ovoj oblasti bio je pružanje raznih oblika pomoći stanovništvu, posebno ranjivim grupama, kao što su: izbjegla i raseljena lica smještena u kolektivne centre i druge porodice, osobe sa posebnim potrebama (hendikepirani i stari), djeca bez porodične zaštite, kao i drugi bez sredstava za egzistenciju.

1. Kuhinje Crvenog križa

Prisustvo velikog broja izbjeglih i raseljenih osoba, kao i domicilnog stanovništva bez sredstava za egzistenciju uvjetovalo je potrebu za otvaranjem što većeg broja javnih kuhinja od strane humanitarnih organizacija, mjesnih zajednica i drugih subjekata. Početkom 1993. godine u gradu je egzistiralo oko 120 kuhinja koje su opsluživale oko 75.000

građana. Crveni križ je bio jedan od glavnih nosilaca navedenih aktivnosti i do tog perioda osigurao je preko 200 tona prehrambenih proizvoda. Usljed blokada prolaza humanitarnih roba od strane agresora drastično je smanjen broj kuhinja i poduzete su aktivnosti na obezbjeđenju humanitarnih roba posredstvom MKCK, sa kojim je postignut sporazum da svakodnevno obezbjeđuje 10.000 obroka koji će se pripremati u deset kuhinja i distribuirati na 39 punktova u gradu. Za jedan broj korisnika (osoba sa posebnih potrebama), oko 800 osoba, hrana je svakodnevno dostavljana u kuće i stanove. Za nepunih deset mjeseci pripremljeno je i distribuirano preko 1.340.000 obroka i 670.000 vekni hljeba od 700 grama. Zbog objektivne potrebe za humanitarnom pomoći većem broju građana, početkom 1994. godine, uz pomoć MKCK, u 23 kuhinje je pripremano, a na 50 punktova svakodnevno distribuirano 20.000 obroka (od čega se 2.500 obroka direktno odnosi u domove starima i hendikepiranima) i to ne samo u gradu nego i na prostoru slobodne teritorije općine Ilidža. Samo je u periodu od 7. aprila do 25. maja 1994. godine pripremljeno 960.000 obroka i 960 vekni hljeba od 500 grama.

Procjena je da je u periodu od 1992. do 1996. godine samo u Sarajevu pripremljeno i distribuirano više od sedam miliona obroka hrane.

Isto tako, njemački Crveni križ je obezbijedio sredstva, a Crveni križ pripremio i distribuirao svakodnevno 32.000 užina (sendvič i 200 ml. mlijeka) u periodu od četiri mjeseca za svu djecu u osnovnim školama.

Posredstvom MKCK distribuirano je i 10.000 paketa hrane za najugroženije kategorije građana, posebno onih smještenim u socijalno medicinske ustanove i korisnicima socijalne zaštite (djeci bez roditeljskog staranja).

Pored navedenog, Crveni križ je svakodnevno pripremao i distribuirao 230 komada hljeba u deset kolektivnih centara.

2. Zimski program pomoći 1993/1994.

MKCK je odobrio projekat pod nazivom „Zimski program 93/94.“ u okviru kojeg je za stanovništvo opkoljenog Sarajeva obezbijeđeno:

–	213.000	komada svijeća
–	112.700	„ šibica
–	40.000	„ deka
–	20.972	pari čizama i druge obuće
–	19.985	zimskih jakni
–	10.185	„ džempera
–	10.000	„ pantalona
–	3.033	„ peći

3. Distribucija sjemenskog materijala

Uz materijalnu pomoć MKCK, te učešće Ministarstva za poljoprivredu Općine Ilidža, na slobodnom prostoru općine Ilidža (90%) distribuirano je i zasijano raznovrsno povrće na površini od oko 2.000 dunuma.

4. Ostale vrste distribuirane pomoći

U periodu 1993/94. obezbijeđeno je i distribuirano 4.197 komada peći na čvrsto gorivo, 100.000 komada svijeća, 44.977 komada nove odjeće, 1.798 pari nove obuće, preko dvije tone rabljene odjeće, zatim 3.600 deka, 4.000 m^2 folije, 250 komada dušeka, 450 vreća za spavanje, 1000 m^2 krovne cerade, 1200 komada razne posteljine, 170 panel ploča, 5.359 prehrambenih paketa, 4,3 tone dječije odjeće i obuće, nekoliko hiljada komada igračaka i slatkiša. I u toku 1995. godine distribuirane su znatne količine raznih vrsta humanitarnih roba.

II – Poslovi službe traženja nestalih

Prekid prometnih, telefonskih i drugih komunikacija primorao je mnoge građane i porodice da komuniciraju jedino posredstvom **poruka**

lične prirode Crvenog križa. To je bio najzahtjevniji posao profesionalaca i volontera Crvenog križa koji su u izuzetno teškim uvjetima i kratkom roku morali zaprimiti i distribuirati na stotine poruka lične prirode dnevno, odnosno na desetine hiljada mjesečno.

Samo je na prostoru grada Sarajeva u toku 1993/94. godine zapri mljeno 317.818 poruka, a otpremljeno 281.181 poruka lične prirode, a što je tada to bio i jedini način komuniciranja razdvojenih porodica.

Podaci Crvenog križa BiH ukazuju na činjenicu da je u toku agresije na BiH (period od 1992. do 1996. godine) razmijenjeno oko 15 miliona poruka što je najveći broj u historiji nakon II svjetskog rata.

Drugi segment u ovoj oblasti bio je traženje nestalih osoba i obavljali su se u saradnji sa MKCK i organima vlasti grada Sarajeva. Samo u toku 1993. godine zaprimljena su 578 zahtjeva za traženje nestalih osoba, od čega su riješena njih 165.

U oblasti razmjene ratnih zarobljenika, posredstvom MKCK, ostvarivana je tijesna saradnja sa Komisijom za razmjenu zarobljenika.

Izvršeno je preko 50 posjeta ratnim zarobljenicima smještenim u kazneno popravnim domovima.

III – Zdravstvena djelatnost

Ratne prilike i veliki broj povrijeđenih građana zahtijevao je i obezbjeđenje velikih količina krvi koje su volonteri Crvenog križa, u odnosu na planove Zavoda za transfuziju, prikupljali posredstvom dobrovoljaca u mjesnim zajednicama i jedinicama civilne zaštite. Važno je istaći veliki humanizam građana Sarajeva koji su svakodnevno darivali ovu dragocjenu tečnost i na taj način spašavali živote povrijeđenih i oboljelih.

Higijensko epidemiološka situacija u gradu je zahtijevala dodatni angažman Crvenog križa i u saradnji sa nadležnim medicinskim službama, a posredstvom MKCK i UNICEF a, obezbijeđene su znatne količine hlora za vodu, preventivna sredstva protiv vaški, svraba i sličnih zaraznih bolesti.

U oblasti zdravstvenog prosvjećivanja aktivisti Crvenog križa, na osnovu nastavnog programa iz oblasti higijene i zdravstvenog prosvjećivanja, djelovali su kako edukativno u školama gdje su učenici upoznavani o važnosti zaštite od hepatitisa, ušljivosti, scabiesa, zubnog karijesa, tako i praktično kada su jednom broju djece distribuirane četkice i paste za zube i instruirali ih o načinu korištenja istih.

U cilju obezbjeđenja nedostajućih lijekova za građane Sarajeva, u toku 1993. godine, uspostavljene su prvo jedna, a potom još dvije apoteke koje su bile locirane u gradskim četvrtima i bliže krajnjim korisnicima.

U jednom periodu (kraj 1992. do polovice 1993. godine) djelovao je i jedan stacionar koji je bio u ulozi oporavka povrijeđenih građana i azilanata kojima je pružana kompletna stručna zdravstvena zaštita i ishrana.

Obezbijeđeno je i zdravstvenim institucijama distribuirano preko 1000 setova prve pomoći.

Krajem 1994. godine reaktivirana je Služba kućne njege koja je djelovala u smanjenom obimu i obuhvatala je samo stotinjak korisnika (samaca i osoba sa posebnim potrebama).

IV – Ostale aktivnosti

Posebna pažnja je posvećivana mladima za koje se, u okviru dozvoljenih mogućnosti, organiziraju prigodne priredbe gdje se djeci uručuju skromni paketići slatkiša i školskog materijala, održava izložba likovnih i literarnih radova na temu „Ranjena mladost grada Sarajeva”, koja je kasnije prezentirana i u Ženevi (sjedištu MKCK) i Francuskoj, otvaraju se posebne kuhinje za djecu, a posredstvom donatora osigurana je i dodatna ishrana za svu djecu uzrasta do 16 godina.

Kako su agresijom bile ugrožene i narušene sve norme Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata i norme međunarodnog humanitarnog prava dio naših aktivnosti usmjeren je na ispoljavanje oštre reakcije prema

MKCK i drugim međunarodnim institucijama nadležnim za ljudska prava, kao i na širenje znanja o konvencijama o zaštiti žrtava rata i međunarodnom humanitarnom pravu kako interno (za strukturu Crvenog križa), tako i eksterno (za pripadnike ARBiH, policije, organa vlasti, obrazovne i zdravstvene institucije, sredstva informisanja i građane).

U saradnji sa TV BiH urađena su tri filma o radu Crvenog križa u ratnim uslovima koji su prezentirani MKCK, a jedan je bio prezentiran i na međunarodnom festivalu dokumentarnog filma u Veneciji. Ostvarivana je permanentna saradnja sa sredstvima informisanja kojima su plasirane najvažnije informacije o radu Crvenog križa.

Posebna saradnja je ostvarivana sa Međunarodnim komitetom Crvenog križa, UNICEF om, lokalnim karitativnim organizacijama (Merhamet, Caritas, Dobrotvor i La benovalencija), mjesnim zajednicama, civilnom zaštitom, transfuzijskomslužnom, službama socijalne zaštite, zdravstvenim i obrazovnim institucijama, kao i policijom i ARBiH.

V – Rezime

Crveni križ, kao organizacija od posebnog društvenog interesa i pomoćni organ vlastima u implementaciji humanitarne misije u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu, u gradu Sarajevu, je posredstvom svojih profesionalaca i volontera dao nesebičan doprinos u zbrinjavanju građana (starih, invalidnih, protjeranih, raseljenih i izbjeglih), posebno u segmentu obezbjeđenja egzistencijalnih potreba za preživljavanje, razmjeni poruka lične prirode i traženju nestalih osoba, čime je izvršio svoje obaveze utvrđene Zakonom o Crvenom križu BiH, Statutom Crvenog križa BiH, kao i obaveze utvrđene statutom međunarodnog pokreta Crvenog križa i Crvenog polumjeseca.

Jedan broj volontera je i smrtno stradao izvršavajući obaveze i zadatke Crvenog križa.

S pravom možemo reći da je Crveni križ u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu bio dio ukupnog sistema države i društva u periodu opsade i odbrane grada Sarajeva.

Edah Bećirbegović

AGRESIJA NA BiH I HUMANITARNI RAD MDD «MERHAMET»

Svijet je Poveljom Ujedinjenih nacija, a Evropa nizom konvencija o ljudskim pravima proklamovala pravdu, slobodu i jednakost svih ljudi. U tim propisima predviđeno je pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na obrazovanje, pravo na slobodno ispovijedanje vjere, pravo na slobodu javnog iskazivanja svog mišljenja, pravo na rad... Sa moći u rukama određenog broja ljudi, sva nabrojana prava postoje samo deklarativno bez mogućnosti njihove stvarne primjene. Naprotiv, svi smo u bližoj prošlosti bili svjedoci najsurovijeg kršenja ljudskih prava.

Islam polazi od principa da je Allah stvorio sve što je na nebesima i zemlji i ostavio čovjeku da se služi tim dobrima. Islam prihvata i pravilo razlike među ljudima: jedni su obrazovaniji, jedni bogatiji, jedni fizički snažniji, jedni zdraviji od drugih. To stanje se uvijek može promijeniti i neobrazovani se mogu obrazovati, bogati mogu osiromašiti i obrnuto, bolesni mogu ozdraviti. Međutim, kod svih ljudi treba da bude nešto neotuđivo, a to je ljudsko dostojanstvo.

Iz ta dva principa slijedi pravilo o humanitarnoj aktivnosti muslimana. Neko će iz dobara, koje je Allah ostavio čovjeku na korištenje, znati da zahvati više i obogati se, a drugi sasma malo i ostati siromah. Tu niz ajeta i hadisa je jasan. Stečeno bogatstvo bogataša nije samo njegovo. Zbog toga je dužan kroz zekjat, sadekai fitr i druge vidove pomoći izdvojiti određeni dio iz stečene imovine za zbrinjavanje siromašnih. Takav princip zbrinjavanja socijalno ovisnih ima opet dvije dimenzije. Obaveza na izdvajanje dijela imovine prerasta u potrebu za dobročinstvom što sigurno oplemenjuje čovjeka. Sa druge strane onaj koji prima pomoć, prima je kao svoje pravo, a ne kao milostinju, dakle bez osjećaja poniženosti, pa to ne ide na uštrb njegovog ljudskog dostojanstva.

Ove principe u svom radu prihvatilo je i MDD «Merhamet».

Humanitarne organizacije, najkraće rečeno, pomažu u zbrinjavanju socijalno ugroženog stanovništva.

Njihov rad posebno dolazi do izražaja u vanrednim okolnostima u kojima se broj socijalno ugroženih značajno povećava, a obim i vrsta neophodne pomoći dobija dotad neslućene razmjere. To se posebno odnosi na period rata.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu sa svojim ciljevima (dioba BiH i stvaranje jednonacionalnih prostora) po svojoj okrutnosti bila je nezapamćena u novijoj istoriji. Bosna i Hercegovina bila je u okruženju. Istrebljivanje Bošnjaka bio je način da se lakše dođe do cilja. Ubistva, mučenja, logori smrti, progoni, spaljivanja sela i naselja, pljačke, sistematska silovanja samo su neki od primjenjivanih metoda. Ponašanje velikih sila (i sa istoka i sa zapada) posebno uvođenjem embarga na oružje, koje je stvarno pogađalo samo Bošnjake, i nijemo posmatranje događaja, samo je bio podstrek agresoru da nastavi sa nasiljem nad civilnim stanovništvom. Samo «čudo bosanskog otpora», kako je to rekao rahmetli Alija Izetbegović, spasilo je Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod. Svoj doprinos tom čudu bosanskog otpora dalo je MDD «Merhamet».

MDD «Merhamet» je osnovan 1913. godine, zabranjen 1947., a obnovljen 2. februara 1991. godine, dakle godinu dana prije agresije na BiH.

Već od obnove rada MDD «Merhamet» je krenuo sa nizom humanitarnih aktivnosti, ali je, kako je bilo skoro izvjesno da će doći do agresije na BiH, počeo intenzivne pripreme kako u organizacionoj strukturi, tako i u obezbjeđenju materijalnih dobara. U jednom kratkom referatu teško je opisati kompletnu djelatnost ovog društva, pa makar se ona svela samo na period agresije. Zbog toga ćemo navesti samo one koje su značajne za djelovanje na prostoru Sarajeva.

Agresija, ma koliko bila izvjesna kao da je došla nenadano i u prvom momentu paralisala je grad. Pale su i prve žrtve sukoba. Šest mladića, šest prvih šehida, dopremljeni su u «Bakije» gdje su opremljeni, ali niko nije imao da organizira dženaze. Groblje u Vlakovu je okupirano, a Bare na udaru srpske artiljerije. Pokušaj dogovora sa predstavnicima općina i grada da se uključe u pronalaženje rješenja i određivanje lokacije nije uspio. Tada predstavnici MDD «Merhamet» obilaze i traže prikladne lokacije.

Na Kovačima je pronađen veliki prazan prostor. U vatrogasnom društvu Vratnik pronađen je rovokopač, određena im mjesta za kopanje mezarja gdje će se pokopati prvi šehidi. Organizovana je sahrana i klanjana prva dženaza sarajevskim šehidima. Kompletnu organizaciju i sve troškove snosio je «Merhamet». Tako je nastalo «Šehidsko mezarje na Kovačima». MDD «Merhamet» je utemeljitelj toga mezarja.

Grad je bio u potpunoj blokadi. Kretati se ulicama bilo je rizično zbog dejstva artiljerije i snajperista. Hrane je bilo sve manje, a izvorišta iz kojih se grad snabdijevao vodom bila su okupirana. Voda se mogla točiti samo na nekoliko punktova u gradu, a snabdijevanje hljebom također samo u malom broju prodavnica. To su bila jedina mjesta masovnijeg okupljanja naroda, ali i meta agresorske artiljerije. Mnogi civili, posebno žene i djeca, stradali su na tim punktovima. MDD «Merhamet» je organizirao kućnu dostavu vode posebno starim i nemoćnim. Ishranu najugroženijih (a njih je bilo svakim danom sve više) obezbijedio je u svojim kuhinjama. Pri tom je otvorio preko stotinu punktova na kojima se dijellila hrana, da bi se izbjeglo masovnije okupljanje ljudi.

Prvi prognanici i izbjeglice počeli su pristizati u grad. Prethodno opljačkani i maltretirani dolazili su bez igdje ičega sa osjećajem beznađa. MDD «Merhamet» im je na punktovima za doček prvo dao okrepu, riječi ohrabrenja, a zatim obezbijedio pristojan smještaj i ishranu. Prvi prostor u kome je obezbijeđen smještaj bio je, uz saglasnost uprave Medrese, internat Gazi Husrev begove medrese. Sve masovniji dolazak prognanika zahtijevao je više punktova. Prvo su to bili hoteli (koji nisu bili u funkciji) a zatim škole. Obezbijeđena je posteljina i deke, a svaki punkt je dobio i svoju kuhinju.

Sve više ranjenih civila i vojnika punilo je bolnice. Ljekari su se herojski nosili sa tim problemom. Ali nastao je problem sa snabdijevanjem. MDD «Merhamet» je preuzeo obavezu da sa značajnim doprinosom učestvuje u snabdijevanju bolnica. Pri tom su predstavnici «Merhameta» svakodnevno obilazili bolesnike sa poklon paketima. Zbog ranjavanja u borbama ili zbog granatiranja grada među ranjenicima bio je veliki broj amputiraca. Prilikom posjeta bolnici posebna pažnja je posvećena toj vrsti invalida u pokušajima da im se pored materijalne pruži i moralna potpora. Tako je rođena ideja izgradnje Merhametovog centra za izradu ortopedskih pomagala u kome bi amputirci mogli besplatno dobiti proteze izrađene po najsavremenijoj tehnologiji. Takav centar je izgrađen i stotine invalida i paraplegičara dobilo je proteze ili invalidska kolica.

Humanitarne organizacije u pravilu djeluju u okviru socijalnog zbrinjavanja civilnog stanovništva. Dvojbe ne bi trebalo da bude da se pod tim podrazumijeva i preventivna djelatnost kako bi se spriječilo stanje koje bi moglo izazvati teža stradanja ljudi.

U početku agresije grad su branili jedinice Zelenih beretki i Patriotske lige razmješteni na obroncima brda sa kojih je djelovao mnogobrojniji i tehnički nadmoćniji agresor. Ti mladi branioci su bili bez odgovarajuće obuće, odjeće i ostale opreme. Pomisao kakva bi se katastrofa sa civilnim stanovništvom desila da agresor probije te linije odbrane i uđe u grad kod rukovodstva MDD «Merhamet» odagnala je određene dileme. Da bi se izbjeglo ubijanje, progoni, paljevine, silovanja civilnog stanovništva, trebalo je pomoći onima koji su jedino bili u stanju da spriječe tu katastrofu. Zbog toga MDD «Merhamet» je u granicama svojih mogućnosti odlučio da pomogne tim ljudima. Navest ćemo samo neke.

Blato i voda, posebno u tranšejima značajno su otežavali rad tih mladih ljudi. Neadekvatna obuća uslovila je da su im noge uvijek bile mokre i stvarale uslove za razne bolesti. Trebalo je nabaviti i podijeliti određen broj gumenih čizama što je u početku, dok nisu došle prave vojničke cokule, bio značajan doprinos.

Nedostatak deka, pod kojima bi se ljudi sa tih rubnih područja grada zgrijali u pauzama između dežura, pokrio je «Merhamet».

Ukazala se potreba da se na rubnim područjima organizuju ambulante za pružanje prve pomoći ranjenicima. U snabdijevanju lijekovima i opremom tih ambulanti značajan doprinos je dala „Merhametova“ ambulanta.

Logističari jedinica na tim rubnim područjima sa hranom, sredstvima za higijenu i drugim potrepštinama redovno su se snabdijevali iz skladišta «Merhameta». Neovisno na to aktivisti «Merhameta» su povremeno, sa kazanima tople hrane dolazili na ta rubna područja uz oduševljenje i zahvalnost tih ljudi kojima je hrana donesena.

U opštoj nestašici u gradu najteže su prošle porodice koje su, zbog mobilizacije njihovih najbližih ostale bez pomoći jedino radno sposobnih članova. Mobilisani ljudi su živjeli sa osjećajem ugroženosti njihovih porodica, a njihove porodice u oskudici.

«Merhamet» je povremeno, prikladnim paketima, pomagao te porodice, a redovno im je dijelio pakete kada bi predstojala kakva veća akcija. To je imalo dvostruki efekt jer su te porodice dobile materijalnu pomoć, a njihovi sinovi, muževi ili očevi, koji bi odlazili u akciju, saznanje da se o njihovim porodicama neko brine.

Prve količine svježeg mesa, suhog mesa, sudžuke i (17 tona) meda ušle su u Sarajevo putem «Merhameta» i podijeljene bolnicama i onima kojima je to bilo najpotrebnije.

Nedostatak energenata zakočio je svaku industrijsku proizvodnju. Hiljade tona nafte podijelio je «Merhamet» za pokretanje (namjenske) proizvodnje i druge potrebe.

Materijalno zbrinjavanje nije bila jedina djelatnost MDD «Merha meta». Dosta se radilo na obrazovanju djece kroz održavanje «ratnih škola», održavanje mekteba i posebno očuvanje intelektualnih kadrova. Na spisku «Merhameta» bilo je 200 akademika, književnika, likovnih umjetnika, profesora fakulteta koji su imali redovnu pomoć. Priređivani su muzički koncerti, književne večeri, izložbe likovnih umjetnika što je sigurno u onoj atmosferi straha svakodnevnim granatiranjem praćenim brojnim žrtvama, održavalo moral građana i prkos da se istraje.

U ovom referatu nije sve rečeno (što je i razumljivo), a mnoge stvari nisu ni dorečene. Posebno nije ništa rečeno o tome kako je MDD «Merhamet» pod okolnostima u kojima je radio sve to mogao postići. Bez elaboriranja ovog pitanja dovoljno je zahvaliti donatorima: Crvenom polumjesecu Turske, koji je pred samu agresiju napunio „Merhametova“ skladišta hranom, Turskoj vladi, koja je «Merhametu» poklonila veću količinu nafte, humanitarnim organizacijama iz inostranstva, koje su donirale veće količine namirnica, CRS u, koji je pomogao, pored pomoći u određenim akcijama, i u izgradnji Centra za izradu ortopedskih pomagala. Ljekarima bez granica, Caritasu Švicarske, Holandije i Njemačke i posebno našim ljudima iz dijaspore koji su se okupili oko „Merhameta“ Švedske, Holandije, Njemačke, Australije i dr.

Nadati se da ovaj referat, kojim je djelimično dat prikaz rada MDD «Merhamet» može dati približnu sliku učešća ovog društva u «čudu bosanskog otpora».

VIII

BORCI NOR a 1941 1945.
U ODBRANI SARAJEVA

Vaso Radić

BORCI NOAR a 1941 1945. GRADA SARAJEVA U ODBRANI OD AGRESIJE 1992 1995. GODINE

Borci Narodnooslobodilačkog antifašističkog rata 1941. 1945. grada Sarajeva potpuno su se aktivno stavili na stranu branilaca Sarajeva od srpskog četničkog agresora i dali su značajan doprinos u njegovoj odbrani. Prije svega, treba napomenuti da je Gradski odbor SUBNOAR a Sarajeva u proteklom ratu 1992 1995. godine očuvao jedinstvo organizacije i njen multietnički karakter.

Svo vrijeme u toku četverogodišnje opsade grada borci NOAR a bili su aktivni i angažovani u raznim oblicima odbrane grada. Među njima su bili najistaknutiji nosioci “Partizanske spomenice iz 1941. godine”, njih preko dvije stotine u samom gradu Sarajevu (njihov spisak se nalazi u posjedu Kantonalnog odbora SUBNOAR a Sarajevo). Treba istaći da su značajan broj nekadašnjih partizana, mladih godišta, bili aktivni pripadnici Armije BiH, kao i sinova partizanskih boraca, ne samo bošnjačke nacionalnosti nego i pripadnika srpskog i hrvatskog naroda.

S obzirom da su pripadali najstarijoj populaciji grada oni su na druge načine davali svoj doprinos odbrani, kao, na primjer, u javnim osudama agresije, u obilascima odbrambenih položaja jedinica Armije BiH (Žuč i Orkić), u obilasku ranjenika u sarajevskim bolnicama, u obilascima preduzeća koja su u najtežim ratnim uslovima radila za potrebe odbrane (preduzeće “Vaso Miskin” i druga) i za potrebe građana hrabrila ih i drugim aktivnostima.

Također, za svo vrijeme agresije Gradski odbor SUBNOAR a, čiji je u to vrijeme predsjednik bio Vaso Radić, nekadašnji gradonačelnik Sarajeva, redovno je održavao svoje sjednice na kojima su dogovarane razne aktivnosti. Tako je u toku rata 1992 1995. godine Gradski odbor održao preko 150 sjednica. Pored članova Gradskog odbora i mnogi drugi istaknuti borci NOAR a dolazili su na sjednice u Mis Irbinoj ulici broj

11, bez obzira na stalno granatiranje grada. Sjednice su, kao što je poznato, održavane i zimi u potpuno hladnim prostorijama bez električne energije, grijanja itd.

Zbog svoje aktivnosti mnogi borci NOAR a bili su izloženi stalnim verbalnim napadima agresorskih medija, a posebno četničkim osudama sarajevskih partizana srpske nacionalnosti, koje su proglašavali izdajicama srpskog naroda. Čak su i na mnoge istaknute borce NOAR a vršeni pokušaji ubistva. Takav je slučaj sa ubistvom prvoborca Petka Plazačića od strane četničkog snajperiste pred njegovim stanom u Sarajevu. Zatim, ostalo je nikad rasvijetljeno ubistvo prvoborca Danila Štake na Vrelu Bosne, itd.

Veliki broj bivših partizana, pripadnika sva tri naroda, mladih godišta bili su aktivni pripadnici Armije BiH. Bio bi predugačak spisak njihovih imena. Nije suvišno posebno istaći da su svi tada još živi raniji gradonačelnici grada Sarajeva srpske nacionalnosti ostali svo vrijeme rata u gradu i doprinosili njegovoj odbrani. Nema primjera da je bilo ko od boraca NOAR a u opkoljenom Sarajevu bio pasivan ili da se stavio na stranu agresora. Treba, nažalost, istaći da je jedan broj boraca NOR a 1941. 1945. bio maltretiran od ekstremnih elemenata Armije BiH od kojih je jedan broj, iako su bili starija populacija bio odveden na kopanje rovova za odbranu grada i maltretiran od pripadnika nelegalne vojske Jusufa Juke Prazine i komandanta 10. brdske brigade Mušana Topalovića Cace. Ovdje treba, takođe, posebno istaći da je veći broj boraca NOAR a, koje je agresija zatekla na Grbavici, a ona je bila pod kontrolom takozvane srpske vojske, bio izložen najgrubljem teroru. Ipak, najveći broj njih ostali su časni borci za Bosnu i Hercegovinu. Među njima je bio i jedan broj nosilaca "Partizanske spomenice 1941". To su bili Mirko Tošić, Petar Babić, Drago Begić, Esad i Saveta Bibanović, Olga Brajković, Salomon i Danica Kamhi, Slavica Kujundžić, Dušan Mačorović, Marko Sopić, prof. dr. Grujica Žarković i mnogi drugi.

U prilog ovim činjenicama treba navesti ratni dnevnik prvoborca i nekadašnjeg gradonačelnika Sarajeva Dane Olbine koji je objavljen i u kome je opisano šta se sve dešavalo u opsjednutom Sarajevu. Također je mnogo činjenica iz prve godine opsade opisano u knjizi generala Ahmeda Džube.

Smatramo da su sve ovo nesporne činjenice o doprinosu boraca NOAR a 1941 1945. u odbrani Sarajeva od agresije.

Prof. mr. Muharem Kreso

MJESTO I ULOGA SUBNOAR a U ODBRANI SARAJEVA 1992. DO 1995.

Patriotsko raspoloženje boraca Narodnooslobodilačkog antifašističkog rata je nesumnjivo značajan elemenat otpora agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Upečatljivo se to pokazalo u toku 1.417 dnevne neofašističke opsade glavnog grada **Sarajeva**. U opsjednutom gradu našlo se rukovodstvo boračke organizacije zemlje i posebno njeni najistaknutiji članovi. Među njima se našlo preko dvije stotine nosilaca «Partizanske spomenice 1941. godine».

Uprkos činjenici da su se godinama suprotstavljali suludoj politici naraslih velikodržavnih projekata i podržavali nastojanja Predsjedništva Bosne i Hercegovine da se nađe modus vivendi za očuvanje zajedničke države, nisu znali da su se vođe velikosrpskog i velikohrvatskog projekta, Slobodan Milošević i Franjo Tuđman još od marta 1991. godine dogovarali o podjeli Bosne i Hercegovine. Nepomirljivost zahtjeva dvojice firera dovela je do međusobnog rata, u kome se ispostavilo da je jači onaj u čijim je rukama najsnažnija poluga sile. Takođe se pokazalo da je nemoguće bilo koju republiku zajedničke države zadržati u projektovanoj «Jugoslaviji od 17 miliona». To se decidno pokazalo 17. decembra 1991. godine u Briselu.

Evropska zajednica je na tom sastanku konstatovala disoluciju SFRJ, republikama je priznato pravo na osamostaljenje, ali je Bosni i Hercegovini to pravo uslovljeno raspisivanjem referenduma.

Uprkos destrukciji vlasti na tridesetak opština i ometanju izjašnjavanja glasača, pod međunarodnom kontrolom sproveden je Referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine 29. februara i 1. marta 1992. godine. Međunarodno priznanje od strane Evropske zajednice uslijedilo je, međutim, tek 6. aprila 1992. godine.

Republički odbor SUBNOR a BiH,[1] u skladu sa svojom pozicijom nevladine organizacije, nije bio u stanju da ozbiljnije utječe na situaciju, pa je pokušavao ono što je bilo u njegovoj moći. Članstvo Saveza boraca NOR a Bosne i Hercegovine, kao i mnoge nevladine organizacije bile su značajno potresene razvojem događaja krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX stoljeća. Mnogi uticajni pojedinci priklonili su se ovom ili onom velikodržavnom projektu. Na toj osnovi su se i čitave opštinske boračke organizacije pocijepale po nacionalnim šavovima.

Na inicijativu penzionisanih generala do sredine aprila sanirana je situacija u Predsjedništvu, koje je između sjednica Republičkog odbora (održavane su jednom mjesečno) imalo mandat za rukovođenje organiza cijom u cjelini. Kolegij Predsjedništva (predsjednik, potpredsjednici i generalni sekretar, te predsjednici četiri komisije), je okupio na prvi sastanak 17. aprila 1992. članove nastanjene u Sarajevu: Drago Borovčanin, Nađa Biser Taso, Milan Banjac, Vaso Radić, Milan Mandić, a pribavljena je telefonska saglasnost i Seida Hodžića (Tešanj), Osmana Latića (Zenica), Mehmeda Pirića (Tuzla) i Avde Zvonića (Mostar), te predsjednika dvije od četiri komisije (Razija Fetahagić i Mila Budimir). Na sastanak je došlo i nekoliko članova Republičkog i Saveznog odbora, pa se prvo ratno Predsjedništvo ustalilo u sastavu: Drago Borovčanin, predsjednik, Mile Perković, potpredsjednik, Esad Cerić, Vaso Radić, Džemil Šarac, Salih Osmanbegović, Danilo Bilanović i Mujo Čomić, te generalni sekretar Razija Fetahagić.

---

[1] Rukovodstvo Boračke organizacije SR Bosne i Hercegovine, izabrano 1990. godine, sastojalo se od Republičkog odbora SUBNOR a BiH, sa 62 člana iz svih krajeva zemlje, te Nadzornog odbora od pet članova i četiri komisije (za materijalno finansijska pitanja; za društveno politička i organizaciona pitanja; za očuvanje i unapređenje tradicija i izdavačku djelatnost; za boračko invalidsku zaštitu, internirce i žalbe) sa ukupno 38 članova. Pored toga Organizacija je delegirala sedam članova u Savezni odbor SUBNOR a Jugoslavije i jednog člana u njegov Nadzorni odbor. Delegati u saveznim organima SUBNOR a, članovi Nadzornog odbora i komisija, po prirodi posla bili iz Sarajeva, gdje je inače bio najveći broj istaknutih boraca NOR a. (Borci NOR a, koji su u njemu imali imalo značajniju ulogu sa manjim izuzecima, bili su penzionisani i boravište im je bilo u velikim gradovima, najviše njih bilo je u Sarajevu i Beogradu). Najveći broj članova Predsjedništva Republičkog odbora SUBNOR a BiH imalo je stalno prebivalište u Sarajevu, a sa onim iz Mostara, Tuzle, Zenice i Tešnja i većinu u Predsjedništvu.

Od ukupno 117 boraca koji su imali funkcije u SUBNOR u BiH (trojica od njih su imali prebivalište van Republike), većina (bar 66, odnosno 58%) ih je stanovala u Sarajevu.

Multietnička Gradska organizacija boraca NOR a Sarajeva bila je u tom značajan izuzetak. U odlučnom trenutku ispoljila je visok stepen jedinstva i opstanka na antifašističkoj platformi narodnooslobodilačkog pokreta iz Drugog svjetskog rata. Čuvajući svoj multietnički karakter, kao značajnu zalogu uspjeha u odbrambenom ratu Republike Bosne i Hercegovine 1992. do 1995. godine, Gradska organizacija[2] i republičko rukovodstvo Boračke organizacije zemlje svojim antifašističkim opredjeljenjem značajno je to prenijela i na Armiju Republike Bosne i Hercegovine, kako neposrednim učešćem u odbrani svojih iskusnih i još vojnosposobnih članova tako i još većem učešću sinova partizanskih porodica u odbrani grada. To je omogućio i multietnički karakter grada u cjelini. Sastancima Gradskog odbora SUBNOAR a, pored njegovih članova su prisustvovali nosioci rada u opštinama, a često i drugi članovi organizacije.[3] U devet opština grada Sarajeva je bilo 510.734 stanovnika, od toga 255.106 Bošnjaka, 157.143 Srba, 34.873 Hrvata i 81.361 ostalih.

Glavni grad Bosne i Hercegovine u to vrijeme je bio dostigao 12% ukupnog stanovništva zemlje, što je potenciralo njegov značaj. U prvim mjesecima odbrambenog rata agresor je okupirao najveći dio ruralnog područja grada i sjedište četiri prigradske opštine. Enormni ratni gubici, uzrokovani opsadnim načinom ratovanja, izvlačenje pristalica SDS te evakuacija iz opsjednutog urbanog jezgra grada, uprkos prilivu više desetina hiljada prognanih, do ljeta 1995. godine smanjili su stanovništvo grada na 363.765 duša. Takav razvoj, uz to, je znatno promijenio njegovu nacionalnu strukturu.

---

[2] Na čelu organizacije nalazio se Vaso Radić predsjednik, potpredsjednici Hamdija Delić, Mato Andrić i Zora Mićić Tufo. Sekretar Munib Alić, članovi Niko Mihaljević, Duško Bucalo, Đuro Pavlović, Petko Plazačić, Salko Alispahić, Franjo Budimir Bundi i Jelena Čišić Pupić.

[3] Opštinski odbori SUBNOR a zatečeni agresijom u najvećem broju nastavili su rad, ali u nešto užem sastavu: Centar: Izet Krehić, predsjednik, sekretari Kemo Torlaković, pa Muris Taslidžić; Stari Grad: Munib Alić, pa Safet Fejzić, predsjednici; Novi Grad: Ibro Zalihić, predsjednik; Novo Sarajevo: Novak Špadijer, pa Esad Bibanović, predsjednici.

Nemali značaj imali su javni istupi boraca, proglasi i javna saopštenja opštinskih, gradskog i republičkog rukovodstva, a posebno njihov lični uticaj u okruženju, kao i moralnom podrškom borcima na linijama, ranjenima u bolnicama, veoma uposlenim obveznicima Civilne zaštite i radnim kolektivima koji su radili za potrebe odbrane. Borci Narodnooslobodilačkog rata, koji su u uslovima fašističke okupacije u Drugom svjetskom ratu zaustavila nametnuto nam međusobno istrebljenje nisu očekivali da se to može ponoviti. Vjerovali su da će referendumom izražena volja naroda Bosne i Hercegovine biti ispoštovana, iako su brzo okončane agresije na Sloveniju i Hrvatsku u 1991. godini to dovodili u sumnju.

Najutjecajni među njima bili su svakako penzionisani generali: Džemil Šarac, Milan Aćić, Mirko Vranić, Ahmed Džubo, uglavnom članovi Republičkog odbora SUBNOR a Bosne i Hercegovine odmah poslije događanja na Marindvoru 5. aprila 1992. godine inicirali javno izjašnjavanje protiv agresije i već počinjenih zločina. *Izjavom o osudi agresije na Bosnu i Hercegovinu,* usvojenoj na prvom sastanku 8. aprila 1992. godine,[4] istog dana kada je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donijelo *Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti.*

Bilo je i onih koji su prihvatili Miloševićevu politiku i ideologiju: Milanko Renovica, savjetnik Karadžića, Dušan Dozet, savjetnik Miloševića,

---

[4] Sastanku su prisustvovali generali Džemil Šarac, Milan Aćić, Mirko Vranić, Ahmed Džubo, Adolf Dančević, Mujo Mujkić, Abaz Deronja, te prvoborci Dragutin Braco Kosovac, Novak Anđelić, Stojan Bjelajac, Vaso Radić, Svetko Kačar i predsjednik Opštinskog odbora SUBNOR a opštine Centar Izet Krehić u čijim prostorijama je sastanak i održan. Izjavu je potpisao i general Sakib Pozderac.

U toku dana Izjavi se priključio veći broj penzionisanih generala: Džemal Muminagić, Idriz Ćejvan, Milenko Anđelić, Ahmed Hodžić, iz Sarajeva; Enver Ćemalović iz Zagreba, Asim Pervan iz Mostara i Ekrem Durić iz Herceg Novog. Iz Mostara su se izjavi tog dana priključili i Jakov Jurišić, književnik i Dušan Grk, narodni heroj.

Boško Baškot. Sekcija boraca 29. divizije u Beogradu osudila je *Apel za mir i zajednički život naroda Bosne i Hercegovine,* koje je **u Beogradu** potpisalo 70 istaknutih boraca iz Bosne i Hercegovine.

Pored javnog oglašavanja Boračke organizacije, izjava u *Oslobođenju* ili njenih foruma o tom pitanju oglašavali su se i pojedini istaknuti borci NOR a. Nije ih moguće sve ni nabrojati. Navest ćemo neke od posebnog značaja, koji su u kritičnoj devetoj deceniji XX stoljeća obavljali najviše funkcije u Bosni i Hercegovini i SFRJ, kao što su Raif Dizdarević,[5] Branko Mikulić,[6] Dragutin Braco Kosovac,[7] uz napomenu da je u tome već bio onemogućen Hamdija Pozderac.[8]

Apeli Branka Mikulića i intervju Dragutina Kosovca odnosili su se na domaće prilike i očuvanje mira, poretka i suživota u Bosni i Hercegovini. Istupi Raifa Dizdarevića bili su, pored domaće, namijenjeni i svjetskoj javnosti.

U novogodišnjem broju *Oslobođenja*, uoči potpisivanja Sarajevskog mira između JNA i Hrvatske (2. januara 1992.) Dizdarević je izrazio strahovanje hoće li biti sačuvan mir u Bosni i Hercegovini ugrožen igrama «da bi se podredila ili **podijelila**».

U svom pismu od 10. aprila 1992. generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, Butrosu Galiju, obavijestio ga je da u Bosni i Hercegovini *«bjesni rat kojim se vrši zločin protiv mira i čovječnosti i direktna spoljna agresija».* Upozorio je da će *«ako se brzo ne zaustavi rat... posljedice biti... katastro falne»,* te zahtijevao **vojnu intervenciju** Ujedinjenih nacija.

---

[5] Pored ostalog bio je predsjednik Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine, predsjednik Savezne skupštine, ministar spoljnih poslova SFRJ, te potpredsjednik i predsjednik Predsjedništva SFRJ.

[6] Pored ostalog bio je predsjednik Vlade, predsjednik Skupštine, predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, te predsjednik Izvršnog vijeća SFRJ.

[7] Između ostalog bio je predsjednik Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine, gen. direktor «Energoinvesta» i član Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine.

[8] Pored ostalog bio je predsjednik Centralnog komiteta SK BiH, a kao član Predsjedništva SFRJ predsjednik njegove Ustavne komisije bio je glavna prepreka Miloševićevim tendencijama da do velike Srbije dođe ustavnim promjenama.

U drugom pismu, 5. maja 1992. godine, upućenom na istu adresu rekao je: *«Čitava Bosna i Hercegovina je u plamenu rata i stradanja naroda... spoljna agresija poprima monstruozne razmjere».* Upozoravajući na *«svakodnevno širenje napada na preostale mirne prostore... i uništavanje Sarajeva»* Dizdarević je uvjeravao Galija da je nužna *«najhitnija intervencija Savjeta bezbjednosti».*

Uspjeh **Referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine**, formalno je usmjerio dogovore tri vladajuće stranke na ustavno uređenje zemlje i kompetencije konstitutivnih jedinica, te ubrzao disoluciju SFRJ. Devetnaestog marta objavljeno je konstituisanje zajedničke države Srbije i Crne Gore, a 27. marta izvršeno i napuštanje Makedonije. Izazivanjem incidenata i nesigurnosti (Crveni krst je već bio registrovao 93.736 raseljenih lica); naoružavanjem svojih pristalica, premještanjem materijalnih rezervi i pljačkom mašina, velikosrpski pokret se fokusirao na sprečavanje međunarodnog priznanja države Bosne i Hercegovine. Kruna tih postupaka bilo je usvajanje Ustava Republike Srpske Bosne i Hercegovine, kao *«četvrte jedinice...zajedničke države srpskog naroda» i Zakona o područjima (70) «srpskih opština»,* nakon čega su uslijedili otvorena agresija i masovni zločini u Bijeljini, Bosanskom Brodu i još nekim mjestima na osnovu kojih je predsjednik Predsjedništva 3. aprila 1992. godine uputio Evropskoj i Svjetskoj zajednici apel da je spriječe. Uprkos činjenici da je među prvima Republika Hrvatska priznala osamostaljivanje Bosne i Hercegovine ponašala se vrlo slično.

Neke organizacije, kao na primjer Savez komunista Pokret za Jugoslaviju kome je u Bosni i Hercegovini na čelu bio borac NOR a i general pukovnik Ante Lukežić, su odmah uvažile volju naroda i 3. marta Krizni štab SK PJ za Bosnu i Hercegovinu je prestao sa radom.

Generacija boraca, koja je na svojim plećima osjetila agresiju, okupaciju i fašizam u tim turbulentnim danima podržala je odbrambene snage Bosne i Hercegovine i sa ostalim nevladinim organizacijama učestvovala u organizaciji protestnih okupljanja za očuvanje mira. Najmasovnija takva manifestacija održana je 5. aprila 1992. godine na Marindvoru, ispred Narodne skupštine. Miting, na kome se okupilo 100.000 građana, razbijen je pucnjavom SDS iz Holidej ina, od koje je ranjeno više demonstranata. Na Vrbanja mostu toga dana pale su i prve žrtve: studentkinja Suada Dilberović i Olga Sučić.

Sutradan, 6. aprila JNA je otvoreno ispoljila agresivno djelovanje, i okupirala spomen park Vraca, aerodrom Butmir i još neke dijelove grada. Među prvih 6.000 branilaca grada, pored policije i drugih dobrovoljaca našli su se i borci NOR a.

Najuticajniji među borcima, sa znanjem Republičkog odbora SUBNOR a Bosne i Hercegovine, pripremali su u međuvremenu javno oglašavanje protiv agresije i već počinjenih zločina. Sa jasnim stavovima okupili su se 8. aprila u 10,00 sati u prostorijama SUBNOR a Opštine Centar.[9] Ova grupa, poznata kao penzionisani bh. generali, svojim stavovima postala je time značajan faktor opredjeljenja za odbranu RBiH i osudu klasične spoljne agresije. Na prvom u nizu sastanaka konstituisana je osnova Platforme i pripremljena *Izjava o osudi agresije na Bosnu i Hercegovinu,*[10] a generalpukovnici Šarac, Aćić i Vranić zaduženi da odu u Predsjedništvo i Izetbegoviću izlože stavove Boračke organizacije. Dan dva kasnije RO SUBNOR a je formirao četiri radne grupe za razgovore sa predstavnicima stranaka i komandantom 2. vojne oblasti.

Dok se rasplamsavala agresija u skladu s Platformom potpisan je 10. aprila 1992. *Apel bivših gradonačelnika Sarajeva,*[11] kojeg je u večernjim satima objavilo Radio Sarajevo, a sutradan još i *Oslobođenje i Večernje novine.* Od 1945. do 1996. godine Sarajevo je imalo 18 gradonačelnika. Od toga je do 1992. godine njih pet umrlo (Zaim Šarac, predsjednik GNO još iz ratnog perioda, te Husein Brkić, Ferid Čengić, Salko Lagumdžija i Emerik Blum). Pored aktuelnog gradonačelnika Muhameda Kreševljakovića i njegovog ratnog nasljednika Tarika Kupusovića u gradu se zateklo njih dvanaest (Dane Olbina, Ljubo Kojo (bolestan), Lazo Materić, Vaso Radić, Džemal Muminagić, Dane Maljković, Ante Sučić, Uglješa Uzelac, Kemal Hanjalić, Salko Selimović, Juraj Martinović...).

---

[9] Vidi napomenu 4 na str. 5.

[10] Izjavu je objavilo *Oslobođenje* 10. aprila, a pored učesnika sastanka potpisao je i general Sakib Pozderac, a podržali su je Milan Vuković, Idriz Ćejvan, Milenko Anđelić i Ahmed Hodžić.

[11] Potpisali su ga svi živi gradonačelnici: Dane Olbina, Vaso Radić, Salko Selimović, Juraj Martinović, Džemo Muminagić, Muhamed Kreševljaković, Ljubo Kojo, Uglješa Uzelac, Lazo Materić, Ante Sučić. Vijest o Izjavi i njeni dijelovi objavljeni su u večernjem Dnevniku Radio Sarajeva, a u cjelini je objavljena u *Oslobođenju* 10. aprila 1992. godine.

Vođeni predsjednikom Gradskog odbora SUBNOR a, Vasom Radićem, gradonačelnici su bili vrlo aktivni, duže vrijeme bili su «u stalnom zasjedanju», pomagali su aktuelnog gradonačelnika savjetima i organizovanim akcijama, bili su savjest čovječnosti u gradu, javnim oglašavanjem privlačili su novinare i političke radnike svijeta, te doprinosili probijanju istine o opsjednutom Sarajevu i podizanju i održavanju morala građana.

Objavljivanje izjava generala i gradonačelnika, te *Proglasa predsjednika SDP, Nijaza Durakovića* i drugim javnim istupanjima boraca NOR a olakšalo je i ubrzalo opredjeljenje aktivnih, rezervnih i penzionisanih oficira za odbranu Republike Bosne i Hercegovine. Time su borci NOR a stavili do znanja da su na strani naroda i spremni da brane svoju domovinu Republiku Bosnu i Hercegovinu, i uspostavljeni kontinuitet sa platformom narodnooslobodilačkog pokreta iz 1941. godine. Zauzeto prijemom delegacije SSNO a (Kadijević, Adžić, Brovet, Vasiljević) i koordinatora Konferencije o unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine, Žozefa Kutiljera, Predsjedništvo nije tog dana moglo primiti delegaciju bh. generala, pa su ovi odbili razgovor sa Kukanjcem, komandantom 2. vojne oblasti JNA.

Da je dolazak delegacije SSNO a bila samo još jedna obmana govori izgleda jedini zajednički prihvaćeni stav *«da se obezbijedi mir Republici Hrvatskoj»,* kao da se u Bosni i Hercegovini nije ništa desilo. Tako se rat nastavio, a Republika Bosna i Hercegovina u duhu konačnih rezultata referenduma i međunarodnog priznanja države i proglašene «neposredne ratne opasnosti» nastavila izgradnju svojih oružanih snaga i odbranu zemlje.

U tim okvirima postupala je i Boračka organizacija. Uvažavajući rezultate referenduma i međunarodno priznanje Republike Bosne i

Hercegovine navedenim aktivnostima Republička boračka organizacija se osamostalila. To tim prije što političke prilike u Srbiji, prema Oskaru Danonu *«nisu obećavale ništa dobro».*[12] Dane Oblina je u svom dnevniku DANI I GODINE OPSADE zabilježio njegove riječi da je *«ogromna većina boraca NOR a* (u Srbiji) *nasukana na Miloševićevu politiku».* Manji broj boraca NOR a nastanjeni u Beogradu, uključujući penzionisane generale, ambasadore i druge visoke državne službenike rođene u Bosni i Hercegovini su se radikalno opredijelili protiv. Oni oko Ljube Babića, Dimitrija Bajalice, Rahmije Kadenića, Ibrahima Latifića, formirali su *Udruženje Bosanaca i Hercegovaca u Beogradu*, te zajedno sa drugim formirali *Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941. do 1945.* Aktivni generalpotpukovnik Ibrahim Alibegović,[13] načelnik Škole opštenarodne odbrane, ujedno zamjenik načelnika Centra visokih vojnih škola *«Maršal Tito»* u Beogradu, u znak protesta protiv agresije na Bosnu i Hercegovinu, demonstrativno je napustio JNA i pridružio im se.

Veći broj boraca iz Bosne i Hercegovine uključen u odgovarajućim sekcijama pri Gradskom odboru SUBNOR a Beograda, međutim, opredijelio se za Miloševićevu politiku razbijanja zajedničke države i agresiju nad drugim republikama. Među značajnijim ličnostima te grupe nalazio se i general Dušan Dozet.

S obzirom da je grad Sarajevo, praktično od samog početka, bio sveden na njegovo urbano jezgro i izolovan, sa svim posljedicama opsadnog načina ratovanja, u tim uslovima, izuzetan značaj je dobio Gradski odbor SUBNOR a, koji je ubrzo na liniji odbrane od agresije i odbrane opsjednutog grada okupio gotovo svu boračku populaciju u gradu i zajedno sa opštinskim odborima Centra, Starog Grada, Novog Grada i Novog Sarajeva održao je aktivnom kroz čitavo vrijeme opsade od 1.417

---

[12] On je iz Beograda bio došao na onemogućenu proslavu 47. godišnjicu oslobođenja Sarajeva od fašističke okupacije.

[13] Svoja javna protivljenja agresiji na Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad njegovim sunarodnicima objavio je u knjizi: U POTRAZI ZA ISTINOM O RATU U BOSNI I HERCEGOVINI, objavljena u Sarajevu 2004. godine.

dana. Samo Gradski odbor SUBNOR a održao je u tim uslovima preko 150 sjednica, a njegove sjednice i sjednice četiri opštinska odbora predsta vljale su širok krug okupljanja boraca, a time i učešća u odbrani grada. Na tim zadacima je i više njih stradalo. Poseban značaj ima činjenica da je boračka organizacija grada sačuvala multietničnost i jedinstvo čuvajući ih kao najznačajnije tekovine Narodnooslobodilačkog rata, po čemu je, na čelu sa Valterom, i tada Sarajevo bilo poznato.

Od svih aktivnosti Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata, u ospjednutom Sarajevu od 1992. do 1995. godine, najznačajnije je, svakako bilo blagovremeno zauzimanje stava o odbrani od agresije i mobilizaciji članstva, članova porodica, i opsjednutog grada u cjelini, a onda i u drugim gradovima slobodne teritorije. Osnovu tog napora ponijeli su najistaknutiji borci, posebno penzionisani generali sa Džemilom Šarcem, Milanom Aćićem i Mirkom Vranićem na čelu, što se ogledalo u njihovom odlučnom oglašavanju za odbranu zemlje i ličnom stavljanju na raspola ganje Predsjedništvu republike, a onda i u radu *Vojnog savjeta*[14] i saradnji sa Vrhovnom komandom Armije BiH i Komandom odbrane Sarajeva. Pod njihovim uticajem već prvih dana agresije JNA su napustili mnogi aktivni oficiri i vojnici i prešli u Armiju RBiH. Takođe su 20. juna 1992. inicirali održavanje konferencije Saveza rezervnih vojnih starješina (održana 2. jula 1992. godine) na kome je podržana Platforma Predsjedništva i prihvaćen *Kodeks ponašanja RVS BiH*[15] što je rezultiralo njihovim zapaženim dobrovoljnim pristupanjem Armiji RBiH i prije objave opšte mobilizacije. Javno oglašavanje boraca NOR a Sarajeva penzionisanih generala, gradonačelnika, ambasadora, rezervnih vojnih starješina i pojedi naca imalo je veliki značaj i odjek ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u drugim zemljama bivše zajedničke države. U tome su posebno bili aktivni borci NOR a, Bosanci i Hercegovci nastanjeni u Beogradu, gdje ih je i bilo najviše.

---

[14] Predsjednik Džemil Šarac, sekretar Muharem Fetahagić, članovi Milan Aćić, Mirko Vranić i ostali.

[15] Na osnovu njega je već početkom jula 1992. izrađen Kodeks boraca Armije RBiH.

Tako je 3. maja 1992. godine *Oslobođenje* objavilo *Apel za mir i zajednički život naroda Bosne i Hercegovine.*[16] *Potpisalo ga je 70 boraca NOR a i javnih radnika nastanjenih u Beogradu, rođenih u Bosni i Hercegovini, svih nacija, vjera, profesija i političkih opredjeljenja.*

Apel je osudio *«vinovnike užasa u koji je gurnuta međunarodno priznata država Bosna i Hercegovina»* i uputio zahtjev «da se odmah prekinu svi ratni sukobi i uspostavi stabilan mir na teritoriji Bosne i Hercegovine».

Pošto je već ranije iz opsjednutog grada evakuisano više hiljada djece i brojne kategorije odraslih građana, Republički odbor SUBNOR a BiH je 1. septembra 1992. godine, sa znanjem i podrškom Predsjedništva Republike, pokrenuo akciju izmještanja iz Sarajeva izvjesnog broja starijih i bolesnih boraca NOR a. Neki borci su već bili umrli ili ubijeni (Danilo Štaka, Nisim Albahari, Sait Orahovac, Milenko Krstić, Alojz Benac, Petko Plazačić), mnogi su to odbili: Betika Romano, Dane Oblina...[17]

Javnim oglašavanjem boraca NOR a inicirano i podstaknuto do sredine aprila objavljeno je više protestnih apela uticajnih grupacija. Na takvoj aktivnosti i podršci *Platformi za njegovo djelovanje u uslovima neposredne ratne opasnosti*[18] Delegaciji SUBNOR a[19] Predsjedništvo Republike i predsjednik Izetbegović su se iskreno zahvalili. Među prvima, među najznačajnijim i sa trajnim aktivitetom bio je *Apel bivših gradonačelnika Sarajeva* kao svjedoka višedecenijskog prosperiteta i zajedništva Muslimana, Srba, Hrvata, Jevreja i ostalih, javno *Upozorenje Gradu i Svijetu* domaćoj i svjetskoj javnosti o opasnosti koja se nadvila nad građanima Sarajeva.[20]

---

[16] Apel su potpisali: Tarik Ajanović, Mladen Arnautović, Ljubo Babić, dr. Vojislav Babić, Dimitrije Bajalica, Jovanka Brkić, Šerif Buljubašić, Izudin Čaušević, Anka Čaušević, Obrad Čečur, Hasan Četić, Oskar Danon, Ismet Dilberović, Mujo Dizdar, Olga Dujmović, Ahmet Đonlagić, Čedo Đukić, Džemal Fajzo, Milorad Gončin, Sead Hadžović, Ibro Hadžić, Emir Humo, Mensur Ibrahimpašić, Predrag Jovanović, Rahmija Kadenić, Hajro Kapetanović, Mubera Kapetanović, Ćamil Kazazović, Danilo Kijac, Zoran Kojac, Jovo Kljajić, Davorin Kostanjšek, Anto Komo Kreča, Ibrahim Latifić, Moric Levi, Dragoje Lukić, Čedo Milićević, Ivica Milićević, Žarko Milićević, Cvijetin Mijatović, Radenko Mišević, Enver Mulahasanović, Ahmet Muftić, Jovo Ninković, Svetozar Oro, Avgustin Papić, Lepa Perović, Momčilo Peleš, Borivoje Popović, Savo Popović, Hakija Pozderac, Rajko Radetić, Dragan Rodić, Živko Rodić, Esad Redžić, Ismet Redžić, Radoslav Roso, Josip Rukavina, Nusret Seferović, Junuz Selihodžić, Ervin Stanko Salcberger, Danilo Stojić, Hasan Šahinović, Hasan Šiljak, Vojislav Šiljegović, Miko Tomić, Osman Zubović, Uzeir Zubović, Milan Vasić, Alija Vejzagić.

[17] Prvih dana i mjeseci opsjednuto Sarajevo su dnevno napuštale stotine građana (10. aprila oko 300 građana jevrejske narodnosti).

Devetog aprila u Sarajevu je formirano *Srpsko konsultaciono vijeće*[21] prihvatilo *Programsku izjavu.* Dva dana kasnije 11. aprila 1992. u prostori jama Gradske konferencije SSRN u Sarajevu je potpisan i sutradan u *Oslobođenju* i *Večernjim novinama* objavljen *Antiratni protest* građana (Jugoslovena, odnosno Bosanaca) srpskog etničkog porijekla iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine. U toku poslijepodneva 18. aprila, u otežanim uslovima komuniciranja, Protest je potpisalo 79 građana, među njima i značajan broj boraca.[22]

---

[18] Platforma za djelovanje Predsjedništva RBiH, zasnovana na opštenarodnom odbrambenom ratu i u unutrašnjem uređenju kao multinacionalne i multireligijske zajednice, usvojena je 26. juna 1992. godine. Objavljena u Službenom listu RBiH br. 8, u četvrtak 2. jula 1992. godine. Vidi publikaciju ZAVNOBiH DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Glavni odbor SUBNOAR a Bosne i Hercegovine, Sarajevo Sanski Most 2001., str. 147 do 151.

[19] Delegaciju SUBNOR a u sastavu: Drago Borovčanin, predsjednik, Razija Fetahagić, Džemil Šarac, Vaso Radić, Mile Perković i Esad Čengić, primilo je Predsjedništvo RBiH 27. jula 1992. u okviru obilježavanja Dana ustanka naroda Bosne i Hercegovine.

[20] Apel su potpisali: Dane Olbina, Lazo Materić, Dragutin Braco Kosovac, Vaso Radić, Džemal Muminagić, Dane Maljković, Uglješa Uzelac, Salko Selimović, Juraj Martinović, Muhamed Kreševljaković.

[21] Predsjednik, akademik prof. dr. Ljubomir Berberović, zamjenici prof. dr. Nikola Kovač i Žarko Bulić, te sekretari Rajko Živković i Milan Stević.

[22] Imena potpisnika vidi u knjizi: KONSTITUTIVNOST NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, Srpsko građansko vijeće Pokret za ravnopravnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2001, str. 9. i 10.

Na osnovu ovih inicijativa 27. juna 1992. godine formiran je *Forum građana srpske nacionalnosti Sarajeva,*[23] koji je tom prilikom ponovo objavio javnosti, još jednom osudio agresiju, pozvavši «sve građane patriote Bosne i Hercegovine da uvećaju svoj lični doprinos odbrani Bosne i Hercegovine...»

Trinaestog aprila *Oslobođenje* je objavilo *Apel rektora Univerziteta u Sarajevu.* Potpisalo ga je sedam živih rektora Sarajevskog univerziteta,[24] a potpisalo bi ga i svih pet preminulih rektora.[25]

Šesnaestog aprila 1992. godine bivši ambasadori SFRJ iz Sarajeva, mahom bivši borci NOR a objavili au *Apel generalnom sekretaru Ujedinje nih nacija, Butrosu Butrosu Galiju (Boutros Boutros Ghali).*[26] U skladu sa zauzetim stavovima do pogibije ministra spoljnih poslova RBiH, dr. Irfana Ljubijankića bili su od pomoći Ministarstvu spoljnih poslova kao konsultanti. Zaključke i stavove prvog sastanka ambasadora, te Apel generalnom sekretaru UN Galiju prenijela je Sajrusu Vensu delegacija u sastavu Mićo Rakić, Muhidin Begić i Danilo Bilanović.

U toku priprema za popunu upražnjenih mjesta Koljevića i Plavšićke u Predsjedništvu RBiH oglasili su se penzionisani generali još jednim javnim istupom. Pripremni sastanak održan je u jednom skloništu na Dždži kovcu 28. maja 1992. godine. Sastanku je prisustvovao znatno veći broj generala i pukovnika.[27] Pored dogovora o preciziranju Platforme dogovor je bio o daljem učešću u odbrani Republike, a ocijenjeno je da je *Izjava penzionisanih generala* objavljena na RTV 9. aprila 1992. godine[28] data u pravom trenutku i tekst uravnotežen i u javnosti dobro prihvaćen. Pripreme novog pisma bile su temeljite, a u njih su uključeni i novi ljudi.

---

[23] Za predsjednika je izabran Dragutin Braco Kosovac. Srpsko konsultaciono vijeće, nastavilo je rad i kasnije na prvoj Skupštini građana srpske nacionalnosti Republike Bosne i Hercegovine, 27. marta 1994. godine preraslo u Srpsko građansko vijeće.

[24] Apel su potpisali akademici Edhem Čamo, Fazlija Alikalfić, Arif Tanović, Božidar Matić, Ljubomir Berberović, te profesori Nenad Kecmanović i Jusuf Mulić.

[25] Do tada preminuli rektori su: Vaso Butozan, Hamdija Ćemerlić, Drago Krndija, Aleksandar Trumić, Zdravko Besarović.

[26] Apel su potpisali, ili su se sa njim kasnije solidarisali: Tarik Ajanović, Danilo Bilanović, Muhidin Begić, Esad Cerić, Vlatko Ćosić, Hasan Dervišbegović, Ekrem Durić, Osman Đikić, Feliks Gorski, Muhamed Hadžić, Ana Jovanović, Mićo Rakić, Safet Šerifović, Marko Šunjić, Redžo Terzić, a podržali su ih ambasadori SFRJ iz BiH nastanjeni u Beogradu: Ljubo Babić, Dimitrije Bajalica, Cvijetin Mijatović, Avgustin Papić, Aleksandar Psončak, Mara Radić, Nusret Seferović, Alija Vejzagić...

Prisutni su se složili da odbranu Republike smatraju svojom moralnom, ljudskom obavezom prema domovini, da sa svojim sugrađanima pod nose ratna stradanja. Više njih je izjavilo da su im sinovi uključeni u odbranu grada.

Pismo je potom objavljeno 4. juna 1992. godine u *Oslobođenju.*

Na ograničenom prostoru ovog referata nije moguće ni registrovati forme i načine angažovanja, pa prema tome i doprinos boraca NOR a odbrani Republike Bosne i Hercegovine 1992. do 1995. godine, ali moramo pomenuti bar dvije, da kažemo, institucije u kojima je taj angažman bio izražen u kojima su borci NOR a bili dominantni. To su *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*[29] i *Osnovna interesna organizacija pri Predsjedništvu SDP Bosne i Hercegovine.*

Već na Skupštini ANUBiH, 26. novembra 1990. godine, manifestovan je trend opadanja članstva, iako je relativno dobar sastav (35 redovnih i 19 dopisnih članova) imao kapacitet da uspješno ostvaruje plan rada. Novoizabrani Izvršni odbor (Seid Huković, predsjednik, Dževad Hozo, Krinoslav Ljolje i Petar Mandić, generalni sekretar) izabran 27. decembra 1990. i Predsjedništvo su već u 1991. godini radili u otežalim uslovima.

---

[27] Sastanku su prisustvovali i usaglašeno Pismo penzionisanih generala potom potpisali: Anton Lukežić, Fikret Jakić, Muharem Fetahagić, Ante Karanušić, Ahmed Hodžić, Milenko Anđelić, Milan Inđić, Salih Osmanbegović, Boško Milutinović, Milan Aćić, Adolf Dančević, Abaz Deronja, Ahmed Džubo, Džemal Muminagić, Džemil Šarac, Mirko Vranić, Milan Vuković, Boško Milutinović, Sakib Pozderac. Neki kao Asim Hodžić i Lazo Vidović bili su bolesni, Idriz Ćejvan spriječen, a Slobodan Kezunović i Nikola Avramović nisu se javili.

[28] Ova prva izjava objavljena je još jednom u Oslobođenju 21. maja 1992. godine, što uzrokuje na veliko interesovanje za nju i njen uticaj na određenje ljudi. Objavljeno je pod naslovom: *Mir a ne bratoubilaštvo*.

[29] Novokonstituisano ratno Predsjedništvo bilo je u sastavu: Seid Huković, predsjednik, Ljubomir Berberović, Sead Brkić, Dževad Hozo, Boško Kućanski, Aleksandar Mikulin, Enver Redžić, Džemal Rezaković, Arif Tanović, Svetozar Zimonjić, redovni članovi, te Izet Sarajlić, Dževad Sarač, Ivan Štraus, Fikret Vajzović, Jela Grujić Vasić.

ANUBiH je 1992. godine trebalo obilježiti 40 godina uspješnog rada i 20. maja je bio formiran Organizacioni odbor, ali je već 24. oktobra to obilježavanje bilo odloženo, dok se u zemlji ne steknu povoljnije prilike. Prilike su se, međutim, pogoršavale, pa je ANUBiH 24. marta morala reagovati GLASOM PROTIV RATA I NASILJA, objavljenom u *Oslobođenju*. Njena DEKLARACIJA PROTIV NASILJA I RATA, ZA OČUVANJE MIRA I INTEGRITETA BiH, djelovala je u javnosti mnogo snažnije. Potpisalo ju je 80 intelektualaca, među njima i 12 članova ANUBiH, ali je na redovnoj godišnjoj Skupštini prisustvovalo samo 39 od ukupno 53 člana radnog sastava ANUBiH, a 17. aprila 1992. zbog ratnih dejstava, nije održana sjednica Predsjedništva. Tako je stihijom rata Akademija gurana na periferiju i zapravo je vegetirala iako je 14. jula 1992. novi Izvršni odbor (u sastavu: Seid Huković, predsjednik, Dževad Hozo, Svetozar Zimonjić i Muhamed Filipović, potpredsjednici i Zdenko Lešić, generalni sekretar) konstatovao da je sa 17 članova «ostala na nogama». U životu su je održavali akademici koji su ostali u Sarajevu i sa njegovim građanima dijelili sudbinu koju im je nametnula agresija i rat. Desetak boraca NOR a: Enver Redžić, Grujica Žarković, Edhem Čamo, Arif Tanović, Branislav Đurđev, Manojlo Maravić, Jakov Gaon, Jela Grujić Vasić, Muhamed Filipović, bili su među najuticajnijim.

Osnovnu interesnu organizaciju pri Predsjedništvu SDP Bosne i Hercegovine[30] sačinjavali su istaknuti borci NOR a uglavnom doratni članovi Savjeta Republike.[31] U toku rata primljen je i izvjestan broj novih članova,[32] tako da ih je krajem rata ukupno moglo biti sedamdeset.[33] Organizacija je postojala čitavo vrijeme opsade grada i svakog prvog petka u mjesecu u 10,00 sati održavala redovne sastanke. S obzirom na ratno iskustvo i funkcije koje su do penzionisanja obavljali Organizacija i njeni članovi su za Predsjedništvo stranke i Predsjedništvo Republike predstavljali značajnu pomoć. Na njenim sastancima redovno su pretresana aktuelna pitanja državne politike, a jedno ili drugo predsjedništvo često su i tražili mišljenje ove organizacije.

---

[30] Sekretar Organizacije bio je prvoborac Vlado Malinović.

[31] Bili su to: Fahrija Ajanović, Fazlija Alikalfić, Ratko Bajić, Muhidin Begić, Stojan Bjelajac, Franjo Budimir, Vojislav Čolović, Ahmed Ćatić, Dara Ćetković, Adolf Dančević, Zaim Dizdarević, Muhamed Grebo, Ivo Jerkić, Sidika Lokmić, Vlado Malinović, Lazo Materić, Smilja Mučibabić, Dane Oblina, Branko Štrbac, Milan Trninić, Zaga Umićević, Niko Mihaljević, Asim Mujkić,

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, međunarodno priznatu državu i članicu Ujedinjenih nacija, od samog početka izvođena je vrlo perfidno i kombinovanjem raznih oblika obmana i pritisaka. Na dan proglašenja «ratne opasnosti», 8. aprila Republika Bosna i Hercegovina, sem značajno destruktivne policije i razoružane Teritorijalne odbrane, te nekih elemenata neformalne vojne organizacije (Patriotska liga, Zelene beretke,...) nije imala adekvatnih oružanih snaga, kojim bi se mogla suprotstaviti toj agresiji. S druge strane agresor je pokušavao da tu agresiju predstavi kao građanski rat i unutrašnju stvar Bosne i Hercegovine, ističući da se njegove brojne i veoma dobro naoružane snage ne miješaju u «međunacionalne» sukobe u Bosni i Hercegovini. Paralelno a tim, odranije je vodio akciju za uokvirivanje Bosne i Hercegovine u «ostatak Jugosla vije», a od Sarajevskog mira sa Hrvatskom 2. januara 1992. godine i ishoda

---

Džemal Muminagić, Vaso Radić, Mićo Rakić, Ibrahim Šator, Redžo Terzić, Mišo Vokić, Džemil Šarac, Joco Voćkić, Dragutin Kosovac, Mujo Čomić, Esad Cerić, Salih Osmanbegović, Stipo Bilan, Ahmed Džubo, Alija Latifić, Raif Dizdarević, Ekrem Durić, Osman Hašimbegović, Ante Vrdoljak Šale i Novak Anđelić. Njih dvojica, Stipo Bilan i Ivo Jerkić, bili su istovremeno članovi Savjeta Federacije, a Ante Vrdoljak, španski borac.

[32] U Organizaciju je uključeno njih 29 i to: Osman Maglajlić, Draško Popović, Dragan Lapčević, Ramiz Bilalagić, Esad Harozić, Mihajlo Đonović, Zora Tufo, Milan Inđić, Edhem Tufo, Veljko Droca, Gojko Vukadinović, Juso Alagić, Mehmed Mutevelić, Nedžmudin Alagić, Olga Saničanin, Mesud Fazlagić, Abaz Koso, Nađa Taso, Vuka Jerkić, Jozo Bodružić, Ljubo Kovačević, Šaćir Ćišić, Ragib Derviškadić, Drago Subotić, Slavica Kujundžić, Đuro Radonjić.

[33] Od njih sedamdeset do maja 2005. godine umrlo je dvadeset devet.

referenduma, pod vidom pregovora o ustavnom uređenju zemlje, dogovarao, u Karađorđevu načetu, podjelu Bosne i Hercegovine.

Izjava bosanskohercegovačkih penzionisanih generala upravo tog dana imala je veliki značaj u napuštanju JNA od strane Bošnjaka i Hrvata i njihovog prelaska u legitimne oružane snage Bosne i Hercegovine, te olakšala državnom i političkom rukovodstvu pregovore o statusu, a onda i povlačenju JNA sa teritorije Bosne i Hercegovine.

Do Londonske konferencije, održane 26. – 28. avgusta 1992. godine, kockice su uglavnom bile poslagane, a Savjet bezbjednosti je bio donio dvije rezolucije i od njega se očekivalo da pokrene vojnu intervenciju. Na samoj konferenciji pokrenuto je i pitanje sigurnih zona za genocidom ugrožene Bošnjake.[34]

Očekivanja boraca NOR a od usvojene *Platforme za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima,*[35] nažalost, nisu se ispunila. Platforma je izgleda kasnije gurnuta pod tepih, ali time situacija nije bitno promijenjena. Ministarstvo odbrane RBiH, na primjer, u džepnom Kalendaru ARBiH za 1993. objavilo je izvode iz Platforme.

Na još veću žalost zakazale su i Ujedinjene nacije. Aparat ove svjetske organizacije, uključujući vrlo značajne funkcionere počev od Butrosa Galija i njegovih pomoćnika i opunomoćnika, te komandanata UNPROFOR a, koji je stacioniran u Bosnu i Hercegovinu da «čuva» nepostojeći mir, a ne da zaustavi agresiju i spriječi genocid nad nesrpskim narodima.

Podnoseći sve teškoće opsjednutog grada borci NOR a su do kraja rata ostali vjerni svojim opredjeljenjima. Kada je u septembru 1992. godine (tih dana granatom je bila pogođena i zgrada u kojoj je bilo sjedište SUBNOR a

---

[34] Tek 16. aprila 1993. godine u vrlo burnoj atmosferi donesena je Rezolucija 819, kojom je Srebrenica proglašena sigurnom zonom UN, kada je zaprijetio pokolj hiljadama Bošnjaka u srednjem Podrinju.

[35] Platformu je 26. juna 1992. godine usvojilo Predsjedništvo u sastavu: Alija Izetbegović, predsjednik, Fikret Abdić, Mirko Pejanović, Nenad Kecmanović, Ejup Ganić, Franjo Boras i Stjepan Kljujić, a objavljena je u Službenom listu RBiH br. 8. od 2. jula 1992. godine.

RBiH), uz saglasnost Predsjedništva Republike, bilo pokrenuto izmještanje nekih bolesnih boraca mnogi su odbili. Dane Oblina, Ahmed Džubo i Jure Galić, nastavili su da pišu svoje dnevnike, zapisujući tako značajne događaje i atmosferu u kome su građani Sarajeva živjeli 1479 dana.

Republički, Gradski i opštinski odbori SUBNOR a, pa i veliki dio mjesnih udruženja, nastavili su svoju aktivnost na okupljanju boraca na proširenim sastancima, koliko je to dozvoljavala njihova uključenost u odbranu grada i naročito koliko je to dozvoljavalo zdravlje i opsadni način ratovanja protiv 300.000 Sarajlija, koje nisu napustile grad i uporno se borile za svoj opstanak i opstanak grada.*

Boračka organizacija NOR a snažno je podržavala odbranu Republike Bosne i Hercegovine, od ušteđevina su uplaćivani doprinosi za odbranu zemlje; kontaktirala je sa njenim Predsjedništvom i komandama TO, odnosno Oružanih snaga RBiH, a Republički, pa Glavni odbor SUBNOAR a, grupe generala i vojnih starješina, gradske i mjesne organizacije SUBNOR a organizovano su posjećivali i borce na prvim linijama, ne samo u opsjednutom Sarajevu, nego i nekim dijelovima centralne slobodne teritorije. Primjera ima više. Među značajnije spadaju kolektivne posjete grupe generala i pukovnika Glavnom štabu oružanih snaga RBiH 24. juna i 8. jula 1992., posjeti Komandi odbrane grada i tome sl.

Petnaestog avgusta 1994. Delegacija SUBNOAR a primljena je kod predsjednika Vlade u sastavu Niko Mihaljević, Džemil Šarac, Vaso Radić i Gojko Vukadinović,[36] a septembra 1994. kod komandanta vrhovnog štaba OS RBiH. U oktobru ove godine Džemil Šarac i Salih Osmanbegović su posjetili veliki broj opština na centralnoj slobodnoj teritoriji.

---

*U tim okvirima djelatnost je ipak bila intenzivna i raznovrsna, što se vidi iz objavljenih dnevnika nekih čelnika SUBNOAR a RBiH: Ahmed Džubo, ZAPISI ZA PAMĆENJE, Sarajevo 2002., Dane Olbina, DANI I GODINE OPSADE, Sarajevo 2002. i Jure Galić, SARAJEVSKI DNEVNIK, Sarajevo 2004., ispisanih na preko 1500 stranica velikog formata.

[36] Ovog dana je tom prilikom upriličena šira razmjena iskustava i otvoren razgovor o svim aspektima odbrane. U ime boraca NOR a sastanku su prisustvovali generali: Šarac, Aćić, Vranić, Lukežić, Dančević, Anđelić, Džubo, Pozderac, Jakić, te pukovnici Salih Osmanbegović i Milan Inđić. Iz GŠ OS RBiH prisustvovali su Sefer Halilović, Stjepan Šiber, Jovan Divjak, Hasan Efendić i Rifat Bilajac.

Od tada Organizacija djeluje samostalno, kao nepolitička organizacija antifašističkih boraca za nezavisnu, demokratsku, sekularnu državu i slobodu.

Tako se Gradski odbor SUBNOR a Sarajevo 2. septembra 1992. pismom obratio gradskim odborima Saveza boraca NOR a Beograda, Podgorice, Zagreba, Ljubljane, Skoplja i Splita, obavještavajući ih o nečuvenim patnjama i stradanjima kojima su izloženi građani Sarajeva i Republike Bosne i Hercegovine. Pismo je, (sem Splita) međutim, izgleda ostalo bez odjeka.

Devetog jula 1992. godine Republički odbor SUBNOR a BiH je na vanrednoj sjednici izabrao *Ratno predsjedništvo.* Za predsjednika Predsjedništva izabran je Drago Borovčanin, za sekretara Razija Fetahagić, a za članove: Salih Osmanbegović, Dragutin Braco Kosovac, Vaso Radić, Stojan Bjelajac, Mile Perković, Esad Cerić, Džemil Šarac, Danilo Bilanović i Mujo Čomić.

Istog dana Predsjedništvo Republike umjesto Savjeta za ONO i DSZ formiralo je *Vojni savjet Predsjedništva RBiH.* Za predsjednika je po funkciji imenovan Alija Izetbegović, za sekretara, takođe po funkciji, Sefer Halilović. Ostali članovi bili su: Mirko Pejanović, Mariofil Ljubić, Jure Pelivan, Jerko Doko, Jusuf Pušina, Džemil Šarac, Milan Aćić i Mirko Vranić.[37] Kasnije (1994.) funkcije predsjednika i sekretara preuzeli su Džemil Šarac i Muharem Fetahagić.

Uvažavanje boračke organizacije iz Drugog svjetskog rata ogledalo se i u obilježavanju značajnih historijskih datuma u zemlji. Tako su članovi Predsjedništva, povodom Dana ustanka, 27. jula 1992. (A. Izetbegović, M. Pejanović i J. Pelivan) primili delegaciju SUBNOR a u sastavu: Drago Borovčanin, Razija Fetahagić, Džemil Šarac, Vaso Radić, Mile Perković i Esad Cerić.

U septembru je izašao mandat Republičkom odboru SUBNOR a, pa je održana Skupština i izabran novi odbor. Novi, sada Glavni odbor

---

[37] Službeni list Republike Bosne i Hercegovine.

SUBNOAR a RBiH izabrao je i Ratno predsjedništvo na čelu sa Nikom Mihaljevićem.[38]

U njegovom mandatu najznačajniji akt je bio promjena naziva u **Savez boraca narodnoslobodilačkog antifašističkog rata Bosne i Hercegovine 1941. do 1945. godine** i izrada njegovih *Programskih načela.* Uz to 31. jula 1993. godine, povodom vijesti da je Skupština takozvane Republike Srpske donijela odluku o *poništenju odluka Prvog zasjedanja ZAVNOBiH a,* donesenih na zasjedanju 25/26. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu, predsjedništvo Glavnog odbora SUBNOR a Bosne i Hercegovine i Gradskog odbora SUBNOR a Sarajeva, 9. maja 1994. godine usvojilo je *Izjavu o podršci Vašigntonskog okvirnog sporazuma,* kao korak ka pravednom miru, koji pretpostavlja povratak prognanih na njihova ognjišta i kažnjavanje ratnih zločinaca.

Kada su se stvorili osnovni uslovi SUBNOAR BiH je 1994. postavio zahtjev za prijem u **Međunarodnu asocijaciju boraca**. Uspjehu tog zahtjeva doprinio je posebno Faik Dizdarević, koji je opunomoćen za predstavnika SUBNOAR a BiH u toj asocijaciji. Na toj funkciji nalazi se i danas, pošto vrlo uspješno zastupa interese SUBNOR a i Bosne i Hercegovine, kao države.

Afirmaciju i ugled Boračke organizacije i Glavnog odbora SUBNOAR a Bosne i Hercegovine, na kraju svjedoči i činjenica da je njegova delegacija pozvana na proslavu pedesete godišnjice pobjede nad fašizmom 9. maja 1995. godine. Delegaciju su sačinjavali Niko Mihaljević, predsjednik i Džemil Šarac, potpredsjednik, koji su iz opsjednutog Sarajeva izašli kroz tunel Dobrinja Butmir i dalje preko Zagreba u Moskvu.

---

[38] Ostali članovi Predsjedništva bili su: Drago Borovčanin, Mile Perković, Drago Subotić, Vaso Radić, Ćiro Radić, Esad Cerić, Džemil Šarac, Salih Osmanbegović, Đuro Radonjić, Munib Alić, Milan Inđić, Enver Redžić, Milan Aćić, Džemal Muminagić, Čedo Kapor, Mujo Čomić, Džemil Kapetanović, Adolf Dančević.

Ratno predsjedništvo SUBNOAR a Bosne i Hercegovine, izabrano 15. novembra 1995. godine, sačinjavali su: Salih Osmanbegović, predsjednik, Zora Mićić Tufo, Fazlija Alikalfić, Jozo Bodružić, potpredsjednici, Gojko Vukadinović, generalni sekretar, te Mato Andrić, Esad Cerić, Ekrem Durić, Mujo Čomić, Kemal Halilović, Čedo Kapor, Niko Mihaljević, Mile Perković, Draško Popović, Vaso Radić, Đuro Radonjić, Džemil Šarac, Nađa Biser Taso i Munib Alić, članovi. Na sjednice Predsjedništva uz to pozvani još šest istaknutih boraca NOR a, te Gradski odbor SUBNOAR a Sarajevo.

IX

POSLJEDICE OPSADE SARAJEVA: GENOCID, URBICID I EKOCID

Arif Smajkić

STRADANJA STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA U PERIODU 1992   1995. GODINE*

Uvod

Agresija na BiH i grad Sarajevo izazvala je teške demografske posljedice.

Dogodile su se masovne nasilne smrti i pokrenute su u velikom broju prinudne migracije. Prekinut je normalni razvitak populacije i deformirani su svi vitalni trendovi u tom razvitku. Reprodukcija stanovništva je poremećena i sasvim je neizvjesno kada će se normalizovati.

Krajnji rezultat je znatno brojčano smanjenje stanovništva i geografska disperznost.

Opsada Sarajeva trajala je **1348** dana.

Stanovništvo grada bilo je izloženo neselektiranom dejstvu svih oružja, što je pored masovnih nasilnih smrti dovelo do teških povređivanja.

Broj teških invalida   žrtava rata u gradu Sarajevu je preko 6%.

Kao posljedice višemjesečnih prekida u redovnom snabdijevanju vodom, gasom i električnom energijom bile su nestabilne higijensko epidemiološke prilike u gradu Sarajevu, koje su dovele do evidentnog porasta morbiditeta od zaraznih oboljenja u epidemičnoj formi.

Pored pomenutih faktora, i nedostatnost adekvatne ishrane utjecala je na daljnji pad imunoloških sposobnosti kod stanovništva što je rezultiralo porastom morbiditeta od infekcija respiratnog i gastrointestinalnog sistema.

---

* Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH, direktor: prof. dr. Arif Smajkić, Centar za zdravstvenu statistiku i informatiku. Rukovodilac Centra: dr. Aida Pilav, Sarajevo 1996. godine. Ovaj referat je za ovu knjigu preuzet iz dokumentacije Naučnog skupa "Bosna i Hercegovina i Bošnjaci", održanog u Sarajevu 9 11. maja 1997. godine.

Rat je uzrokovao i brojne psihičke i socijalne poremećaje kod stanovništva grada Sarajeva.

Uočen je trend porasta stresom izazvanih psihičkih poremećaja kao i drugih specifičnih poremećaja mentalnog zdravlja (posttraumatski stres sindrom, sindrom adaptacije itd).

Ovakve posljedice rata stavljaju Vladu BiH i gradsku vladu pred vrlo složene i dugotrajne sanacione zadatke.

Površina i stanovništvo

Grad Sarajevo, kao glavni grad i administrativno politički centar Republike Bosne i Hercegovine (po popisu iz 1991. godine), sačinjavalo je deset općina:

Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Vogošća, Ilijaš, Hadžići, Trnovo i Pale.

Grad se prostirao na površini od 2.095 km^2. Prosječna gustina naseljenosti bila je 251,6 stanovnika na jedan km^2.

Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu i grad Sarajevo, aprila 1992. godine, pojedine općine i dijelovi općina bivaju okupirani od strane agresora, tako da je legalna vlast BiH kontrolirala veće dijelove četiri gradske općine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad), što je približno činilo 260 km^2 ili 12,4%, sa prosječnom gustinom naseljenosti u prve tri godine rata od 1508,5 po km^2.

Ukupan broj zaposlenih radnika u 1991. godini u gradu Sarajevu bilo je 182.526 ili 54,7% radnoaktivnog stanovništva, od čega u privredi 145.515 ili 79,7%, a u vanprivredi 37.011 ili 20,3%.

Ukupan čisti lični dohodak po radniku iznosio je 5.848 din.

- u privredi 5.475 din,
- u vanprivredi 7.626 din.

Od aprila 1992. godine dolazi do katastrofalnih izmjena u načinu života i rada građana Sarajeva.

Na području deset gradskih općina, po popisu iz 1991. godine, živjelo je 527.049 stanovnika.

Početkom agresije na RBiH, legalna vlast BiH kontrolirala je veće dijelove šest gradskih općina, gdje je po popisu iz 1991. godine živjelo 453.872 stanovnika ili 86,1% od ukupnog broja stanovnika grada.

Po procjeni državnog Zavoda za statistiku BiH, u periodu od 1992. do 1994. godine broj stanovnika na tom području smanjen je za 16,3%, a u 1995. godini za još 11,3%, što ukupno čini smanjenje od 27,6%.

BROJ STANOVNIKA GRADA SARAJEVA 1991/1995. GODINE

Tabela 1.

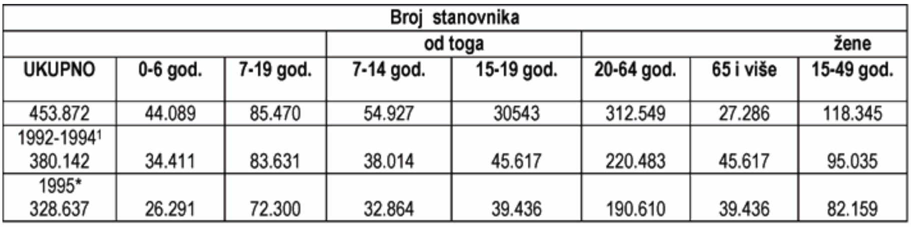

Broj stanovnika							
			od toga				žene
UKUPNO	**0-6 god.**	**7-19 god.**	**7-14 god.**	**15-19 god.**	**20-64 god.**	**65 i više**	**15-49 god.**
453.872	44.089	85.470	54.927	30543	312.549	27.286	118.345
1992-1994[1] 380.142	34.411	83.631	38.014	45.617	220.483	45.617	95.035
1995* 328.637	26.291	72.300	32.864	39.436	190.610	39.436	82.159

Po popisu stanovništva iz 1991. godine, stanovništvo grada Sarajeva biološki je bilo na granici stacionarnog i regresivnog tipa stanovništva.

Dok je Sarajevo Centar i Sarajevo Stari Grad predstavljalo stabilno i regresivno stanovništvo, dotle je Sarajevo u pravcu Novog Grada, Ilidže i okolnih općina izrazito mlađe.

Spolna struktura stanovništva grada Sarajeva u 1991. godini bila je u korist žena (žene 51%, muškarci 49%), što je tipično za urbane industrijske sredine u kojima muškarci umiru u većem procentu zbog manje otpornosti i veće izloženosti životnim opasnostima (opasnija zanimanja industrija, saobraćaj itd.).

U periodu od 1992   1995. godine znatna su pomjeranja u starosnoj strukturi stanovništva.

---

[1] Podaci za period 1991 1995. godina su procjene državnog Zavoda za statistiku.

Prema procjenama Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH, starosna struktura stanovništva grada Sarajeva odgovara regresivnom tipu, na račun povećanja starosne skupine od 65 i više godina (udio starosne skupine od 65 i više godina u ratnom periodu, u odnosu na 1991. godinu povećan je za 6%).

Istovremeno, smanjen je udio starosne skupine djece 0 6 godina (posljedica smanjenja stope nataliteta i migracija) za 2% i udio starosne skupine od 20 64 godine (radnoaktivno stanovništvo) za 10%, što je posljedica masovnih nasilnih smrti i prisilnih migracija.

STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA
u periodu 1991. 1995. godina

Tabela 2.

SARAJEVO	0-19	20-64	65 i više godina	žene fert.dobi 15-49
1991	28,5%	68,8%	6,0%	26,0%
1995	30,0%	58,0%	12,0%	25,0%

Na grafikonu 1. prikazana je piramida starosti stanovništva grada Sarajeva prema popisu iz 1991. godine i prema procjeni Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH za ratni period.

STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA
1991. i 1995. GODINE

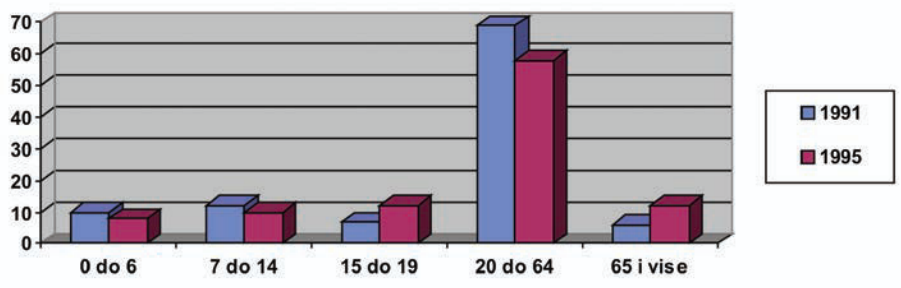

Stopa nataliteta u gradu Sarajevu 1991. godine bila je 14,7%, ako se posmatra svih deset gradskih općina.

Komparacije radi, za prikaz vitalnih pokazatelja, uzimali smo podatke za četiri gradske općine koje su sačinjavale grad Sarajevo od 1992 1995. godine.

Stopa nataliteta u četiri gradske općine u 1992. godini bila je 14.9‰ (14,9 živorođene djece na 1000 stanovnika) i u potpunosti je odgovarala standardu razvijenih zemalja svijeta.

Od 1992. godine uočava se trend naglog opadanja stope nataliteta u gradu (najniža stopa je u 1993. godini 5,5‰, što čini tri puta nižu stopu nego u 1991. godini).

U 1995. godini, koja se smatra relativno mirnijom, uočava se porast stope nataliteta na 12,4‰. (Tabela 3.).

Opća stopa mortaliteta u četiri gradske općine u 1991. godini bila je 6,5‰ (6,5 umrlih na 1000 stanovnika), što je odgovaralo starosnoj strukturi stanovništva grada.

Podatke o smrtnosti u toku rata treba analizirati sa oprezom zbog neažurnosti u registriranju ovog vitalnog događaja.

Masovne nasilne smrti dešavale su se svaki dan i nisu uvijek blagovremeno registrirane.

Podatke kojima raspolažemo su preliminarni podaci na temelju obrađenih prijava smrti.

U toku je definitivna rekonstrukcija i korekcija podataka.

Stopa opće smrtnosti, bez nasilnih smrti, u gradu Sarajevu, u toku ratnog perioda imala je vrh u 1993. godini sa vrijednošću 9,9‰.

Komparacije radi, u tabelama 5 8, prikazujemo dva izvora informacija o općoj smrtnosti u gradu i o stopi nasilnih smrti u gradu.

Svakako da je veće učešće stare populacije u ukupnoj populaciji, te pogoršani socio ekonomski uslovi doveli do povećanja opće prirodne smrtnosti (Tabela 3.).

Važan vitalan pokazatelj je i smrtnost dojenčadi.

U 1991. godini smrtnost dojenčadi u gradu Sarajevu je iznosila 17,0‰ (17 dojenčadi umre na 1000 živorođene djece).

Relativno visoka smrtnost dojenčadi objašnjava se postojanjem gradskog porodilišta, gdje se godišnje obavljalo i do 10.000 poroda. Sve smrtnosti dojenčadi (perinatalne) registrirane su po mjestu dešavanja (grad Sarajevo), a ne po mjestu boravka roditelja, od kojih su mnogi bili od Trnova do Kiseljaka.

Učešće smrtnosti dojenčadi u ukupnoj smrtnosti 1991. godine bilo je 3,9%.

U periodu 1992   1995. godine, prema raspoloživim podacima, stopa smrtnosti dojenčadi (perinatalni mortalitet) povećana je za dva puta.

U 1992. godini stopa je iznosila 31,6%.

To je još jedna od direktnih posljedica rata.

Učešće smrtnosti dojenčadi u ukupnoj smrtnosti u ratnom periodu kretalo se od 2,5‰ do 0,5‰.

Rat i ratna razaranja, te teški socio ekonomski uslovi života, na osnovu gore navedenih vitalnih trendova, odrazili su se i na prirodni priraštaj.

U 1991. godini prirodni priraštaj je iznosio 8,3% i prema standardima bio je na granici povoljnog.

U prve tri godine rata bio je negativan (u 1993. godini izrazito negativan   4,4%).

Od 1993. godine prirodni priraštaj registruje lagani porast, te u 1995. godini ima pozitivnu vrijednost, ali još uvijek daleko od povoljnog prirodnog priraštaja (50% je niži u odnosu na predratni period).

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA
1991. 1995. GODINA

Tabela 3.

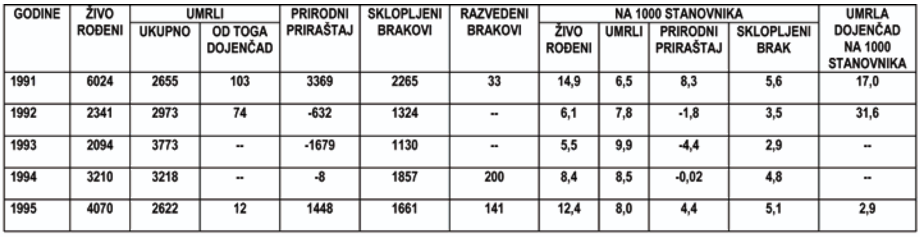

GODINE	ŽIVO ROĐENI	UMRLI		PRIRODNI PRIRAŠTAJ	SKLOPLJENI BRAKOVI	RAZVEDENI BRAKOVI	NA 1000 STANOVNIKA				UMRLA DOJENČAD NA 1000 STANOVNIKA
		UKUPNO	OD TOGA DOJENČAD				ŽIVO ROĐENI	UMRLI	PRIRODNI PRIRAŠTAJ	SKLOPLJENI BRAK	
1991	6024	2655	103	3369	2265	33	14,9	6,5	8,3	5,6	17,0
1992	2341	2973	74	-632	1324	--	6,1	7,8	-1,8	3,5	31,6
1993	2094	3773	--	-1679	1130	--	5,5	9,9	-4,4	2,9	--
1994	3210	3218	--	-8	1857	200	8,4	8,5	-0,02	4,8	--
1995	4070	2622	12	1448	1661	141	12,4	8,0	4,4	5,1	2,9

***Grad Sarajevo: Centar, Novi Grad, Novo Sarajevo i Stari Grad**

Grad Sarajevo kao veliku urbanu sredinu u predratnom periodu karakterisale su velike dnevne i sedmične migracije.

Taj trend je bio u padu posljednjih par godina prije rata.

Velika pomjeranja stanovništva desila su se u toku 1992. godine.

Dijelovi gradskih općina u proljeće 1992. godine bivaju okupirani, tako da je pokrenut ogroman talas prisilnih migracija.

Procjena je, da je u prve tri godine rata u gradu Sarajevu bilo 38,6% raseljenih lica.

Pravci kretanja migranata bili su sa susjednih općina ili okupiranih dijelova gradskih općina, a veliki priliv raseljenih bio je iz dijelova istočne Bosne.

Učešće raseljenih lica u ukupnoj populaciji grada u 1995. godini, iznosi 26,9%, što čini smanjenje od 11,7% u odnosu na prve tri ratne godine.

Smanjenje broja raseljenih lica u gradu Sarajevu u ovom periodu je rezultat daljnje migracije bosanskohercegovačkog stanovništva prema trećim zemljama.

Istovremeno, smanjeno je učešće domicilnog stanovništva.

U ratnom periodu, broj domicilnog stanovništva grada smanjen je za 52,9%.

Domicilno stanovništvo odlazi uglavnom u susjedne države (Hrvatska) i prema zemljama Zapadne i Sjeverne Evrope, te Amerike i Australije.

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, te reintegracijom dijelova gradskih općina u FBiH, očekivati je da će broj raseljenih lica biti u opadanju, a i da će se povećavati broj povratnika iz europskih zemalja.

Postoje procjene prema kojima se 15 do 20% domicilnog stanovništva neće vratiti na područje grada.

Zdravstveno stanje stanovništva

Pet vodećih uzroka smrti u gradu Sarajevu u 1990. godini (Tabela 4.) bila su oboljenja cirkulatornog sistema, maligne neoplazme, bolesti digestivnog i respiratnog sistema, što u potpunosti odgovara i starosti populacije, te načinu života i rada u gradskoj sredini.

VODEĆI UZROCI SMRTI U GRADU SARAJEVU U 1990. GODINI

Tabela 4.

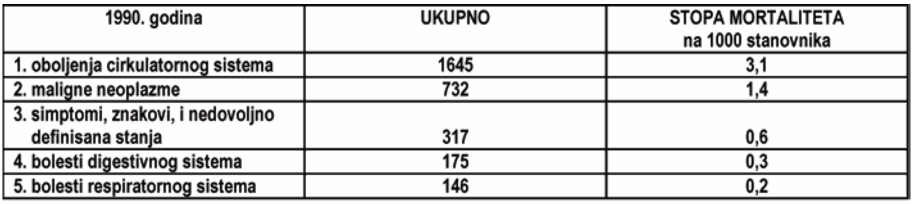

1990. godina	UKUPNO	STOPA MORTALITETA na 1000 stanovnika
1. oboljenja cirkulatornog sistema	1645	3,1
2. maligne neoplazme	732	1,4
3. simptomi, znakovi, i nedovoljno definisana stanja	317	0,6
4. bolesti digestivnog sistema	175	0,3
5. bolesti respiratornog sistema	146	0,2

U toku rata među pet vodećih uzroka smrti pojavljuju se nasilne smrti uzrokovane ratnim dejstvima, koja su 1992. i 1993. godine na prvom mjestu, a u 1994. godini na drugom mjestu.

Rang uzroka smrti ostao je skoro nepromijenjen u odnosu na predratni period.

VODEĆI UZROCI SMRTI U GRADU SARAJEVU 1992 1994. GODINE

1992. GODINA

Tabela 5.

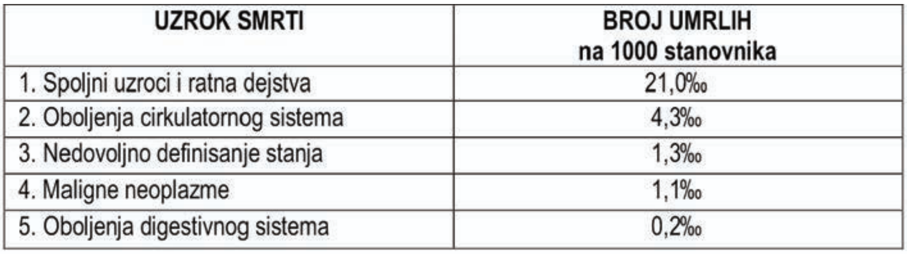

UZROK SMRTI	BROJ UMRLIH na 1000 stanovnika
1. Spoljni uzroci i ratna dejstva	21,0‰
2. Oboljenja cirkulatornog sistema	4,3‰
3. Nedovoljno definisanje stanja	1,3‰
4. Maligne neoplazme	1,1‰
5. Oboljenja digestivnog sistema	0,2‰

1993. GODINA

Tabela 6.

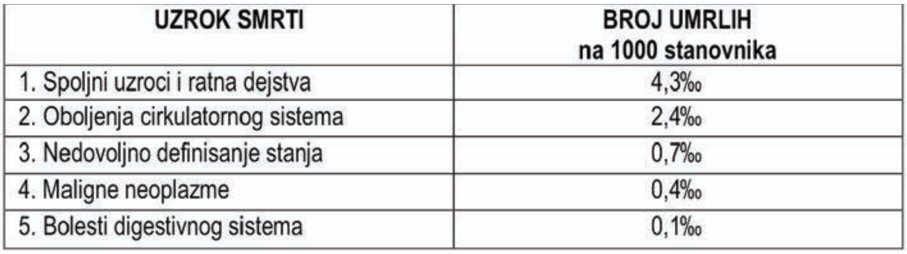

UZROK SMRTI	BROJ UMRLIH na 1000 stanovnika
1. Spoljni uzroci i ratna dejstva	4,3‰
2. Oboljenja cirkulatornog sistema	2,4‰
3. Nedovoljno definisanje stanja	0,7‰
4. Maligne neoplazme	0,4‰
5. Bolesti digestivnog sistema	0,1‰

1994. GODINA

Tabela 7.

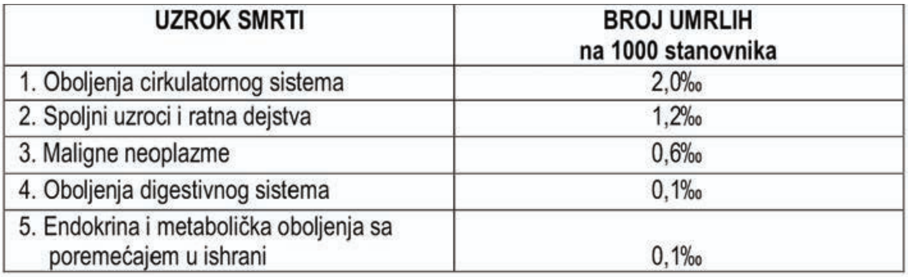

UZROK SMRTI	BROJ UMRLIH na 1000 stanovnika
1. Oboljenja cirkulatornog sistema	2,0‰
2. Spoljni uzroci i ratna dejstva	1,2‰
3. Maligne neoplazme	0,6‰
4. Oboljenja digestivnog sistema	0,1‰
5. Endokrina i metabolička oboljenja sa poremećajem u ishrani	0,1‰

Prikazani podaci su podaci na temelju obrađenih prijava smrti iz matičnih ureda općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. Podaci o uzrocima smrti za 1995. godinu su u obradi. Broj nasilnih smrti u gradu Sarajevu u 1995. godini je 547.

NASILNE SMRTI U GRADU SARAJEVU 1992 1995. GODINE

Tabela 8.

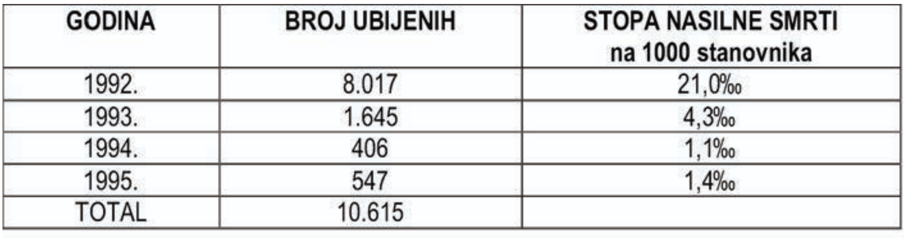

GODINA	BROJ UBIJENIH	STOPA NASILNE SMRTI na 1000 stanovnika
1992.	8.017	21,0‰
1993.	1.645	4,3‰
1994.	406	1,1‰
1995.	547	1,4‰
TOTAL	10.615	

Bitna karakteristika ratnog perioda u Sarajevu su i masovna ranjavanja stanovništva.

BROJ RANJENIH U GRADU SARAJEVU 1992 1995. GODINE

Tabela 9.

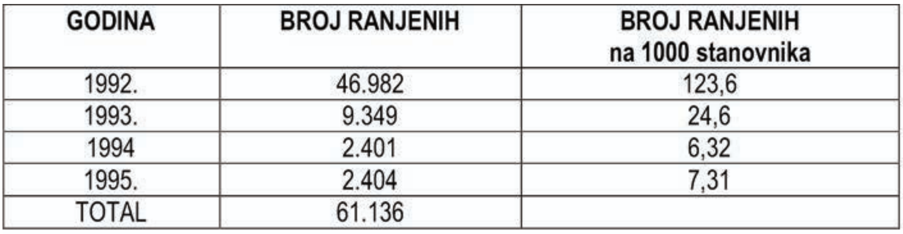

GODINA	BROJ RANJENIH	BROJ RANJENIH na 1000 stanovnika
1992.	46.982	123,6
1993.	9.349	24,6
1994	2.401	6,32
1995.	2.404	7,31
TOTAL	61.136	

Od ukupnog broja ranjavanja 32,2% čine teške povrede koje podrazumijevaju tešku invalidnost.

BROJ I STRUKTURA TEŠKIH POVREDA U GRADU SARAJEVU 1992 1995. GODINE

Tabela 10.

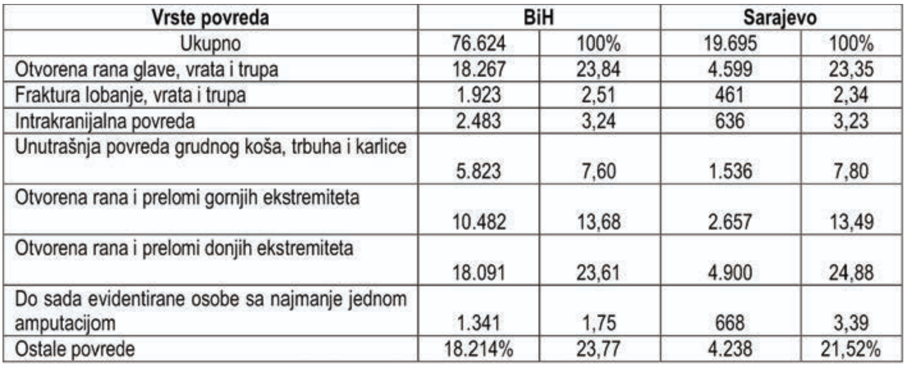

Vrste povreda	BiH		Sarajevo	
Ukupno	76.624	100%	19.695	100%
Otvorena rana glave, vrata i trupa	18.267	23,84	4.599	23,35
Fraktura lobanje, vrata i trupa	1.923	2,51	461	2,34
Intrakranijalna povreda	2.483	3,24	636	3,23
Unutrašnja povreda grudnog koša, trbuha i karlice	5.823	7,60	1.536	7,80
Otvorena rana i prelomi gornjih ekstremiteta	10.482	13,68	2.657	13,49
Otvorena rana i prelomi donjih ekstremiteta	18.091	23,61	4.900	24,88
Do sada evidentirane osobe sa najmanje jednom amputacijom	1.341	1,75	668	3,39
Ostale povrede	18.214%	23,77	4.238	21,52%

Posebno poglavlje u ratnoj drami grada Sarajeva čine djeca. Od ukupnog broja poginulih 15,1% čine djeca.

Od ukupnog broja ranjenih 24,4% čine djeca.

STRADANJA DJECE U GRADU SARAJEVU 1992 1995. GODINE

Tabela 11.

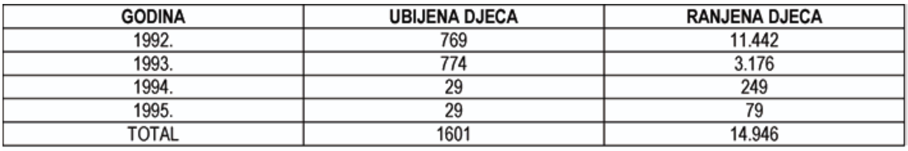

GODINA	UBIJENA DJECA	RANJENA DJECA
1992.	769	11.442
1993.	774	3.176
1994.	29	249
1995.	29	79
TOTAL	1601	14.946

Na području regiona Sarajevo, u 1991. godini, vodeća oboljenja u svim populacionim skupinama su akutne respiratorne infekcije.

Kod djece uzrasta do šest godina, pored akutnih respiratornih infekcija zastupljeni su bronhitis, neinfektivni enteritis i kolitis, oboljenja srednjeg uha i anemije (Tabela 12.).

Djeca i omladina uzrasta 7 19 godina obolijevala su, pored akutnih respiratornih infekcija, od neinfektivnog enteritisa i kolitisa, gripa, oboljenja bubrega i urinarnog sistema, te bronhitisa i emfirema (Tabela 12.1.)

Populacija odraslih (19 i više godina) najčešće je obolijevala od akutnih respiratornih infekcija, oboljenja koštano mišićnog sistema, neurotičnih poremećaja, hipertenzije i bolesti urinarnog sistema (Tabela 12.2.)

VODEĆA OBOLJENJA NA PODRUČJU SARAJEVSKOG REGIONA 1991. GODINE

DJECA 0 6 GODINA

Tabela 12.

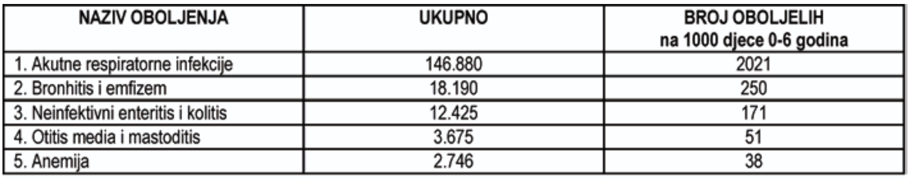

NAZIV OBOLJENJA	UKUPNO	BROJ OBOLJELIH na 1000 djece 0-6 godina
1. Akutne respiratorne infekcije	146.880	2021
2. Bronhitis i emfizem	18.190	250
3. Neinfektivni enteritis i kolitis	12.425	171
4. Otitis media i mastoditis	3.675	51
5. Anemija	2.746	38

DJECA I OMLADINA 7 19 GODINA

Tabela 12.1.

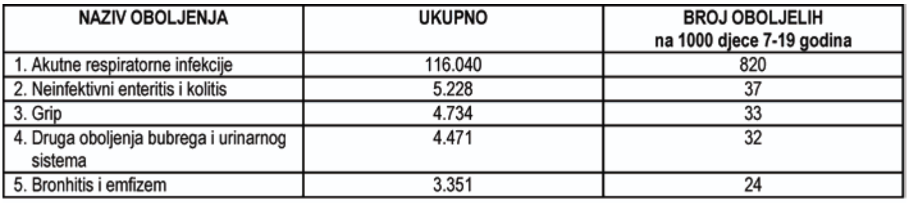

NAZIV OBOLJENJA	UKUPNO	BROJ OBOLJELIH na 1000 djece 7-19 godina
1. Akutne respiratorne infekcije	116.040	820
2. Neinfektivni enteritis i kolitis	5.228	37
3. Grip	4.734	33
4. Druga oboljenja bubrega i urinarnog sistema	4.471	32
5. Bronhitis i emfizem	3.351	24

ODRASLI OD 20 I VIŠE GODINA

Tabela 12.2.

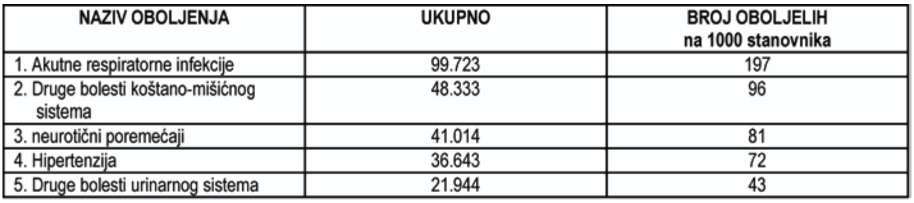

NAZIV OBOLJENJA	UKUPNO	BROJ OBOLJELIH na 1000 stanovnika
1. Akutne respiratorne infekcije	99.723	197
2. Druge bolesti koštano-mišićnog sistema	48.333	96
3. neurotični poremećaji	41.014	81
4. Hipertenzija	36.643	72
5. Druge bolesti urinarnog sistema	21.944	43

Osnovne karakteristike morbiditeta odraslog stanovništva u gradu u ratnom periodu su porast broja povreda (ratne povrede) i porast specifičnih poremećaja mentalnog zdravlja (nemolični poremećaji).

Povrede kod odraslog stanovništva u 1993. godini zauzimaju treće mjesto među pet vodećih oboljenja, dok se u 1992., 1994. i 1995. godini nalazi na četvrtom mjestu.

Nemolični poremećaji sa manjim izmjenama ranga (3. ili 4. mjesto), također, se nalaze među pet vodećih oboljenja/stanja.

Ratne povrede zauzimaju visok rang i u starosnoj skupini 0 6 i 7 19 godina.

U 1993. godini ratne povrede kod djece do 6 godina zauzimaju peto mjesto, dok kod djece i omladine 7 19. godina zauzimaju četvrto mjesto među vodećim oboljenjima.

U 1994. godini povrede u ovim starosnim skupinama zauzimaju isti rang, dok ih u 1995. godini nema među pet vodećih oboljenja/stanja.

Nedostatna ishrana kao i dugotrajni boravci u tamnim i zatvorenim prostorima rezultirali su porastom anemija u ovim starosnim skupinama, osobito u prve dvije godine rata.

Uočen je porast i crijevnih zaraznih bolesti u istoj starosnoj skupini (zauzimaju 2. mjesto) što je posljedica nestabilnih higijensko epidemioloških prilika koje su vladale u gradu u ratnom periodu.

Višemjesečne redukcije vode, nestašica drugih energenata (gas, el. energija) migracije kao i manjak adekvatnog stambenog prostora (naročito u kolektivnim centrima) utjecale su na povećanje morbiditeta od zaraznih oboljenja.

Oboljenja su se nerijetko javljala u epidemijskoj formi.

KRETANJE ZARAZNIH OBOLJENJA U GRADU SARAJEVU 1993. 1995. GODINE

Tabela 14.

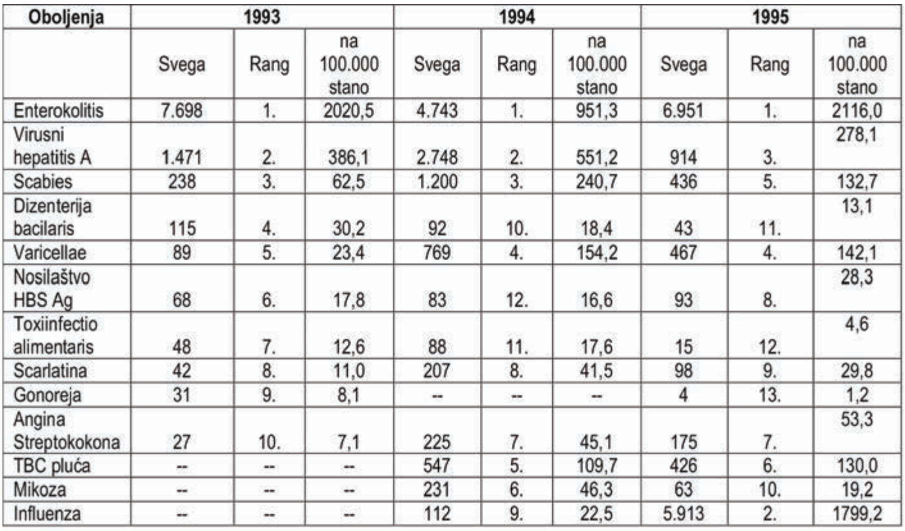

Oboljenja	1993			1994			1995		
	Svega	Rang	na 100.000 stano	Svega	Rang	na 100.000 stano	Svega	Rang	na 100.000 stano
Enterokolitis	7.698	1.	2020,5	4.743	1.	951,3	6.951	1.	2116,0
Virusni hepatitis A	1.471	2.	386,1	2.748	2.	551,2	914	3.	278,1
Scabies	238	3.	62,5	1.200	3.	240,7	436	5.	132,7
Dizenterija bacilaris	115	4.	30,2	92	10.	18,4	43	11.	13,1
Varicellae	89	5.	23,4	769	4.	154,2	467	4.	142,1
Nosilaštvo HBS Ag	68	6.	17,8	83	12.	16,6	93	8.	28,3
Toxiinfectio alimentaris	48	7.	12,6	88	11.	17,6	15	12.	4,6
Scarlatina	42	8.	11,0	207	8.	41,5	98	9.	29,8
Gonoreja	31	9.	8,1	--	--	--	4	13.	1,2
Angina Streptokokona	27	10.	7,1	225	7.	45,1	175	7.	53,3
TBC pluća	--	--	--	547	5.	109,7	426	6.	130,0
Mikoza	--	--	--	231	6.	46,3	63	10.	19,2
Influenza	--	--	--	112	9.	22,5	5.913	2.	1799,2

U ratnom periodu, zarazni enterokolitis zauzima prvo mjesto među vodećim zaraznim oboljenjima sa relativno visokom stopom morbiditeta.

Virusni hepatitis A je, također, predstavljao značajan problem na području grada. Javljao se u epidemijskoj formi, naročito na području općina Novi Grad (MZ Buča Potok) i Centar (MZ Soukbunar).

Od 1994. godine TBC pluća se nalazi među pet vodećih oboljenja u gradu i predstavljaće vrlo značajan problem i u narednom periodu.

Zaključci

- U toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo je bilo blokiran grad u trajanju od 1348 dana.
- Pored blokade i stalnog granatiranja grad je neredovno snadbijevan vodom, el. energijom i gasom.
- Rat je izazvao značajne demografske promjene stanovništva grada.

- Ratna dejstva u opkoljenom Sarajevu ostavila su dubokog traga i na normalan razvoj stanovništva i njegovu neproduktivnu sposobnost.
- Ukupan broj stanovnika grada na području koje je kontrolirala legalna vlast BiH, smanjen je za 27,6%.
- Rat je značajno umanjio natalitet na području grada Sarajeva za skoro tri puta u prve tri ratne godine, dok se u 1995. godini uočava trend laganog porasta.
- Stopa opće smrtnosti u ratnom periodu pokazivala je nagli porast od 6,6‰ do 9,9‰.
- Prirodni priraštaj je u tri ratne godine imao negativan predznak (izrazito negativan u 1993. godini kada je iznosio –4,4‰).
- Pokrenute su brojne prisilne migracije, kako u grad Sarajevo, tako i iz grada u druge dijelove Republike i inostranstvo.
- U prve tri ratne godine broj raseljenih lica u gradu je iznosio 38,6%.
- Broj domicilnog stanovništva smanjen je za 52,9%.
- Masovne nasilne smrti bile su prisutne u čitavom ratnom periodu.
- Stopa nasilne smrti je 1992. godine bila 60,6% ili deset puta veća od stope prirodne smrtnosti, 1993. godine 5,8% ili skoro ista kao stopa prirodne smrtnosti, 1994. godine 1,1% ili 5,9 puta manja od stope prirodne smrtnosti.
- 1995. godine 5,9% ili ista kao stopa prirodne smrtnosti.
- U prve tri godine rata, prosječno je ranjavan svaki šesti stanovnik grada.
- Od ukupnog broja ranjavanja 32,2% čine teške povrede koje podrazumijevaju invalidnost od 80 100%.
- Od ukupnog broja poginulih 15,1% čine djeca, dok od ukupnog broja ranjenih djeca čine 24,4%.
- Osnovne karakteristike obolijevanja stanovništva grada Sarajeva u proteklom ratnom periodu su ratne povrede, zarazna oboljenja i postraumatski psihostres.

– Nestabilne higijenske prilike utjecale su na povećanje morbiditeta od zaraznih oboljenja (nesigurno vodosnabdijevanje, manjak adekvatnog stambenog prostora, nestabilna situacija sa osnovnim energentima).

Literatura

1. I. Bošnjović, A Smajkić, STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI GUBICI, Zdravstveno socijalne posljedice agresije na Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1996, 3:#
2. F. Konjhodžić, NEUROHIRURŠKE POVREDE U ODBRAMBE NOM RATU U BIH, Sarajevo, 1994,
3. A. Smajkić, V. Bekrić i I. Bošnjović, GENOCID, ETNIČKO PRO TJERIVANJE – ISTREBLJIVANJE NARODA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI,
4. Zdravstveno socijalne posljedice agresije na Bosnu i Hercegovinu prijedlog sanacije, Sarajevo, 1996, 3:7
5. A. Smajkić, S. Zec, B. Telebak, A. Filipović Hadžiomeragić, CHANGES IN NUTRITION ARMPNG RESIDENTS AND REFUGEES IN SARAJEVO DURING THE WAR, EUROPIAN JOURNAL OF CUNICAL NUTRITION, 1995, 49:111 4
6. S. Šimić, RANE I KASNE POSLJEDICE RATA NA RAĐANJE I RAZVOJ NOVOROĐENČADI U SARAJEVU, Zdravstveno socijalne posljedice agresije na Bosnu i Hercegovinu prijedlog sanacije, Sarajevo, 1996, 3:52
7. F. Šišić, POVREDE KRVNIH SUDOVA I NJIHOVO LIJEČENJE U ODBRAMBENOM RATU BIH, Sarajevo 1995.
8. Bilten Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH, br. 1 22, Sarajevo.
9. Brifing Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH, br. 1 10, Sarajevo.

10. Mreže, kapaciteti i djelatnost zdravstvene službe u BiH u 1991. godini, Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH, Sarajevo, 1996.

11. Statistički godišnjak BiH 1992, Republički zavod za statistiku, Sarajevo 1994.

12. Naučni skupovi: PSIHOSOCIJALNI ASPEKTI RATA U REPUBLICI BIH, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1996.

Prof. dr. Faruk Mekić

POSLJEDICE ODBRANE I OPSADE SARAJEVA SA STANOVIŠTA UREĐENJA I ZAŠTITE OKOLIŠA

Uvod

Čovjek je na zemlji stvoren da čini dobra djela. Kada je riječ o njegovom okruženju čovjek je glavni i najveći uzročnik svih poremećaja u narušavanju stabilnog stanja faktora koji čine osnovne uvjete za život na zemlji. Aktivnosti čovjeka u svakodnevnom životu mogu prouzročiti određene akcidente, ali je to jako intenzivirano u jednoj sredini kada nastupi anarhija bezakonje. To se upravo desilo na području okupiranog Sarajeva u prvim mjesecima agresije na Bosnu i Hercegovinu, dok se nije konsolidirala vlast u takvom stanju.

Da bismo lakše razumjeli trenutno stanje sa površinama na teritoriji Kantona Sarajevo saznajemo da je, prema podacima Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, došlo do redukcije površine, pri čemu je u prosjeku njegova površina (bez općine Pale koja je 1983. godine iznosila 153.827 ha), kao posljedica okupacije i agresije umanjena za cijelih 17% (ili 26.544 ha), te ona danas iznosi 127.283 ha. Najveće posljedice agresije su se odrazile na općinu Novo Sarajevo, kojoj je oduzeto 72% površine iz 1983. godine. Općini Stari Grad je također oduzeto 55% površine. Procentualno općina Trnovo je reducirana za 26%, što u apsolutnom iznosu (11.918 ha) čini nešto više od sadašnje površine tri gradske općine (Stari Grad, Centar i Novo Sarajevo 10.008 ha). Od devet općina u Kantonu Sarajevo samo na tri nisu vršene nikakve „intervencije“ s obzirom na površinu iz 1983. godine.

U našem tekstu koji slijedi daćemo nešto više svjetla posljedicama okupacije Sarajeva na gore spomenute životne faktore, kao što su zrak, šume, zemljište i vode.

Parkovi

Odmah nakon okupiranja Sarajeva veliki dio dana život Sarajlija se odvijao izvan prostora kuće. Te prve godine (1992) nakon zatvaranja grada (april mjesec) prvi prostori koji su bili „preopterećeni" ljudima su parkovske površine, prije svega velikom broju ljudi je sužen životni djelokrug usljed gubitka radnih mjesta, kao i velikoj migraciji ljudi iz drugih dijelova Sarajeva i izvan njega.

Sarajevo je bilo vrlo bogato određenim površinama pod zelenilom i drvećem, koje smo mi u svakodnevnom govoru nazivali parkovima (iako ni jedna zelena oaza u Sarajevu nije formirana kao park, nego se to dešavalo uglavnom spontano). Ako se uporede površine pod drvećem i travnom vegetacijom u Sarajevu sa onima u drugim svjetskim i evropskim gradovima osjetna je velika diskrepanca. Na primjer, općina Centar u okviru svoje površine od 33 km^2 ima 50% šuma, 33% poljopri vrednog zemljišta i 17% su ostale površine. Ako bismo tih 17% (5,95 km^2) raspodijelili na 68.700 njezinih stanovnika vidjeli bismo da je 8,7 m^2/stanovniku (sveukupne površine sa svim zgradama i betonsko asfaltnim površinama). Želeći pokazati naše siromaštvo u zelenilu uporedili smo te normative sa nekim gradovima u svijetu. Tako npr. površina zelenila u Vašingtonu 51,3 m^2/stan, Bostonu 20,0 m^2/stan, ili Hamburgu koji ima 17 m^2/stan parkova i drugih parkovskih površina, daleko nadmašuje zelenilo u općini Centar. Zasigurno da je okupacija Sarajeva imala i štetnih posljedica u segmentu ostvarenja planova za zelene površine. Tako je na osnovu potreba u zelenim površinama predratnim planovima bilo navedeno da se podigne toliko novog zelenila da 2000. godine gradsko zelenilo dostigne površinu od 16,5 m^2 po jednom stanovniku. Ali ove podatke za općinu Centar smo prije svega prezentirali da se vidi koliko je ljudi bilo koncentrirano na vrlo uskom prostoru i da se vidi koliki je bio pritisak na zelene i parkovske površine u toku agresije na teritoriji općine Centar koja je bila slobodna (agresor je bio okupirao 2/3 njezine površine).

Vremenom su parkovske površine sve više trpjele devastacije, što je već u toku zime 1992/1993. rezultiralo potpunim uništenjem drveća i grmlja u parkovima (kao što je to npr. park kod Druge gimnazije), drvećem i grmljem na svim grobljima, dvorištima obrazovnih i zdravstvenih i drugih ustanova. Na ovaj način zemljište je vrlo brzo bilo izloženo erozionim procesima, kroz, prije svega, eolsku eroziju, gdje je vjetar raznosio polutante po cijelom gradu. Navedeni polutanti su privremeno (30 40 godina) bili deponirani u zemljištu ispod drveća i grmlja emitovani od strane automobila i industrijskih pogona u to vrijeme najzagađenijeg grada na svijetu.

U proljeće 2003. godine u okupiranom gradu počinje, usljed nedostatka hrane, da se intenzivno obrađuje i prekopava svaka slobodna površina radi sjetve poljoprivrednih kultura. Na ovaj način se željela ublažiti velika glad koja je bila prisutna. Pored kontaminacije zraka ovim polutantima (prije svega teškim metalima) ljudi konzumiranjem povrća uzgojenog na tim površinama iste ubacuju direktno u organizam. Intenzivna pojava raznih teških oboljenja u poratnom periodu vjerovatno bi se mogla pripisati jednim dijelom i prisustvom tih polutanata u nama.

Prema Pintariću (2004) u okupiranom gradu je u periodu 1992 1995. godine posječeno oko 40.000 stabala, koja su, između ostalog, bila objekat sakupljanja prašine i aerosola. Tako u prosjeku se obračunom dođe do brojke od 8.000 tona i prašine koja je morala biti deponirana na ogoljelu gradsku površinu.

Na osnovu relevantnih podataka saznajemo da je u toku okupacionog perioda na području grada uništeno i degradirano preko 80% dendrolflore, travnjaka i skoro 100% je uništen pokretni i nepokretni mobilijar (klupe, kontejneri i korpe za otpatke i sl.).

Stoga treba što prije pristupiti obnovi postojećih parkovskih površina, kao i izgradnji novih. Među njima posebno mjesto zauzima izgradnja kompleksa „Žuč“ čim će se u velikoj mjeri povećati prisutnost zelenih površina u gradu, a kroz to poboljšati i kvalitet življenja u istome.

Šumske površine

U Kantonu Sarajevo ukupna površina šuma (prema podacima Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo) iznosi 72.805,8 ha, u odnosu

87%:13% u korist državnih šuma. Na sličan način agresija je i ovdje učinila da dođe značajno do redukcije šumskih površina. U okupiranoj zoni Sarajeva šume su posebno bile predmetom različitih interesa, tako da su tom prilikom degradirane značajno postojeće šume što je imalo za posljedicu nastanak velike površine obešumljenog terena u nivou od 228 ha.

Nestankom tih šuma, kao i oštećivanjem preostalih došlo je do ulančavanja šteta na tim i susjednim površinama. One se ogledaju, prije svega, u vrlo intenzivnoj degradaciji tla različitim erozionim procesima. Uništavanje šuma i kultura u neposrednoj blizini grada dovelo je do promjene same klime u istome. Naime, poznato je da šume imaju blagotvorno dejstvo na njezinu okolinu prije svega ublažavajući temperaturne ekstreme (visoke ljeti i niske zimi), čineći na taj način ljudima ugodniji život. Pintarić („Značaj šume za čovjeka i životnu sredinu“, Sarajevo, 2004) navodi da dnevna amplituda temperature ponekada iznosi i 10°C, te je tako ljeti u šumi hladnije za 5°C, zimi toplije za 4°C (kod četinarskih vrsta), nego na otvorenom. U konkretnom slučaju, u neposrednoj okolini Sarajeva nalazile su se već formirane šume od kojih se u toplim danima, kada ljetne žege ugriju asfalt, prema gradu spuštao hladniji zrak čineći ugodniji boravak u gradu, a posebno omogućujući ljudima zdraviji san. Okupacijom grada, kao što smo naveli, došlo je do uništavanja istih, a time i do toga da je boravak u kući postao nepodnošljiv za vrijeme ljetnih žega. Na isti način se to dešavalo i tokom zimskih dana, samo u suprotnom smjeru.

Prema informacijama subjekata koji se brinu o šumama u toku okupacije u užem dijelu grada uništeno je 2.280.200 m^2 šuma čime su šumska zemljišta izložena izvanredno intenzivnoj eroziji. Osim spomenutog danas su se vrlo jasno pokazala oštećenja od polutanata prije i u toku rata i tako kao posljedicu imamo u prirodnim šumama poprilične površine osušenih stabala, gdje oštećena stabla od granata čine jezgra većih osušenih površina napadnutih različitim primjercima štetne entomofaune.

Iz navedenog jasno proizilazi da, što je naš zadatak, što hitnije nađemo sredstva i podignemo šume na ogoljelim površinama koje su pretrpjele izvanredno veliki stepen degradacije. U drugoj fazi treba pristupiti pošu mljavanju površina koje se prema statistikama vrlo dugo vode kao površine koje su sposobne za pošumljavanje (1.217 ha) i izdanačke šume (1.162,8). Ako ovo navedeno odmah krenemo realizirati, i to godišnje 250 ha, za deset godina bi već osjećali izvanredno velike koristi od istih.

To se, prije svega, odnosi na zaustavljanje erozionih procesa, stabilizaciju klizišta, smanjenje oticanja površinskih voda, te ojačavanje vitaliteta postojećih šuma (kroz smanjenja pojave gljivičnih i virusnih oboljenja, te kalamiteta šumskih insekata).

Nesporno je znanstveno dokazano da je šumska vegetacija najefikasnija mjera u zaštiti od erozije. Navešćemo samo jedan od mnogobrojnih primjera koje Pintarić (2004) prezentira citirajući Velaševića („Šuma i životna sredina“, Beograd 1989) oko protuerozionog pošumljavanja u Tenesiju (SAD) 1941. godine. Nakon samo pet godina poslije pošumljavanja efekti su izvanredni, gdje su štete od erozije smanjene za 90%, maksimalno oticanje vode poslije jakog pljuska opalo je za 75%, a nakon deset godina, Pintarić dalje kaže da su gubici zemljišta smanjeni na svega 3%. Tome ide u prilog i činjenica da šumske vrste drveća koje se dublje zakorjenjuju premještaju vodu u dublje slojeve, te na taj način jače smanjuju prisustvo površinske vode u zemljištu u prosjeku 800 2500 m^3 po ha (Mayer, H, Ott, E: Gebirgswaldbau Schutzwaldpflege. 2 Aufflage, Sttutgart 1991, u Pintarić 2004.).

Zasigurno ne smijemo zaboraviti da je šuma vrlo značajan snabdjevač gradskih aglomeracija kiseonikom. Tako se navodi da jedan hektar šume godišnje proizvede dovoljno koseonika za 42 čovjeka. To nam daje za pravo da je gore navedeni zadatak oko pošumljavanja prioritet svih aktivno sti u ovoj sferi.

Zemljište

Naime, ovaj ekološki faktor (najvažniji na Zemlji) je u toku opsade Sarajeva pretrpio najveća i najtrajnija oštećenja. Prije svega, to se odnosi na posljedice uništavanja zelenog pokrivača, kroz provođenje golih sječa, šumskih požara, granatiranja, dok se na drugom mjestu to odnosi na erozione procese (odnošenja zemljišta) uzokovane vađenjem panjeva, pretvaranjem jednog dijela šumskog zemljišta u poljoprivredno, izgradnjom vojnih objekata (tranšeja i rovova), odlaganje i deponovanje smeća, a sve potpomognuto štetnim dejstvom vode i vjetra.

Gubici zemljišta (prije svega poljoprivrednog) osim klizišta koja su se u većoj mjeri pokrenula kao posljedica egresije i okupacije Sarajeva, treba napomenuti fenomen „pretvaranja“ poljoprivrednog zemljišta u građevinsko. Prema podacima Zavoda za planiranje Kantona Sarajevo izgradnjom je ukupno zahvaćeno 6.803,1 ha, od čega je vrlo mali dio šumskog zemljišta zahvaćen (manje od 1%). Ovdje posebno zabrinjava što su uzurpirana poljoprivredna zemljišta najbolje kategorije (I, II; III oranična i IV potencijalno oranična zemljišta), kojih ionako nije bilo dovoljno na području grada. Na osnovu izrađene studije „Upotrebna vrijednost zemljišta“ (Zavoda za planiranje razvoja grada) iz 1983. godine na I kategoriju zemljišta odnosilo se svega 1,9%, II 4,9% i III 2,5%. Dominatna su bila zemljišta V kategorije (56,4%), dok su potencijalno oranična zemljišta (IV kategorija) po prisutnosti zauzimala drugo mjesto (31%) u odnosu na raspoloživu površinu poljoprivrednih zemljišta (87.818 ha). Usljed administrativnih promjena granica općina nastalih agresijom nije se mogao jednostavno primijeniti analogan postupak procentualnog smanjenja općine na smanjenje poljoprivrednog i drugih zemljišta, te još uvijek nije moguće sa velikom vjerovatnoćom utvrditi kako i u kolikoj mjeri je narušen gornji srazmjer kada su u pitanju kategorije zemljišta. To će umnogome biti jasnije kada se završe istraživanja koja su u pripremi oko utvrđivanja kategorija zemljišta uz primjenu novijih znanstvenih dostignuća u toj oblasti (primjenom nove metodologije klasificiranja zemljišta).

Kao privremeni podaci, koji su dobijeni procjenom na osnovu „primjene zakonom predviđene metodoligije“, a na bazi raspoloživih podataka, laboratorijskog i terenskog istraživanja, govore da su najveći „napadi“ na najbolja (oranice) poljoprivredna zemljišta izgradnjom načinjeni u općinama Ilidža, Ilijaš i Hadžići, dok su općinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad „napadnute“ kategorije zemljišta koje se svrstavaju u IV, V i VI kategoriju.

Interesantno je ovdje napomenuti da je prema istim izvorima najviše uništenog poljoprivrednog zemljišta I kategorije u Ilidži (209,5 ha), te II i III u općinama Hadžići (248,6 ha), Ilidži (273,6 ha) i Ilijašu (178,1 ha).

Tako je na cijelom Kantonu Sarajevo ukupno izgradnjom zahvaćeno i nepovratno pretvoreno u građevinsko zemljište 2.108,4 ha, što čini 2% površine kantona.

Ovdje također ni u jednom momentu ne smijemo zaboraviti činjenicu dalje degradacije zemljišta, kao posljedice agresije i okupacije za duži vremenski period izbačenog zemljišta iz upotrebe radi njegove kontamini ranosti minsko eksplozivnim sredstvima. Tako je prema podacima Štaba civilne zaštite Kantona Sarajevo (Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo) svrstano u ovu kategoriju pod šifrom sumnjive površine poljopri vrednog zemljišta 32.379.078 m^2, unutar kojih je oko 20 30% posto rizičnih minskih polja.

Koliki je značaj zemljišta mi još uvijek ne poklanjamo dovoljno pažnje istome. Stoga radi ilustracije važnosti zemljišta neka nam bude dopušteno da to predočimo kroz navode Glavača („Uvod u globalnu ekologiju“ Zagreb, 2001), gdje on prezentira rezultate jedne grupe znanstvenika iz SAD a, Argentine i Holandije koja je pokušala na osnovu dosada provedenih i objavljenih, kao i dostupnih podataka izračunati novčanu vrijednost svjetskih ekosistema, iako je poznato da proizvodnja kiseonika, vode, zaštite od erozije, filtriranja zraka, buke i sl. nije ekonomska kategorija i da se istima ne može trgovati. Glavač dalje navodi da je procijenjena godišnja novčana vrijednost blagotvornih funkcionalnih uticaja svjetskih ekosistema u trilionima (10^{12}) američkih dolara iznosila 33 triliona $ ili dvostruko veća od ukupne godišnje društvene proizvodnje na svijetu (18 triliona $). Ovdje želimo naglasiti da je blagotvorna djelotvornost ekositema u okviru zemljišta i njezinog obrazovanja izračunata u nivou od 17,1 triliona USD $ (rekreacija 3,0; opskrba i regulacija vode 2,3; regulacija klime 1,8; životni prostor 1,4, zaštita od nepogoda bujica, poplava i sl. 1,1; proizvodnja hrane i sirovina 0,8; Genofond 0,8 i ostale usluga 6 trilona $).

Da bismo još bolje potcrtali značaj zemljišta želimo naglasiti da je prema svjetskim standardima propisan dozvoljeni minimum površine od 0,400 ha/stanovniku, u okviru čega treba da bude zastupljeno 0,170 ha obradivog (oranice, vrtovi, voćnjaci) zemljišta da bi se zadovoljile potrebe u proizvodnji vlastite hrane.

U cjelini posmatrano površine poljoprivrednog zemljišta u Kantonu Sarajevo su ispod tih normi i kreću se u okvirima da poljoprivrednog zemljišta ima 0,129 ha/stanovniku, a obradivog 0,040 ha/stan.

Prema podacima Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo samo tri općine (Ilijaš, Trnovo i Hadžići) zadovoljavaju te standarde, dok ostalih šest (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća i Ilidža) imaju površinu od 0,041 ha/stanovniku poljoprivrednog zemljišta ili deset puta manju od svjetskih standarda (15.164 ha obradivog zemljišta/364.947 stanovnika), odnosno osam puta manje obradivog zemljišta.

Zaštita obala rijeka

U periodu agresije na našu državu rijeke Miljacka i Željeznica su imale ne mali značaj na očuvanju duševne stabilnosti građana Sarajeva, najviše iz razloga opskrbe pitkom i tehničkom vodom. S druge strane navedene rijeke su pružale ljudima ugođaj u vrijeme ljetnih žega u potpuno blokiranom gradu, a posebno ovdje treba pomenuti da su obale rijeka sa svojom vrlo oskudnom vegetacijom podmirivale ne malom broju ljudi potrebe za ogrjevom. Naime, vegetacija, koja se nalazila pored nestabilnih obala ovih dviju naših rijeka, iako vrlo male kalorične vrijednosti pružala je izvjesnu nadu u sigurnost opskrbe energijom. Tokom dana opsade obale obiju rijeka su doživjele degradaciju koja u današnje vrijeme predstavlja prijetnju nestanku obradivog zemljišta, a posebno prijetnju novoizgrađenim naseljima uz obale Željeznice na području općina Ilidža i Novi Grad.

Stoga ovdje i tražimo da se sanaciji (prije svega mislimo biološkoj) obala rijeka posveti dužna pažnja jer su to naše rijeke i zaslužile. Saniranje mora biti shvaćeno i obrađeno multidisciplinarno, jer se radi o jednom vrlo specifičnom i vrlo osjetljivom ekosistemu koji se za sada nalazi u jako labilnom stanju.

Sam pristup, kada je riječ o biološkoj sanaciji treba biti orijentiran na dva segmenta, gdje se hitnost djelovanja mora stepenovati. **Prva** intervencija i koju treba koliko sutra rješavati je utvrđivanje obala rijeka odgovarajućom vegetacijom i to, prije svega, drvenastim višegodišnjim biljkama. **Druga** faza se odnosi na tzv. „remedijaciju" obala rijeka, što se odnosi na aktivnosti oporavka zemljišta uz rijeke upotrebom različitih biljaka. To se uglavnom odnosi na građevinski neuređene obale, gdje postoji mogućnost sadnje biljaka uz samo korito rijeke.

Razloge navedenih poduhvata treba tražiti u posljedicama koje ostavljaju zagađene vode rijeke Miljacke, jer je ista pretvorena u kanal za otpadne vode. One su veoma puno opterećene teškim metalima (koje kišnica i druge vode spiraju sa asfaltnih i drugih površina) i uljima (naftom i drugim kemikalijama), te drugim otpadom biotske (lešine, otpalo lišće, odjeća, drveće i dr.) i abiotske prirode (posipni materijal pijesak i industrijska so). Usljed autopurifikacionog svojstva vode navedeni materijal donekle biva razgrađen, donekle usvojen i zaustavljen u zemljištu uz obale rijeka, biva reduciran od strane korijenovog sistema priobalnih biljaka, a jedan dio, što je vrlo opasno, ponire, prolazeći kroz aluvijalne šljunkovite nanose Sarajevskog polja direktno deponiran u crpilišta pitke vode, kojima se Sarajlije dugi niz godina kontaminiraju.

Samom sadnjom biljaka ćemo „oživiti" naše rijeke, ili zamjenom već „umornih" biljaka novim, kroz prije svega redukciju „opterećenja" od strane korijenovih dlačica, a s druge strane zasjenjivanjem korita rijeka u narednom periodu bi omogućili intenzivniju aktivnost mikroorganizama koji vrše prečišćavanje vode. Kao pozitivna posljedica ovakvog zasjenjivanja korita rijeke od posađenih biljaka pored rijeke je i taj da zatamnjenjem istoga sprečavamo pojavu vodenih biljaka, koje su često smanjivale profil korita, a mehanički bile prepreka u rijeci na koju se nakupljalo smeće, koje kasnije predstavlja emitenta polutanata i kroz isto kontaminiranje zraka u neposrednoj okolini.

Kroz ovakav tretman bismo, kao što smo naprijed kazali, „obeštetili“ rijeke i tražili oprosta za naše neprimjereno ponašanje prema njima, spriječili dalju eroziju njihovih obala, riješili na jedan način problem zagađenih otpadnih voda i što je veoma značajno uljepšali bi krajolik doprinoseći ljepšem izgledu vodotokova i stvorili kroz izgradnju šetnica pored njih dodatnu površinu za odmor i rekreaciju građana Sarajeva. Ovdje ne smijemo zaboraviti ni obrazovnu stranu, gdje ovi objekti predstavljaju vrlo dobro edukaciono polje za učenike, studente i druge stručne ljude koji se bave problemom prečišćavanja voda prirodnim putem.

Umjesto zaključka

Za upravljanje materijalnim svijetom uspostavljeni su prirodni zakoni i ovim zakonima se ne može ništa suprotstaviti.

Ovdje se, prije svega, treba osvrnuti na zadatke u formiranju ugodnih, sigurnih i privlačnih izletišta uz poseban naglasak da su to površine za rekreaciju i aktivni odmor ljudi. U prvoj fazi, odnosno odmah treba izletnike obezbijediti pitkom vodom za njihovo masovnije prisustvo, obezbijediti sanitarno higijenske objekte, dječija igrališta, ložišta, vidikovce, trim i biciklističke staze.

Ove aktivnosti će se u bliskoj budućnosti vrlo brzo pokazati korisnim i profitabilnim, prije svega, na duševnoj stabilnosti ljudi, smanjenju srčanih oboljenja, a to je već na više mjesta kazano da se u kontaktu sa prirodnom sredinom, a posebno šumskom najprije uravnoteži organizam i pripremi duša za novi radni dan.

Ovo ćemo potkrijepiti nalazima njemačkih istraživača iz perioda 1960. godine u području Sarske i Rurske oblasti. U tim godinama su troškovi koji su isplaćivani na ime bolovanja radnicima iznosili preko sedam mld. DM, a sve kao posljedica nemogućnosti boravka istih u prirodnom ambijentu gdje bi revitalizirali i obnovili radnu sposobnost za naredni radni dan.

Said Jamaković

ULOGA GRADA KAO URBANOG FENOMENA U ODBRANI GRADA

Uvod

Grad je utvrda koja je u feudalno doba služila za odbranu od neprijatelja i za stanovanje. Gradovi se razlikuju po načinu nastanka, po svom odnosu prema neposrednoj okolini, kao i po svom odnosu prema drugim društveno političkim organizacijama višeg i nižeg reda.

Sarajevo, kao gradska sredina datira iz turskog perioda građenja, odnosno može se poistovjetiti nastanak saraja – dvorca u polju sa nastankom grada prije 500 godina. Pojedini stručnjaci poistovjećuju nastanak grada sa izgradnjom Isa begove tekije na Bentbaši. Sa stanovanjem na padini i javnim životom u dolini bilo je prilagođeno odvojenom životu žene od javnog i kulturnog života. Drugi značajan dio grada izgrađen je u austrougarskom periodu. Odraz evropske kulture vidi se u gradskim ulicama, savremenim tehničkim dostignućima, kao što je tramvaj i drugi komunalni uređaji. Stanovanje se odvija zajedno sa javnim životom u istim ulicama, ako ne i kućama. Period između dva svjetska rata nije dao ništa vrijedno na nivou formiranja gradskih struktura. Poslije Drugog svjetskog rata država se bavi kolektivnom stambenom izgradnjom u dolini za određene strukture stanovništva. Paralelno sa izgradnjom u dolini, na padinama se odvija bespravna izgradnja uz legalizacije, kao odraze svijesti kolektivne krivice prema tzv. radničkoj klasi.

Moguće je analizirati i nacionalni karakter podvojenosti uporeďujući nacionalni sastav općine Centar sa nacionalnim sastavom naselja bespravne izgradnje.

Grad kao odbrambeni bedem

Po prvi put u istoriji grada objekti oko grada i objekti u njemu služe kao zidine sa kojih se brani grad. Zidine vratničkog grada su izgrađene poslije upada i paljenja Sarajeva od strane Eugena Savojskog. Bespravno izgrađeni objekti na periferiji su izbjegli smišljenoj politici neprijateljskih krugova o istrebljenju Bošnjaka sa ovog područja.

Neprobojne linije su bile često na linijama ovih objekata. Posebno se može istaći odbrana butmirskog naselja u dvostrano napadnutom položaju.

Grad kao fenomen suosjećanja pripadnosti

Evropski dijelovi grada izgrađeni u doba Austro Ugarske stvarali su sliku pripadnosti njenih stanovnika Evropi, a objekti izgrađeni u turskom periodu bili su bliski stanovnicima Turske i drugih zemalja sa sličnom arhitekturom. Poseban fenomen predstavljaju objekti tipa Vijećnice građeni u pseudomaorskom stilu. Ovaj stil sličan arhitekturi arapskih zemalja nastao je u vrijeme Austro Ugarske kao nastojanja tadašnje austrougarske vlasti da odvoje ovo područje od turske dominacije. Uzor za arhitekturu je tražen u tada dalekim arapskim zemljama. Ova arhitektura po svom unutarnjem ustrojstvu je evropska, a po svom vanjskom izrazu arapska ili maorska. Izuzetan značaj u suosjećanju zemalja islamskog svijeta je bila slika dijelova grada sa ovim objektima. Tu se svakako isticao objekat Vijećnice koja je u tom trenutku bila i biblioteka. Kuriozitet ovog objekta je višestruk. Ovaj objekat po svojoj veličini pa i namjeni ne pripada starom turskom dijelu grada. On je tu imao ulogu rušitelja stare čaršije što je dijelom i učinio. Otpor ovom građenju ostavio je traga u vidu Inat kuće, čiji vlasnik nije dao da mu se kuća ruši, pa su tadašnje vlasti doslovno premjestile njegovu kuću na drugu stranu rijeke.

U proteklih stotinu godina Vijećnica je postala jedan od vizuelnih simbola Sarajeva i možda jedinstven objekat u tkivu grada koji jednom slikom ocrtava kompleksnost ovog grada. Posebnu ulogu u suosjećanju sa stanovnicima Sarajeva imala je paljevina ovog objekta kao bilioteke. Cijeli svijet se zgražavao na paljevinu knjiga, što je uvijek bio veliki grijeh, jer je u knjigama sazdana sva mudrost ovog svijeta.

Projekat WARARCHITECTURE

Ovaj projekat se sastojao od časopisa ARH, u ratu nazvan WARARCHITECTURE, izložbe i kataloga izložbe pod nazivom URBICID. Sa ovim materijalima grupa arhitekata je u više mjesta u Francuskoj, Španiji i Njemačkoj izlagala i organizovala reprinte časopisa. Uništavanje najvažnijih objekata grada je bio prvi cilj uništenja Sarajeva. Pokazivanje svijetu zločina urbicid je dio strategije uključenja u odbranu svih dobrih ljudi svijeta koji su nam željeli pomoći.

Zaštitne plastične folije

Zahvaljujući donacijama UNHCR a Sarajevo je potrošilo više od 10.000.000 m^2 folija, bilo prozorskih bilo krovnih. Plastične folije su zamijenile prozorska stakla jer su svi prozori u gradu bili skršeni od pritiska eksplozija ili od gelera granata. Folije su obezbjeđivale i smanjenje ranjavanja od krhotina stakla. Folije su korištene i kao zakloni od snajperskog djelovanja kao, naprimjer, na Sokolju. Osim toga služile su i kao kabanice. Crvena krovna folija je dugo i poslije agresije bila prisutna na krovovima kao čvrsta zaštita od atmosferilija.

Sahranjivanje

Zbog nedostatka površina za sahranjivanje velikog broja ubijenih Sarajlija upotrijebljen je, kao groblje ili mezarje, pomoćni stadion na Koševu. I pored toga bio je prisutan problem sahranjivanja stanovnika Novog Grada zbog udaljenosti ovog dijela grada od koševskog groblja i drugih mezarja u gradu. U izboru lokacija za groblje prvobitno se mislilo da se upotrijebi prostor planiranog groblja na Docu u dolini iza «Zraka» u Buča Potoku. Zbog saobraćajne nepristupačnosti odustalo se od ove lokacije i izabrana je lokacija Obad. Kad je sve bilo završeno, a i agresija je bila završena, par mjeseci ovo groblje se nije upotrebljavalo zbog jednostavne činjenice da niko nije htio da ukopava na tom prostoru. Kako se pojavio problem ekshumacija sa nekoliko lokacija uz kuće u Novom Gradu počelo je i sahranjivanje na groblju Obad.

Tokom agresije stalno je bio prisutan i problem nedostatka materijala za tabute, naslone i sanduke. Ovo je rješavano humanitarnom šperom koja je bila namijenjena za popravku oštećenih krovova. Ova se špera mijenjala za naslone, tako da je ušla u lanac trgovine građevinskim materijalima.

Snabdijavanje vodom grada Sarajeva

Prvobitno grad je imao u starom dijelu toliko izvora i potoka da mu nije bilo potrebno posebno dovođenje vode. Narastanjem grada još u turskom periodu stvarani su specifični sistemi snabdijevanja kao što je sistem rijeke Mošćanice. Voda je drvenim koritom tekla kroz bašče i avlije. Tokom jutra je uzimana za piće, a poslije podne se u njoj prao veš. Preko noći se praktično vodotok očistio i ujutro bio ponovo spreman za piće. Navečer se kod ulaza Mošćanice u čaršiju stavljala pregrada da bi se voda razlila po čaršiji i uz metenje čaršija bi brzo bila čista.

Austro Ugarska je sagradila savremen sistem sa rezervoarima dovodeći nove količine vode u grad sa bistričkih i jahorinskih vrela. Koristila je i Mošćanicu i Kovačiće i druge izvore. Najveći poduhvat grad je učinio kad je istražio 1957. godine hidrološke karakteristike područja i uspostavio snabdijavanje iz Sarajevskog polja.

Kad su srpske neprijateljske snage zatvorile snabdijevanje grada vodom ostali su bunari, i sistem vodosnabdijevanja pivare kao i 12 raspo loživih cisterni za sanovništvo. Uvođenjem sistema snabdijevanja sa promjenom vremena i mjesta snabdijevanja smanjene su žrtve, s obzirom na činjenicu da su srpski teroristi koristili situacije okupljanja stanovništva za njihovo ubijanje. Zahvaljujući donaciji Soroš izgrađena su postrojenja za prečišćavanje vode na Mošćanici i u tunelu sa prečišćavanjem Miljacke. Cijeli rat laboratorija JKP Vodovod i kanalizacija kontrolisala je vodu u gradu i u ove dvije fabrike vode. Donirane su i bakterije koje svijetle u vodi iz Japana, koje svojim ugibanjem pokazuju otrovanost vode. Dok nije uspostavljen kontinuirani monitoring nad kvalitetom vode sistemi nisu pušteni u pogon i pored demonstrativnog pokazivanja kako pije tu vodu Fred Kjunia.

Svi bunari na Bačevu bili su spremljeni za dizanje u zrak kod napuštanja teritorije od strane srpskih snaga. Zahvaljujući jedinicama UN i posebno komandantu snaga u to vrijeme isto je spriječeno jutarnjim okupiranjem bunara od strane jedinica UN.

Snabdijevanje električnom energijom

Snabdijevanje električnom energijom je vršeno po sistemu prioriteta, a za građanstvo dva sata u sedam dana u situacijama kad je grad raspolagao sa 10 megavata el.en. Sistem prioriteta se vodio u različitim periodima različito. Jedne prioritete je određivala vojska, druge policija, treće okrug, četvrte grad. U posljednjem periodu pred kraj rata prioriteti su vođeni zajednički za sve korisnike na programu Quatro, slično današnjem Exelu. U sistemu prioriteta, barem onom službenom nisu se pojavljivali pojedinci nego samo organizacije. Međutim, uticaj pojedinih ljudi je bio jači od sistema. Pored toga neovlašteno priključenje je bilo stalni dio igre prioriteta. Jedan od neovlaštenih priključaka izvršen je u gradu, a odveden na periferiju, tako da ga je bilo teško otkriti. Bilo je i neslužbene prodaje priključaka po cijelom gradu. Svi su nastojali da se domognu tih priklju čaka. 1200 raznih službenih subjekata je bilo na ovim listama, na kojima je bilo definisano slijedeće: snaga, dnevno vrijeme, adresa, trafostanica, ukupno trajanje priključenja i položaj na listi. Lista je bila promjenljiva, zavisna od količina energije koje su stizale u grad. U ratu je bila izuzetna privilegija i na izvjestan način i statusni značaj posjedovanje prioritetnog priključenja. Može se reći da je ova energija prvenstveno korištena za gledanje televizije. Pojedinci su se priključivali na poštanske linije koristeći minimalnu energiju iz ovih izvora. Čuveni podzemni kabl koji je prolazio i kroz tunel ostvario je i dovod ove energije u stalnim količinama neovisno o dogovorima sa suprotnom stranom.

Snabdijevanje gasom

Razvoj gasne mreže koja je prije rata imala oko 14.000 priključaka u ratu je porasla na 60.000 priključaka. Svi su bili u potrazi za cijevima bilo kakvih karakteristika, tako da su odmah nestale cijevne ograde i jarboli. Energija je korištena sa improvizovanim spravama ili bolje reći cijevima sa velikim rupama koje smo zvali gorionici. Fino napravljeni gorionici nisu bili upotrebljivi s obzirom da su sve količine povlačili divlji gorionici svojim masivnim profilima. Jedan sanduk gasnih ventila je bio dovoljan u ratu za preživljavanje jedne porodice ukoliko bi se prodao na crno. Ujedno je planiran razvoj gasne mreže, tako da je paralelno tekao razvoj mreže na crno i razvoj konačne sigurnosne mreže. Poznati ratni vic odslikavao je najbolje tu situaciju: U hitnu pomoć dovlače čovjeka u opeko tinama i doktor konstatuje: Izgleda da je došao plin.

Zaključak

Grad i njegovi komunalni sistemi su neophodni ne samo u miru nego i u ratu. Svi ovi sistemi moraju biti kompleksni. Oslanjanje na jedan izvor pokazalo se neadekvatnim. I danas kad se gradi ovaj grad to se mora imati u vidu. Gradimo grad kao i one vratničke zidine koje nisu nikad bile u funkciji do ove agresije. Onaj ko ne uči iz historije mora je ponavljati u životu.